

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI
INSTITUTUL DE ISTORIE, STAT ȘI DREPT

REVISTA

DE

ISTORIE
A MOLDOVEI

Nr. **3-4** (87-88)
iulie - decembrie
2011

CEP USM
Chișinău, 2011

FONDATOR: Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei.
Revista de Istorie a Moldovei apare din 1990.

REDACȚIA:

Gheorghe COJOCARU, dr., conf. univ. (*redactor-șef*),
Ion JARCUȚCHI, dr., conf. univ. (*redactor-șef-adjunct*),
Constantin UNGUREANU, dr., conf. univ. (*secretar responsabil*).

Redactor: Ion NEGREI
Tehnoredactor: Vera BOSTAN

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nicolae CHICUȘ, dr., conf. univ.,
Gheorghe CLIVETI, dr., prof. univ. (România),
Ovidiu CRISTEA, dr., prof. univ. (România),
Demir DRAGNEV, dr. hab., prof. univ., membru coresp. al AȘM,
Nicolae ENCIU, dr. hab., conf. univ.,
Andrei EȘANU, dr. hab., prof. univ., academician,
Stella GHERVAS, dr., prof. univ. (Franța),
Victor IȘCENKO, dr., conf. univ. (Rusia),
Paolo MALANIMA, dr., prof. univ. (Italia),
Ioan-Aurel POP, dr., prof. univ., academician (România),
Igor ȘAROV, dr., conf. univ.,
Ion ȘIȘCANU, dr. hab., prof. univ.,
Anatol ȚĂRANU, dr., conf. univ.,
Ion VARTA, dr., conf. univ.

- ☐ Autorii poartă responsabilitatea pentru conținutul articolelor publicate.
- ☐ Opiniile autorilor nu reflectă neapărat opinia Colegiului de redacție.

SUMAR

IN HONOREM

SAVANTUL ȘI PROFESORUL DEMIR DRAGNEV LA 75 DE ANI	7
ISTORICUL ANATOL ȚĂRANU - 60	11
ISTORICUL ALEXEI AGACHI - 70	14

ISTORIE ȘI ISTORIOGRAFIE

Academician Andrei EȘANU, Valentina EȘANU , ISTORIOGRAFIE ECLEZIASTICĂ DIN BASARABIA / RSS MOLDOVENEASCĂ, REPUBLICA MOLDOVA (SEC. XIX – ÎNCEPUTUL SEC. XXI).....	17
---	----

Vlad GAFIȚA , REPERE ISTORIOGRAFICE DESPRE ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI IANCU FLONDOR LA FINELE SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA.....	44
---	----

SPAȚII CONEXE ȘI PARALELE

Ion ȘIȘCANU , LATINIZAREA ÎN URSS: CONTEXT, OBIECTIVE ȘI ACȚIUNE, 1918-1940	72
---	----

Elena NEGRU, Gheorghe NEGRU , CULTIVAREA „PATRIOTISMULUI SOVIETIC” ȘI CONTRACARAREA „NAȚIONALISMULUI MOLDO-ROMÂN” ÎN PRIMII ANI POSTBELICI DIN RSSM.....	83
---	----

Alina ILINCA, Liviu Marius BEJENARU , MIHAIL GORBACIOV SAU CÂNTECUL DE LEBĂDĂ AL COMUNISMULUI DE TIP SOVIETIC.....	92
--	----

Vittorio DANIELE, Paolo MALANIMA , DIVERGENȚĂ ȘI CONVERGENȚĂ ÎN SPAȚIUL MEDITERANIAN ÎN PERIOADA 1950-2010	104
--	-----

DECLARAȚIA DE INDEPENDENȚĂ A REPUBLICII MOLDOVA - 20 DE ANI

Academician Gheorghe DUCA , CUVÂNT INTRODUCȚIV LA CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ „20 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA”	123
--	-----

Gheorghe COJOCARU , MIȘCAREA DEMOCRATICĂ NAȚIONALĂ ȘI DECLARAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA	128
--	-----

Anatol ȚĂRANU , ASPECTE ALE ISTORIEI ÎNCEPUTULUI CONFLICTULUI TRANSNISTREAN.....	141
--	-----

Andrei SMOCHINĂ , DECLARAȚIA DE INDEPENDENȚĂ DIN 27 AUGUST 1991 – ACT DE TEMELIE AL REPUBLICII MOLDOVA	150
---	-----

REZOLUȚIA CONFERINȚEI ȘTIINȚIFICE „20 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA”.....	156
--	-----

DOCUMENTAR

A. М. ПОНОМАРЕВ , НЕИЗВЕСТНАЯ РУКОПИСЬ П.С. ПУЩИНА О РУССКО-ТУРЕЦКОЙ ВОЙНЕ 1806-1812 ГГ. (II).....	158
--	-----

POLEMICI ISTORIOGRAFICE

Nicolae ENCIU,

ȘTIINȚA ISTORICĂ ACADEMICĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA: STAREA ACTUALĂ
ȘI PERSPECTIVELE STUDIILOR DE ISTORIE CONTEMPORANĂ..... 187

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ȘCOALA DE VARĂ INTERNAȚIONALĂ A TINERILOR ISTORICI DIN ȚĂRILE CSI CU GENERICUL
20 ANI DE LA CONSTITUIREA CSI: MOȘTENIRE ISTORICĂ ȘI CULTURALĂ 229

Ruslana GROSU

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ 20 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI
REPUBLICII MOLDOVA 231

Ion JARCUȚCHI

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ ASOCIAȚIONISM ȘI NAȚIONALISM CULTURAL:
150 DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA „ASTREI” 232

Constantin UNGUREANU

IDENTITATEA SPAȚIULUI MEDITERANEAN ȘI EUROPA DE EST. SCHIMB DE OAMENI ȘI CULTURI
(STUDIU DE CAZ ITALIA-REPUBLICA MOLDOVA) 234

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

MASA ROTUNDĂ ROMÂNII DIN URSS SUB IMPERIUL FOAMETEI ARTIFICIALE
(ANII 20-30 AI SECOLULUI XX) 236

Elena NEGRU

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

VERBRECHEN IM NAMEN DER IDEE. TERROR IM KOMMUNISMUS 1936-1938
(CRIME ÎN NUMELE IDEII. TEROARE ÎN COMUNISM 1936-1938)..... 239

Constantin UNGUREANU

DINASTIA CANTEMIREȘTILOR 244

Vasile DEMCIUC

ISTORIA ȚĂRII MOLDOVEI ÎN CONTEXTUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ÎN EPOCA MEDIEVALĂ 246

Pavel COCĂRLĂ

REVISTA REVISTELOR

REVISTA REVISTELOR ȘTIINȚIFICE DE ISTORIE DIN ROMÂNIA, FEDERAȚIA RUȘĂ ȘI UCRAINA 250

Marius TĂRÎȚĂ

SUMMARY

IN HONOREM

SCIENTIST AND PROFESSOR DEMIR DRAGNEV HONORED ON HIS 75TH BIRTHDAY	7
HISTORIAN ANATOL ȚĂRANU – HONORED ON HIS 60TH BIRTHDAY	11
HISTORIAN ALEXEI AGACHI – HONORED ON HIS 70TH BIRTHDAY	14

HISTORY AND HISTORIOGRAPHY

Academician Andrei EȘANU, Valentina EȘANU , ECCLESIASTIC HISTORIOGRAPHY IN BESSARABIA/ MOLDAVIAN SSR/ REPUBLIC OF MOLDOVA (19TH CENTURY – BEGINNING OF 21ST CENTURY).....	17
--	----

Vlad GAFIȚA , POLITICAL ACTIVITY OF IANCU FLONDOR AT THE END OF THE 19TH CENTURY – BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: HISTORIOGRAPHICAL LANDMARKS.....	44
---	----

RELATED AND PARALLEL AREAS

Ion ȘIȘCANU , LATINISATION IN THE USSR: BACKGROUND, OBJECTIVES AND ACTIONS, 1918-1940	72
---	----

Elena NEGRU, Gheorghe NEGRU , THE CULTIVATION OF THE “SOVIET PATRIOTISM” AND COUNTERING OF THE “MOLDO – ROMANIAN NATIONALISM” IN THE FIRST POSTWAR YEARS IN THE MSSR	83
---	----

Alina ILINCA, Liviu Marius BEJENARU , MIKHAIL GORBACHEV OR THE SWAN SONG OF SOVIET-STYLE COMMUNISM.	92
--	----

Vittorio DANIELE, Paolo MALANIMA , DIVERGENCE AND CONVERGENCE IN THE MEDITERRANEAN AREA, 1950-2010	104
--	-----

THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA - 20 YEARS

Academician Gheorghe DUCA , FOREWORD TO THE SCIENTIFIC CONFERENCE “20 YEARS SINCE THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA”	123
--	-----

Gheorghe COJOCARU , THE NATIONAL DEMOCRATIC MOVEMENT AND THE DECLARATION OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA.	128
--	-----

Anatol ȚĂRANU , ASPECTS OF THE HISTORY OF THE COMMENCEMENT OF THE TRANSNISTRIAN CONFLICT.....	141
---	-----

Andrei SMOCHINĂ , DECLARATION OF INDEPENDENCE OF AUGUST 27TH 1991 –THE FOUNDATION ACT OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA	150
---	-----

RESOLUTION OF THE SCIENTIFIC CONFERENCE “20 YEARS SINCE THE PROCLAMATION OF INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA”	156
---	-----

DOCUMENTARY

A. M. ПОХОМАРЕВ , AN UNKNOWN MANUSCRIPT OF A.S.PUSHKIN ABOUT THE RUSSO -TURKISH WAR OF 1806-1812 (II).....	158
---	-----

HISTORIOGRAPHICAL POLEMICS

Nicolae ENCIU, ACADEMIC HISTORY IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA: CURRENT STATUS AND THE PERSPECTIVES OF CONTEMPORARY HISTORY STUDIES.....	187
---	-----

SCIENTIFIC LIFE

INTERNATIONAL SUMMER SCHOOL OF YOUNG HISTORIANS FROM CIS COUNTRIES ENTITLED <i>20 YEARS SINCE THE ESTABLISHMENT OF CIS: CULTURAL AND HISTORICAL INHERITANCE</i>	229
--	-----

Ruslana GROSU

SCIENTIFIC CONFERENCE <i>20 YEARS SINCE INDEPENDENCE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA</i>	231
---	-----

Ion JARCUȚCHI

INTERNATIONAL CONFERENCE <i>ASSOCIATIONISM AND CULTURAL NATIONALISM: 150 YEARS SINCE THE ESTABLISHMENT OF „ASTRA”</i>	232
---	-----

Constantin UNGUREANU

THE IDENTITY OF THE MEDITERRANEAN AREA AND EASTERN EUROPE: AN EXCHANGE OF PEOPLE AND CULTURE (CASE STUDY ITALY-REPUBLIC OF MOLDOVA)	234
--	-----

Silvia CORLĂTEANU-GRANCIUC

<i>ROTUND TABLE: ROMANIANS FROM THE USSR UNDER THE INFLUENCE OF THE ARTIFICIALLY INDUCED FAMINE (IN THE 1920-1930S OF THE TWENTIETH CENTURY)</i>	236
--	-----

Elena NEGRU

REVIEWS AND BOOK PRESENTATIONS

VERBRECHEN IM NAMEN DER IDEE. TERROR IM KOMMUNISMUS 1936-1938 (CRIMES ON BEHALF OF IDEA. TERROR IN COMMUNISM 1936-1938)	239
--	-----

Constantin UNGUREANU

THE CANTEMIR DYNASTY	244
----------------------------	-----

Vasile DEMCIUC

THE HISTORY OF MOLDOVA IN THE CONTEXT OF MEDIEVAL INTERNATIONAL RELATIONS	246
---	-----

Pavel COCĂRLĂ

THE MAGAZINE OF MAGAZINES

THE JOURNAL OF SCIENTIFIC HISTORY MAGAZINES FROM ROMANIA, RUSSIA AND UKRAINE	250
--	-----

Marius TĂRÎȚĂ

IN HONOREM

SAVANTUL ȘI PROFESORUL DEMIR DRAGNEV LA 75 DE ANI

Ajuns la onorabila vârstă de 75 de ani, Demir Dragnev, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, membru corespondent al AȘM, șeful Secției de Istorie Medievală la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, s-a impus, după 54 de ani de muncă și activitate, ca unul dintre cei mai importanți istorici din Chișinău din perioada postbelică. Prin cele peste 150 de lucrări științifice și didactice (monografii personale și colective, broșuri, manuale, articole și recenzii) dedicate unei vaste problematice ce ține de istoria noastră națională, Domnia sa a devenit cunoscut atât în mediul științific, universitar și preuniversitar din Republica Moldova, cât și în România și alte țări europene.

Născut în satul Cureșnița (jud. Soroca), omagiatul pe linie paternă își trage obârșia dintr-o familie de aromâni, care pășteau mioarele pe pășunile alpine din Balcani, iar în sec. al XIX-lea a sosit pe meleagurile nistrene. Pe linia maternă Domnia sa provine din familia Bulat de mazili, vechi străjeri ai hotarului de pe Nistru. Părinții săi, Elena și Miron, i-au pus numele de botez Pantelimon (din greacă „atotmilostiv”), dar în viața cotidiană l-au numit Demir (din turcă, „de fier”), nume ajuns și în documentele oficiale. Aceste două calități se vor manifesta pe parcursul activității sale ulterioare: îngăduitor cu prietenii, însă, mai fiind născut și în Zodia Leului, și-a urmat cu fermitate calea în vederea atingerii scopului propus.

După ce a absolvit școala medie nr. 1 din or. Soroca (în prezent, liceul „Constantin Stere”), omagiatul a fost admis la Facultatea de Istorie a Universității de Stat, printre examinatorii probei de istorie fiind și P. Dmitriev (Dimitriu), alături de care ulterior va munci ca și cercetător științific. În cadrul Facultății de Istorie omagiatul a efectuat și primele încercări de a studia unele aspecte din istoria neamului, pasionându-l, în special, istoria medievală și modernă a Țării Moldovei. Mai întâi a abordat chestiunea comunității rurale, cunoscute parțial în cadrul mediului, în care trăise recent. Preocupările sale au fost reflectate într-o scurtă comunicare, publicată într-o culegere a Asociației Studențești a USM (1957). O altă lucrare elaborată împreună cu profesorul M. Muntean era dedicată sistemului de măsuri din perioada Moldovei medievale, publicată în Buletinul științific al Universității de Stat (1958).

După absolvirea cu mențiune a Universității (1957) licențiatul Demir Dragnev este angajat ca cercetător științific stagiar la Institutul de Istorie, în

cadrul căruia urcă treptele științifice până la postul de director și de membru corespondent al AȘM.

Aria de cercetare a tânărului savant s-a axat pe câteva teme prioritare. În primul rând, el s-a încadrat plenar în depistarea, descifrarea, transliterarea și publicarea izvoarelor istorice, care se află la temelia fiecărei lucrări științifice. Împreună cu alți colegi de breaslă, Domnia sa a adunat vechi documente moldovenești în arhivele din Chișinău, Moscova, Sankt Petersburg, Kiev, Odessa, Cernăuți, Lvov, precum și din Polonia. În 1961 a văzut lumina tiparului primul volum de documente sub genericul „Moldova în epoca feudalismului”, care se înscrie perfect în seria de surse istorice interne pentru studierea perioadei medievale a Țărilor Române, editată la București. Până în prezent sunt editate 10 volume, în curs de apariție fiind încă două.

Concomitent, D. Dragnev a fost preocupat și de o tematică cu un oarecare parfum de romantism – haiducia din Moldova, o formă de protest social, rolul căruia în perioada istorică recent apusă a fost exagerat. Însă cea mai importantă tematică abordată de tânărul savant a fost chestiunea dezvoltării economice și sociale a Țării Moldovei în sec. al XVIII-lea.

Împreună cu alți colegi D. Dragnev a studiat în baza literaturii și izvoarelor chestiunea apariției și evoluției răzeșilor. Ulterior, revenind la această chestiune, omagiatul (împreună cu P. Sovietov) a ajuns la concluzia că la originea comunității răzeșesti se află comunitatea rurală arhaică, peste ea suprapunându-se rămășițele nobilimii mici, care se ruina în sec. XVII – prima jumătate a celui următor. Într-o formă sintetică aceiași autori au studiat succint evoluția proprietății funciare din Moldova în sec. XVII-XVIII, articolul fiind publicat într-o revistă centrală din Moscova. Concluziile la care au ajuns autorii le-au permis să explice mai profund din punct de vedere teoretic evoluția proprietății funciare și a comunității rurale în Moldova medievală.

Omagiatul a participat cu scurte comunicări la simpozionul regional de Istorie Agrară a Estului european, încadrat în fosta URSS. Domnia sa a abordat chestiunea reformelor lui Constantin Mavrocordat de la mijlocul sec. al XVIII-lea, evoluția comunității rurale răzeșesti în Moldova, evoluția proprietății funciare în Moldova etc.

Problematica vieții economice și sociale a satului din Moldova sec. XVIII a fost abordată și în monografia „Agricultura Moldovei medievale”, care a constituit și subiectul tezei de doctorat, iar apoi și de doctor habilitat. Domnia sa a studiat profund corelația dintre cultura plantelor și creșterea animalelor în diferite zone economico-geografice, ajungând la concluzia evidentă că cele două ramuri s-au aflat într-o corelație strânsă pe parcursul întregii perioade medievale, ultima aducând un venit mai mare gospodăriei țărănești. Tot aici reiterează o teză a sa mai veche că patrimoniul unei comunități era comun, gospodăriei individuale aparținând o cotă-parte din resursele funciare ale hotarului moșiei respective.

DL profesor D. Dragnev, de asemenea combate opinia unor istorici unguri, bazată pe teoria migraționistă, precum că în perioada medievală în Transilvania

ar fi venit mulți țărani din spațiul extracarpatic. Domnia sa a demonstrat, în baza unor date statistice, că în sec. al XVIII-lea au avut loc mai multe mișcări de populație spre Transilvania și viceversa, însă ele n-au produs schimbări radicale în evoluția demografică a diferitor regiuni din spațiul românesc.

Devenind vicedirector al Institutului de Istorie (1977), D. Dragnev a coordonat activitatea medievistilor la elaborarea unei lucrări referitoare la politica externă a Țării Moldovei în sec. XIV – începutul sec. XIX. Această culegere colectivă permite cititorului să înțeleagă mai profund evoluția Țării Moldovei în contextul relațiilor internaționale pe parcursul unei perioade îndelungate de timp.

Omagiatul D. Dragnev a participat activ la reorientarea activității cercetărilor secției de medievistică (1991-1994), apoi a întregului Institut (1994-2006) la studierea istoriei Moldovei în contextul evoluției spațiului românesc și al civilizației europene. Domnia sa a coordonat eforturile unor medieviști la elaborarea monografiei referitoare la evoluția Țării Moldovei în perioada medievală (1992). În această lucrare multstimatul profesor a reiterat teza despre continuitatea românească în spațiul carpato-nistean, a pledat pentru tratarea mai nuanțată a regimului fanariot (1711-1821), accentuând faptul că până la 1774 exponenții acestui regim erau executori fideli ai ordinilor Porții, după care ei căutau și alte opțiuni în politica externă a țării.

Devenind membru corespondent al AȘM (1995), Domnia sa a coordonat elaborarea unei lucrări colective de schițe „Domnii Țării Moldovei” (2005), unele dintre ele fiind contribuția sa personală. Împreună cu I. Varta a elaborat un curs universitar de lecții „Istoria Românilor. Epoca modernă”, iar Simpozionul internațional „Ștefan cel Mare și Sfânt” a fost marcat cu festivități și publicații de excepție, omagiatul apreciindu-l înalt pe marele domn ca un apărător al țării și creștinătății ortodoxe.

Profesorul Demir Dragnev a desfășurat o amplă activitate în domeniul didactic. Pe lângă faptul că a predat diferite cursuri universitare, Domnia sa a elaborat și a girat publicarea unor manuale preuniversitare la istoria românilor și istoria universală. Printre acestea se evidențiază elaborarea studiilor și manualelor referitoare la sud-estul Moldovei, Bucovinei și teritoriului din stânga Nistrului în contextul național, a diferitor dicționare de istorie, care constituie instrumente prețioase la instituirea elevilor în spiritul conștiinței naționale.

Savantul D. Dragnev a activat în calitate de redactor-șef al „Revistei de Istorie a Moldovei” (1994-2006), Președinte al Consiliului științific pentru susținerea tezelor de doctor și doctor habilitat în istorie (1994-2006, cu întrerupere), de academician coordonator adjunct al Secției de Științe socio-umane și economice (1998-2004), membru al Prezidiului Comisiei Superioare de Atestare (1998-2004), Consiliului Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică din cadrul Guvernului (1998-2004). În prezent, este președintele Comisiei de Evaluare în domeniul științelor socio-umane a Consiliului Consultativ de Experți al AȘM, membru al Biroului Secției de Științe Umanistice și Artei al AȘM.

Activitatea științifică a omagiatului a fost înalt apreciată de conducerea Academiei de Științe și de forurile conducătoare ale Republicii Moldova, acordându-i-se Premiul Prezidiului AȘM (1981, 1983, 1988, 1993, 1996), Premiul de Stat (1984). A fost distins cu ordinul „Gloria muncii” (1996) și medalia „Dimitrie Cantemir” (2001) și cu titlul onorific „Om emerit” (2010).

Cu ocazia atingerii vârstei de 75 de ani îi urăm mult stimatului savant, profesorului și colegului nostru Demir Dagnev sănătate, mulți ani de viață și noi realizări în domeniul științei.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie,
Stat și Drept al AȘM,
dr. hab. prof. univ. Ion Chirtoagă

ISTORICUL ANATOL ȚĂRANU - 60

La 19 octombrie curent, distinsul istoric, diplomat, parlamentar și analist politic Anatol Țăranu a rotunjit frumoasa vârstă de 60 de ani, prilej cu care colectivul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei adresează omagiatului alese cuvinte de prețuire și sincere urări de sănătate, fericire și de noi realizări în plan profesional.

Născut în anul 1951 în or. Chișinău, Republica Moldova, Anatol Țăranu și-a descoperit de timpuriu vocația de istoric, devenind în 1978 licențiat al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova. Și-a început cariera ca profesor de istorie în școala medie (1978-1981), după care a urmat doctoratul la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (1982-1985) și un important stagiu în cadrul Institutului de Istorie al Academiei de Științe din Moscova (1983-1985).

Devenind din 1981 cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei și lector universitar prin cumul, după susținerea cu succes a tezei de doctor în istorie (1986), Anatol Țăranu a parcurs o impresionantă carieră profesională, ocupând consecutiv sau concomitent diverse funcții, inclusiv cea de șef de laborator din cadrul Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova (1988-1990). Constituit din inițiativa Asociației Istoricilor din Moldova, laboratorul condus de dr. Anatol Țăranu a reușit să aducă în premieră la cunoștința opiniei publice o serie de teme, până atunci ignorate sau interzise cercetării în cadrul istoriografiei oficiale, publicând studii și articole privind rechizițiile staliniste, foamea din anii 1946-1947, deportările din RSSM etc.

În calitatea de director al Institutului de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei (1990-1993), a demonstrat remarcabile calități de organizator și manager al cercetării istorice. În această postură, istoricul Anatol Țăranu a contribuit decisiv la reformarea pe baze moderne a Institutului de Istorie atât din punctul de vedere al structurii sale, cât și mai ales al temelor de investigații din cadrul acestuia, afirmând cu tărie istoriografia națională ca imperativ al timpului.

„Ceea ce noi numim istoriografie sovietică moldovenească, - constata dr. Anatol Țăranu în noua sa postură de director al Institutului de Istorie, după conținutul și ideile de bază pe care ea le propagă, constituie, cu unele excepții, o totalitate de cunoștințe despre trecutul țării și poporului nostru, compartimentate și expuse după canoane străine obiectului ca atare, iar uneori și ostile intereselor noastre naționale”. Urmare a modificărilor operate în structura și tematica de cercetare a Institutului de Istorie din primăvara-vara anului 1991, prin efortul directorului acestuia, în vederea depășirii vechii metodologii și a modalității de tratare a istoriei naționale, s-a renunțat la direcțiile de cercetare orientate exclusiv spre tratarea istoriei de pe pozițiile evoluției și schimbării formațiunilor social-economice, - feudalism, capitalism, socialism, - în favoarea unor direcții

care să contribuie la reintegrarea cercetării istorice în contextul tradițiilor istoriografiei românești și celei europene.

Așa cum succesul reorganizării și modernizării domeniului cercetării istorice se afla într-o dependență directă de reușita amplei mișcări de renaștere și de eliberare națională din a doua jumătate a anilor '80, istoricul Anatol Țăranu s-a lansat inclusiv în activitatea politică, devenind deputat în primul Parlament al Republicii Moldova ales pe baze democratice (1990-1993) și certificându-și atașamentul irevocabil față de valorile și principiile democrației liberale prin semnătura pusă sub textul Declarației de Independență, din 27 august 1991.

În responsabila postură de deputat în primul Parlament al Republicii Moldova, a exercitat funcția de președinte al Comisiei parlamentare pentru apărare și securitatea statului, iar în anii 1993-1994 a reprezentat Republica Moldova în înalta funcție de Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar în Federația Rusă, precum și în aceea de șef al delegației Republicii Moldova la tratativele cu Federația Rusă privind statutul de ședere și termenii de evacuare a armamentului și trupelor ruse pe teritoriul Republicii Moldova. A exercitat în continuare funcția de director al Institutului de politologie și istorie politică al Universității de Studii Umanistice din Moldova și de titular al cursului de politologie generală (1999-2005), de director al Institutului de Studii politice și militare din cadrul Universității Libere din Moldova (2005-2009), redevenind, totodată, deputat în Parlamentul Republicii Moldova în aceeași ani.

Activitatea parlamentară a istoricului Anatol Țăranu s-a remarcat în special prin elaborarea unui proiect privind modificarea și completarea Legii nr. 1225-XII din 8 decembrie 1992 privind reabilitarea victimelor represiunilor politice, modificări adoptate după lungi dezbateri la 29 iunie 2006 și intrate în vigoare de la 1 ianuarie 2007. În conformitate cu respectivele modificări și completări, victimele represiunilor politice sunt în drept să primească despăgubiri pentru imobilele pierdute: în cazul în care prețul acestora este evaluat până la suma de 200 mii de lei, plata compensațiilor urmează a fi eşalonată pe o perioadă de trei ani, iar în cazul în care depășește această sumă – pe o perioadă de cinci ani. În atare mod, grație acestei inițiative, s-a făcut un pas concret pe calea reabilitării morale, dar și materiale, a victimelor represiunilor politice, a repunerii lor în totalitatea drepturilor democratice.

Reangajat din 2009 la Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei în calitate de cercetător științific coordonator, istoricul Anatol Țăranu continuă să îmbine într-un mod uimitor de reușit cercetarea istorică propriu-zisă – în special a problematicei conflictului transnistrean – cu activitatea de analiză și consultanță politică, constituind Centrul de Cercetări Strategice și Consultanță Politică „Politicon”, directorul căruia este din 2010 până în prezent. Deși fondat abia un an în urmă, CCSCP „Politicon” s-a remarcat mai ales prin topurile „50 cei mai influenți politicieni” ai Republicii Moldova, aduse lunar la cunoștința opiniei publice în urma aplicării unor criterii complexe de apreciere,

inclusiv: influența reală a politicienilor asupra deciziilor politice majore; popularitatea lor publică; vizibilitatea în sursele media; perspectivele politice etc. În atare mod, prin activitatea desfășurată, Centrul „Politicon” contribuie în mod real și eficient la democratizarea procesului politic din Republica Moldova și la reducerea distanței dintre clasa politică și societatea civilă.

Conștient de faptul că, în cele două decenii de independență a Republicii Moldova, societatea a fost pusă în fața unor probleme pe cât de grave, pe atât de complexe și inedite, solicitând răspunsuri și soluții pe potrivă, cercetătorul Anatol Țăranu a ales constant să se implice plenar în viața publică, refuzând la fel de constant postura comodă de observator imparțial din „turnul de fildeș”, astfel încât, la împlinirea frumoasei vârste de 60 de ani, omagiul este dublu avantajat de faptul că, la lecturile multiple și diverse făcute de-a lungul anilor, a ajuns să cunoască procesul istoric nu numai din cărți, ci și din propria experiență politică.

Ajuns la o frumoasă vârstă rotundă și, implicit, la o deplină recunoaștere a meritelor sale profesionale, colegii de breaslă din cadrul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, din centrele universitare și științifice din București, Iași, Cluj-Napoca, Chișinău și Cahul omagiază, în persoana istoricului, diplomatului și analistului politic Anatol Țăranu, o figură emblematică a vieții științifice și social-politice din Republica Moldova, adresându-i alese cuvinte de prețuire și sincere urări de sănătate și de noi realizări.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie,
Stat și Drept al AȘM,
dr. hab. conf. univ. Nicolae Enciu

ISTORICUL ALEXEI AGACHI - 70

Reputatul istoric modernist, cercetător științific principal, Alexei Agachi, a împlinit zilele acesteia venerabila vârstă de 70 de ani, care constituie un prilej favorabil pentru un bilanț al prodigioasei sale activități în calitate de slujitor fidel al muzei Clio.

Dl Alexei Agachi s-a născut la 6 noiembrie 1941 în satul Hristici, județul Soroca, România. Studiile primare le-a urmat la școala din satul natal, iar cele secundare – la școala din satul Ocolina, raionul Soroca. După exercitarea serviciului militar, în anul 1963, s-a înscris la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău, pe care a absolvit-o în anul 1968. În același an, 1968, este angajat în calitate de cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova. A urmat apoi doctoratul la Institutul de Istorie al URSS din cadrul Academiei de Științe a URSS, or. Moscova. L-a avut în calitate de conducător științific pe cunoscutul istoric moscovit Vladlen Vinogradov. Tema tezei sale de doctor în istorie a fost dedicată relațiilor româno-ruse de la sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea. După susținerea cu succes a tezei de doctor în istorie, în anul 1974, dl. Alexei Agachi își reia activitatea de cercetător științific la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Republicii Moldova. În perioada care a urmat, a publicat mai multe studii valoroase, din șirul cărora vom menționa: „Russko-rumânskie politiceskie otnoșenia v konțe XIX-naceale XX vv.”, „Prisoedinenie Rumânii k Troistvenomu soiuzu”. Din șirul acestora, un loc aparte îl ocupă monografia „Russko-rumânskie mejgosudarstvenie otnoșenia v konțe XIX – naceale XX vv.”, care rămâne a fi și până în prezent o lucrare de referință.

După restructurarea Institutului de Istorie, dl Alexei Agachi și-a concentrat energia și eforturile pentru elucidarea unei perioade importante din istoria Principatelor Române și, anume, cea legată de ocupația militară rusească a acestora în timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812. În perioada următoare a publicat o serie de studii valoroase, dedicate acestei tematici, printre care: „Contribuția impusă Moldovei și Țării Românești pentru aprovizionarea armatei ruse de ocupație în anii 1806-1810” („Destin Românesc”, nr.1, 1994); „Foamea din Moldova și Țara Românească din anul 1810” („Destin Românesc”, nr. 4, 1994); „Comerțul Moldovei și Țării Românești sub ocupația militară rusă din anii 1806-1812” („Destin Românesc”, nr.4, 1994); „Abuzurile și fărâdelegile săvârșite de militarii ruși în Principatele Române în anii de ocupație 1806-1812” („Destin Românesc”, nr. 2, 1996); studiul de sinteză - „Lupta populației din Principatele Române împotriva regimului de ocupație militară rusă din anii 1806-1812” („Destin Românesc”, nr. 3, 1996) etc.

Eforturile constante și perseverente în investigarea acestei tematici au avut drept rezultat elaborarea și susținerea, în anul 2003, a tezei de doctor habilitat în istorie cu tema „Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă

(1806-1812)". Investigațiile de amploare și de durată la acest subiect au culminat cu apariția a două monografii, înalt apreciate de lumea academică din spațiul românesc și din afara acestuia, care întrunesc rezultatele muncii asidue de mai mulți ani a cercetătorului Alexei Agachi: „Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)", Ed. I, Casa Editorială *Demiurg*, Iași, 2008; „Țara Moldovei și Țara Românească sub ocupația militară rusă (1806-1812)", Ed. a II-a completată și revăzută, Pontos, Chișinău, 2008.

În același timp, dl. Alexei Agachi a participat și la realizarea altor proiecte, cum ar fi „Dicționarul de istorie a românilor", 2005 (în colaborare) și un studiu monografic dedicat mănăstirii Hâncu. Editată în anul 2010, monografia „Istoria Mănăstirii Hâncu (1677-2010)" constituie un model de investigare a istoriei unui sfânt lăcaș. Lucrarea impresionează prin calitatea demersului științific, complexitatea și documentarea aproape exhaustivă, dar și prin vasta și diversă tematică pe care și-a identificat-o în calitate de obiective ale cercetării. Perseverența deosebită și autoexigența de invidiat îl ajută pe dl. Alexei Agachi să realizeze studii care vor rămâne pentru mult timp lucrări de referință în istoriografia românească.

Munca asiduă și prodigioasă a cercetătorului Alexei Agachi a fost înalt apreciată de conducerea Academiei. În anul 1994, Domnia sa a obținut premiul Prezidiului Academiei de Științe a Moldovei pentru colecția de documente „Foametea din Moldova. 1946-1947" (în colaborare). În anul 2002 i-a fost acordat, de rând cu alți membri ai redacției revistei „Destin Românesc", premiul Fundației Culturale Române „pentru promovarea valorilor istoriografiei și spiritualității românești". Ulterior, pentru merite deosebite în cercetare, i-au fost acordate Diploma de onoare a Prezidiului Academiei de Științe a Republicii Moldova „pentru merite deosebite în dezvoltarea științei", în anul 2004, Medalia jubiliară „60 de ani de la fondarea instituției academice din Republica Moldova", de care s-a învrednicit în anul 2006, Premiul Academiei de Științe a Moldovei „pentru realizări performante în anul 2008". Pentru succese remarcabile în activitatea științifică, spirit corporativ combativ, promovarea adevărului istoric și cu prilejul împlinirii onorabilei vârste de 70 de ani, Academia de Științe a Republicii Moldova și Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM i-au conferit dlui Alexei Agachi, Diploma „Meritul academic" și „Diploma de merit".

Pe cercetătorul Alexei Agachi îl caracterizează o deosebită responsabilitate profesională, meticulozitatea documentării, dorința constantă de a epuiza sursele documentare în procesul acumulării mărturiilor de arhivă cu referire la tema de cercetare. O altă fațetă a personalității cercetătorului Alexei Agachi este și dexteritatea Domniei sale de a stabili cu exactitate care sunt meritele, dar și nereușitele predecesorilor săi în investigarea temei pe care și-a ales-o ca subiect de investigație. O atare abordare principală o consideră indispensabilă din două considerente – pentru identificarea contribuțiilor întâimergătorilor și pentru stabilirea cât mai exactă a obiectivelor proprii cercetării.

O pagină deosebită în biografia istoricului Alexei Agachi a fost și implicarea sa temerară în disputele crâncene de la sfârșitul anilor 80 ai sec. al XX-lea cu adversarii adevărului istoric despre destinul dramatic al românilor basarabeni sub ocupația imperială rusă și cea sovietică. Articolele sale publicistice au făcut istorie în epocă datorită acelorași caracteristici, pe care le-am evidențiat cu referire la demersurile sale academice. Stilul polemist, bine documentat, logica perfectă a eșafodajului probatoriu al aserțiunilor sale sunt doar câteva elemente distinctive ale publicisticii curajoase a dlui Alexei Agachi. Din lista acelor articole de publicistică memorabilă fac parte: un eseu de proporții cu genericul „Clio și Cutia Pandorei”, publicat în 2 episoade în revista „Literatura și Arta” din 2 și 30 martie 1989 și republicat în volumul „Îndemn la înălțare în istorie”, Chișinău, Ed. Moldovenească, 1990. În acest articol Alexei Agachi realizează o radiografie profundă a istoriografiei sovietice moldovenești, aservită regimului sovietic de ocupație a Basarabiei, care, la indicația Partidului Comunist, a falsificat numeroase pagini din istoria românilor basarabeni. Acest articol a avut efecte benefice, care a contribuit ulterior, alături de alte luări de atitudine similare, la revigorarea spiritului critic în cadrul istoriografiei naționale, impulsionând interesul pentru cercetarea unor teme-tabu de către istoricii de la Chișinău. Un alt articol important, semnat de Alexei Agachi în acea perioadă a fost cel cu genericul „Coloniștii, autonomia și argumentele”, publicat în „Literatura și Arta”, din 7, 14 și 21 decembrie 1989, în care a combătut, cu probe incontestabile, tentativele de autonomizare a teritoriului național al Republicii Moldova. Polemizând cu falsificatorii istoriei naționale și, în primul rând, cu academicianul Artiom Lazarev, Alexei Agachi a mai publicat un articol, intitulat „O împușcătură în gol”, inserat în paginile aceleiași săptămânal „Literatura și Arta” din 17 și 25 iulie 1991.

În încheierea acestei succinte prezentări a prodigioasei activități științifice desfășurate de profesorul cercetător Alexei Agachi, îi aducem sincerele noastre urări de bine, sănătate, dorindu-i noi performanțe pe tărâmul cercetării.

În numele colegilor de la Institutul de Istorie,
Stat și Drept al AȘM,
dr. conf. univ. Ion Varta

ISTORIE ȘI ISTORIOGRAFIE

Andrei Eșanu*, Valentina Eșanu**

ISTORIOGRAFIE ECLEZIASTICĂ DIN BASARABIA / RSS MOLDOVENEASCĂ / REPUBLICA MOLDOVA (SEC. XIX – ÎNCEPUTUL SEC. XXI)

Materialul acumulat pe parcurs de câteva zeci de ani de descoperiri și investigații prin biblioteci, arhive și muzee din Republica Moldova și din alte țări, precum și căutările din ultima vreme ne-au determinat să elaborăm un studiu istoriografic și bibliografic în problema enunțată în titlu, domeniu de cunoaștere care, mai ales după obținerea independenței de stat a Republicii Moldova, a cunoscut o adevărată explozie de publicații. În studiu ne-am referit exclusiv la evoluția istoriografiei cu privire la biserica ortodoxă și mai cu seamă la așezările monastice din spațiul indicat în titlu.

De asemenea, inițiativa lui Constantin Manolache, directorului Institutului de Studii Enciclopedice al AȘM, de a elabora un proiect de cercetare privind „Mănăstirile din Republica Moldova”, precum și cea a cunoscutului istoric și editor Ion Negrei, cercetător științific la Institutul de Istorie, Stat și Drept al aceleiași Academii, de a organiza la Chișinău un prim simpozion științific dedicat istoriei ecleziastice, eveniment care s-a produs la 28 septembrie 2011 sub genericul „Biserica din Basarabia sub vremi și oameni”, au stimulat în mare parte căutările noastre în plan de cercetare concret istorică, dar și cel istoriografic în acest domeniu.

Studiul de față își propune să scoată în evidență documente și materiale cu privire la istoria mănăstirilor, schiturilor și bisericilor, la viața și activitatea unor înalți ierarhi, monahi și preoți mai importanți, care și-au desfășurat activitatea în Țara Moldovei și Basarabia, în special, cu începere din evul mediu până în zilele noastre.

Dintru început, în anii '40 ai secolului al XIX-lea, publicațiile în această problemă au pornit de la simple note de călătorie, observații, studii, materiale și documente răzlețe, descrieri de cărți ecleziastice, manuscrise și tipărite, apoi

* **Andrei Eșanu**, doctor habilitat în istorie, profesor, academician, consultant științific la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

** **Valentina Eșanu**, cercetător științific la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

au evoluat spre descrieri ale mănăstirilor, bisericilor și schiturilor din Basarabia, care conțineau și informații privind istoria acestor instituții. Aceste acumulări inițiale de cunoștințe s-au materializat ulterior prin apariția de studii, articole, monografii, culegeri de documente ș.a. așa încât până în prezent edițiile consacrate istoriei ecleziastice locale nu numai că s-au diversificat mult ca tematică și orientare, cunoscând nu doar o creștere numerică considerabilă, ci și una calitativă de la o perioadă la alta, distingându-se în această privință mai ales publicațiile din istoria recentă a Republicii Moldova.

Sistematizând materia acumulată am constatat interesul constant al cercetătorilor pentru istoria ecleziastică în spațiul istoric al Basarabiei, iar periodizarea ei coincide în mare parte cu periodizarea acceptată în istoriografia națională și cuprinde patru etape distincte:

- I – cea a aflării Basarabiei sub stăpânirea Imperiului rus (1812-1917);
- II – cea a aflării Basarabiei în componența României întregite; (1918-1940; 1941-1944);
- III – cea a ocupației sovietice (iunie 1940-iunie 1941, 1944-1990);
- IV – de la obținerea independenței și până în prezent (1991-2011).

Dacă e să ne referim la **prima perioadă** (1812-1917) trebuie să arătăm că interesul față de istoria ecleziastică locală de răspândire și afirmare pe meleagurile basarabene a credinței creștine ortodoxe, față de istoria unor mănăstiri și biserici, a altor instituții ecleziastice, a unor ierarhi și alte fețe bisericești din partea locului, când treptat apar și primele cercetări de o anumită rigurozitate științifică semnate de cercetători ruși și reprezentanți ai Societății de Istorie și Antichități din Odessa (Одесского Общества истории и древностей) cu începere din anii '40 ai sec. al XIX-lea și a continuat până la sfârșitul stăpânirii țariste¹.

¹ **Надеждин Н.И.**, Прогулка по Бессарабии, в *Одесский альманах на 1840 год*, Одесса, 1839, с.440-444; **Нелидов И.**, Грамота, данная монастырю Киприана в Бессарабии Антиохом Кантемиром, воеводою Молдо-Влахийским в 1698 году, в *ЗООИД*. Том. I, 1844, с. 349. **Мурзакевич Н.**, Надпись на окладе Евангелия в монастыре Киприана, в *ЗООИД*. Том. I, Одесса, 1844, с. 288; **Мурзакевич Н.**, Краткое описание бессарабских монастырей, в *ЗООИД*. Том. I, 1844, том II, 1848-1850. **Idem**, Описание Добрицкого Николаевского монастыря, Бессарабской области, в *ЗООИД*, том II, 1848-1850, с. 184; **Idem**, Сведения о некоторых православных монастырях епархий Херсонской и Кишиневской, в *ЗООИД*. Том. II, 1848-1850, Отд. II-III, с. 313-329; **Молдавия. Православные церкви и монастыри**, Спб., 1864; **Мурзакевич Н.**, Славянская надпись в Оргеевской церкви Св. Дмитрия, в *ЗООИД*, том IV, 1867, с. 514-515; **Idem**, Вознесенский соборный храм в Ново-Нямецком монастыре (в Кицканах), в *ЗООИД*, том XII, 1881, с.482; **Палаузов С.**, Румынские господарства Валахия и Молдавия в историко-политическом отношении. С приложением актов относящихся к истории румынских господств с XIV-XVIII век. Спб., 1859, 296 с. **Защук А.**, Бессарабские монастыри и скиты, в *Защук А., Материалы для географии и статистики России. Бессарабская область*, Спб., 1862, с. 197-237; **Няга И.** Старинная церковь в местечке Каушаны, в *ЗООИД*, том XII, 1881, с. 455-462; **Батюшков П.М.**, Бессарабия. Историческое описание. С 3-мя фототипиями, 53-мя гравюрами и картой, Спб., 1892, 315 с. **Сырку П.А.**, Из истории сношений русских с румынами, Санкт Петербург, 1896, с. 1-28; **Мецевич Л.С.**, Из бумаг Архиепископа Кишиневского Дмитрия Сулимы,

Un interes sporit pentru cercetarea și editarea rezultatelor investigațiilor se observa în Basarabia odată cu fondarea periodicului „Кишиневские Епархиальные Ведомости/ Buletinul Eparhiei Chișinăului” care din momentul apariției (1867) și până în 1872 a înserat și materiale în limba română, continuând să apară sub diferite denumiri până în 1918². De rând cu materiale de istorie ecleziastică revista a mai publicat numeroase informații statistice, precum și știri despre construcția și sfințirea de biserici, mănăstiri, schituri, în diferite localități, din ținut, despre instituții (Seminarul teologic, tipografii, case eparhiale, școli și biblioteci parohiale ș.a.), despre tipar și vechi cărți bisericești, precum și despre numirea, permutarea fețelor bisericești, circulare din partea autorităților episcopale basarabene ș.a. Nu rareori publicau ample informații despre mănăstirile pe care le diriguiau unii egumeni³. Dintre autorii mai proeminenți ai periodicului trebuie consemnați A. Stadnițki⁴, V. Curdinovski⁵, M. Ganițki⁶, A. Postolaki⁷, V. Sucevan⁸, Alexei Mateevici⁹, ș.a.

La hotarul secolelor XIX-XX apar primele dicționare și îndrumare cu caracter enciclopedic¹⁰ cu privire la Basarabia în care sunt incluse numero-

в ЗООИД, 1902, Том XXIV, с.23-26.

² **Систематический указатель** статей помещенных в неофициальной части “Кишиневских Епархиальных Ведомостей” с 1867 года (с начала издания) по 1904 г., Кишинев, 1910, 156 с. **Систематический указатель** статей помещенных в неофициальной части “Кишиневских Епархиальных Ведомостей” с 1904 по 1912 год. Под ред. В.Г. Курдиновского, Кишинев, 1913, 156 с. **Систематический указатель** статей помещенных в неофициальной части “Кишиневских Епархиальных Ведомостей” за 1913 год, Кишинев, 1915, 21 с.; **Postarencu Dinu**, Materiale referitoare la istoria ținutului natal, publicate în paginile revistei *Kișinevskie Епархиальные Ведомости*, în *Cugetul*, Chișinău, 2002, nr. 3-4 (15-16), p. 70.

³ **Нафанаил, архимандрит**, Несколько слов по поводу помещенного в епархиальных ведомостях описания Гербовецкого монастыря, в *KEB*, 1874, №17, с. 655-662, №20, с. 758-763; **Серафим, архимандрит**, Описание Гербовецкого монастыря, состоящего в Кишиневской епархии, в *KEB*, 1874, №11, с. 420-427, № 12, с. 454-464, № 14, с. 520-535, №16, с. 580-592; **Герасим, игумен**, Историко-статистическое описание Гиржавского монастыря, в *KEB*, 1875, №5, с. 205-214, № 6, с. 239-249, № 7, с. 283-292.

⁴ **Стадницкий А.**, Бессарабская экзаршеская типография при Кишиневском архиерейском доме, в *KEB*, 1892, №1, с. 13-37; **Idem**, Архимандрит Антим, игумен Киприянского монастыря (1805-1811), в *KEB*, 1892, № 5, с. 106-114; **Idem**, Материалы для истории Киприянского монастыря, в *KEB*, 1892, № 6, с. 129-135, № 7, с. 151-160.

⁵ **Курдиновский В.**, Освящение Кишиневского епархиального дома, в *KEB*, 1911, №52, с. 1737-1754.

⁶ **Ганицкий М.**, Древнее славянское Евангелие в Киприянском монастыре, в *KEB*. Отд. оф., 1880, 24, с. 1119-1122; **Idem**, Монастыри в Бессарабии, в *KEB*, 1883, 16, с. 530-552.

⁷ **Постолоки А.**, Освящение новой церкви при Каларашевском монастыре, Сорокского уезда, в *KEB*, 1912, № 46, с. 1361-1365.

⁸ **Сучеван В.**, Краткий исторический очерк Кишиневского епархиального женского училища за 50 лет его существования, в *KEB*, 1915, № 1-2, с. 13-37.

⁹ **Матеевич Алексей**, Молдавское церковное богослужебное книгопечатание в основных моментах его истории, в *KEB*, 1915, № 39, 41, 42-46.

¹⁰ **Arbure Zamfir C.**, Basarabia în secolul XIX-lea, București, 1898. Lucrarea a fost reeditată cu aceeași denumire la Chișinău în 2001. Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion și Tatiana Varta. **Idem**, Dicționarul geografic al Basarabiei, București, 1904. Reeditat cu

ase informații istorico-ecleziastice, precum și monografii, studii dedicate unor mănăstiri, biserici, personalități, relațiilor eparhiei Chișinăului cu străinătatea, precum și alte probleme de istorie ecleziastică a Basarabiei. În această privință se disting prin rigurozitate și argumentare științifică lucrările lui P. Kleanji¹¹, A. Stadnițki¹², I. Halippa¹³, Justin Frățiman¹⁴, Nicolae Iorga¹⁵, V. Cehovski¹⁶, N. Lașcov¹⁷, M. I. Purișkevici¹⁸, Gurie Grosu¹⁹, Iosif M. Parhomovici²⁰, P.A. Lotoțkii²¹, V. Guma²², Ștefan Ciobanu²³, ș.a. Totodată Ion Halippa publică nu-

aceeași denumire la Chișinău în 2001. Editor Iurie Colesnic.

- ¹¹ **Калянджи П.**, Настоятель на Киприяновский монастырь Козма Куцаровъ и неговите събратия, (Болград, 1870), 47 с.
- ¹² **Стадницкий А.**, Румыны получившие образование в русских духовных заведениях, Кишинев, 1891, 75 с. **Idem**, Гавриил Банулеску-Бодони, экзарх молдо-влахийский (1808-1812 гг.) и Митрополит Кишиневский (1813-1821 гг.), Кишинев, 1894, 374 с.; **Stadnițchi A.**, Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni, Trad. Angela Muntean, Chișinău, 2002, 224 p.
- ¹³ **Халиппа И.Н.**, Восточные святители, нашедшие пристанище в пределах Кишиневской епархии среди смут греческого восстания 1821-1828 гг., в *ТБГУАК*, 1900, том 1, с. 27-68; **Idem**, Сведения о состоянии церквей Бессарабии в 1812-13 гг., в *ТБГУАК*, 1907, том 3, с. 23-296; **Idem**, К вопросу о родине митрополита Гавриила Банулеску-Бодони, первосвященника русской Бессарабии, в *ТБГУАК*, 1907, том 3, с. 301-315.
- ¹⁴ **Фрэциман Ю.**, Хушский епископ Иаков (Стамати), Кишинев, 1901, 68 с.; **Idem**, К вопросу об епархиях в Бессарабии, Кишинев, 1901, 85 с.; **Idem**, Инокентий, епископ Хушский, Кишинев, 1903.
- ¹⁵ **Iorga Nicolae**, Biserica Basarabiei, în *Idem*, *Neamul românesc în Basarabia*, București, 1905. Reedat în 2 volume București, 1995, vol. I, p. 256-259.
- ¹⁶ **Чевевский В.**, Гавриил Банулеску-Бодони, Киев, 1905, 309 с.
- ¹⁷ **Лашков Николай**, История Андреевской церкви (при 1-ой мужской гимназии Кишинёва), рассказанная настоятелем этой церкви - протоиереем Николаем Лашковым, Кишинев, 1908.
- ¹⁸ **Пуришкевич М.И.**, Материалы, собранные гласным Бессарабского Губернского Земства. О землях, находящихся в Бессарабской губернии, именующихся приклоненными святым местам на Востоке. В 4-х частях. Часть I, 1910, 343 с.; Часть II, 1910, 751 с.; Часть III, 1911, 243 с.; Часть IV, 1912, с. 298.
- ¹⁹ **Гросу Гурие**, История Ново-Нямецкого Святовознесенского монастыря, Кишинев, 1911, 160 с.
- ²⁰ **Пархомович Иосиф М.**, Архипастыри Кишиневской епархии. Митрополит Гавриил Банулеску-Бодони, Кишинев, 1911; **Idem**, Духовно-учебные заведения Кишиневской епархии. Краткий очерк к столетию ее 1813-1913 гг. Кишинев, 1913, 195 с.; То же в *ТБЦИАО*, 1913, вып. 9, с. 57-247; **Idem**, Архипастырские служение архиепископа Неофита, бывшего Кишиневского и Хотинского, Кишинев, 1915.
- ²¹ **Лотоцкий П.А.**, История Кишиневской духовной семинарии, вып. 1 (1812-1823), Кишинев, 1913, 177 с.
- ²² **Гума В.**, Обзорение Его Высокопреосвященством, Высокопреосвященейшим Серафимом, Архиепископато Кишиневским и Хотинским, приходов, церквей и монастырей Кишиневской епархии (Кишиневского, Бендерского, Оргеевского и Сорокского уездов) в 1913 году, Кишинев, 1914, 100 с.
- ²³ **Чебан С.**, Досифей, Митрополит Сочавский и его книжная деятельность, К истории румынской письменности и румыно-русских отношений XVII в., Киев, 1915, 169 с. Cu o variantă în limba română: **Ciobanu Ștefan**, Dosoftei Mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară. Trad. din rusește de Ștefan Berechet, Iași, 1918, 224 p.

meroase documente istorice privind Basarabia și orașul Chișinău, în special, care conțin de rând cu alte informații și date din sec. XVI-XIX referitoare la istoria ecleziastică locală²⁴.

Fiind basarabeni de obârșie P.A. Sârcu²⁵ și A. I. Iațimirski²⁶, ajunși savanți slaviști de prim rang în Rusia, au publicat la Moscova, Sankt-Petersburg ș.a. numeroase lucrări consacrate istoriei bisericii românești²⁷, cele moldovenești²⁸ și basarabene²⁹, în special. Dintre acestea se disting lucrările dedicate relațiilor ecleziastice româno-ruse, cele consacrate unor mari figuri ale bisericii moldave³⁰. Ambii cercetători au editat numeroase cataloage și descrieri de carte religioasă mai ales din fondurile vechilor mănăstiri și biserici din Moldova, inclusiv din Basarabia³¹, fie identificate la fața locului, fie păstrate în colecții străine³².

Dintre lucrările mai importante privind istoria bisericii moldave elaborate și publicate în această perioadă se impune și lucrarea «Исследования и монографии по истории молдавской церкви»³³ a lui Arsenie Stadnițki, (1862-1936), originar din satul basarabean Cumarău, ridicat ulterior la rang de episcop de Volocolamsk, apoi de Pskov, iar în ultima perioadă a vieții a ocupat catedra

²⁴ **Материалы для истории Кишинёва в XVI - XVIII вв.**, в ТБГУАК, Том первый. 1900. Документы XVII-XVIII вв., касающиеся вотчины села Боюкан, ныне предместия города Кишинёва, в ТБГУАК, том второй, 1902. **Дополнительная серия документов XVI-XVIII вв., относящихся к истории города Кишинёва**, в ТБГУАК, том третий, 1907.

²⁵ **Сырку П. А.**, Из истории сношения русских с румынами, Санкт-Петербург, 1896, 48 с.

²⁶ **Яцимирский Александр**, Апокрифы и легенды. К истории апокрифов, легенд и ложных молитв в южнославянской письменности, вып. 1, Петроград, 1915, 404 с.; **Idem**, Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературам, вып. 1. Предисловие и указатель к первым пятидесяти статьям, Спб., 1908, 210 с.

²⁷ **Яцимирский Александр**, Три послания из переписки румынских монастырей XV-XVI вв., в ИОРЯС Санкт-Петербург, 1900, том. 4, кн. 2, с. 423-475; том. 5, кн. 4, с. 1237-1271.

²⁸ **Яцимирский Александр**, Достопамятная церковь в Яссах, в *Русский архив*, Москва, 1896, том 3, №10, с. 209-212.

²⁹ **Яцимирский Александр**, Лядовская скальная церковь, в БВ, Кишинев, 1893, № 968, 30 января; **Idem**, Остатки скального монастыря в с. Роги, в БВ, 1893, № 968, 24 февраля.

³⁰ **Сырку П. А.**, Новый взгляд на жизнь и деятельность Григория Цамблака (Episcop Melchisedec. Viața și scrierile lui Grigorie Țamblac, București, 1884), в ЖМНП, 1884, ч. 236, с. 106-153; **Яцимирский Александр**, Григорий Цамблак. Очерки его жизни, административной и книжной деятельности, Спб., 1904, 509 с.; **Idem**, Из истории славянской проповеди в Молдавии. (Неизвестные произведения Григория Цамблака, подражания ему и переводы монаха Гавриида), Спб., 1906.

³¹ **Яцимирский А.И.**, Рукописи хранящихся в Ново-Нямецком монастыре в Бессарабии, в *Славянские рукописи Нямецкого монастыря в Румынии*, Москва, 1898, с. 81-109. **Гросу Гурие**, Главнейшие моменты в истории молдавского книгопечатания в Бессарабии, в ТБ-ЦИАО, 1910, вып. 1, с. 1-22.

³² **Яцимирский А.И.**, Славянские рукописи Нямецкого монастыря в Румынии, Москва, 1898, 109 с.; **Сырку П. А.**, Заметки о славянских и русских рукописях в Bodleian Library в Оксфорде, в ИОРЯС, 1902, т. VII, кн. 4, с. 325-345, т. XII, кн. 4, с. 87-140; **Idem**, Славянские и русские рукописи Британского музея в Лондоне, в СОРЯС, 1908, т.84, № 4, с. 1-86.

³³ **Стадницкий А.**, Исследования и монографии по истории молдавской церкви, Спб., 1894, XXII+583 с.

mitropolitană de Taşkent și Turkestan. Lucrarea menționată cuprinde întreaga perioadă de istorie a Bisericii Ortodoxe din Moldova de la începuturile ei (sec. XIV-XIX), fiind elaborată în baza unui vast material documentar inedit din arhivele Austriei, României și Imperiului Rus. Aceste studii monografice, care, deși sunt în multe privințe depășite, au jucat un rol important în evoluția ulterioară a cercetărilor de istorie ecleziastică românească.

Informații istorice privitoare la mănăstirile și schiturile Basarabiei sunt incluse în diverse ediții rusești³⁴.

La începutul sec. XX la Chișinău au început să fie publicate periodicul științific „Труды Бессарабской губернской учёной архивной комиссии” și două reviste de profil „Труды Бессарабского церковно историко-археологического общества” (1904, din 1919 apare în limba română sub denumirea „Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău”³⁵) și „Luminătorul” din 1908. Dintre cei mai reprezentativi autori ale acestor ediții, în problematica studiului de față, au fost Ion Halippa³⁶, D.V. Șceglov³⁷, Dionisie Erhan³⁸, L.S. Mațevici³⁹, Andrei M. Parhomovici⁴⁰ și Iosif M. Parhomovici⁴¹, Ar-

³⁴ Бессарабские монастыри и скиты, в *Бессарабия*. Под ред. П.А. Крушевана, Москва, 1903, с. 145-473; **Православные русские обители. Полное иллюстрированное описание всех православных русских монастырей в Российской империи и на Афоне**, Спб., 1909, с. 637-748.

³⁵ Cuprinsul volumelor I-XVI editate de Societatea istoria arheologică bisericească din Chișinău, în *RSIABC*, vol. XVII, 1927, p. 309-316.

³⁶ **Халиппа И. Н.**, Мечети, превращённые в церкви в пределах Бессарабии (1808-1813 гг.), в *ТБГУАК*, 1900, том 1, с. 89-98.

³⁷ **Щеглов Д.В.**, Измаильские монастыри, в *ТБГУАК*, 1902, том II, с. 215-225.

³⁸ **Erhan Dionisie**, Мănăstirea Suruceni, în *Luminătorul*, 1908, nr. 10.

³⁹ **Мецевич Л.С.**, Ректор Кишиневской духовной семинарии Тихон (Солнцев) и его записки о бессарабских монастырях, в *ТБЦИАО*, 1909, вып. 2; **Idem**, К истории Городищского монастыря в Бессарабии, в *ТБЦИАО*, 1910, вып. 4, с. 98-100; **Idem**, К биографии преосвященного Петра Троицкого, епископа Аккерманского, в *ТБЦИАО*, 1911, вып. 6, с. 1-12; **Idem**, К материалам для биографии бывшего Кишиневского архиепископа Иринарха Попова, в *ТБЦИАО*, 1911, вып. 6, с. 94-106.

⁴⁰ **Пархомович Андрей М.**, Преосвященный Августин, епископ Аккерманский, викарий Кишиневской епархии, с сообщением сведений вообще его жизнедеятельности, Кишинев, 1908, 59 с.; **Idem**, Ректор Кишиневской духовной семинарии, архимандрит Варлаам, в *ТБЦИАО*, 1910, вып. 1, с. 50-61; **Idem**, Высокопреосвященный Антиохий, архиепископ Кишиневский и Хотинский, в *ТБЦИАО*, 1911, вып. 6, с. 1-84; **Idem**, Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии, Кишинев, 1912, 319 с.; **Idem**, Краткие биографические сведения об иерархах Кишиневской епархии с 1882 по 1913 год, в *ТБЦИАО*, 1914, вып. 9, с. 333-349.

⁴¹ **Пархомович Иосиф М.**, Преосвященный Аркадий, бывший аккерманский, викарий Кишиневской епархии, Кишинев, 1909, 86 с.; **Idem**, Архипастыри Кишиневской епархии. Введение, в *ТБЦИАО*, 1910, вып. 4, с. 5-24. **Idem**, Краткий очерк жизни и деятельности Высокопреосвященного Гавриила Банулеско-Бодони, в *ТБЦИАО*, 1910, вып. 4, с. 1-55, вып. 5, с. 1-8; **Idem**, Деятельность архиепископа Иринарха в период управления им Кишиневской епархии, в *ТБЦИАО*, 1911, вып. 6, с. 1-93; **Idem**, Архиепископ Павел и деятельность его в Кишиневской епархии (23 июня 1871г. – 16 июля 1882 г.), в *ТБЦИАО*, 1912, вып. 7, 315 с.; **Idem**, Краткий очерк жизни и деятельности Высокопреосвященного Сера-

senie Stadnițki⁴², Al. Proțenco⁴³, ieromonahul I. Ieraclie⁴⁴ ș.a. care au publicat o serie de studii consacrate ierarhilor Basarabiei din sec. XIX - primele decenii sec. XX (Gavriil Bănulescu Bodoni⁴⁵, Dimitrie Sulima⁴⁶ ș.a.), clerului, mănăstirilor, Societății istorico-arheologice bisericești, instituțiilor de învățământ teologic și diriguitorilor lor ș.a. Indiscutabil, aceste studii trebuie privite în contextul ideologiei imperiale ruse de atunci și trebuie apreciate și utilizate critic.

În primele decenii ale aceluiași secol sunt întocmite și primele bibliografii cu privire la Basarabia⁴⁷, care includ și lucrări de istorie ecleziastică, activitate, care a continuat și în perioada interbelică⁴⁸.

фима (Чичагова), архиепископа Кишиневского и Хотинского. К столетию Кишиневской епархии (1813-1913 гг.), в *ТБЦИАО*, 1913, вып. 8, с. 1-294. **Idem**, Архипасторское служение архиепископа Неофита, бывшего Кишиневского и Хотинского, с портретом и автографом, в *RSIABC*, 1920, том XII, с. 1-165; **Parhomovici Iosif M.**, Câteva date noi privitoare la moșii mănăstirilor, așa numite închinare, din Basarabia, în *RSIABC*, 1921, vol. XIII, p. 33-41; **Idem**, Măsurile întreprinse în Basarabia de Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni contre comerțului în zilele duminicale și de sărbători, în *RSIABC*, 1921, vol. XIII, p. 68-78. **Idem**, Arhiepiscopul Serghie și activitatea lui în eparhia Chișinăului (21 august 1882 – 12 ianuarie 1891), în *RSIABC*, 1924, vol. XV, p. 83-86; **Idem**, Înființarea Societății istorico-arheologice bisericești și începutul activității ei, în *RSIABC*, 1924, vol. XV, p. 100-112; **Idem**, Episcopul Isaachie și activitatea sa în eparhia Chișinăului (1891, ianuarie 12 – 1892, noiembrie 21), în *RSIABC*, 1927, vol. XVII, p. 1-58; **Idem**, Episcopul Iacob și epoca administrării lui în eparhia Chișinăului și Hotinului (1898 ianuarie 2 – 1904 august 12), în *RSIABC*, 1928, vol. XVIII, p. 7-128; **Idem**, Episcopul Vladimir și epoca administrării lui în eparhia Chișinăului și Hotinului (12 august 1904 – 16 septembrie 1908), în *RSIABC*, 1928, vol. XVIII, p. 131-244; **Idem**, Scurtă schiță istorică despre arhiepiscopii Chișinăului și Hotinului (1914-1917): arhiepiscopul Platon și arhiepiscopul Anastasie, în *RSIABC*, 1929, vol. XIX, p. 1-25; **Idem**, Scurtă schiță istorică despre Societatea istorico-arheologică bisericească din Basarabia de la 1904 până la 1929, în *RSIABC*, 1929, vol. XIX, p. 393-416; **Idem**, Николай Васильевич Неводчиков, в последствии архиепископ Неофит, бывший Кишиневский и Хотинский. Биографический очерк, в *RSIABC*, 1929, том XIX, с. 42-107.

⁴² **Stadnițki A.**, Amfilohie, episcop al Hotinului, în *RSIABS*, 1922, vol. XIV, p. 40-54.

⁴³ **Proțenco Al.**, Istoria schitului Rudi, în *RSIABC*, 1925, vol. XVI, p. 1-17.

⁴⁴ **Ieraclie I.**, Mănăstirile din Basarabia și cultura religioasă, în *Luminătorul*, Chișinău, 1926, nr. 23, p. 59-63.

⁴⁵ **Григорович Н.И.**, Из бумаг митрополита Гавриила Бәнулеску-Бодони, в *Русский Архив*, Москва, 1869, с. 1569-1650.

⁴⁶ **Севастиан (Веста, иеромонах)**, Жизнь и деятельность преосв. Димитрия Сулимы за время самостоятельного управления его Кишиневской епархией, в *ТБЦИАО*, 1910, вып. 4, с. 1-53. **Силян А.Е.**, Дмитрий, Архиепископ Кишиневский и Хотинский, в *КЕВ*, 1867, № 1, с. 1-12; № 2, с. 46-52; № 3, с. 93-102; № 4, с. 135-139; № 5, с. 179-184; № 6, с. 213-217; № 7, с. 255-260; № 8, с. 281-285; № 9, с. 313-315; 1868, № 16, 19-21, 24.

⁴⁷ **Драганов Петр Д.**; Bessarabiana. Ученая, литературная и художественная Бессарабия, т.е. алфавитный библиографический указатель архивных первоисточников, авторов, книг, статей и вообще литературы ... в последние 100 лет со времени присоединения ее по Бухарестскому мирному трактату к Российской империи 1812-16 мая 1912, Кишинев, 1911 278 с. Reeditată la Chișinău, 1993.

⁴⁸ **Draganov P.D.**, Bibliografia rusească asupra Basarabiei, în *Arhivele Basarabiei*, Chișinău, 1929, nr. 1, p. 77-80; **Simionescu I.**, Bibliografie românească asupra Basarabiei, în *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 1, p. 74-77; **David Al.**, Bibliografia lucrărilor privitoare la Basarabia apărute de la 1918 încoace, Chișinău, 1933, 47 p.; **Niculescu-Varou G.T.**, Monografiile orașelor, comunelor

În cea de-a **doua perioadă** (1918-1940, 1941-1944), adică după unirea Basarabiei cu România și revenirea Bisericii basarabene ridicate la rang de mitropolie în cadrul Bisericii Ortodoxe Române, istoriografia ecleziastică a evoluat în condiții noi mai prielnice și, totodată, mai aproape de adevărurile istorice și valorile naționale autentice. În perioada respectivă se lărgeste aria și se extind limitele cronologice ale cercetărilor, care treptat sunt integrate în istoriografia românească cu tematică ecleziastică. Au continuat să apară cele două publicații bisericești: revista „Luminătorul” și „Revista Societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău” (de astă dată în limba română), iar pe lângă acestea au fost întemeiate alte noi periodice, între care deosebit de importante pentru domeniul enunțat sunt „Anuarul Comisiunii monumentelor istorice. Secția din Basarabia”, „Arhivele Basarabiei”, „Viața Basarabiei”, „Din trecutul nostru”, „Calendarul Bisericesc”, „Misionarul”, „Buletinul Oficial al Provinciei”, „Episcopia Hotinului” ș.a., în care au fost inserate studii și materiale semnate de aceiași C. Bejan⁴⁹, Gheorghe Rașcu⁵⁰, Gurie Grosu⁵¹, Ștefan Ciobanu⁵², Vasilii Kurdinovski⁵³, apoi Ștefan Berechet⁵⁴, Nicolae Țiganco⁵⁵, Paul Mihail[ovici]⁵⁶, Visa-

și mănăstirilor din România întregită. 1855-1938. Bibliografie; București, 1939, 58 p.

⁴⁹ **Bejan C.**, O pagină din istoria bisericii ortodoxe basarabene, în *Luminătorul*, 1920, nr. 5, p. 5-15; nr. 6, p. 5-18; nr. 7, p. 3-4; nr. 9, p. 1-16, nr. 11, p. 33-38; 1921, nr. 1, p. 12-21.

⁵⁰ **Rașcu Gheorghe**, Cutreierând principalele mănăstiri din Basarabia, în *Luminătorul*, 1921, nr. 11-12, p. 16-28; 1922, nr. 2, p. 28-35.

⁵¹ **Grosu Gurie**, Starea clerului în Basarabia în timpul mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni, în *RSIABC*, vol. XIV, 1922, p. 3-22.

⁵² **Ciobanu Ștefan**, Biserici vechi din Basarabia, I, în *ACMISB*, 1924. **Idem**; Mănăstirea Țigănești, în *ACMISB*, III, 1931, p. 3-18.

⁵³ **Kurdinovski Vasiliu**, Cele mai vechi biserici de lemn din județul Hotin, în *RSIABC*, vol. XVI, 1925, p. 60-74; **Idem**, Cele mai vechi biserici ortodoxe din Basarabia, partea II, în *RSIABC*, vol. XVI, 1925, p. 18-42.

⁵⁴ **Berechet Ștefan**, Ajutarea bisericii române de către stăpânitorii ruși în secolele XVI-XIX, în *Luminătorul*, 1924, nr. 1, p. 1-26; **Idem**; Cererile de ajutor ale bisericii române către cea rusă în secolele XVI-XIX. Rezumatul acestor legături culturale, în *Luminătorul*, 1924, nr. 4, p. 25-38; **Idem**, Cercetând bisericile Basarabiei, în *Luminătorul*, 1924, nr. 28, p. 30-41; **Idem**, Cinci biserici vechi din Chișinău, în *ACMISB*, 1924, p. 112-148; **Idem**, Presa românească despre biserica Moldovei dintre Nistru și Prut și Nistru, în *Luminătorul*, 1924, nr. 19-22, p. 92-94; **Idem**, Mănăstirea Căpriană, în *ACMISB*; anul II, Chișinău, 1928, p. 94-109.

⁵⁵ **Țiganco Nicolae**, Mănăstirea Rughi, Chișinău, 1928, 16 p. Extras din *ACMISB*, 1928, p. 111-124.

⁵⁶ **Mihailovici Paul**, Cimitirele ortodoxe din Basarabia, în *Luminătorul*, 1928, nr. 19, p. 61-63; **Idem**, Document din 1799 decembrie 1, de la Constantin Alexandru Ipsilanti de întărirea daniei către schitul Răciula, țin. Orhei, în *Calendarul Bisericesc*, Chișinău, 1928; **Idem**, Manuscrise și cărți românești în Iugoslavia, în *Arhivele Basarabiei*, 1930, nr. 3, p. 301-304; **Idem**, Legături culturale bisericești dintre români și ruși în sec. XV-XX. Schiță istorică, în *RSIABC*, vol. XXII, 1932, p. 199-276; **Idem**, Înfățișări de viață culturală românească la mănăstirea Noul Neamț, în *Viața Basarabiei*, Chișinău, 1935, nr. 11, p. 53-60; **Idem**, Profesorul protoiereu dr. T. Titov, în *Misionarul*, Chișinău, 1936, nr. 1-2, p. 124-127; **Idem**, Mănăstirea Căpriană, centru de sprijin al revoluționarilor bulgari, în secolul al XIX-lea, în *Viața Basarabiei*, 1938, nr. 1-2, p. 61-62; **Idem**, Știri despre clerul moldovean din Chișinău, la 1837, în *Luminătorul*, 1943, nr. 1-2, p. 119-

rionPuiu⁵⁷, Moise Pacu⁵⁸, Gheorghe Bezviconi⁵⁹, Toma G. Bulat⁶⁰, C. Bobulescu⁶¹, Gheorghe Madan⁶², N. Cazacu⁶³, Petre Constantinescu-Iași⁶⁴, Aurel Sava⁶⁵, Constantin Tomescu⁶⁶, V. Vasilescu⁶⁷, I. Gh. Pelivan⁶⁸, I. Petrușcu⁶⁹, ieromonahul I. Ieraclie⁷⁰.

126. **Idem**, Știri privitoare la mănăstirea Hâncu, jud. Lăpușna, în *Buletinul Oficial al Provinciei*, Chișinău, 1943, nr. 4, p. 144-147; **Idem**, Izvodul călugărilor și averii mănăstirii Hârjaucă, jud. Orhei, la 1817, în *Buletinul Oficial al Provinciei*, 1943, nr. 8, p. 178-180; **Idem**, Izvodul călugărilor mănăstirii Curchi, ținutul Orhei, la anul 1817, în *Buletinul Oficial al Provinciei*, 1943, nr. 12, p. 114-118.
- ⁵⁷ **Puiu Visarion**, Însemnări despre mănăstirile și schiturile eparhiei Hotinului din anul 1820, în *Arhivele Basarabiei*, an. II, 1930, nr. 3, p. 262-268.
- ⁵⁸ **Pacu Moise**, Amintiri bisericești și culturale din Basarabia Sudică sub cărmuirea română din 1864-1878, în *RSIABC*, vol. XIX, 1929, p. 379-392.
- ⁵⁹ **Bezviconi Gheorghe**, Biserica Ciufli, în *Din trecutul nostru*, Chișinău, 1934, nr. 5, p. 47-62.
- ⁶⁰ **Bulat Toma G.**, Clerul român sub ocupațiunea rusească din 1806-1812, în *RSIABC*, vol. XVIII, 1929, p. 369-378; **Idem**, Acte de la mănăstirea Curchi (jud. Orhei), în *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 3, p. 50-51.
- ⁶¹ **Bobulescu C.**, Pentru pomenirea lui Alexandru cel Bun. Iașii în legătură cu aducerea moaștelor Sf. Ioan cel Nou de la Suceava la 1402. Un aer sau un epitaf din 1428, în *RSIABC*, vol. XXIV, 1934, p. 1-76.
- ⁶² **Madan Gheorghe**, Colțuri de raiu. Mănăstirea Dobrușa, în *Viața Basarabiei*, 1935, nr. 3-4, p. 129-136.
- ⁶³ **Cazacu N.**, Biserica – factor conservator al limbii moldovenești în Basarabia, în *Luminătorul*, 1940, nr. 5, p. 280-283.
- ⁶⁴ **Constantinescu-Iași P.**, Biserica Sf. Gheorghe din Chișinău, în *ACMISB*, II, 1928, p. 59-80. **Idem**, Mănăstirea Căpriana, în *ACMISB*, II, 1928, p. 89-108.
- ⁶⁵ **Sava Aurel**, Biserica din Brătulenii, în *Viața Basarabiei*, 1933, nr. 7, p. 1-5; **Idem**, Citori basarabeni, în *Arhivele Basarabiei*, an. VI, 1934, nr. 2, p. 181-188; **Idem**, O informație nouă despre biserica Sf. Gheorghe din Chișinău, în *Arhivele Basarabiei*, 1934, nr. 2, p. 186-187.
- ⁶⁶ **Tomescu C.**, Din istoria bisericii neamului românesc, în *Luminătorul*, 1920, nr. 7, p. 2-31; nr. 8, p. 3-16; nr. 9, p. 19-29; nr. 10, p. 11-36; nr. 11, p. 10-33; nr. 12, p. 33-47; 1921, nr. 3, p. 7-30; nr. 7, p. 10-29; nr. 9, p. 15-21; **Idem**, Rolul bisericii ortodoxe în viața neamului românesc, în *Luminătorul*, 1926, nr. 23, p. 35-53; **Idem**, Acte de la mănăstirea Curchi (jud. Orhei), în *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 3, p. 98-114; **Idem**, Înființarea eparhiei Chișinăului și Hotinului – 1813, în *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 1, p. 32-42; nr. 2, p. 31-50; nr. 3, p. 31-38; nr. 4, p. 7-23. **Idem**, Însemnări pe cărțile mănăstirii Dobrușa (Soroca), în *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 1, p. 59-61. **Idem**, Hirotonia la Iași a episcopului vicar Dimitrie Sulima, în *Arhivele Basarabiei*, 1930, nr. 2, p. 153-159; **Idem**, Știri despre biserica Principatelor Române la 1808, în *Arhivele Basarabiei*, 1930, nr. 1, p. 52-67; **Idem**, Știri catagrafice din bisericile Principatelor la 1810, în *Arhivele Basarabiei*, 1930, nr. 3, p. 204-214; **Idem**, Bisericile din satul Târșitei, țin Orhei, în *Arhivele Basarabiei*, 1933, nr. 3, p. 223-229; **Idem**, Tablou de mănăstiri și schituri din Moldova și cu arătarea moșiilor ce aveau ele în 1812, în *RSIABC*, 1933, vol. XXIII, p. 311-326.
- ⁶⁷ **Vasilescu V.**, O vizită canonică a I.P.S. Arhiepiscop Gurie în direcția mănăstirii Căpriana din județul Lăpușna, în *Luminătorul* (Chișinău), 1921, ianuarie, p. 42-46.
- ⁶⁸ **Pelivan I. Gh.**, Biserica veche din satul Răzenii, județul Lăpușna, în *Arhivele Basarabiei*, 1934, nr. 3, p. 246-253.
- ⁶⁹ **Petrușcu I.**, Danie mănăstirii Pobrata: 1527 Petru Vodă Rareș dăruiește mănăstirii Pobrata satul Dobrușa de la ținutul Soroca, în *Arhivele Basarabiei*, 1936, nr. 2-3, p. 108-109.
- ⁷⁰ **Ieraclie I.**, Mănăstirea Hârbovăț, în *Luminătorul*, 1942, nr. 9-10, p. 582-584.

Studii și documente privitoare la Mitropolia Proilaviei⁷¹, la Episcopia Hotinului⁷² care includeau articole, documente și materiale cu privire la instituțiile ecleziastice din raialele turcești din sudul Basarabiei, teritoriul din stânga Nistrului⁷³ și raiaua Hotinului stăpânite de otomani de la sfârșitul sec. XV – până în 1812.

Istoriografia basarabeana înregistrează în acești ani și o serie de studii importante referitoare la viața și activitatea cărturărească a unor mitropoliți, episcopi, egumeni⁷⁴ din partea locului.

O serie de lucrări și materiale dedicate trecutului creștin ortodox al Basarabiei au fost inserate în ediții de documente⁷⁵, în reviste și periodice din Vechiul Regat⁷⁶, iar altă serie de studii și documente despre instituții, mănăstiri și biserici de peste Prut sunt publicate în ediții basarabene⁷⁷. În prim planul acestor studii

⁷¹ **Frățiman Justin St.**, Studiu contributiv la istoricul mitropoliei Proilaviei (Brăila), Chișinău, 1923, 384 p. **Veniamin Pocitan (Ploieșteanu)**, Istoria Mitropoliei (Brăilei) și a vechii episcopii a Hotinului. Cu ilustrații și o harfă, București, 1936, 64 p.

⁷² **Mănăstirea Dobrușa**, în *Episcopia Hotinului*, Bălți, 1928, nr. 17, p. 151-155. **Mănăstirea Japca**, în *Episcopia Hotinului*, Bălți, 1929, nr. 15-16, p. 131-135. **Mănăstirile și schiturile din episcopia Hotinului în anul 1928**, în *Episcopia Hotinului*, Bălți, 1929, nr. 19-20, p. 182-183.

⁷³ **Nica Antim**, Viața religioasă în Transnistria, Chișinău, 1943, 76 p.; **Niculescu Andrei**, Biserica transnistreană, în *Viața Basarabiei*, 1942, nr.2-3, p. 88-90; **Idem**, Din Transnistria. Biserica, în *Viața Basarabiei*, 1942, nr. 4, p. 82-84.

⁷⁴ **Puiu Visarion**, Ierarhii Bisericii basarabene: Mitropoliți, episcopi și vicari între anii 1812-1920, în *RSIABC*, vol. XII, 1920, p. 9-11. **Stadnițki A.**, Amfilohie, episcop al Hotinului, în *RSIABS*, 1922, vol. XIV, p. 40-54. **Procopan Eugen**, Paisie Velicicovschi, în *RSIABC*, vol. XXIII, 1933, p. 161-262. **Mihailovici Paul**, Figuri monahale din Basarabia. Călugărul zugrav Iosaf Berghie de la mănăstirea Noul Neamț, în *Luminătorul*, 1938, nr. 5, p. 213-220. **Pop Augustin**, Părintele Andronic, cărturarul (1820-1893), în *Viața Basarabiei*, 1940, nr. 7-8, p. 27-32. **Arhiereul Efrem Tighineanu**, Lt. de Arhiepiscop al Chișinăului, Chișinău, 1942, 48 p. **Mitropolitul Gurie al Basarabiei** (Necrolog), în *Viața Basarabiei*, 1943, nr. 11-12, p. 85-89. **Noul Mitropolit al Basarabiei I.P.S. Efrem**, în *Viața Basarabiei*, 1944, nr. 1-2, p. 84-87.

⁷⁵ **Ciobanu Șt.**, Documente din Basarabia, Chișinău, 1928, 79 p.; **Boga Leon T.**, Documente basarabene, 20 volume, Chișinău, 1928-1938. **Idem**, Documente din arhivele Basarabiei, Partea I (1607-1806), partea a II (1602-1814) Chișinău, 1931-1938; **Sava Aurel**, Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei, București, 1937, 323 p.; **Idem**, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București, 1944, 561 p.

⁷⁶ **Berechet Ștefan**, Averile mănăstirii din Basarabia, în *BOR*, ser. II an XL, 1923, nr. 3, București, p. 632-639; **Idem**, Situația bisericilor și a mănăstirilor din Moldova, în *BOR*, 1924, nr. 15, p. 15-20. **Idem**, Când a vizitat Vasile Lupu biserica Sf. Dimitrie din Orhei?, în *Revista Arhivelor*, București, an 2, 1926, nr. 3, p. 406-409; **Idem**, Dreptul vechilor noștri ierarhi la judecarea mirenilor, în *BOR*, an. LVI, 1938, nr. 11-12, p. 741-761; **Stănoiu D.** Congresul de la Căpriana, în *BOR*, București, 1924, an. XLII, nr. 6 (516), p.364-369; **Mihailovici Paul**, Varlaam. O copie din 1731 a Cazaniei sale, în *Revista Critică*, Iași, 1930, nr. 3-4, p. 202-205; **Tomescu Constantin**, 10 ani de la reînființarea episcopiei Hotinului după dare oficiale, București, s.n., s.a., 331 p.; **Bulat T.G.** Mănăstirea Căpriana, județul Lăpușna, în revista *Albina* (București), Anul 42, 1939, nr. 14, p. 218, 230; **Turcu Constantin**, Mănăstirea lui Iancu Costin de la Hotin (pustiită de răscoale). (Note pe marginea unui document inedit, Piatra-Neamț, 1941, 14 p.)

⁷⁷ **Constantinescu-Iași P.**, Decorația bisericilor moldovenești, Chișinău, 1929, 97 p.; **Bulat Toma G.**, **Dimaci M.**, **Ghica G.**, **Vornic L.B.**, Moșiile mănăstirii Sucevița (Bucovina) în Basarabia de Jos, în *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 2, p. 56-59; **Idem**, Documentele mănăstirii Vărtic (1497-1836), Chișinău,

se află atât istoria unor așezări monastice, cât și aportul cultural al bisericii basarabene la cultura românească⁷⁸.

Pe lângă acestea au apărut o serie de monografii, culegeri de documente și materiale, compartimente în diverse ediții ș.a., lucrări care, în totalitatea lor au deschis o panoramă mult mai amplă și mai bogată cu privire la trecutul spațiului dintre Prut și Nistru, inclusiv în plan religios. Printre primele lucrări despre istoria mănăstirilor basarabene după 1918 sunt cele semnate de episcopul Visarion Puiu⁷⁹, urmate de cele ale lui Ștefan Berechet⁸⁰, ieromonahul Ieronim⁸¹, Leon T. Boga⁸², Nicolae Nicolescu⁸³, Petre Constantinescu-Iași⁸⁴, Antim Nica⁸⁵, Gheorghe Bezviconi⁸⁶, Aurel Sava⁸⁷, Constantin Tomescu⁸⁸ ș.a.

Un interes deosebit au manifestat cercetătorii față de cartea religioasă care a fost tipărită în Basarabia⁸⁹, dar și față de cartea românească veche manuscrisă⁹⁰

-
- 1939, 242 p.; **Mihailovici Paul**, Starețul Paisie Velicovschi și erezia de la mănăstirea Poiana Voronei din Moldova, în *Arhivele Basarabiei*, 1938, nr. 1-4, p. 69-79; **Tomescu C.**, Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei (1823-1834), în *RSIABC*, 1927, vol. XVII, p. 1-309. Extras, Chișinău, 1927, 307 p.; **Idem**, Din starea bisericească a Ungrovlahiei la 1809, în *Arhivele Basarabiei*, 1930, nr. 3, p. 332-348; **Idem**, Despre înmulțirea clericilor hirotoniți în Valahia la 1812. Izvod nominal al clericilor din eparhia Hușului, în *RSIABC*, 1933, vol. XXIII, p. 263-287; **Rașcu Gheorghe**, Mănăstirea Probota, în *Misionarul*, Chișinău, 1939, nr. 1-2, p. 75-81. **Idem**, Mănăstirile din județul Neamț, Chișinău, s.a., 16 p.
- ⁷⁸ **Țurcanu A.**, Aportul adus de biserica basarabească în cadrul cultural și național, în *Luminătorul*, 1937, nr. 6, p. 351-358; nr. 7-8, p. 476-486.
- ⁷⁹ **Puiu V.**, Mănăstirile din Basarabia, Chișinău, 1919, 98 p. Extras din *RSIABC*, vol. XI, 1919, p. 98 p.
- ⁸⁰ **Berechet Ștefan**, Autobiografia starețului Paisie Velicikovski, Iași, 1918, 34 p.; **Idem**, Mănăstirile, în Ștefan Berechet, *Basarabia*, Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1926, p. 225-233 cu o a doua ediție la Chișinău, Universitas, 1993, p. 196-212.
- ⁸¹ **Ieronim**, ieromonah, Istoricul sfintei mănăstiri Noul-Neamț din județul Tighina. Note din arhiva mănăstirii Noul-Neamț, Chișinău, 1926, 41 p., il, portr.
- ⁸² **Boga L.T.** Documente. Acte privitoare la mănăstirea Hâncu, în *Arhivele Basarabiei*, 1930, nr. 1, p. 92-110.
- ⁸³ **Nicolescu Nicolae**, Mănăstirea Condița (cu 3 clișee în text), Bârlad, Tip. C.D. Lupașcu, 1932, 42 p.
- ⁸⁴ **Constantinescu-Iași P.**, Buicanii Chișinăului. Istoricul, biserica, cimitirul, Chișinău, 1935, 34 p.
- ⁸⁵ **Nica Antim**, Biserica din Borzești (Orhei), 1770, Chișinău, 1937, 27 p.
- ⁸⁶ **Bezviconi Gheorghe**, Mănăstirea Japca, București, 1942, 28 p.
- ⁸⁷ **Sava Aurel**, Documente orheiene, partea I: Mănăstirea Hârbovățului (1730-1816). Ctitori, egumeni și documente, Chișinău, 1934, 40 p. Extras din *RSIABC*, 1934, vol. XXIV, p. 321-360.
- ⁸⁸ **Tomescu Constantin**, O dare de seamă episcopală. Eparhia Hotinului, 1923-1931, Chișinău, 1931, 20 p. **Idem**, Clerul bisericilor din ținuturile Orhei și Lăpușna la 1813, oct. 11-15. Izvod numeric la clericilor din Basarabia în toamna 1813, Chișinău, 1934, 20 p.
- ⁸⁹ **Constantinescu-Iași P.**, Circulația vechilor cărți bisericești românești în Basarabia sub ruși, Chișinău, 1929, p. 3-56. Extras din *RSIABC*, vol. XIX, Chișinău, 1929; **Tomescu C.**, Tipografia duhovnicească eparhială din Basarabia, în *Arhivele Basarabiei*, 1931, nr. 4, p. 258-271. **Tablou de cărțile și broșurile editate de mănăstirea Dobrușa din jud. Soroca 1925-1931**, în *Episcopia Hotinului*, Bălți, 1931, nr. 3-4, p. 29-43; **David Al.** Tipăriturile românești în Basarabia sub stăpânirea rusă (1812-1918). Bibliografie. În 3 volume, Chișinău, 1934. Vol. I (1814-1880), 72 p.; vol. II, 72 p.; vol. III, 60 p. Reluată integral într-o ediție aparte la Chișinău, în 1993; **Mihailovici Paul**, Răspândirea tipăriturilor românești din Basarabia, în a doua jumătate a veacului XIX-lea, în *Luminătorul*, 1938, nr. 11, p. 637-643.
- ⁹⁰ **Mihailovici Paul**, Cărți bisericești, manuscrise și icoane din Basarabia. Însemnări vechi și inscripții, în *RSIABC*, 1934, vol. XXIV, p. 91-120 și extras din *Luminătorul*, 1939, 54 p. Continuare în *Luminătorul*, 1940, nr. 1, p. 45-56.

și editată în centrele tipografice din Transilvania, Valahia, Moldova de peste Prut⁹¹, cărți care au circulat încă din evul mediu în spațiul dintre Prut și Nistru, fiind depistate în colecții mănăstirești și bisericești din partea locului.

Către finele acestei perioade știința istorică românească, din care făceau parte și cercetătorii basarabeni, a aprofundat cunoașterea istoriei Basarabiei și a trecutului ei religios creștin ortodox. Nicolae Popovschi⁹² a realizat o primă sinteză referitoare la istoria bisericii ortodoxe basarabene.

În **perioada a treia** (iunie 1940 - iunie 1941, 1944-1990), îndată după ocuparea Basarabiei de trupele sovietice și instalarea noilor structuri de stat a fost declanșată o amplă campanie ateistă și anticreștină, de constrângere și lichidare a mănăstirilor și de închidere a bisericilor din sate și orașe, de urmărire, persecutare și deportare a fețelor bisericești. Mitropolia Basarabiei ca structură canonică a Bisericii Ortodoxe Române a fost desființată, în locul ei a fost instituită o episcopie subordonată Patriarhiei Întregii Rusii. S-a trecut la o politică deschisă de ponegrire și nimicire a valorilor seculare ale românilor dintre Prut și Nistru. Au fost curmate, practic, interzise cercetările în domeniul culturii, spiritualității și istoriei ecleziastice. Imediat după 1944 au fost închise toate revistele de istorie, cultură și spiritualitate, care au activat în perioada interbelică.

În pofida principiului stipulat în documentele oficiale de despărțire a Bisericii de Stat, întreaga viață religioasă a Bisericii Creștine Ortodoxe și a altor confesiuni a trecut sub un control strict al autorităților de partid și de stat sovietice, politică care trebuia să ducă în cele din urmă la lichidarea tuturor instituțiilor religioase ca „rămășiță a trecutului”, dăunătoare noilor transformări socialiste. În propaganda ateistă vulgară au fost încadrate numeroase structuri de partid și de stat, școlile de toate gradele, inclusiv, cele superioare în care indiferent de profil se predă un curs special de „ateism științific”. Combaterea credinței în Dumnezeu devine obiect de studiu în anumite instituții academice, care prin tratatele lor „științifice” trebuiau să pună umărul la „luminarea” maselor și reorientarea lor spre noile valori (de fapt, pseudovalori) ateo-comuniste. Aceste scrieri în esența lor se reduceau la demonstrarea, propagarea ideilor materialismului vulgar, ideilor anticlericale și a unei pretense „libertăți de gândire”, la educarea unei societăți noi, a „omului nou” – constructor al comunismului⁹³. În

⁹¹ **Balaur Dimitrie**, Biserici din județul Lăpușna, 1928, lucrare în manuscris la Biblioteca Centrală. Universitară „Mihai Eminescu”, Iași. Secția „Manuscrise”, Mss. VI-74, 800 p.; **Idem**, Biserici în Moldova de răsărit. Cărți românești de slujbă bisericească care au trecut Prutul (veacurile XVIII-XIX), județul Lăpușna, București, 1934, 47 p.; **Mihailovici Paul**, Legături cărțurărești dintre Mitropolia Moldovei și mănăstirea Noul Neamț, în *Luminătorul*, 1939, nr. 5, p. 306-312; nr. 6, p. 365-370. **Idem**, Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 până la 1918. București, 1941, 380 p.

⁹² **Popovschi Nicolae**, Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Din negura trecutului crâmpie de amintiri, Chișinău, 1931, 511 p. Reeditare, Chișinău, Ed. Museum, 2000, 503 p.

⁹³ Drept mostre pot servi: **Дин история релижиий ши атезмудуй ын Молдова**. Кулежере де студий. Ред. респ. К.В.Стратиевский, Ф.З.Табуншчик, Кишинэу, 1970; **Страницы исто-**

aceste condiții în anii '50 - '80 ai sec. al XX-lea în RSS Moldovenească cercetările de istorie ecleziastică și teologie, în general, au devenit teme interzise.

Cu toate acestea, în unele institute ale Academiei de Științe a Moldovei, în ciuda cenzurii, constatăm unele încercări de a scoate în evidență sub anumite forme subtile valorile trecutului legate de contribuția bisericii și a unor înalți ierarhi moldoveni (mitropoliții Varlaam, Petru Movilă, Dosoftei, Iacov Putneanul⁹⁴, Amfilohie Hotiniul⁹⁵, Paisie Velicovski⁹⁶, Gavriil Bănulescu-Bodoni⁹⁷, Leon Gheucă⁹⁸ ș.a.) pe parcursul secolelor la dezvoltarea învățământului și a cunoștințelor de carte⁹⁹, la întemeierea de tipografii și biblioteci, de difuzare a cărții¹⁰⁰, la edificarea unor monumente de arhitectură, artă și cultură¹⁰¹. Se efectuează investigații în bibliotecile, muzeele și arhivele din RSSM în vederea valorificării patrimoniului de carte veche manuscrisă și tipărită din sec. XIV-XIX, în mare parte religioasă¹⁰², „activități” soldate cu ediții valoroase care nu

рии и атеизма в Молдавии. Сб. статей. Редкол. В.Н. Ермуратский, Кишинев, 1970; **Атеизм и штиинцифик ши религия,** Кишинэу, 1971; **Быску Ф.А.,** Прочесул комбатерий религией ортодоксе ын Молдова, Кишинэу, 1974; **Табакару Д.Н;** Атеистическое воспитание в Советской Молдавии, в *Вопросы философии*, Москва, 1977, №3, с. 84-92.

⁹⁴ **Ешану Андрей,** Примул мануал молдовенеск типэрит. „Букоавна” дин 1755, ын *Патримониул.* Вол. 2, Кишинэу, 1988, п. 118-125.

⁹⁵ **Амфилохия Хотиниул,** Граматика де ла ынвэцэтура физичий. Студий интродуктиве де А.И. Бабий, Ш.Г. Лупан, Кишинэу, 1990, 215 п.; **Babii Alexandru,** Amfilohie Hotiniul, Chișinău, 1990, 70 p.

⁹⁶ **Chiriac Vlad, Inochentie (Pavlov),** Starețul Paisie Velicovski și moștenirea-i spirituală și literară, în *IRM*, 1990, 1, p. 45-52.

⁹⁷ **Suttner Ernst Ghr.;** Metropolit Gabriel Bănulescu-Bodoni. Zur rumänischen Kirchengeschichte und Kirchenrechtsordnung in der Phanariotenzeit, in *Ostkirchliche Studium*, Wurzburg, 22, Band, Helf 4, 1973, s. 281-301.

⁹⁸ **Ciurea Alexandru,** Figuri de ierarhi moldoveni: Leon Gheucă, Chișinău, 1942, 48 p.

⁹⁹ **Ешану Андрей,** Школы Кишинёва во второй половине XVIII- начале XIX в., в *Известия Академии Наук МССР. Серия общественных наук*, 1978, № 2, стр.87-94. **Idem,** Школа и просвещение в Молдавии (XV-нач. XVIII в.). Кишинёв, 1983, 130 с. **Idem,** Фокаре де културэ медиевалэ, în *Revista de istorie a Moldovei*, 1990, nr.1, p. 68-74.

¹⁰⁰ **Кирияк В.,** Карта ши типарул ын Молдова ын секолеле XVII-XVIII (Скице дупэ материале депозитате ын Униуня РСС), Кишинэу, 1977, 217 п. **Idem,** Братства живые родники. Книга в Молдавии XVII- начала XIX вв. (Историко-книговедческий очерк), Кишинев, 1986, 127 с. **Ешану Андрей,** Из истории учебной книги в Молдавии (конец XIV-начале XIXв.), в кн.: *Библиотечно-библиографическая деятельность истории книги в Молдавии.* Кишинёв, 1990, стр.14-30. **Idem,** Учебная книга Молдавии конца XIV-нач.XVII в., в кн.: *Проблемы школьного учебника. Выпуск 19. История школьных учебных книг.* Москва, 1990, стр.116-126.

¹⁰¹ **Полиптик молдав. Артэ молдовеняскэ дин вякуриле XIV-XIX.** Алкэт. Павел Балан, Влад Друк, Кишинэу, 1985, 265 п.

¹⁰² **Каталогул женерал ал манускриселор молдовенешть пэстрате ын УРСС. Колекция библиотечий мэнэстирий Ноул-Нямц (сек. XIV-XIX).** Алкэт. В.Овчиникова-Пелин, Кишинэу, 1989, 438 п.; **Карта Молдовей. Сек. XVII – ынчепутул сек. XX.** Вол. I. Едиций векь (сек.XVIII- ынчепутул сек.XIX). Каталог женерал. Алкт. Н.П. Матей, К.Я. Слу-ту, В.Г.Фармажиу. Ред. шт., аутор ал студиулуй интродуктив Андрей Ешану, Кишинэу,

și-au pierdut importanța științifică până astăzi. În paralel, se editează documente istorice¹⁰³ care conțin informații cu privire la istoria bisericii din Moldova. De rând cu acestea, la Academia de Științe a Moldovei, Universitatea de Stat din Moldova a fost pregătit un număr apreciabil de cercetători care s-au manifestat ulterior și în domeniul investigațiilor istorico-ecclesiastice.

În **perioada a patra** (1991-2011), în urma evenimentelor din 1989-1991 și, mai ales, după proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova la 27 august 1991, ca urmare a obținerii libertății de conștiință sunt redeschise numeroase mănăstiri și biserici și instituții de instruire a clerului (seminare, facultatea de teologie, apoi Academia Teologică). Biserica Ortodoxă din Republica Moldova este ridicată la rang de Mitropolie care rămâne în componența Bisericii Ortodoxe Ruse. În scurtă vreme, această stare de lucruri a stârnit mare nemulțumire în rândurile enoriașilor și a clerului autohton, ceea ce a adus la scindarea Bisericii din partea locului în două mitropolii – una a Chișinăului și a întregii Moldove, subordonată Patriarhiei Ruse, iar alta – Patriarhiei Ortodoxe Române, stare de lucruri care se menține până în zilele noastre.

Se produc schimbări importante și în știința istorică. Este reevaluată și reorientată tematica cercetărilor spre problemele fundamentale de istorie și cultură națională, fiind scoase cenzura și toate interdicțiile în privința problematicii de cercetare. Treptat, în noua istoriografie se profilează o nouă direcție de cercetare sau, mai curând, s-a revenit la diapazonul de investigații de până la 1940, care includea și istoria ecclesiastică ca parte componentă a culturii și spiritualității, a istoriei naționale, în general.

Din inițiativa părintelui Petru Buburuz și-a reluat activitatea revista de istorie și cultură ecclesiastică *Luminătorul*¹⁰⁴. Au fost întemeiate noi periodice cu tematică religioasă *Curierul Ortodox*, *Alfa și Omega* ș.a. Numeroase studii cu un spectru larg privind istoria Bisericii Ortodoxe din Moldova au fost publicate în paginile periodicilor științifice: *Revista de Istorie a Moldovei*, *Cugetul*, *Destin Românesc*, *Tyragetia*, fondate după 1990. Tematica publicațiilor înserate în aceste reviste este deosebit de diversă fiind urmărită evoluția bisericii moldovenești de la începuturile ei din sec. XIV până în zilele noastre, este dezvăluită drama prin care a trecut biserica ortodoxă din Basarabia sub dominația țaristă și cea a regimului totalitar comunist, ș.a.

1990, 252 p.+105 ил. În 1992 a apărut al doilea volum al acestei ediții care cuprinde tipărituri basarabene din sec. XIX.

¹⁰³ **Молдавия в эпоху феодализма/Молдова ын эпока феодализмулуй**, vol.I-V; vol. VII partea I și partea II, Chuișinău, 1961-1987.

¹⁰⁴ **Buburuz Petru**, Istoria bisericii din Moldova în timpul veacurilor, în *Luminătorul*, nr. 3, 1992, p. 44-51; nr. 5, p. 25-32; **Idem**, Cultura și spiritualitatea românească de-a lungul secolelor. Biserica și neamul, în *Luminătorul*, nr. 1, 1993, p. 57-61; **Mihail Paul**, Episcopul Dionisie Erhan, „doctor honoris causa” al Facultății de Teologie a Universității din Iași cu sediul la Chișinău, în *Luminătorul*, 1993, nr. 2, p. 61-64. **Sfinte mănăstiri și schituri**, în *Luminătorul*, 1994, nr. 3, p. 58-61.

De la 1991 încoace, problematica istorico-ecclesiastică se află permanent în atenția cercetătorilor din Republica Moldova. Activitatea acestora este concentrată pe două direcții principale: depistarea și publicarea documentelor istorice și cercetarea, propriu-zisă. Pe parcursul ultimilor două decenii a continuat să apară seria de documente medievale¹⁰⁵, completată de alte volume de documente privitoare la epoca modernă¹⁰⁶, care conțin numeroase informații referitoare la diverse aspecte ale istoriei bisericești. Documente deosebit de importante au fost colectate în arhivele din fosta Uniune Sovietică, inclusiv din Federația Rusă, Republica Moldova, altă dată inaccesibile istoricilor ce țin de perioada contemporană (1940-1941, 1944-1990), documente inedite, care au fost incluse și publicate în studii și volume aparte¹⁰⁷, lărgind cu mult baza izvoristică a cercetărilor de istorie ecclesiastică. Un rol deosebit în munca de depistare și publicare a unor asemenea documente din perioada sovietică îi aparține lui Valeriu Pasat, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, care a scos de sub tipar trei volume ale culegerii „Ortodoxia în Moldova 1940-1991”¹⁰⁸.

Întregul tezaur de documente ce țin de istoria bisericii moldovenești de la începuturile ei în evul mediu¹⁰⁹, urmate de cele datând din epocile

¹⁰⁵ Continuată seria **Moldova în epoca feudalismului**. vol. VI, VIII, Chișinău, 1992-1998.

¹⁰⁶ **Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în sec. al XVIII-ea**, vol. IX-XI, Chișinău, 2004-2008 (Continuare directă a seriei **Moldova în epoca feudalismului**). **Plugaru, Ștefan, Candu, Tudor**. Episcopia Hușilor și Basarabia (1598-1949). (Istorie și documente); Iași, Ed. PIM, 2009, 348 p.

¹⁰⁷ **Cum au fost închise mănăstirile din R.S.S. Moldovenească [documente]**, în *Cugetul*, 2000, nr.1, p. 51-55.

¹⁰⁸ **Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1991 гг.** Собрание документов в 4 томах. Ответственный редактор, составитель и автор предисловия В.И.Пасат, Москва, РОССПЭН, 2009-2011.

¹⁰⁹ **Eșanu Andrei**, Focare de cultură medievală [mănăstirile], în *RIM*, 1990, 1, p. 68-74. **Zubco Angela**, Începuturile organizării vieții monahale în Moldova în evul mediu românesc, în *Luminătorul*, 1995, nr. 6, p. 35-45; **Idem**, Ctitori de mănăstiri, în *Luminătorul*, 1996, nr. 1, p. 25-38. **Idem**, Mănăstirile moldovenești, focare de cultură medievală, în *Luminătorul*, 1996, nr. 2, 38-49. **Ghimpu Vlad**, Biserici și mănăstiri moldovenești în Basarabia anilor 1457-1600, în *Tyragetia*, 1997, 4 – 5, p. 19-29. **Zubco Angela**, Relațiile dintre stat și biserică în Țările Române în secolele XIV-XVII, în *Cugetul*, 2000, nr. 1, p. 8-14. **Parasca, Pavel**. 600 de ani de la constatarea Mitropoliei Moldovei, în *Cugetul*, 2001, nr. 2, p. 9-16. **Idem**, La obârșia Mitropoliei Țării Moldovei, Chișinău, 2002, 104 p.; **Ghimpu Vlad**. Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia, Chișinău, Tyragetia, 2000, 220 p.; **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Centre și structuri ecclesiastice de la Est de Prut, în **Idem**, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecclesiastice*. Studii, Chișinău, Ed. Arc, 2001, p. 185-280; **Sava Igor**, Unele considerații cu privire la structura instituțională a mănăstirilor Moldovei în secolele XV-XVI, în *RIM*, 2002, nr. 1-2, p.17-26; **Cereteu Igor**, Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea), Brăila, 2004, 168 p.; **Idem**, Contribuțiile voievozilor și boierilor moldoveni la ctitorirea bisericilor ortodoxe din Lvov (sec. XVI-XVII), în *Analele ULIM*, 2004, 2, p.10-15. **Sava Igor**, Motivațiile actului de ctitorie în spațiul Carpato-Nistean (secolele XV-XVI), în *RIM*, 2005, 3, p. 5-15. **Candu Teodor**, Relațiile Țărilor Române cu patriarhiile și locurile sfinte din Imperiul Otoman, sf. sec. al XVI-lea – începutul sec. al XVII-lea, în *RIM*, 2005, 1-2, p.75-81; **Zubco Angela**, Presiuni și implicații externe la întemeierea Mitropoliei Moldovei, în *Tyragetia*, 2006, XV, p. 112-118; **Семёнова Л.Е.**, Церковь Дунайских княжеств в отноше-

modernă¹¹⁰ și contemporană¹¹¹, cu sub-perioadele ei interbelică¹¹² și postbelică¹¹³, reflectă situația bisericii și a clerului moldovenesc în timpul celui de al Doilea Război Mondial¹¹⁴, relațiile dintre biserică și stat, politica guvernului sovietic și a RSSM față de culte și, mai ales, a Bisericii Ortodoxe în condițiile politicii ateiste și a ideologiei comuniste sub ocupația sovietică¹¹⁵.

ниях с Россией в XVII в., în *RIM*, 2007, 4, p. 95-194; **Pilat Liviu**, Întemeierea Episcopiei de Baia și rivalitatea polono-maghiară în primele decenii ale secolului XV, în *Analecta catholica*, Chișinău, 2010, IV, p. 45-64.

¹¹⁰ **Pânzaru Sava**, Anul 1905 și Seminarul Teologic din Chișinău, în *RIM*, 1991, 1, p. 3-12; **Onilă Mihai**, Eparhia Chișinăului și Hotinului (180 ani de la organizare), în *Tyragetia*, 1996, 3, p. 167-172; **Ploșniță Elena**, Muzee bisericești în Basarabia, în *Revista Muzeelor*, București, 1997, 34, nr. 3, p. 54 – 61; **Цвиркун В.И.**, Материалы по истории Кишиневской Епархии первой половины XIX в., в *Stratum Plus*, 2001-2002, 6, Chișinău, 2004, p.429-437; **Poștarencu Dinu**, Înființarea Eparhiei Chișinăului și Hotinului, în *Cugetul*, 2003, 2 (18), p.6-12; **Varta Ion; Tatiana Varta**, Manifestări de rezistență a Bisericii Ortodoxe Române din Basarabia față de politica țaristă de deznăționalizare și asimilare, în *RIM*, 2005, 3, p.26-42; **Ириней (Тафуня)**, игумен, Страницы истории Кишинёвской Духовной Семинарии, în *Tyragetia I*, 2009, III [XVIII], 2, p. 141-158; **Scutaru Silvia**, caracteristica general a mănăstirilor din Basarabia la sfârșitul sec. al XIX-lea - încep. Sec. al XX-lea, în Anuarul Muzeului Literaturii Române, Iași, An. I, Iași, 2008, p. 134-149; **Idem**, Mănăstirile Basarabene – o componentă esențială a vieții eparhiale din Basarabia la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX, în *D Rom*, 2010, V (XVI), 1(65), p. 110-118; **Idem**, Congresele Eparhiale din anul 1917 din Basarabia, în Pruteanu-Isăcescu I., *Românii din afara granițelor țării. Iași-Chișinău: legături istorice*, Iași, 2008, p. 207-218; **Patrimoniul cultural al Republicii Moldova**. Alcăt. T. Stăvilă, C. Ciobanu, T. Diaconescu, Chișinău, Ed. Arc și Museum, 1999, 275 p.; **Cemărtan Romeo**, Cultul Mitropoliei Basarabiei – interferențe politice și religioase, Chișinău, Ed. Alfa și Omega, 2004, 110 p.; **Candu Teodor**, Instituții ecleziastice introduse în țările române la începutul secolului al XIX-lea. Instituția deputaților clerului la cercetările inițiale în Moldova (1810-1811), *Constelații ieșene*, Anul II. Nr. 4 (8), Iași, decembrie 2007, p. 23-26; **Cemărtan Romeo**, Raportul dintre Biserica de Stat în Rusia Țaristă. Politica religioasă promovată în Basarabia în 1812-1918, în *D Rom.*, 2009, An. IV (XV), nr. 3, (61), p. 40-51;

¹¹¹ **Buburuz Petru**, Biserica din Basarabia din 1918 până azi, în *Luminătorul*, nr. 5, 1992, p. 34-41.

¹¹² **Negru Nina**, Raporturile jurisdicționale și culturale dintre Episcopia Hușilor și Arhiepiscopia Chișinăului între anii 1917-1928, în *D Rom*, 1999, 6, nr. 1, p.74-81; **Negrei Ion**, Biserica din Basarabia pe calea unirii cu Biserica Ortodoxă Română (1918-1920), în *Cugetul*, 2000, nr.1, p.21-25; **Palade Gheorghe**, Facultatea de Teologie din Chișinău. Profesori și studenți (1926-1940), în *Cugetul*, 2000, nr.2, p.42-50.

¹¹³ **Bătcă Veronica**, Ortodoxism și spiritualitate românească în Basarabia interbelică, în *Cugetul*, 1999, nr.1-2, p. 16-20; **Cemărtan Romeo**, Situația și evoluția vieții bisericești din RSSM în perioada 1945-1962, în *D Rom*, Chișinău, Serie nouă, An. V (XVI), 2010, nr. 3-4 (67-68), p.118-130; **Beșleagă Vladimir**, Bisericele și mănăstirile sub regimul totalitar comunist în RSSM (1950-1960), în *D Rom*, 1996, nr. 1, p. 121-136; nr. 3, p. 60-77; nr. 4, p. 86-100; 1997, nr. 2, p. 110-125.

¹¹⁴ **Palade Gheorghe**. Soarta Facultății de Teologie din Chișinău după refugiu de la 28 iunie 1940, în *Cugetul*, 2001, nr.3-4, p. 31-40. **Negru Nina**. Misiunea Ortodoxă Română de peste Nistru în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în *D Rom*, 2001, 8, nr. 1, p.120-133.

¹¹⁵ **Fuștei Nicolae**, Relațiile dintre statul sovietic și Biserică în anii 1921 – 1922, în *Revista Teologică*, Sibiu, 1997, 7, nr. 4, p. 65 – 75; **Donos Alexandru**, Aspecte din istoria Bisericii Ortodoxe din R.S.S. Moldovenească din perioada 1944-1953, în *RIM*, 2000, nr. 1-2, p. 28-34; **Țurcanu Ion**, Cine a închis bisericele și mănăstirile din Basarabia?, în *Cugetul*, 2000, nr.1, p.26-29; **Tihonov Ludmila**, Politica regimului sovietic față de Biserica Ortodoxă din Basarabia ocupată (1940-1941), în

Prin efortul mai multor cercetători, în primul rând, al specialiștilor de la Institutul de Istorie, din a. 2006 – Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei (Valentina Pelin, Nicolae Fuștei, Ion Negrei, Valeriu Pasat, Igor Cereteu, Alexei Agachi, Tatiana Varta, Diana Ețco, Dinu Poștarencu, Teodor Candu, Tudor Ciobanu, subsemnații, ș.a.), de la Institutul Patrimoniului Cultural (Tudor Stăvilă, Constantin Ciobanu, Tamara Nesterov, Sergius Ciocanu, Lilian Carp ș.a.) ale AȘM, de la universitățile, muzeele și bibliotecile din Republica Moldova (Gheorghe Postică, Pavel Parasca, Gheorghe Palade, Vlad Ghimpu, Emil Dragnev, Eugen Bâzgu, Ion Tentiuc, Valentin Golub, Maria Danilov, Nina Negru, Maria Vieru-Eșaeva ș.a.) s-a lărgit cu mult aria de cercetare, atât în plan cronologic, cât și tematic. În special, cercetătorii vin cu investigații cu privire la asemenea probleme importante de istorie ecleziastică ce țin de constituirea, afirmarea și recunoașterea în plan internațional a Mitropoliei Țării Moldovei, de cristalizare a rețelei de episcopii, mănăstiri, schituri și biserici și istoria lor multiseclară până la anexarea Basarabiei în 1812; activitatea spirituală cărturărească a unor înalți ierarhi; școli și tipografii instituite mai ales pe lângă mănăstiri ș. a.

Dintre aspectele ce țin de istoria Bisericii Ortodoxe din Basarabia fac parte fondarea Mitropoliei Basarabiei și a unor instituții de cultură; relațiile dintre autoritățile de stat și biserică; politica de rusificare prin intermediul structurilor ecleziastice; rezistența tacită a clerului băștinaș în raport cu politicile imperiale de asimilare și de strâmtorare a limbii române în biserică; rolul jucat de clerul autonom în unirea Basarabiei cu România; activitatea Facultății de Teologie din Chișinău; calvarul prin care au trecut mănăstirile, bisericile, clerul și credincioșii din RSS Moldovenească în anii de dictatură totalitară comunistă ș. a.

Cugetul, 2003, 2 (18), p.13-19; **Țurcanu Ion**, Închiderea mănăstirilor din Basarabia de către sovietici (anii 50-60 ai sec. al XX-lea), în *Cugetul*, 2003, 2 (18), p.20-24; **Tihonov Ludmila**, Politica statului sovietic față de culte din RSS Moldovenească (1944-1965), Chișinău, Prut Internațional, 2004, 170 p.; **Idem**, Biserica ortodoxă din Basarabia de la Stalin la independență, în *Probleme actuale de istorie națională*, Chișinău, 2009, p. 264-282; **Munteanu Vitalie**, Mănăstirile basarabene sub comunism. Mărturii, în *Akados*, Chișinău, 2010, nr. 4 (19), p. 47-52; **Пасат Валерий**, Введение к 4-х томному изданию «Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1991», в *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1953. Том 1*. Отв. ред., сост. и автор предисл. В.Пасат, Москва, Российская политическая энциклопедия, 2009, с. 25-63; **Idem**, Православие в Молдавии: краткий исторический очерк (1940-1953 гг.), в *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1953. Том 1*. Отв. ред., сост. и автор предисл. В.Пасат, Москва, Российская политическая энциклопедия, 2009, с. 64-93; **Idem**, Православие в Молдавии: краткий исторический очерк (1953-1960 гг.), в *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1953-1960. Том 2*. Отв. ред., сост. и автор предисл. В.Пасат, Москва, Российская политическая энциклопедия, 2010, с. 43-87; **Idem**, Православие в Молдавии: краткий исторический очерк (1961-1975 гг.), в *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1961-1975. Том 3*. Отв. ред., сост. и автор предисл. В.Пасат, Москва, Российская политическая энциклопедия, 2011, с. 23-40. **Pasat Valeriu**, Ateismul de stat și realitățile religiozității populației, în *Pasat Valeriu, RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chișinău, Cartier, 2011, p. 559-620.

Au fost elaborate mai multe monografii și studii, revăzute substanțial istoriile unor mănăstiri (Răciula¹¹⁶, Cosăuți¹¹⁷, Noul-Neamț¹¹⁸, Hâncu¹¹⁹, Curchi¹²⁰, Pripiceni¹²¹, Dobrușa¹²², Japca¹²³, ș.a.), schituri (Peștera¹²⁴, Condrîța¹²⁵, Mașcăuți¹²⁶, Trebujeni¹²⁷, Frumușica¹²⁸ ș.a.) și biserici mai importante¹²⁹. Un

¹¹⁶ **Beșleagă Vladimir**, Cruci răsturnate de regim. Mănăstirea Răciula. 1959, Chișinău, Prut Internațional, 2006, 328 p.

¹¹⁷ **Zagaevski Alexei**, Mănăstirea Cosăuți în negura timpului, în *Tyragetia*, 1999, vol. VIII, p. 99-106; **Carp Lilian**, Mănăstirea „În Cretă” de la Cosăuți, în *Revista Arheologică*. Seria nouă, Chișinău, 2005, I, 2, p. 386-401.

¹¹⁸ **Dâmcenco Nicolae**, Mănăstirea Noul-Neamț, în *Tyragetia*, 1998, 6 – 7, p. 243 – 253. **Ириней (Тафуня)**, иеромонах. История Свято-Вознесенского Ново-Нямецкого Кицканского монастыря, Chișcani, Ed. „Prep. Paisia Velicovschi”, 2002, 270 p.; **Țurcanu, Ion**, Scurt istoric al închiderii mănăstirii Noul Neamț, în *Cugetul*, 2002, nr. 3-4, p.93-95. **Cervoneac Margareta**, Scurt istoric și rolul mănăstirii Noul Neamț în tradiția monastică din Moldova, în *Pergament*, 2006, 9, p.102-108; **Idem**, Tradițiile muzicale ale mănăstirii Noul Neamț, Chișinău, Tipografia A.Ș.M., 2004, 240 p.

¹¹⁹ **Tentiuc Ion**, Repere istoriografice privind originea mănăstirii Hâncu, în *Tyragetia*, 2002, XI, p.99-106; **Idem**, Contribuții la istoria mănăstirii Hâncu, în *Tyragetia*, 2003, XII, p.145-154; **Agachi Alexei**, Mănăstirea Hâncu, Chișinău, 2010, 245 p.

¹²⁰ **Golub Valentin**, Mănăstirea Curchi, Orhei, 2000, 144 p.

¹²¹ **Mănăstirea Pripiceni-Curchi/ Монастырь Припичень-Куркь**. Alcăt. Tudor Ciobanu, Roman Grigoriță, Chișinău, 2011, 90 p.

¹²² **Ciocanu Sergius**, Unele considerațiuni privind începuturile mănăstirii Dobrușa și construirea aici a primei biserici de zid, în *Arta*, 1999-2000, p.29-33.

¹²³ **Ciocanu Sergius**, Contribuții privind istoricul și arhitectura ctitoriei boierului Constantin Stati, biserica Înălțarea Domnului de la mănăstirea Japca (județul Soroca), în *Arta*, 2001, p. 21-25.

¹²⁴ **Ciocanu Sergius**, Schitul Peștera și moșia Peștera (Orheiul Vechi) din ținutul Orhei (de la primele atestări documentare până în secolul al XIX-lea), în *Tyragetia I*, 2008, 2[17], 2, p. 141-162.

¹²⁵ **Pilin Valentina**, Mărturii documentare despre schitul Condrîța înainte de 1783, în *RIM*, 2002, nr. 3-4, p.13-20. **Ciocanu Sergius**, Începuturile mănăstirii Condrîța. Construirea primei Biserici de zid. Controverse, în *RIM*, 2002, nr. 3-4, p. 42-52.

¹²⁶ **Ciocanu Sergius**, Schitul Mașcăuți/Macicăuți (al lui Albu Pârcălab) și moșia Mașcăuți din ținutul Orhei, în *Tyragetia I*. Serie nouă, vol. V (XX), 2011, nr. 2, p. 119-138.

¹²⁷ **Ciocanu Sergius**, Schitul Trebujeni (al lui Bosie Pârcălab) și moșia Trebujeni/Butuceni din ținutul Orhei, în *Tyragetia I*, 2009, III [XVIII], 2, p. 89-110.

¹²⁸ **Palii Sergiu P.**, Lumina din lumina schitului Frumușica, în *Clio, Almanah istoric*, Chișinău, 1997, p. 112 – 118.

¹²⁹ **Onilă Mihai**, File din istoria bisericii „Intrarea în Biserică” din satul Râșcova, secolul XVIII, în *Tyragetia*, 1995, 2, p. 221-224; **Golub Valentin**, Biserica Sf. Dumitru din Orhei, ctitoria lui Vasile Lupu, Orhei, 1997, 55 p.; **Ghimpu, Vlad**, Biserici din Orheiul Vechi (secolele XV-XVII), AM, Chișinău, 1996, 19, p. 281-291 și în *Tyragetia*, 1999, 8, p. 203-209. **Ciobanu Constantin**, Biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni, Chișinău, Ed. Știința, 1997, 163 p.; **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Mănăstirea Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil din Chișinău, în *Cugetul*, 2000, nr.3, p.38-45; **Delei Andrei; Ștefănescu Adrian; Brânzan Maria; Babii Iurie**, Biserici din Chișinău, în *Locașuri sfinte din Basarabia*, Chișinău, Ed. Alfa și Omega, 2001, p.107-128; **Nesterov Tamara**, Bisericile de la Orheiul Vechi în contextul arhitecturii eclesiastice din țara Moldovei, *Arta*, 2001, p.42-51; **Ciobanu Sergius**, Biserica Nașterii Maicii Domnului (Măzărache) din Chișinău, în *Arta*, 2002, p.39-43; **Postarencu, Dinu**, Biserica Sfântului Ierarh Nicolae din Chișinău, Chișinău, 2002, 16 p. **Cereteu Igor**, Aspecte privind istoria parohiei

număr impunător de documente și ediții au fost consacrate mănăstirii Căpriana, veche ctitorie voievodală fondată în prima treime ai sec. al XV-lea, cu o bogată istorie¹³⁰. În atenția cercetătorilor reapare problema mănăstirilor închinată¹³¹ și

și bisericii de lemn Cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” din comuna Drochia, județul Soroca, în *ANTIM*, 2003, p. 231-243. **Curelaru Vicențiu**, Biserica grecească Sfântul Pantelimon din Chișinău, în *RIM*, 2004, 4, p.88-92; **Ghimpu Vlad**, Cea mai veche biserică din Chișinău, în *Tyragetia*, 2005, XIV, p.158-162; **Stefanov Nicolae**, Biserica cu hramul „Sfinții Împărați Constantin și Elena”, în *Pergament*, 2006, 9, p. 36-44. **Furtună, Alexandru**, Biserica satului Hiliuți. Chișinău, 2007, 66 p.; **Vicol Petru**, File din istoria bisericii Sf. Ierarh Nicolae din Cuhureștii de Jos, în *Pergament*, 2007, 10-11, p. 138-147; **Fuștei Nicolae**, Centrul de cultură și spiritualitate – parohia „Sfântul Dumitru” din Chișinău. Studiu istoric și documente, Chișinău, 2010, 335 p.

¹³⁰ **Filip-Lupu Gr.**, Mănăstirea Căpriana – ctitorie a voievodului Alexandru cel Bun, în *RIM*, 1991, nr. 4, p. 39-43; **Vornicescu Nestor**, Vechi centru de spiritualitate românească (Schite istorice despre mănăstirea Căpriana), în *Literatura și arta*, Chișinău, 1991, nr. 50, p. 6 ; **Mihail Paul**, Mănăstirea Căpriana, județul Lăpușna, în Paul Mihail. *Mărturie de spiritualitate românească din Basarabia*, Chișinău, 1993, p. 181-185; **Negrei Ion**, Activități cultural-bisericești la mănăstirea Căpriana, în *Valori și tradiții culturale în Moldova*, Chișinău, 1993, p. 142-158; **Eșanu Andrei**, Un document referitor la istoria mănăstirii Căpriana, în *RIM*, 1993, nr. 1, p. 54; **Ghimpu Vlad**, O ctitorie domnească în Basarabia: mănăstirea Căpriana, în *Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei* (Chișinău), Vol. II, 1995, p.207-220; **Idem**, Biserica „Adormirea Maicii Domnului” de la Mănăstirea Căpriana, *Memoria antiquitatis*. Muzeul Județean Peatra Neamț, 1995, 20, p. 271-280. **Eșanu Andrei**, Chiprian de la Vișnevăț (anii 80-90 ai sec. XIV – anii 70 ai sec. XV), în Eșanu A. *Cultură și civilizație medievală românească*, Chișinău, 1996, p. 186-192; **Idem**, Eftimie de la Căpriana (sec. XVI), în Eșanu A. *Cultură și civilizație medievală românească*, Chișinău, 1996, p.201-205; **Eșanu A., Eșanu V., Fuștei N.** Stareții mănăstirii Căpriana (sec. XV-XX), în *RIM*, 1996, nr. 3, p. 55-72; **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, Fuștei Nicolae**, Trecut și prezent la mănăstirea Căpriana din Basarabia, Paris, 1997, 34 p; **Postică Gheorghe**, Mănăstirea Căpriana (I), în *D Rom*, 1998, nr. 1, p. 23-55; **Ciocanu Sergius**, Considerații asupra ctitorie voievodale de la Căpriana, în *Literatura și Arta*, Chișinău, 1998, nr. 2, 8 februarie, p. 6. **Postică Gheorghe**, Mănăstirea Căpriana (de la întemeiere până în zilele noastre), Chișinău, Ed. ULIM, 2000. 76 p.; **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Un episod din istoria relațiilor româno-athonite: Căpriana, metoc al mănăstirii Zograf (sec. XVII – prima jum. sec. XX), în *D Rom*, 2000, nr. 1, p. 15-22; **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Panteonul (necropola) mănăstirii Căpriana, în *Sud-Est*, Chișinău, 2000, nr. 1-2, p.80-86; **Idem**, Raporturile Căprienei cu mănăstirea Zograf de la Muntele Athos (sec.XVII - încep. sec.XX), în *Tyragetia*, vol. IX, 2000, p.197-205; **Negruță Vasile**, Pomelnicul mănăstirii Căpriana – un valoros monument de istorie și cultură, în *Arta*, 2001, p.31-35; **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Ștefan cel Mare - ctitor al primei biserici de piatră de la mănăstirea Căpriana, în *Arta* 2002, Chișinău, 2003, p. 37-42; **Cereteu Igor**, Notițe privind ctitoria bisericii Sfântul Mare Mucenic Gheorghe de la Căpriana, în *Simpozia Professorum*, 2003, p.136-140; **Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei**, Mănăstirea Căpriana (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și ale materiale. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2003, 564 p. + il.; **Ciocanu Sergius**, Mănăstirea de pe Vișnevăț și Căpriana - așezăminte monastice distincte. Poiene și prisăci, în *Tyragetia I*, 2007, 1[16], 2, p. 31-44; **Idem**, Fortificații și edificii medievale la mănăstirea Căpriana, în *Arta*, 2008, p. 51-64; **Postică Elena**, Considerații privind oportunitatea valorificării muzeografice a patrimoniului istoric al mănăstirii Căpriana, în *Tyragetia I*, 2009, III [XVIII], 2, p. 329-334.

¹³¹ **Zubco Angela**, Situația în secolul al XIX-lea a mănăstirilor închinată din Basarabia, în *Sud-Estul și contextul european*, VIII, București, 1997, p. 25-33; **Țurcanu Elena**, Problema mănăstirilor închinată în cadrul comisiei europene (1858), în *Cugetul*, 2000, nr.2, p. 10-14; **Zubco Angela**, Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII. Relațiile cu Muntele Athos, Chișinău, Pontos, 2000, 225 p.; **Varta, Tatiana**, Evoluția sistemului de arendă a domeniilor basarabene ale mănăstirilor închinată (1812-1917), în *RIM*, 2000, nr. 3-4, p.96-103, **Idem**, Noi

a proprietăților mănăstirești¹³². Din totalitatea de lucrări apărute în ultimele decenii un loc aparte îl ocupă ediția de sinteză „Locașuri sfinte din Basarabia”, în care au fost incluse eseuri istorice despre câteva zeci de mănăstiri și biserici mai vechi din acest spațiu¹³³, precum și lucrările monografice ale lui Boris Buzilă¹³⁴ și Mircea Păcurariu¹³⁵.

Totodată, sunt efectuate cercetări la vechile mănăstiri rupestre¹³⁶ și inițiate săpături arheologice la cele mai vechi centre monastice și biserici din Basarabia (Căpriana¹³⁷, Hâncu¹³⁸, Măzărache¹³⁹ ș.a.), profilându-se un nou domeniu de

contribuții la problema privind domeniile mănăstirilor închinat din Basarabia (1813-1907). Suprafața, orientare, capacitate economică. Considerații generale, în *RIM*, 2004, 4, p.64-80; **Candu Teodor**, Contribuții la studierea abuzurilor egumenilor mănăstirilor închinat din Țara Moldovei (1806-1812), cazul Daniil Vs. Theodorit de la mănăstirea Florești, în *Tyragetia I*, 2008, 2[17], 2, p.199-203.

¹³² **Onilă Mihai**, Satele din județele Lăpușna, Orhei și Soroca care au fost închinat mănăstirilor (sec. XV-XVII), în *Tyragetia*, 1992, 1, p. 152-160; **Varta Tatiana**, Țarismul și cheștiunea domeniilor mănăstirești din Basarabia (1812-1917), în *D Rom*, 1997, nr. 1, p. 14-31; **Pelin Valentina**, Documente inedite cu privire la moșiile mănăstirii Neamț în Basarabia (sec. XVII-XVIII), în *Pergament*, 1999, II, p.157-182; **Sava Igor**, Repere istoriografice privind problema formării și evoluției domeniului mănăstirii în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVI), *RIM Chișinău*, 2005, 4, p.52-61; **Sava Igor**, Domeniile și privilegiile mănăstirilor moldovenești, în prima jum. asec. al XVI-lea, în *Analele Științifice ale Universității de Stat „Bogdan Petriceicu Hasdeu” din Cahul*, An. II, Cahul, 2006, p. 32-43.

¹³³ **Cemărtan Romeo**, Așezămintele monahale din Basarabia. Trecut și prezent, în vol. *Locașuri sfinte din Basarabia*, Chișinău, Ed. Alfa și Omega, 2001, p. 7-106. **Locașuri sfinte din Basarabia**, Chișinău, Ed. Alfa și Omega, 2001, 288 p.

¹³⁴ **Buzilă Boris**, Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812-1918; 1918-1944), București-Chișinău, 1996, 376 p.

¹³⁵ **Păcurariu Mircea**, Basarabia. Aspecte din istoria Bisericii și a neamului românesc, Iași, 1993, 151 p.

¹³⁶ **Băzgu Eugen**, Mănăstirile rupestre din bazinul fluviului Nistru – artere de răspândire a creștinismului, în *Sud-Est*, 1997, nr 4 (30), p. 10-19; **Plamenițkaia Olga**, **Plamenițkaia Evghenia**, Mănăstirile în stâncă din zona Nistrului de Mijloc: cercetare în baza mănăstirii Mihailovca din s. Bakota (sf. sec. al XI- început. sec. al XV-lea), în *Sud-Est*, 1997, nr 4 (30), p.36-41; **Ghimpu Vlad**, Mănăstirea rupestră de la Japca din zona Nistrului Mijlociu, în *Sud-Est*, 1997, nr 4 (30), p.60-65; **Băzgu Eugen**, **Sinhani Tamara**, Un schit rupestru necunoscut – Holercani-Marcăuți, în *Sud-Est*, 1997, nr 4 (30), p.86-89; **Ghimpu Vlad**, Mănăstirea rupestră de la „Peștera lui Bechir” din Soroca, în *Tyragetia*, 1998, 6-7, p. 43 – 46; **Idem**, Mănăstiri rupestre din Orheiul Vechi, în *Tyragetia*, 1998, 6-7, p. 35-43; **Ciocanu Sergius**, Noi constatări privind biserica Sfântului Nicolae a mănăstirii rupestre de la Orheiul Vechi și inscripțiile ei medievale, în *RIM*, 2000, nr. 1-2, p. 68- 77.

¹³⁷ **Postică, Gheorghe**. Mănăstirea Căpriana în viziune istorico-arheologică, în *Akademios*, 2005, nr. 1, p. 38-42. **Postică, Gheorghe**; **Constantinescu, Nicolae**. Căpriana. Repere istorico –arheologice, Chișinău, Ed. Știința, 1996, 110 p. **Constantinescu, Nicolae**. Un episod din istoria Moldovei sub Movilești oglindit în vatra mănăstirii Căpriana, în *Studii de istorie veche și medievală. Omagiu Profesorului Gheorghe Postică*. Volum îngrijit de T. Arnăutu, O. Munteanu, S. Musteață., Chișinău, Ed. Pontos, 2004, p.228-232.

¹³⁸ **Cereteu Igor**; **Tentiuc Ion**; **Constantinescu Nicolae**, Cercetări arheologice în incinta mănăstirii Hâncu în anul 2001, în *Simpozia Professorum. ULIM*, 2003, p. 46-55.

¹³⁹ **Ion Tentiuc**; **Valeriu Bubulici**; **Mariana Vasilache**; **Livia Ermurachi**, Cercetările arheologice de la Biserica Mazarache din Chisinau în anul 2010. Considerații preliminare, în *Sesiunea Științifică*

cercetare - arheologia ecleziastică, care furnizează informații necunoscute privind istoria medievală a mănăstirilor și bisericilor noastre¹⁴⁰.

Alte lucrări au fost dedicate vieții, activității și moștenirii cărturărești a unor ierarhi (Petru Movilă¹⁴¹, Varlaam¹⁴², Dosoftei¹⁴³, Mitrofan¹⁴⁴, Iacov Putneanu¹⁴⁵, Visarion Puiu¹⁴⁶, Gurie Grosu¹⁴⁷, Elie Miron Cristea¹⁴⁸, Veniamin Costachi¹⁴⁹,

a Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei (ediția a XX-a), 14-15 octombrie 2010. Rezumatul comunicărilor. Chisinau, 2010, p. 27-29. **Тентюк И., Бубулич В.**, Находки монет на позднесредневековом кладбище Мазаракievской церкви в Кишиневе (раскопки 2010 г.), в *Древнее Причерноморье*, Вып. IX, Одесса, 2011, с. 479-487.

¹⁴⁰ **Postică Gheorghe, Constantinescu Nicolae**, Căpriana. Repere istorico-arheologice, Chișinău, Știința, 1996, 111p.

¹⁴¹ **Buburuz Petru**, Alături de cel care a fost Petru Movilă: O viață plină de evlavie, în *Luminătorul*, nr. 6, 1995, p. 7-17; **Bobănă Gheorghe**, Idei și tendințe umaniste în activitatea și opera lui Petru Movilă, în *Un veac de aur în Moldova (1643-1743)*, Chișinău - București, 1996, p. 18-36; **Bobănă Gheorghe**, Petru Movilă. Profilul unui destin, Chișinău, Ed. Știința, 1996, 110 p.; **Bobănă Gheorghe**, Mitropolitul Petru Movilă și problema unirii bisericilor, în *RIM*, 2005, 1-2, p.46-51; **Pelin, Valentina**. Un manuscris necunoscut al mitropolitului Petru Movilă la Moscova, în *RIM*, 2005, 1-2, p.44-46.

¹⁴² **Plămădeală Antonie**, Contribuția Mitropolitului Varlaam la întocmirea Cazaniei, în *Un veac de aur în Moldova (1643-1743)*, Chișinău - București, 1996, p.36-45; **Eșanu, Andrei, Eșanu, Valentina**, Viața și activitatea lui Varlaam, Mitropolit al Moldovei și Sucevei, în *Cugetul*, 2000, nr.1, p. 30-34; **Eșanu Valentina**, „Cazania” Mitropolitului Varlaam în Dobrogea, în *Tyragetia*, 1997, 4-5, p. 193-197; **Neagu Manole**, Polemica în operele mitropolitului Varlaam, în *D Rom*, 2003, 3-4, p.231-249.

¹⁴³ **Fuștei Nicolae**, Mitropolitul Dosoftei și problema Epicleziei Euharistice, în *Limba Română*, Chișinău, 1999, 3-5, p. 181-187; **Idem**, Mitropolitul Dosoftei. Viața și activitatea, Chișinău, Ed. Civitas, 1999, 100 p.; **Idem**, Preocupări de istorie națională în opera mitropolitului Dosoftei, în *RIM*, 2001, nr. 1-4, p.70-76. **Idem**, Mitropolitul Dosoftei, preocupări de teologie biblică și practică, în *RIM*, 2002, nr. 1-2, p.26-37; **Idem**, Contribuția lui Dosoftei la introducerea limbii române în cultul religios, în *RIM*, 2003, nr. 3-4, p.19-24; **Idem**, Patristica în opera mitropolitului Dosoftei, în *In honorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova*. Studii, Chișinău, Ed. Civitas, 2006, p. 309-325. **Idem**, Cărțile mitropolitului Dosoftei păstrate în diferite colecții din Europa, în *Tyragetia I*, 2008, 2[17], 2, p. 117-136; **Idem**, Opera Mitropolitului Dosoftei în contextul culturii spirituale sud-est și est europene (a doua jumătate a sec. XVII-lea). Cuvânt înainte de Eșanu Andrei, Chișinău, CEP USM, 2008, 295 p.

¹⁴⁴ **Eșanu Andrei; Eșanu Valentina**, Episcopul Mitrofan tipograf și cărturar, în *Cugetul*, 2006, 4, p. 31-34.

¹⁴⁵ **Eșanu Andrei**, Iacob Putneanu și „Bucvarul” său din 1755, în *Cugetul*, 2002, nr. 2, p. 7-10.

¹⁴⁶ **Lisnic Ioan, Protoiereu**. Mitropolitul Visarion Piui: viața și opera sa bisericească. Cuvânt înainte de Eugen Onicov; prefață de Anton Moraru, Chișinău: Editura Labirint, 2010, 145 p.

¹⁴⁷ **Vornicescu Nestor**, Mitropolitul Gurie al Basarabiei -osteneli cărturărești, în *D Rom*, 1994, 1, nr. 2, p. 94-108. **Negru Nina**. Cazul Mitropolitului Gurie: noi puncte de vedere, în *Cugetul*, 2000, nr.2, p.32-37; **Mitropolitul Gurie Grosu, misiunea de credință și cultură. Culegere de articole și studii despre Mitropolitul Gurie (Grosu) al Basarabiei (1877-1943)**. Îngrij. și coord. de Grosu Silvia, Chișinău, Epigraf, 2007, 294 p.; **Mocanu Ghenadie**. Întregiri la portretul mitropolitului Gurie Grosu al Basarabiei (1877-1943), în *Tradiții și valori culturale la Est de Carpați (sec. XVI-XX)*, Chișinău, 2007, p. 145-153.

¹⁴⁸ **Buburuz Petru**, Dr. Elie Miron Cristea, primul Patriarh al Bisericii Ortodoxe Române, în *Luminătorul*, nr. 4, 1998, p. 31-37.

¹⁴⁹ **Candu Teodor**, Precizări cu privire la activitatea lui Veniamin Costachi (1808-1812), în *Tradiții și valori culturale la Est de Carpați (sec. XVI-XX)*, Chișinău, 2007, p. 91-105.

Gavriil Bănulescu-Bodoni¹⁵⁰ ș.a.) și eminente fețe bisericești (starețul Paisie Velicikovski¹⁵¹, arhimandritul Andronic de la Noul-Neamț¹⁵², preoții Alexei Mateevici¹⁵³, Alexandru Cristea¹⁵⁴, Paul Mihail¹⁵⁵, Alexandru Baltaga¹⁵⁶ ș.a.). Un loc deosebit în valorificarea moștenii cărturărești și epistolare ale lui Paisie Velicikovski aparține cercetărilor întreprinse de cercetătoarea Valentina Pelin¹⁵⁷.

¹⁵⁰ **Fuștei Nicolae**, Gavril Bănulescu –Bodoni. Activitatea la mănăstirea Căpriană, în *RIM*, 1997, 3–4, p. 108–118; **Ețco Diana**, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Circumstanțe politice și oportunism, în *D Rom*, 2004, 3-4, p.38-56. **Fuștei Nicolae**, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni în fruntea exarhatului Moldovei, Valahiei și Basarabiei, în *RIM*, 2007, 1, p. 20-34. **Idem**, Aspecte inedite referitoare la contribuția mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la dezvoltarea învățământului în Basarabia, în *Tradiții și valori culturale la Est de Carpați* (sec. XVI-XX), Chișinău, 2007, 106-134; **Idem**, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Activități administrative la eparhia de Kiev și Halici, în *Tyragetia I*, 2007, 1[16], 2, p. 159-164. **Idem**, Contribuția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la dezvoltarea tiparului, în *RIM*, 2009, 2-3(78-79), p. 169-178; **Idem**, Mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni și Filiala Chișinău a Societății Biblice Ruse, în *RIM*, 2010,1, p.146-160; **Idem**, Activitatea social-pastorală a mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, în *Tyragetia I*, vol. V (XX), 2011, nr. 2, p. 223-234.

¹⁵¹ **Kauchtschischwili N.** ș.a.; Paisij, lo starec; Bose, 1995, 327 p.; **Cuviosului Paisie de la Neamț. Velicovski.** Autobiografia și Viețile unui stareț urmate de Așezăminte și alte texte. Ed. II-a, Sibiu, 2002, 528 p.; **Пайсий Величковский, Автобиография, жизнеописание и избранные творения по рукописным источникам XVIII-XIX вв.**, Москва, 2004, 366 с.; **Клейман Рита**, Старец молдавский Пайсий Величковский и русская классическая литература, *Sloveanschie citenia*, 2005, 3, p. 11-21.

¹⁵² **Pelin Valentina**, Un disciple de Paisie: L'Historiographe Andronic, dans *RESEE*, XLVI, 1-4, 2008, p. 57-72; **Onicov Eugen**, Viața și activitatea literară a arhimandritului Andronic (Popovici), în *RIM*, 2009, 2-3(78-79), p. 179-190.

¹⁵³ **Alexei Mateevici**, Opere. În 2 volume. Ed. critică I. Nuță, E. Levit, S. Pânzaru, Chișinău, 1993. **Buburuz Petru** Slugă credincioasă a lui Hristos și a neamului: Prea Cucernicul părinte Alexei Mateevici, în *Luminătorul*, nr. 3, 1993, p. 59-60; **Chiriac Vlad**, Alexei Mateevici. Genealogii. Iconografie. Evocări, Chișinău, 2003, 198 p.

¹⁵⁴ **Vieru-Ișaeu Maria**, Alexandru Cristea (1890-1942). Viața și activitatea reflectate în timp. Chișinău, Ed. Civitas, 2001, 336 p.

¹⁵⁵ **Buburuz Petru**, Figuri de cărturari basarabeni: preotul Paul Mihail, în *Luminătorul*, nr. 2, 1992, p. 56-58; **Pelin Valentina**, Paul Mihail. Un onorabil fiu al Basarabiei, *Cugetul*, 2005, 2 (26), p. 72-76. **Idem**, Actualitatea operei preotului dr. Paul Mihail, în *Născut în Cornova. Omagiu lui Paul Mihail*, Ed. de Vasile Șoimaru, Chișinău, 2006, p. 75-84.

¹⁵⁶ **Pavlic Vasile**, Alexandru Baltaga – preot, deportat, om, în *Cugetul*, 1995 nr. 1-2.

¹⁵⁷ **Pelin Valentina**, La correspondance du staretz Paisie du monastère de Neamțu (I), în *RESEE*, XXXI, 1993, nr. 3-4, p. 397-411; **Idem**, Correspondența starețului Paisie de la Neamț (în baza materialelor din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț), în *Luminătorul*, 1994, nr. 5, p. 7-20, 1994, nr. 6, p. 25-36, 1995, nr. 1, p. 36-42. **Idem**, The correspondence of abbot Paisie from Neamts (Unpublished texts) (II), în *RESEE*, XXXII, 1994, nr. 1-2, p. 73-81. **Idem**, The correspondence of abbot Paisie from Neamts (III). Letter to Teodosie, archimandrite at the Sofroniev Hermitage, în *RESEE*, XXXII, 1994, nr. 3-4, p. 349-366; **Idem**, Contribuția cărturarilor români la traducerile Școlii paisiene, în *Românii în reinnoirea isihastă*, Studii închinare Cuviosului Paisie de la Neamț la bicentenarul săvârșirii sale, 15 noiembrie 1994, Coord. acad. Virgil Cândea, Iași, 1997, p. 83-120. **Idem**, I manoscritti dello "starec" Paisij nella Biblioteca del monastero di Neamț, în vol. **N. Kauchtschischwili**, ș. a. *Paisij, lo starec*, Edizioni Qigajon, Comunità di Bose (Italia), 1995, p. 129-136; **Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești**. Selectate și traduse

La un nivel științific înalt a continuat valorificarea patrimoniului de carte veche românească manuscrisă și tipărită din arhive, muzee, biblioteci, inclusiv, cele parohiale din Republica Moldova. O contribuție esențială în această privință au Valentina Pelin¹⁵⁸, Maria Danilov¹⁵⁹, A. Grițco L. Malahov, Igor Cereteu¹⁶⁰, Emil Dragnev¹⁶¹, Nicolae Fuștei¹⁶² ș.a., care au publicat substanțiale lucrări și cataloage.

în limba română de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. I, Chișinău, Ed. Cartea Moldovei, 1998, 216 p.; **Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești**. Publicate după traduceri vechi revăzute sau traduse pentru prima oară, cu note și comentarii de Valentina Pelin. Cu o prefață de acad. Virgil Cândea. Vol. II, Chișinău, Tipografia Centrală, 1999, 278 p.

¹⁵⁸ **Pelin Valentina**, Manuscrise românești inedite din Biblioteca mănăstirii Noul Neamț (sec. XIX), în *Sud-Estul și contextul european*, VIII, București, 1997, p. 61-68; **Idem**, Biblioteca mănăstirii [Căpriana]. Cărți manuscrise și tipărituri vechi (sec. XV-XIX), în *Mănăstirea Căpriana sec. XV-XX*, Chișinău, 2003, p. 384-424; **Idem**, Aspecte mai puțin cunoscute în manuscrisele lui Gavriil Uric, în *Ipostaze ale literaturii române vechi și premoderne (secolele XVI-XVIII)*. Studii, cercetări și teze. Coord. P. Palmuş și S. Korolevski, Chișinău, 2007, p. 24-32; **Idem**, Manuscrise și activități culturale de la mănăstirea Dobrușa (sec. XVIII-XIX), în *RIM*, 2007, 2, p. 3-14.

¹⁵⁹ **Danilov Maria**, Istoricul tipăririi și arealului de răspândire a Bibliei românești de la Petersburg (1819), în *Tyragetia*, 1997, 4-5, p. 215-221; **Idem**, Cărți românești în colecțiile Comisiunii Științifice a Arhivelor din Basarabia, în *D Rom*, 1999, 6, nr. 1, p.66-73; **Idem**, Carte și tipar în Basarabia (1812-1830). Reconsiderări, în *Tyragetia*, vol. IX, 2000, p.213-221; **Danilov M.; Grițco A.; Malahov L.**, Cartea românească în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei. 1683-1918. Catalog, Chișinău, 2002, 223 p.; **Danilov, Maria**. Cărți de la București pentru Basarabia (1918-1920), în *D Rom*, 2002, 9, nr. 4, p.79-88; **Idem**, Cărți românești în colecțiile bibliotecii mănăstirii Hârjauca (sec. XIX- începutul sec. XX), în *Tyragetia*, 2006, XV, p.242-253; **Idem**, Bibliotecile parohiale și protopopești din Basarabia secolului al XIX-lea, între tradiție românească și politica țaristă, în *D Rom*, 2006, 3-4, p. 108-122; **Idem**, Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia 1812-1918 (între tradiție și politică țaristă). Cuvânt înainte de Eșanu, Andrei, Chișinău, s.n, 2007, 264 p.

¹⁶⁰ **Cereteu Igor**, Consemnări marginale de pe cărți vechi bisericești (din colecția Muzeului Național de Istorie a Moldovei), în *Tyragetia*, 2004, XIII, p.186-194; **Cereteu Igor; Magola Alexandru**, Valori bibliofile din colecția Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Republicii Moldova (1747-1911), în *BȘMNE*, 2006, nr. 5, (XVIII), p. 276-299; **Cereteu Igor**, Tipărituri nemțene din secolul XIX în Basarabia, în *Tyragetia I*, 2009, III [XVIII], 2, Chișinău, 2009, p. 123-140; **Idem**, Comori bibliofile ieșene în Basarabia (sec. XVII-XVIII), în vol. *Românii în Europa medievală (între Orientul Bizantin și Occidentul Latin)*. Studii în onoarea Profesorului Victor Spinei. Volum îngrijit de Dumitru Țicu, Ionel Cândea. Muzeul Brăilei. Editura Istros, Brăila, 2008, p. 479-506. **Idem**; Circulația vechilor cărți românești de Blaj, Sibiu, Brașov, Viena și Buda în Basarabia, în vol. *Cercetarea și perspectivele digitizării*. Editori Ana Maria Roman-Negoi, Eva Mârza, Cluj-Napoca, Argonaut, 2009, p. 233-255; **Idem**, Circulație de carte și schimb de valori în Țara Moldovei în secolele XVII-XIX, în *RIM*, 2009, 2-3(78-79), p. 66-84; **Idem**, Circulația cărții românești vechi de Râmnic în Basarabia, în *Tyragetia I*, 2010, IV [XIX], 2, p. 127-136; **Idem**, Cartea românească veche și modernă în fonduri din Chișinău, Catalog, Iași, 2011, 407 p.

¹⁶¹ **Dragnev Emil**, O capodoperă a miniaturii din Moldova medievală. Tetraevanghelul de la Elizavetgrad și manuscrise grupului Parisinus graecus 74, Chișinău, Ed. Civitas, 2004, 232 p. + 72 planșe color.

¹⁶² **Fuștei Nicolae**, Cartea veche românească la biblioteca bisericii „Sf. Dumitru” din Chișinău, în *RIM*, 2005, 4, p.61-72.

Sunt reluate investigațiile în domeniul istoriei învățământului ecleziastic¹⁶³, activităților misionare creștin ortodoxe¹⁶⁴. Se inițiază cercetări în domeniul istoriei artei muzicale¹⁶⁵, arhitecturii¹⁶⁶, orfevrăriei religioase¹⁶⁷, a iconografiei și programelor iconografice, în special¹⁶⁸. Din păcate, în perioada sovietică marea majoritate a mănăstirilor și bisericilor noastre nu numai că au fost închise, dar și au suferit mari pierderi, fiind distruse, fără nicio șansă de recuperare, picturile, frescele interioare bisericesti, iconostase și icoane, nimicite și risipite numeroase odoare bisericesti, distruse cimitirele vechilor centre monastice ș.a., astfel încât cercetările în acest domeniu sunt deosebit de dificile.

¹⁶³ **Paul Mihail**, Facultatea de Teologie a Universității din Iași (1926-1940), în *Luminătorul*, 1992, nr. 2, p. 38-40; **Ețco Diana**, Impactul regimului Pobedonostev asupra activității Seminarului Teologic din Chișinău, în *RIM*, 2004, 3, p.58-64; **Idem**, Problema limbii române în cadrul școlii teologice din Basarabia, în *Tradiții și valori culturale la Est de Carpați (sec. XVI-XX)*, Chișinău, 2007, p. 154-162; **Idem**, „Dezordinile” din ianuarie 1908 de la Seminarul Teologic din Chișinău (în viziunea unui revizor școlar), în *Cugetul*, 2002, nr. 3-4, p.88-92 **Idem**, Pagini din istoria înființării și funcționării Școlii eparhiale de fete din Chișinău, în *RIM*, 2000, nr. 1-2, p. 89-92. **Idem**, Seminarul Teologic din Chișinău în perioada reformelor din anii 60 ai sec. al XIX-lea, în *RIM*, 2003, nr. 1-2, p. **Onicov Eugen**, **Eșanu Vasile**, **Severin Alexandru**, Din istoria Facultății de Teologie din Chișinău, Chișinău, 2006. **Ciobanu Constantin Gh.**, Rolul Facultății de Teologie din Chișinău în redresarea vieții spirituale și a educației teologice în Basarabia, în *BȘMNE*, 2007, 7[20], p. 131-169; **Ириней (Тафуня), игумен** Страницы истории Кишинёвской Духовной Семинарии, *Tyragetia I*, 2009, III [XVIII], 2, p. 141-158; **Ețco Diana**, Unele aspecte și probleme ale instruirii teologice din Basarabia (a doua jum. a sec. al XIX-lea), în *RIM*, 2010, 2, p.174-180.

¹⁶⁴ **Danilov Maria**, Mișcarea biblică în Basarabia. Aspecte misionare (1817-1829), în *D Rom*, 2001, 8, nr. 2, p.45-53; **Idem**, Probleme misionare în Basarabia secolului al XIX-lea (din dosarele secrete ale arhivei Consistoriului Duhovnicesc din Chișinău), în *Tyragetia*, 2004, XIII, p.131-138.

¹⁶⁵ **Cervoneac Margareta**, Tradițiile muzicale ale mănăstirii Noul Neamț, Chișinău, 2004, 240 p.

¹⁶⁶ **Ilvițchi Luminița**, Mănăstirile și schiturile din Basarabia. Aspect comparativ arhitectural, Chișinău, Museum, 1999, 147 p.; **Nesterov Tamara**. Continuitatea modelului structural-numeric paleocreștin în arhitectura medievală timpurie a Moldovei, *Arta*, 2004, p. 5-12; **Idem**, Măsura sacră în monumentele arhitecturii Țării Moldovei, în *In honorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova*. Studii, Chișinău, Ed. Civitas, 2006, p.304-309. **Idem**, Arhitectura catedralei „Sfântul Ierarh Nicolae” din Bălți, în *Analecta catholica*, 1, 2005, p.201-208. **Idem**, Relicte ale canonului medieval de proporții în arhitectura ecleziastică de piatră din Basarabia, în *Tyragetia*, 2006, XV, p.139-147.

¹⁶⁷ **Contraticova Liliana**. Orfevrăria bisericească din Basarabia, în **Idem**, *Arta bijuteriilor din Moldova*, Iași, 2010, p. 114-125.

¹⁶⁸ **Синхани Тамара**, Из истории иконописья в Ново-Немецком монастыре, în *Tyragetia*, 1996, 3, p.195-200. **Ciobanu Constantin**, **Stăvilă Tudor**, Icoane vechi din colecții basarabene, Chișinău, Ed. Arc, 2000, 210 p.; **Stăvilă, Tudor**. Icoana basarabeană și istoricul problemei, în *Arta*, 2003, p. 36-43; **Idem**, Icoane și biserici basarabene, în *Artă. Istorie. Cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Cluj-Napoca, 2003, p. 365-372; **Idem**, Icoana basarabeană – un model al divinității culturale, în *Akados*, 2005, nr. 1, p. 20-25.

În atenția specialiștilor din Republica Moldova s-au aflat în această perioadă și centrele de artă și spiritualitate din hotarele vechii Moldove (Angela Zubco¹⁶⁹, Valentina Pelin¹⁷⁰, Constantin I. Ciobanu¹⁷¹, Emil Dragnev¹⁷², Florin Marinescu și Vlad Mischevca¹⁷³ și subsemnații¹⁷⁴ ș.a.). Un loc deosebit în aceste lucrări îl ocupă relațiile mănăstirilor basarabene cu cele de la Sfântul Munte Athos; tezaurul de carte veche manuscrisă și tipărită; programele iconografice, precum istoria unor importante mănăstiri sub cele mai diverse aspecte.

Treptat tematica de istorie ecleziastică este inclusă în problematica tezelor de doctorat. În perioada de după 1991 mai mulți cercetători din Republica Mol-

¹⁶⁹ **Zubco Angela**, Situația în sec. al XIX-lea a mănăstirilor închinat din Basarabia, în *Buletinul Institutului de studii Sud-Est europene*, București, 1997, vol. VIII, p. 25-33.

¹⁷⁰ **Pelin Valentina**, Tezaurul de manuscrise de la Neamț – stadiul cercetărilor, în *Revista de lingvistică și știință literară*, Chișinău, 1994, nr. 3, p. 79-83; **Idem**, Les oeuvres de Saint Nicodém dans la communauté du monastère de Neamțu, *RESEE XXXIX*, 2001, nr. 1-4, p. 43-51; **Idem**, Manuscrisele Sfântului Cuvios Onufrie de la Vorona și alte mărturii documentare despre el, în *Cugetul*, 2006, 3, p.71-76.

¹⁷¹ **Ciobanu Constantin I.**, O redacție iconografică rară descoperită în pictura murală a altarului bisericii Sfântul Nicolae a Mănăstirii Probota, în *Arta*, 2003, p.19-22. **Idem**, Tradiția pseodoinscriptiilor din pictura murală moldavă în contextul arte bizantine și postbizantine, în *Arta*, 2004, p. 13-22; **Idem**, Profețiile filozofilor antici din pictura murală de la mănăstirea Sucevița, în *RIM*, 2005, 1-2, p.58-63; **Idem**, Istoria cercetării profețiilor înțelepților antichității din pictura medievală în sud-estul Europei, în *Arta*, 2005, I, p.16-25; **Idem**, „Albina” sârbească: o sursă importantă în studiul profețiilor înțelepților antici din pictura exterioară moldavă, în *In honorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova*. Studii, Chișinău, Ed.Civitas, 2006, p. 297-304; **Idem**, Stihia profeticului. Sursele literare ale imaginii. Asediul Constantinopolului și ale „Profeților” înțelepților antichității din pictura murală medievală moldavă. Cuv. înainte de Tereza Sinigalia, Chișinău, Business-Elita, 2007, 414 p.; **Idem**, Spusele înțelepților antichității de la biserica Sfântul Gheorghe a mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou din Suceava, în *Arta*, 2008, p. 5-21; **Idem**, Simetria „ascunsă” a *Acatistului* de la Arbore, în *Akados*, 2010, nr. 4 (19), p.55-65.

¹⁷² **Dragnev Emil**, „Cavalcada” de la Pătrăuți. Noi contribuții, în *Ștefan cel Mare – personalitate marcantă în istoria Europei (500 de ani de la trecerea în eternitate)*, Chișinău, Ed. Civitas, 2005, p.56-69; **Idem**, Contribuții privind portretul funerar al lui Teodor Vitolt și chipul Sf. Nedelia în picturile de la Lujeni (mijlocul sec. al XV-lea), în *RIM*, 1994, 3 – 4, p. 26 – 34; **Idem**, Interferențe iconografice în epoca Movileștilor. Icoana-frescă „Maica Domnului a mărăcinișului arzând” de la Sucevița, în *RIM*, 2005, 1-2, p. 51-58; **Idem**, Note privitoare la pictura „înțeleaptă” din Moldova medievală, în *RIM*, 2004, 4, p.21-34; **Idem**, Primul ciclu cunoscut al Arhanghelului Mihail din pictura murală a Moldovei medievale, în *In honorem Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova*. Studii, Chișinău, Ed.Civitas, 2006, p.282-297; **Idem**, Programul iconografic al pronaosului bisericii Sf. Cruce din Pătrăuți, în *RIM*, 2005, 3, p.15-26; **Idem**, Programul iconografic de la Sucevița în contextul picturii murale din spațiul ortodox (mijlocul secolului al XVI-lea - începutul secolului al XVII-lea), în *In honorem Gheorghe Gonța. Țara Moldovei în contextul civilizației europene*, Chișinău, 2008, p.323-356.

¹⁷³ **Marinescu Florin, Mischevca Vlad**, Mitropolitul Grigorie Irinupoleos (1764-1846). Studii și documente referitoare la egumenul grec al Goliei. Ed. Îngrijită de dr. Sorin Iftimi, [Iași], Ed. AXA, [2010], 148 p.

¹⁷⁴ **Eșanu Andrei, Eșanu Valentina**, Pomelnicul Mănăstirii Voroneț – important izvor de istorie a ctitoriei lui Ștefan cel Mare și Sfânt, în *Sfânta Mănăstire Voroneț. 520 de ani. 25 mai-15 septembrie* 2008, Suceava, 2009, p.59-80; **Idem**, Mănăstirea Voroneț. Istorie. Cultură. Spiritualitate, Chișinău, 2010, 384 p.

dova au susținut teze de doctor și doctor habilitat în acest domeniu de cunoaștere la Chișinău¹⁷⁵, Moscova¹⁷⁶ și în centrele universitare din România¹⁷⁷.

Interesante cărți, eseuri publicistice, interviuri, studii de caz, albume au publicat membrii uniunilor de creație și mass media (Pavel Balan¹⁷⁸, Tudor Țopa, Vasile Trofăilă, Victor Ladaniuc, Nicolae Dabija¹⁷⁹, Antonina Sârbu¹⁸⁰, Ion Mănăscurtă, Vladimir Beșleagă ș.a.). Aceste ediții cuprind informații despre evenimentele dramatice trăite de monahi, preoți, enoriași ș.a. în timpul regimului totalitar comunist; un material ilustrativ privind valorile spirituale moldave păstrate în colecții străine (fresce, broderii, icoane și cărți vechi), monumentele de arhitectură ecleziastică, sculptură în lemn și piatră, iconografie ș.a.

Valoroase studii de sinteză cu privire la istoria și starea de astăzi a Bisericii Ortodoxe din Moldova include ediția enciclopedică „Republica Moldova” (Chișinău, 2011, p. 690-705) și monumentală lucrare (preconizată în 100 de volume) „Православная энциклопедия”, Moscova, vol. 1-22, 2000-2011).

Astfel, pe parcursul ultimelor două decenii cercetările privind istoria așezărilor monastice din Basarabia au recăpătat amploarea de altă dată, venindu-se cu noi lucrări științifice care scot în evidență evoluția vieții cultural-spirituale pe meleagurile noastre, valori și personalități cărturărești, depistate și publicate izvoare documentare, impresii de călătorie ș.a. După două decenii de evoluție în condiții de libertate știința din Republica Moldova a înregistrat rezultate notorii, fiind pregătit terenul pentru noi investigații de anvergură, între care și Proiectul „Mănăstirile din Republica Moldova”.

¹⁷⁵ **Stavilă Tudor**, Icoana Basarabeană din secolul XIX, Teză de doctorat, Chișinău, 2004; **Constantin Ciobanu**, Sursele literare ale programelor iconografice din pictura murală medievală moldavă, Teză de doctorat, Chișinău, 2005. **Candu Teodor**, Biserica din Țara Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, Teză de doctorat, Chișinău, 2009; **Sava Igor**, Domeniul mănăstiresc în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea – secolul al XVI-lea, Teză de doctorat, Chișinău, 2009; **Scutaru Silvia**, Biserica ortodoxă din Basarabia între 1882-1918, Teză de doctorat, Chișinău, 2010.

¹⁷⁶ **Чобану Константин И.**, Атрибуция и датирование росписей церкви Успения в городе Новые Каушаны. Автореферат диссертации канд. наук, Москва, 1993, 26 с.

¹⁷⁷ **Zubco Angela**, Biserica din Moldova în sec. XV-XVII. Mănăstirile închinat la Muntele Athos. Teză de doctorat, București, 1997, 31 p.; **Pelin Valentina**, Bibliotecile mănăstirilor Neamț și Noul Neamț în contextul culturii românești (sec. XV-XIX). Studii și texte. Teza de doctor în științe istorice. Manuscris, Biblioteca Universității din București, 1997; **Cereteu Igor**, Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea). Teză de doctorat, Brăila, 2004.

¹⁷⁸ **Balan Pavel**, Icoana sufletului nostru, Chișinău, 1992, 112 p. **Idem**, Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene, Chișinău, Ed. Arc, 2002, 160 p.

¹⁷⁹ **Dabija Nicolae**. Căpriană – o Putnă a Basarabiei, în *Literatura și Arta* (Chișinău), 1997, nr. 32, 7 august, p. 1,6.

¹⁸⁰ **Mănăstiri basarabene**. Redactori: Tudor Țopa și Vasile Trofăilă. Alcăt. Antonina Sârbi și Victor Ladaniuc, Chișinău, Ed. Universul, 1995, 272 p.

Abrevieri:

<i>Akadosmos</i>	-	Akadosmos. Revistă de Știință, Inovare, Cultură și Artă, A.Ș.M.
<i>ACMISB</i>	-	Comisiunii monumentelor istorice Secția din Basarabia, Anuar
<i>Arta</i>	-	Arta. Seria Arte vizuale. Arte plastice, arhitectură. A. Ș. M.
<i>BOR</i>	-	Biserica Ortodoxă Română, București
<i>BOP</i>	-	Buletinul Oficial al Provinciei, Chișinău
<i>BȘMNE</i>	-	Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științe ale Naturii și Muzeologie. Seria nouă, Chișinău
<i>Cugetul</i>	-	Cugetul. Revistă de Istorie și Cultură, Chișinău
<i>D Rom</i>	-	Destin Românesc, București-Chișinău
<i>Патримониул</i>	-	Патримониул. Алманахул библиофилиilor din Moldova
<i>RESEE</i>	-	Revue des études sud-est européennes, București
<i>RIM</i>	-	Revista de istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RSIABC</i>	-	Revista societății istorico-arheologice bisericești din Chișinău
<i>Sud-Est.</i>	-	Sud-Est. Artă. Cultură. Civilizație, Chișinău,
<i>Tyragetia I</i>	-	Tyragetia. Istorie. Muzeologie. Seria nouă. M. N. A. I. M.
<i>БВ</i>	-	Бессарабский вестник, Кишинев
<i>ЖМНР</i>	-	Журнал Министерства Народного Просвещения, СПб.
<i>ЗООИД</i>	-	Записки Одесского Общества истории и древностей, Одесса
<i>ИОРЯС</i>	-	Известия Отделения русского языка и словесности А. Н. СПб.
<i>КЕВ</i>	-	Кишиневские Епархиальные Ведомости
<i>СОРЯС</i>	-	Сборник отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, Москва
<i>СПб.</i>	-	Санкт-Петербург
<i>ТБГУАК</i>	-	Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии
<i>ТБЦИАО</i>	-	Труды Бессарабского церковно историко-археологического общества

Summary

In the study Ecclesiastical Historiography in Bessarabia / Moldavian SSR / Republic of Moldova (XIXth – the beginning of XXIth cc.) authors Andrei and Valentina Eșanu make a historical review of the literature, studies, editions of documents and materials on the history of historical Moldova and Bessarabia, and on its ecclesiastical structures, especially (Metropolity, bishops, monasteries, churches, etc.), work of senior hierarchs, interest in religious books, archaeological investigations in the most ancient monastic and, generally, ecclesiastical sites. The study presents the activity of historiography in the four major periods: Bessarabia as a part of Tsarist Russia (1812-1917), in the composition of unified Romania (1918-1940, 1941-1944), under the soviet occupation (June 1940- June 1941, 1944-1990) and the period of independence of the Republic of Moldova (1991-2011). It is emphasized the historiographical work of the most important historians of the Orthodox Church in Moldova and Bessarabia, especially during the nearly two centuries.

Vlad Gafița*

REPERE ISTORIOGRAFICE DESPRE ACTIVITATEA POLITICĂ A LUI IANCU FLONDOR LA FINELE SECOLULUI AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA

Despre Iancu Flondor și rolul lui într-o etapă decisivă a luptei naționale a românilor bucovineni, etapă premergătoare și generatoare a eliberării Bucovinei – s-a scris în general mult, dar mai ales cu ocazii festive, fără a se identifica și utiliza tot ceea ce arhivele românești conțin, pentru o mai bună, completă și nuanțată elucidare a temei.

Dezvoltarea elitelor autohtone din ducatul Bucovinei între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea a influențat într-o mare măsură stadiile evolutive ale naționalismului românesc din provincie. Trecerea mișcării de emancipare de la faza culturală la cea politică începând cu deceniul opt al veacului al XIX-lea s-a datorat atât contribuției elementelor progresiste ale societății bucovinene, cât și dorinței majorității populației românești de democratizare a vieții publice și politice din ducat. În acest context, Iancu Flondor ocupă un loc central în rândul elitelor ce au declanșat și condus mișcarea de emancipare a românilor din Bucovina. Demersul istoriografic, cu caracter recuperator, despre cel ce avea să devină în primii ani ai secolului trecut unul dintre cei mai proeminenți lideri politici din Bucovina habsburgică, reprezintă principalul obiectiv al lucrării noastre. Realizarea unui studiu monografic, cât mai complet cu putință, despre contribuția lui Flondor la evoluția românilor bucovineni către o viață politică și de partid, în sens modern, este una numai utilă ci și necesară, în condițiile în care, despre „boierul din Storojineț”, s-a scris până în 1989 într-o manieră predominant subiectivă.

Intrarea lui Iancu Flondor în viața politică se face într-o etapă importantă a mișcării naționale, când, în tabăra românească apare mai întâi o societate politică („Concordia”), și apoi un partid politic. Consolidarea acestuia nu a fost din păcate decât una parțială, deoarece grupările sale componente (a boierimii conservatoare și a tinerilor progresiști) nu au reușit să se înțeleagă. Într-un atare context Iancu Flondor s-a văzut nevoit să aleagă între cele două facțiuni. Deși, datorită originilor, ar fi trebuit să se simtă legat de tabăra boierească, el a decis totuși să facă parte din grupul tinerilor politicieni, care în majoritate proveneau din rândul maselor. Sincronismul între începutul carierei sale și dezvoltarea unui

* **Vlad Gafița**, doctor în istorie, lector universitar la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, Facultatea de Istorie și Geografie, specialist în istoria Bucovinei, Istoria Contemporană a României și Istoria Contemporană Universală

nou tip de elite naționale și intelectuale la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea i-a influențat destul de mult destinul și evoluția ca om politic. Trebuie să menționăm că activitatea sa a fost marcată nu doar de tensiunile și conflictele din interiorul clasei politice românești, ci și de acțiunile etniilor alogene din ducat (ruteni, germani, evrei, polonezi etc), deseori contrare autohtonilor. Concurența partidelor celorlalte naționalități, precum și acțiunile arbitrare ale autorităților provinciale sau centrale austriece împotriva românilor au slăbit în permanență coeziunea din cadrul mișcării naționale. De aceea, efortul lui Iancu Flondor de coagulare a elementelor societății românești din Bucovina a fost cu atât mai dificil cu cât a trebuit să lupte atât cu poziția grupului conservator, dar și cu o pretinsă grupare de stânga (țărănist-democrată), condusă de Aurel Onciul. Din motive de oportunism politic și electoral, acesta prefera să se unească împotriva propriilor conaționali, chiar cu grupările alogenilor. Printr-un discurs populist și demagogic, presărat cu injurii și calomnii la adresa adversarilor (și mai ales a lui Iancu Flondor), Onciul a reușit să câștige destul de mult capital politic, mai ales în rândul intelectualității rurale (învățători) și a țăranimii. În privința relațiilor dintre cei doi lideri, unul de orientare naționalistă, celălalt cu veleități declarate filo-austriece, istoriografia românească nu a ajuns la o concluzie unilaterală, tinzând mai degrabă în a-l aprecia fără rezerve pe Iancu Flondor și a-l condamna pe Aurel Onciul. Nu aceeași atitudine o regăsim printre cercetătorii austro-germani, care îi exagerează meritele lui Onciul și îl cataloghează pe Flondor ca fiind promotorul unui naționalism radical, puternic influențat de daco-românism, iredentismului și lipsei de loialitate față de statul austriac. Cercetători precum R. Wagner sau E. Prokopowitsch consideră că acțiunile și concepția politico-națională a lui Iancu Flondor nu aveau rezonanță decât în cadrul unui grup restrâns de intelectuali, și nu în rândul majorității românilor bucovineni, loiali atât față de împărat, cât și față de statul austriac. În opinia noastră, interacțiunile și contactele dintre Flondor și Onciul pe parcursul primului deceniu al secolului al XX-lea, nu au fost întotdeauna de natură conflictuală, între ei existând și perioade, ce-i drept destul de scurte (ca între anii 1908-1910), de colaborare. În pofida ezitărilor temporare la conducerea partidului național, Iancu Flondor a reușit să dea acțiunilor lui un caracter democratic; de aceea a fost respectat nu numai de colaboratori și subordonați, ci și de adversari politici precum Florea Lupu sau Aurel Onciul.

În condițiile în care, până acum, personalitatea și meritele lui Iancu Flondor au fost umbrite de cele ale lui Ion Nistor, credem că este un act de dreptate să spunem că „boierul din Storojineț” a avut un rol decisiv la Unirea și păstrarea integrității Bucovinei, și, că fără curajul și viziunea lui, revenirea Bucovinei la patria-mamă ar fi fost mult îngreunată sau întârziată.

Dintru început, se cuvine să menționăm că tema noastră de cercetare se încadrează în aria studiilor privitoare la mișcarea națională a românilor din Bucovina dintre a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

După cum se știe, abordarea istoriografică a chestiunilor legate de Bucovina stă sub semnul complexității, beneficiind de o mare diversitate de păreri atât printre istoricii și cercetătorii români, cât și printre cei austro-germani, ucraineni, polonezi etc. Cele mai accentuate dispute din istoria Bucovinei se conturează însă în jurul unor probleme ca: rolul civilizator al stăpânirii austriece, efectele colonizărilor de populație impuse de Habsburgi, evoluția atitudinilor și manifestărilor politice ale românilor de la pasivismul autonomist la activismul naționalist, existența unuia sau mai multor partide ale autohtonilor din ducatul Bucovinei ș.a. În legătură cu ultima dintre controverse, trebuie să spunem că ea nu a fost încă elucidată în totalitate. Deși ne raliem în principiu ideii majorității cercetătorilor români, conform căreia, în mod formal au existat mai multe formațiuni politice românești în Bucovina (cu lideri, programe, organe de presă distincte), considerăm totuși, că analiza problematicii vieții de partid a românilor bucovineni necesită o abordare mai atentă și mai nuanțată. Dacă privim dinamica evolutivă a reprezentării a autohtonilor din ducat între ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, descoperim o serie aproape ciclică de permanente reveniri și separări, coagulări și fracționări ale unuia și aceluiași partid, sau ale unora și acelorași grupări politice. În condițiile în care începutul activității lui Iancu Flondor în plan politic coincide de fapt cu apariția și dezvoltarea primului partid (în sens modern) al românilor bucovineni, și că evoluția sa către statutul de lider al acestora este sincronă cu dezvoltarea mișcării de emancipare națională a autohtonilor din ducatul Bucovinei, majoritatea referirilor istoriografice și bibliografice despre el sunt eminamente legate de temele mari amintite mai sus. Aportul de originalitate ale lucrării noastre de doctorat ne propunem să-l aducem în primul rând prin materialul de arhivă folosit în text și la anexe, dar și prin reinterpretări și nuanțări ale unor probleme tratate fie prea subiectiv, unidirecțional sau lapidar în istoriografia de până acum.

Baza informațiilor arhivistice despre Iancu cavalier de Flondor o constituie fără îndoială fondul său personal din Arhivele Naționale Istorice Centrale din București. Acest fond are anii extremi 1757-1949, cuprinzând 77 de unități arhivistice (dosare), cu dimensiuni variate, de la câteva file, la peste 400 de file. Fondul Iancu Flondor posedă numărul de inventar 945, unitățile sale arhivistice fiind scrise în limbile: română, germană, franceză și latină. Documentele, originale sau copii, se referă cu precădere la Iancu Flondor, Șerban Flondor, Elena Flondor, Nadeje Flondor, dar și la alți membri ai familiei, sau la personalități din Bucovina, Vechiul Regat, Transilvania, Basarabia. Fondul este structurat în funcție de apartenența documentelor în șase părți:

1. Iancu Flondor- cuprinde documente personale ale acestuia: certificate de studii, brevete de decorații, numiri în funcții, redactate în limbile română, germană și latină; documente rezultate din activitatea politică și obștească și alte categorii de materiale documentare;
2. Elena Flondor, soția lui Iancu Flondor;

3. Șerban Flondor, fiul Elenei și a lui Iancu Flondor;
4. Nadeje Flondor, născută Știrbey, soția lui Șerban Flondor;
5. Nicolae Flondor, frate cu Iancu Flondor;
6. Diverse;

Documentele referitoare la activitatea politică a lui Iancu Flondor se încadrează în patru coordonate principale:

- Activitatea sa în plan național-politic între ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea;
- rolul lui Iancu Flondor la realizarea unirii Bucovinei cu România, la 28 noiembrie 1918;
- efortul său, ca ministru delegat al guvernului român în Bucovina, de a integra această provincie, ce se aflate sub ocupație străină, în structurile României Mari;
- participarea lui pe scena politică a României întregite;

Referitor strict la Iancu Flondor, fondul cuprinde următoarele tipuri de documente: A. Documente personale; B. Documente rezultate din activitatea politică și obștească; C. Alte categorii de materiale documentare. Spre exemplificare, vor reda pe scurt o parte din conținutul principalelor dosare legate de activitatea politică a lui Flondor.

Categoria documentelor personale conține: certificate de studii, brevete de decorații, acte de numire în diferite funcții etc. Sunt redactate în limbile română, germană și latină (dosar nr. 1).

Documentele rezultate din activitatea sa politică și obștească, scrise în limbile română și germană, cuprind:

- Corespondență de la Ion Bogdan, George Bogdan-Duică, Constantin Isopescul-Grecul, Florea Lupu, Matei Eminescu, Sever Zotta și de la diverse organizații sau persoane, privind: situația politică din Bucovina, Basarabia și Regatul României; aprecieri asupra activității politice a lui Iancu Flondor; proiecte de întocmire a unui dicționar juridic și de publicare a unor documente din timpul lui Ștefan cel Mare etc (dosar nr. 2 și dosar nr. 5);
- Statutul Societății de citire „Crai Nou” din Storojineț; proiectul de statut al „Însoțirii Românilor din Bucovina”; programul „Clubului român” din Viena și al excursiei românilor bucovineni la Roma în anul 1911 (dosar nr. 6);
- Scrisori de la: Valeriu și Victor Braniște (una din scrisori îi era adresată lui Modest Grigorcea), Societatea tipografică bucovineană din Cernăuți, sau de la diverse grupuri de persoane privind: activitatea publicistică a fraților Braniște în cadrul ziarului „Patria” (organ de presă oficial al Partidului Național Român din Bucovina); demisia lui Iancu Flondor de la conducerea acestei publicații, datorii ale gazetei către Societatea tipografică bucovineană și bilanțuri financiare ale ziarului pentru anii 1898, 1899 (dosar nr. 7);
- Acte și documente ale P.N.R. din Bucovina: procese verbale ale ședințelor de comitet, statutul și programul partidului, proiect de înființare a Biroului

- de asistență juridică a P.N.R., scrisoare a Clubului parlamentar român către Iancu Flondor, în legătură cu stabilirea de relații cu Partidul Creștin- Social din Viena etc (dosar nr. 8);
- Documente în legătură cu situația Bisericii grec-orientale (ortodoxe) din Bucovina; broșura lui Constantin Hurmuzachi, *Chestia delimitării dieceselor naționale grec-ortodoxe din Bucovina*, publicată în anul 1913, etc (dosar nr. 9);
 - Corespondență între Aurel Onciul și Iancu Flondor (1901, 1908-1910, 1918, 1919), referitoare la viața politică, chestiuni private ș.a. (dosar nr. 11);
 - Scrisori către Flondor de la membrii ai clerului ortodox român (dosar nr. 12);
 - Corespondență între Iancu Flondor, Dimitrie Onciul, Florea Lupu cu privire la revenirea liderului naționalist în fruntea Partidului Național Român în 1908 (dosar nr. 14);
 - Memoriu trimis de Iancu Flondor, în februarie 1915, lui Ion I. C. Brătianu, cu privire la situația socială, economică, demografică a Bucovinei la nivelul anului 1910; documentul nu a ajuns în România, fiind confiscat de autoritățile militare austriece, care l-au folosit ca pretext pentru a-l acuza și a-i intenta un proces lui Flondor la Lemberg, între anii 1916-1918 – (dosar nr. 15);
 - Telegramme de felicitare primite de Iancu Flondor cu ocazia Unirii Bucovinei la Regatul României și a numirii sale în funcția de ministru-delegat cu sediul la Cernăuți (dosar nr. 18);
 - Memorii adresate ministrului Flondor și alte materiale documentare referitoare la: reconstrucția Bucovinei după terminarea primului război mondial, situația arendării și exploatării pădurilor aparținând Fondului Bisericesc, ameliorarea situației materiale și financiare a cadrelor didactice și a funcționarilor din administrație etc (dosar nr. 19);
 - Ordonanțe de urgență cu privire la reorganizarea Bucovinei, scrisori și procese verbale în legătură cu îmbunătățirea serviciului sanitar, memorii adresate ministrului-delegat Iancu Flondor privitoare la: debitul de sare din Bucovina, întocmirea unor proiecte de regularizare și navigație pe râul Prut, bilanțul Societății Industriale de Credit ș.a. (dosar nr. 20);
 - Referatul și proiectul legii electorale pentru Bucovina, întocmite de C. Berariu în 1919 (dosar. nr. 22);
 - Proiectul de lege electorală pentru Bucovina, realizat de Aurel Onciul în 1919 (dosar nr. 24);
 - Expunere de motive și anteproiectul legii pentru împărțirea administrativă a Bucovinei, întocmit de A. Burac (dosar nr. 25);
 - Ordonanțe cu privire la impozitele pe consumul și vânzarea de băuturi alcoolice în Bucovina (1919) – (dosar nr. 26);
 - Memorii, rapoarte, note verbale ale lui I. Flondor către regele Ferdinand, și președintele ad-interim al Consiliului de Miniștri, M. Pherekide, în

- legătură cu administrarea Bucovinei, noua organizare a C.F.R. în Bucovina, stabilirea de raporturi diplomatice cu Cehoslovacia etc (dosar nr. 27);
- Scrisori către I. Flondor cu privire la comerțul cu produse alimentare și petroliere între Bucovina și Regatul României (1919) – (dosar nr. 28);
 - Reclamații ale unor persoane fizice către ministrul-delegat Flondor în legătură cu probleme diverse – 1919 – (dosar nr. 29);
 - Expunere de motive, referat, principiile și textul proiectului de reformă agrară în Bucovina; alte materiale despre această lege (1919-1921) – (dosar nr. 31);
 - Schimb de scrisori și telegrame între Iancu Flondor și regele Ferdinand, Ionel Brătianu, Iuliu Maniu, Ion Nistor, Alexandru Averescu, Nicolae Iorga etc, cu referire la situația politică și reorganizarea Bucovinei după Unirea cu România (dosar nr. 32).

Alte categorii de materiale documentare

- Corespondență cu Nicolae, Otto, Șerban și George Flondor; scrisori de la cumnatul său, Sever Zotta în legătură cu diverse probleme de natură familială, telegrame primite de familie cu ocazia decesului lui I. Flondor, în 1924 (doar nr. 44 și dosar nr. 77);
 - Polițe, chitanțe aparținând lui I. Flondor și E.H. Grigorovița (dosar nr. 45).
- Prin consultarea fondului „Teodor Bălan” din Arhivele Statului (București), am obținut informații interesante asupra unor probleme precum: lupta pentru tricolor a românilor bucovineni de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, conflictul dintre Iancu Flondor și guvernatorul Bucovinei Friedrich Bourguignon von Bamberg, cazul sau afacerea Flondor în Dieta Bucovinei (1903-1904), memoriul deputaților români bucovineni de la Cernăuți și Viena către primul ministru al Austriei, contele Thun (septembrie 1899), cu privire al numeroasele abuzuri ale guvernatorului ducatului Bucovina, Bourguignon, unele intervenții din Dietă ale lui Iancu Flondor; luarea sa de poziție cu privire la țărănime și necesitatea împrumutării acesteia, din ședința Consiliului Național Român din Bucovina, din data de 25 noiembrie 1918 etc.

Fondul „Casa Regală” (volumul II, 1914-1927 – Ferdinand) conține date de interes cu privire la următoarele chestiuni: perpetuarea conflictului dintre I. Flondor și I. Nistor din vara anului 1919, activitatea politică a lui Flondor din aceeași perioadă, adunarea naționalităților din Bucovina (2 iunie 1919), organizată și prezidată de către Iancu Flondor, implicarea generalului român N. Petală în conflictul Flondor-Nistor, etc.

Studierea unor fonduri din Arhivele ministerului de Externe de la București ne-a oferit informații legate de: intensificarea luptei dintre grupările politice românești între anii 1905-1907 (fond 71, vol. 32); abuzurile autorităților militare conduse de E. Fischer împotriva populației românești din Bucovina începând cu anul 1914 (fond E1, partea I, vol. 27); menținerea divizării în plan politic a românilor bucovineni în anii premergători primei conflagrații mondiale (fond E2, partea a II-a, vol. 9/1914); stabilirea de raporturi oficiale între guvernul provizoriu al Bucovinei prezidat de I. Flondor și guvernul Regatului României;

relațiile dintre Flondor și Onciul după sosirea armatei române în Bucovina (fond E2, partea a II-a, vol. 46/1918).

Din Arhivele Statului Regiunea Cernăuți am utilizat informații privitoare la probleme precum: componența Partidului Național Român – „Concordia” din anul 1892 (fond 3 – *Administrația ținutală a Bucovinei*); genealogia familiei boierești Flondor (fond 1243); activitatea politică a lui I. Flondor din vara anului 1919 și conflictul ministrul-delegat al Bucovinei, I. Nistor (fond 6 – *Biroul prezidenția al ministrului delegat al Bucovinei*) etc.

În demersul cercetării noastre ne-am sprijinit și pe o serie de izvoare editate. Acestea ne-au fost utile în înțelegerea unor chestiuni ca: viața politică din Bucovina înainte de înființarea Partidului Național Român¹; modul de organizare și programele P.N.R²; rolul fraților Valeriu și Victor Braniște în dezvoltarea mișcării naționale de emancipare a românilor bucovineni³; afacerea Flondor în Dieta Bucovinei⁴; memoriul lui Iancu Flondor către Ionel Brătianu, din anul 1915⁵; activitatea lui Flondor ca președinte al Consiliului Național Român din Bucovina⁶; implicarea sa pe scena politică a României Mari⁷.

Consultarea presei românești din Bucovina⁸ (în special a celei de partid), în Biblioteca Muzeului Național al Bucovinei (Suceava), Fondul Memorial-Documentar „Simeon Florea Marian” (Suceava), Arhivele Statului – Filiala Suceava sau Arhivele Statului Regiunea Cernăuți, ne-a sprijinit în cunoașterea și înțelegerea interacțiunilor dintre diversele grupări politice românești din Bucovina (între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea), a raporturilor dintre liderii acestora (implicit ale lui I. Flondor cu ceilalți reprezentanți ai clasei politice românești), a evoluțiilor statutare și programatice ale P.N.R. etc.

Referindu-se la viața politică din Bucovina la cumpăna dintre veacurile al XIX-lea și al XX-lea, este important să amintim că istoricii austro-germani susțin ideea după care elementul austriac s-a manifestat ca un factor de conciliere și echilibru în între celelalte etnii ale ducatului (români, ucraineni, evrei,

¹ *Apel către alegători*, Cernăuți, Societatea politică „Concordia”, 1892.

² *Statutul și lămuriri la organizarea partidului național român, scrise pe înțelesul tuturor – De un fiu din popor*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1909; Ioan Cocuz, *Statutul Partidului Național Român în Bucovina – 1909*, în „Suceava – Anuarul Muzeului Județean”, X, 1983.

³ Valeriu Braniște, *Correspondență (1895-1901)*, volumul II, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986.

⁴ *Die Affaire Janku v. Flondor vor der Landtäglichen Missbiligungsausschüsse*, Czernowitz, Druck und Verlag der Bukowinaer Berreinsdruckerei, 1903; *Flondor Affaire im Bukowinaer Landtage*, Czernowitz, Verlag der „Bukowinaer Post”, 1903; *Stenographische Protokolle des Bukowinaer Landtages der zweiten Session der zehnten Wahlperiode*, 1903, Czernowitz, Universitäts Buchdruckerei, 1905.

⁵ Constantin Ungureanu, *Memoriul lui Iancu Flondor*, în *Analele Bucovinei*, X, 2/2003.

⁶ Ion Nistor, *Unirea Bucovinei. 28 noiembrie 1918. Studii și documente*, București, 1929.

⁷ Radu Economu, *Iancu Flondor. Date inedite din Arhivele Statului*, în *Analele Bucovinei*, I, 1/1994, București, Editura Academiei Române; Gavril Irimescu, *Scrisori către și de la Iancu Flondor din anii 1918-1924 privind viața politică românească*, în *Codrul Cosminului*, seria nouă, Suceava, nr. 6-7 (16-17), 2000-2001.

⁸ Vezi Ioan Cocuz, *Presa românească din Bucovina (1809-1914)*, Bacău, 1991.

polonezi, armeni, etc.). Ei au lansat și susțin în continuare conceptul de *homo bucovinensis*, ale cărui semnificații variază de-a lungul secolului al XIX-lea. În prima jumătate a acestuia, *bucovinismul* a reprezentat pentru români o modalitate de a dobândi autonomia, iar pentru străini o formă de integrare mai rapidă în societatea bucovineană. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea termenul de *homo bucovinensis* suferă unele mutații, desemnându-l pe locuitorul germanizat al ducatului. Indiferent de origine etnică sau confesiune el se considera german prin loialismul față de împărat și coroană, dar și prin colaborarea exemplară cu autoritățile, centrale sau provinciale.

În abordarea istoriografică a oricărei tematici legate de Bucovina, deci și a temei noastre, un important instrument de lucru îl reprezintă volumele bibliografice ale lui Erich Beck⁹. Începând cu anii '50- '60 ai secolului al XX-lea, interesul cercetătorilor și istoricilor din spațiul german pentru problematica bucovineană, a devenit din ce în ce mai mare și a avut ca rezultat atât lucrări cu caracter de sinteză, cât și studii de specialitate axate pe probleme dintre cele mai diverse¹⁰. Abordările istoriografice despre Iancu Flondor ale cercetătorilor austro-germani sunt în general tangențiale lacunare sau subiective. Autori precum Erich Prokopowitsch sau Rudolf Wagner consideră că orientarea sa naționalistă a fost puternic influențată de curente din afara ducatului Bucovinei, ca de exemplu daco-românismul. În lucrarea (*Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln, Böhlau, 1965), E. Prokopowitsch îl caracterizează fără rezerve pe Flondor cu prilejul evenimentelor din timpul unirii Bucovinei, ca pe un naționalist radical, iredentist și lipsit de loialitate față de stat și coroană. Comparându-l cu Aurel Onciul, el încearcă să demonstreze că notorietatea și prestigiul lui Iancu Flondor printre românii bucovineni, înainte și după 1918, erau mult mai reduse decât ale acestuia, reducând-se doar

⁹ Erich Beck, *Bibliographie zur Landeskunde der Bukowina. Literatur bis zum Jahre 1965*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerk, 1966; idem, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina. Literatur aus den Jahren 1965-1975*, Dortmund, Forschungsstelle Ormitteleuropa, 1985; idem, *Bibliographie zur Kultur und Landeskunde der Bukowina*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1999.

¹⁰ Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln, Böhlau, 1965; Das Ende der österreichischen Herrschaft in der Bukowina, München, Verlag R. Oldenbourg, 1959; Margareta Mommsen-Reindl, Österreich in Frank Wende, *Lexikon zur Geschichte der Porbelen in Europa*, Stuttgart, Kröner Verlag, 1981; Alexander von Randa, *Die Bukowina in den Weltkriegen*, in *Buchenland Hundertfünfzig Jahre Deutschtum*, München, Verlag des Südostdeutschen Kulturwerks, 1961; Emanuel Turczynski, *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1993; Rudolf Wagner, *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina und der Czernowitzer Universität „Francisco-Josephina“*, Augsburg, Verlag „Der Südostdeutsche“, 1996; *Vom Moldauwappen zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina*, Augsburg, Hofmann-Verlag, 1991; *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina*, München, Verlag „Der Südostdeutsche“, 1984.

la un grup restrâns de adepți (intelectuali, preoți, învățători ș.a.). Referindu-se la afacerea Flondor în Dieta Bucovinei din anul 1903 (*Die Flondor Affäre im Jahre 1903*, în Rudolf Wagner (coord.), *Vom Halbmond zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina und der Czernowitzer Universität „Francisco-Josephina“*, Augsburg, Verlag „Der Südostdeutsche“, 1996), Rudolf Wagner adoptă punctul de vedere al calomniatorilor acestuia, în ciuda faptului că membrii comisiei de anchetă a Dietei nu au să-l găsească vinovat de acuzația de antisemitism. În același articol autorul afirmă în mod eronat că Iancu Flondor ar mai fi apărut în public după scandalul din Dietă (din 1903-1904) abia în 1918. Activitatea „boierului din Storojineț” în fruntea P.N.R. între anii 1908-1910, contrazice flagrant afirmațiile lui R. Wagner. Istoricul german demonstrează însă o bună cunoaștere a concepției lui Flondor asupra modului și ritmului integrării Bucovinei la România întregită, precum și a conflictului acestuia cu Ion Nistor. Totuși în mod tendențios, vehiculează ideea că Iancu Flondor ar fi regretat în cele din urmă unirea Bucovinei, în condițiile în care a condamnat deseori politica ultra-centralistă promovată de guvernul de la București și de către reprezentantul acestuia în Bucovina, Iancu Nistor. În privința politicii austriece față de naționalitățile Bucovinei, istoricii germani și austrieci consideră că Ausgleich-ul (înțelegerea, compromisul) implementat în ducatul bucovinean după 1910, reprezintă și astăzi un exemplu pentru rezolvarea problemelor europene¹¹. Faptul că sistemul compromisului de nivelare nu a reușit să aplaneze stările conflictuale și tensiunile dintre mișcările naționale din Bucovina, ne determină să adoptăm o poziție cel puțin circumspectă în legătură cu eficacitatea acestuia. În legătură cu istoria Bucovinei după 1918, o contribuție interesantă a istoriografiei germane o reprezintă lucrarea Mariane Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944* (*Românizarea Bucovinei. Impunerea pretenției național-statale a României Mari 1918-1944*), R. Oldenbourg Verlag München, 2001. Din nefericire, autoarea dezvoltă o abordare subiectivă și părtinitoare, cu privire la centralizarea și integrarea Bucovinei la statul român în perioada interbelică.

În pofida unor încercări de a privi obiectiv istoria Bucovinei în conformitate cu realitățile și adevărul istoric, cercetătorii ucraineni de după 1990 nu au renunțat încă în totalitate la „vechile stereotipuri și clișee ale istoriografiei comuniste și ultranaționaliste”¹².

În privința abordării unor chestiuni legate de mișcarea națională a românilor bucovineni între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, istoriografia ucraineană actuală, reprezentată de cercetători ca O. Do-

¹¹ Erich Prokopowitsch, *op.cit.*, p. 144; vezi și Rudolf Wagner, *Der Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina*, München, Verlag „Der Südostdeutsche“, 1984.

¹² Vezi Ștefan Purici, *Trecutul Bucovinei în viziunea istoriografiei ucrainene contemporane (1991-2002)*, în *Codrul Cosminului*, seria nouă, nr. 8-9 (18-19), 2002-2003, Suceava, 2004, p. 51.

brjanski, A. Jucovschii sau V. Botușanschi, face destul de puține referiri¹³. În legătură cu lupta de emancipare a românilor din Bucovina, viziunea istoricilor ucraineni rămâne una destul de îngustă, unilaterală și subiectivă. Spre exemplu, A. Jucovschii apreciază că, gradul de dezvoltare al mișcării de emancipare al rutenilor era unul superior celui al românilor, oferind în sprijinul unei asemenea afirmații cifre exagerate și totalmente neveridice. El vorbește de existența la nivelul anului 1914, a unui număr de 590 societăți și organizații ucrainene în Bucovina. După părerea sa, majoritatea acțiunilor elitei românești din Bucovina au concurat la slăbirea și încetinirea procesului de dezvoltare a mișcării naționale ucrainene. În legătură cu Iancu Flondor, atât A. Jucovschii, cât și O. Dobrjanski, îl încadrează în rândurile boierimii autohtone de nuanță conservatoare, considerându-l unul dintre principalii adversari ai rutenilor atât înainte, cât și după evenimentele din toamna anului 1918. În lucrarea *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.*, (*Mișcarea națională a ucrainenilor din Bucovina în a doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului XX*), Чернівці, Видавництво Золоті Литаври, 1999, istoricul Oleksandr Dobrjanski opina, că Flondor a fost, datorită scandalului din Dietă din 1903-1904, unul dintre principalii vinovați pentru instabilitatea politică și discreditarea adunării legislative a țării în ochii opiniei publice bucovinene. Unirea Bucovinei integrale cu Regatul României este privită și astăzi de către istoricii ucraineni ca un act abuziv, iar perioada cât provincia s-a aflat în structurile statului român (1918-1940) este considerată a fi una de ocupație.

În pofida faptului că despre activitatea politico-națională a lui Iancu Flondor și rolul său în dezvoltarea mișcării de emancipare a românilor bucovineni s-a scris în istoriografia românească, deseori secvențial, lacunar sau sub impulsul sentimentelor, se cuvine să amintim principalele contribuții istoriografice de până acum, atât cele semnificative, cât și cele secundare. În condițiile în care acțiunile lui Flondor se circumscriu problematicii mai largi a vieții politice și de partid a autohtonilor din Bucovina, ne-am orientat atenția cu precădere către principalele realizări ale istoricilor și cercetători români în această direcție.

În perioada cuprinsă între finele secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, interesul pentru cunoașterea pe multiple planuri a vieții naționale, politice, economice, sociale și culturale a locuitorilor autohtoni ai Bucovinei, dar și a celor alogeni a crescut și s-a intensificat. Ca atare, autori precum C. Berariu¹⁴,

¹³ Dintre ultimele lucrări ale cercetătorilor și istoricilor bucovineni privitoare la problematica bucovineană între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele decenii ale secolului al XX-lea amintim: Arcadii Jucovschii, *Istoria Bucovinei* (partea a II-a, după anul 1774), Cernăuți, Asociația editorială „Ceas”, 1994; *** *Буковина, Історичний нарис*, Чернівці, „Зелена Буковина”, 1998; О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст.*, Чернівці, Видавництво Золоті Литаври, 1999; Ганна Скорейко, *Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX ст. : історико-демографічний нарис*, Чернівці, Видавництво „Прут”, 2002.

¹⁴ C. Berariu, *Tricolorul românesc*, Cernăuți, 1901.

G. Bogdan-Duică¹⁵, Ion Bumbac și Grigore Halip¹⁶, I. E. Torouțiu¹⁷, Dimitrie Dan¹⁸ sau Ion Nistor¹⁹ au început să se preocupe tot mai mult de studierea problematicii legate de românii bucovineni, dar și de alte naționalități ca evreii sau rutenii.

În primele decenii ale secolului al XX-lea, contribuțiile istoriografice în legătură cu Iancu Flondor au avut un caracter fragmentar, axându-se în special pe activitatea sa în sprijinul Unirii Bucovinei cu România, unele referiri despre genealogia Flondorenilor, sau pe întocmirea unor medalioane succinte. Autori ca: Nectarie Cotlarciuc²⁰ sau Traian Larionescu²¹ au publicat articole privitoare la originile și înnobilarea familiilor boierești române din Bucovina, ce îl includ și pe Iancu cavaler de Flondor. Schițele de portret ale acestuia, realizate de Raul Crăciun²², Nicolae Iorga²³, Constantin Loghin²⁴ sau Grigore Nandriș²⁵ sunt însoțite de scurte caracterizări ale profilului său ca om politic, dar și de unele elemente referitoare la implicarea și rolul lui în dezvoltarea mișcării naționale românești din Bucovina între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea sau la efortul de unificare a Bucovinei la Regatul României. Patriotismul și spiritul de sacrificiu a lui Iancu Flondor pe durata primului război mondial sunt redată de profesorul Nicolae Tcaciuc-Albu²⁶ prin relatarea unei întâlniri directe cu Flondor din 1915, la conacul său din Storojineț. Refuzul liderului naționalist de a părăsi Bucovina, în pofida faptului că se afla în permanență sub monitorizarea și urmărirea constantă a autorităților militare austriece, ne demonstrează, că greutățile și suferințele provocate de război nu i-au afectat nici caracterul, nici comportamentul lui Flondor. Rememorarea unor

¹⁵ G. Bogdan-Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Sibiu, Institutul Tipografic „Liviu Albini”, 1895.

¹⁶ I. Bumbac, G. Halip, *Privire istorică asupra trecutului politic-social și național alu Ducatului Bucovina*, Brașov, Editura și proprietatea Societății politice „Concordia”, Tipografia Alexi, 1886.

¹⁷ I. E. Torouțiu, *Românii și clasa de mijloc. Studiu statistic*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1912; idem, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, Tipografia „Lupta”, 1916.

¹⁸ Dimitrie Dan, *Evreii din Bucovina – Studiu istoric, cultural, etnografic și folcloric*, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1899; idem, *Rutenii din Bucovina – Schiță etnografică*, Extras din „Analele Academiei Române”, seria II, tom XXXV, București, Librăriile Socec, 1913.

¹⁹ Ion Nistor, *Românii și rutenii din Bucovina*, București, Librăriile Socec & Comp., 1915; idem, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, Rădăuți, Editura Septentrion, 1997.

²⁰ Nectarie Cotlarciuc, *Familia Flondor*, în *Gazeta mazililor și răzeșilor bucovineni*, III, nr. 7-8, 1913.

²¹ Traian Larionescu, *Vechi familii bucovinene*, în „Arhiva genealogică română”, București, 1944.

²² Raul Crăciun, *Iancu cavaler de Flondor – o viață și o pagină de istorie*, în *Univers Literar*, XLIV, 50/1928.

²³ Vezi Nicolae Iorga, *Oameni care au fost*, București, Fundația pentru literatură și artă „Carol II”, 1934; idem, *Conferințe bucovinene*, București, Tipografia Cultura Neamului Românesc, 1919; idem, *Neamul românesc în Bucovina*, Răsăuți, Editura Institutului Bucovina-Basarabia, 1996.

²⁴ Constantin Loghin, *Iancu Flondor (1865-1924)*, în *Revista Bucovinei*, Cernăuți, II, 11/1943.

²⁵ Grigore Nandriș, *Iancu Flondor (1865-1924)*, în volumul *Iancu Flondor – Eroul Bucovinei*, „Buletinul Fundației Culturale Iancu Flondor”, I, 1, Chișinău, 1992.

²⁶ N. Tcaciuc-Albu, *O amintire despre Iancu Flondor*, în *Revista Bucovinei*, 2/1943.

momente semnificative ale unirii cu România de către Alexandru Procopovici²⁷ ne dovedește odată în plus că rolul lui Iancu Flondor la eliberarea și revenirea Bucovinei la trupul „patriei-mame” a fost unul cu adevărat decisiv.

După o conferință ținută la Societatea academică „Junimea” în ziua de 28 octombrie 1934, Teofil Sauciuc-Săveanu²⁸ publica pentru prima dată un studiu mai amplu despre concepția și activitatea politică națională a conducătorului mișcării de emancipare a românilor bucovineni în perioada cuprinsă între ultimul deceniu la secolului al XIX-lea și primul deceniu al secolului XX, cu titlul *Ideea națională a partidului român din Bucovina de sub președinția lui Iancu Flondor*. Unul dintre principalele merite ale lucrării mai sus amintite îl reprezintă abordarea mai nuanțată, dar și încadrarea lui Flondor în contextul evolutiv mai larg al trecerii mișcării naționale a românilor din Bucovina de la faza prepartinică (a societăților culturale și politice) la faza partinică (odată cu apariția P.N.R. – „Concordia” în anul 1892). O notă discordantă față de aprecierile mereu laudative la adresa lui Flondor face istoricul și omul politic Iancu Nistor²⁹. Acesta dă dovadă uneori de subiectivism în privința lui Flondor, explicabil, în opinia noastră, datorită neînțelegerilor și concepțiilor diferite cu privire la modul și ritmul integrării Bucovinei în structurile statului român unificat. Nistor considera, că prin preluarea șefiei aripii tinere a Partidului Național Român (cunoscută sub numele de Partidul Poporal) de către Iancu Flondor, după plecarea în România a lui George Popovici (în 1901), s-a revenit în viața politică a românilor bucovineni la pasivismul caracteristic boierimii conservatoare. Minimalizându-i sau chiar negându-i meritele în dezvoltarea partidului național, Ion Nistor îl acuza pe I. Flondor că a fi fost mult prea legat de boierime și prea puțin apropiat de țărănime. Recunoscând că în jurul lui Flondor s-a strâns intelectualitatea și tineretul universitar, istoricul bucovinean își exprima totuși îndoiala față de capacitatea „boierului din Storojineț” de a face față cu succes cerințelor și obiectivelor mișcării naționale a românilor bucovineni. Diferențele de concepție politică, dar și dorința fiecăruia de a-și asuma singur rolul principal în conducerea provizorie a Bucovinei după unire i-a împiedicat pe cei doi oameni politici să colaboreze în efortul de integrare a provinciei la România Mare. Acuzele reciproce și atmosfera tensionată dintre I. Flondor și I. Nistor au aruncat o lumină nefavorabilă asupra vieții politice din Bucovina în primii ani de după unire.

În pofida caracterului lor subiectiv, scrierile memorialistice ale unor personalități contemporane cu Iancu Flondor ne oferă informații interesante și utile despre probleme dintre cele mai diverse: modul în care Flondor era perceput în rândul studențimii române în primii ani ai secolului al XX-lea, acțiuni de culise din toamna anului 1918, conflictul cu Ion Nistor³⁰, concepția și acțiunile în plan

²⁷ A. Procopovici, *La 25 de ani de la Unirea Bucovinei*, Sibiu, 1943.

²⁸ T. Sauciuc-Săveanu, *Ideea națională a partidului român din Bucovina de sub președinția lui Iancu Flondor*, Cernăuți, 1935.

²⁹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Humanitas, 1991.

³⁰ Vezi Alexandru Marghiloman, *Note politice (1897-1924)*, vol. IV, București, Institutul de Arte Grafice „Eminescu”, 1924 și Sextil Pușcariu, *Memorii*, București, Editura Minerva, 1978.

politic după demisia din funcția de ministru-delegat³¹. În memoriile sale, Traian Brăileanu arată, că majoritatea studenților români din Bucovina cunoșteau și apreciau eforturile financiare ale lui Flondor în susținerea publicațiilor oficiale ale partidului național. Într-o discuție din perioada studenției cu colegul de cameră (G. Tofan), acesta i-ar fi spus lui T. Brăileanu următoarele: „Nu vezi (...) că cele două partide politice (n.n. Partidul Național Român și Partidul Țărănesc Democrat, condus de Aurel Onciul) abia că pot tipări o gazetă săptămânală, și cu greutate. Flondor trebuie să dea bani din buzunar, iar democrații tipăresc pe datorie”³².

După părerea noastră, istoriografia românească interbelică, deși ne-a oferit o serie de repere, nu a analizat suficient metamorfozele Partidului Național Român, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la 1918 și rolul lui Iancu Flondor în cadrul acestor procese și fenomene oscilante. Spre exemplu, împărțirea politicienilor români bucovineni în „tineri” și „bătrâni”, democrați sau conservatori, deși corectă în principiu, nu poate căpăta un caracter absolut. Deși boier, Iancu Flondor și-a început ascensiunea în cariera politică, în 1897, alături de curentul democratic și progresist din P.N.R. El a renunțat fără șovăire la eventualele avantaje personale ce ar fi decurs din colaborarea cu autoritățile guvernamentale din Bucovina sau de la Viena, delimitându-se clar de pasivismul autonomist în care s-au complăcut boierii de nuanță conservatoare. A stat alături de tineri intelectuali ca George Popovici, chiar dacă acestora nu le curgea prin vene „sânge albastru”. A luptat împreună cu ei pentru apărarea intereselor românilor bucovineni din convingere, și nu din oportunism, cheltuindu-și în politică o bună parte din avere.

Începând cu anii '80 ai perioadei comuniste, eforturile de cunoaștere a trecutului Bucovinei de către istoricii și cercetătorii români s-au intensificat, amplificându-se și dezvoltându-se tot mai mult. Înainte de revoluția din decembrie 1989, cercetători ai Muzeului Județean Suceava precum I. Cocuz au început să abordeze și chestiuni legate de mișcarea națională românilor bucovineni, publicând în anuarul instituției studii și articole referitoare la probleme ca: viața politică și de partid a românilor bucovineni între a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea; presa românească din Bucovina; rolul unor intelectuali ardeleni precum Valeriu și Victor Braniște în emanciparea națională a autohtonilor din ducatul bucovinean; începuturile vieții parlamentare în Bucovina³³. După 1989, prin publicarea unor lucrări ample, autorul mai

³¹ Vezi Pamfil Șecaru, *De la Petre Carp la Iancu Flondor*, în *Bucovina*, Cernăuți, nr. 45, din 14 iunie 1919.

³² Apud Traian Brăileanu, *Memorii. Statul și comunitatea morală*, ediție îngrijită, prefață și repere bibliografice de Dan Dungaciuc; cu o evocare de Tudor Brăileanu, București, Editura Albatros, 2003, p. 81.

³³ Vezi Ioan Cocuz, *Statutul Partidului Național Român în Bucovina – 1909*, în *Suceava – Anuarul Muzeului Județean*, X, 1983; *Contribuții la istoricul presei românești din Bucovina*, în „Anuarul Muzeului Județean Suceava”, VI/1979, VII/1980, VIII/1981; *Activitatea lui Valeriu Braniște și a ziarului „Patria” pentru emanciparea politică a românilor din Bucovina*, în *Anuarul Muzeu-*

sus amintit și-a continuat demersul istoriografic, reluând și completând problematica privitoare la viața politică, presa, sau lupta românilor bucovineni pentru eliberare națională și unire³⁴. Din lucrările, studiile, și articolele lui I. Cocuz, transpare ideea, că în Bucovina, până la 1914, au existat o multitudine de partide ale românilor și nu unul singur (P.N.R.) - care s-a fracționat și fragmentat mereu în funcție de interesele liderilor sau de conjunctura internă sau externă al un moment dat.

Dintre cele mai semnificative și valoroase contribuții ale istoriografiei românești actuale cu privire la dezvoltarea elitei, a partidelor românești și parlamentarismului în Bucovina Habsburgică se remarcă lucrările, studiile și articolele unor istorici consacrați precum Mihai-Ștefan Ceașu³⁵ sau Mihai Iacobescu³⁶.

lui Județean Suceava, IX, 1982; *Viața politică românească în Bucovina (1900-1914)*, în *Anuarul Muzeului Județean Suceava*, X, 1983; *Începuturile vieții parlamentare în Bucovina*, în *Anuarul Muzeului Județean Suceava*, XI-XII/1984-1985;

³⁴ Idem, *Presa românească din Bucovina (1809-1914)*, Bacău, 1991; *Unirea Bucovinei cu România (Aspecte militare)*, Suceava, 1997; *Bucovina – File de istorie*, Suceava, Grupul Editorial „Mușatinii”, 2000; *Partidele politice românești din Bucovina (1862-1914)*, Suceava, Editura „Cuvântul Nostru”, 2003; *Băncile și creditul funciar românesc în Bucovina (1840-1918)*, Suceava, Grupul Editorial „Mușatinii”, 1999.

³⁵ Vezi Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina Habsburgică de la anexarea la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism (1774-1815)*, Iași, Fundația Academică „A.D.Xenopol”, 1998; *Note asupra elitei politice românești în Bucovina habsburgică*, în *Xenopoliana – Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol”* din Iași, IV, 1-4/1996, pp. 95-102; *Populația evreiască din Bucovina. Statut juridic, evoluție demografică și economico-socială la cumpăna de veacuri (XVIII-XIX)*, în *Studia et acta historiae iudeorum romanianae*, II, București, Editura Hasefer, 1997, pp. 115-124; *Modernizarea instituțional-politică a Bucovinei: Instituirea dietei provinciale, 1848-1861*, în *Xenopoliana*, Iași, VI, 1-2/1998, pp. 154-169; *Reprezentarea evreimii în Dieta Bucovinei (1861-1918)*, în „Studia et acta historiae iudeorum romanianae”, V, București, Editura Hasefer, 2000, pp. 198-213; *Structura economico-socială a populației evreiești din Bucovina (1848-1914)*, în *Studia et acta historiae iudeorum romanianae*, VI, București, Editura Hasefer, 2001, pp. 188-199; *Recunoașterea evreilor ca naționalitate în monarhia de Habsburg la începutul secolului XX. Deziderat și realitate politică*, în „Studia et acta historiae iudeorum romanianae”, VII, București, Editura Hasefer, 2002, pp. 111-124; *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848-1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004; *Iancu Flondor. Omul politic și epoca sa*, în *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, XLII, 2005, Iași, Editura Academiei Române, pp. 221-234.

³⁶ Vezi Mihai Iacobescu, *Din Istoria Bucovinei*, volumul I (1774-1862), *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993; *Bucovina (1848-1878)*, în *Istoria Românilor. Constituirea României Moderne (1821-1878)*, volumul VII, tomul I, coordonator Academician Dan Berindei, București, Editura Enciclopedică, 2003; *Bucovina (1878-1918)*, în *Istoria Românilor. De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, volumul VII, tomul II, coordonator Academician Gheorghe Platon, București, Editura Enciclopedică, 2003; *Demistificarea unei teze despre Bucovina*, în *Xenopoliana*, Iași, VI, 3-4/1998, pp. 66-74; *Bucovina și mitul habsburgic*, în *Codrul Cosminului*, seria nouă, nr. 6-7 (16-17), 2000-2001, pp. 189-195; *Evoluția românilor bucovineni între anii 1821-1919 (II)*, în *Glasul Bucovinei*, an VIII, nr. 1-2/2001, pp. 16-29; *Elita românilor bucovineni între anii 1862-1918*, în volumul *Procese politice, sociale, culturale și economice în Bucovina (1861-1918). Aspecte edificatoare pentru o Europă unită?*, Suceava, Editura Universității, 2002.

De problematica mișcării naționale a românilor bucovineni înainte și după 1918, s-au preocupat istorici și cercetători ca: Ștefan Purici³⁷, Marian Olaru³⁸, Constantin Ungureanu³⁹, Florin Pintescu⁴⁰, D. Vatamaniuc⁴¹, Daniel Hrenciuc⁴² ș.a. Prin diversitatea și orizontul larg al tematicii abordate, ei au adus importante clarificări asupra unor chestiuni precum: conceptul de „homo bucovinensis”, conflictul pentru tricolor, interacțiunile dintre elitele și grupările politice ale autohtonilor și alogenilor din ducatul Bucovinei, importanța și rolul curentului ideologic al daco-românismului în emanciparea politico-națională a românilor

³⁷ Ștefan Purici - *Continuitate și schimbare în viața politică a Bucovinei interbelice*, în *Xenopoliana*, Iași, VI, 1998, 1-2, pp. 114-122; *Daco-românismul în conștiința și activitatea românilor din Bucovina (sfârșitul secolului al XVIII-lea - mijlocul secolului al XIX-lea)*, în *Analele Bucovinei*, V, 2/1998, pp. 313-333; *Mișcarea națională românească între anii 1775-1861*, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998; *De la Dieta Bucovinei la Parlamentul de la București*, în *Analele Bucovinei*, IX, 1/2002, pp. 125-143; *Iancu Flondor (1865-1924). O viață în slujba dreptății*, în *Codrul Cosminului*, seria nouă, nr. 10 (20), 2004, pp. 259-271; Ștefan Purici, Marian Olaru, *Bucovina istorică - între exigențele sintezei naționale și regionalism*, în *Analele Bucovinei*, IX, nr. 2, 2000;

³⁸ Marian Olaru, *Lupta de emancipare națională reflectată în paginile „Foi Societății pentru literatură și cultura română în Bucovina”*, în *Analele Bucovinei*, I, 1/1994, pp. 85-99; Aurel Onciul și revista „Privitorul”, în *Analele Bucovinei*, I, 2/1994, pp. 281-291; *Activitatea politică a lui Aurel Onciul (1904-1918)*, în *Analele Bucovinei*, II, 2/1995, pp. 275-291; *Crezul politic a lui Aurel Onciul*, în *Analele Bucovinei*, IV, 1/1997; *Aspecte ale vieții politice în Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea (II)*, în *Analele Bucovinei*, V, 1/1998, pp. 123-134; *Iancu Flondor și mișcarea națională a românilor din Bucovina (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în *Analele Bucovinei*, V, 2/1998, pp. 333-350; *Iancu Flondor și mișcarea națională românească a românilor din Bucovina (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în *Codrul Cosminului*, seria nouă, nr. 5(15), 1999; *Lupta pentru tricolor și afirmarea identității naționale românești în Bucovina*, în *Analele Bucovinei*, VI, 2/1999, pp. 387-407; *Lucrarea lui Teodor Bălan Conflictul pentru tricolor. Un capitol din istoria politică a Bucovinei*, în *Glasul Bucovinei*, IX, nr. 3-4/2002, pp. 119-120; *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002; *Două memorii reprezentative pentru situația social-politică a românilor bucovineni la sfârșitul secolului al XIX-lea*, în „*Analele Bucovinei*”, II, 1/1995; Marian Olaru, Ștefan Purici, „*Bucovinism*” și „*Homo Bucovinensis*”. *Considerații preliminare*, în „*Analele Bucovinei*”, III, 1/1996; *Bucovina - Mirajul identitar supranațional*, în *Analele Bucovinei*, VI, 2/1999.

³⁹ Constantin Ungureanu, *Alegătorii din Bucovina către anul 1919*, în *Analele Bucovinei*, IX, 1/2002, pp. 99-103; *Structura etnică a Bucovinei la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Glasul Bucovinei*, an IX, 3-4/2002, pp. 5-27; *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2003; *Populația Bucovinei între anii 1880-1910*, în *Glasul Bucovinei*, X, nr. 1-2/2003, pp. 45-70.

⁴⁰ Florin Pintescu, *Viața politică românească în Bucovina. Loialism, autonomism sau iredentism? (1900-1914)*, în *Codrul Cosminului*, seria nouă, nr. 2 (12), 1996, pp. 260-243.

⁴¹ D. Vatamaniuc, „*Homo Bucovinensis*” - o teorie nouă și totuși veche, în *Analele Bucovinei*, VI, 2/1999, pp. 387-407.

⁴² Zezi D. Hrenciuc, *Minoritatea polonă în Bucovina*, în *Analele Bucovinei*, VII, 2/2000, pp. 439-457; *Un capitol din recunoașterea diplomatică a Marii Uniri. Problema Bucovinei în cadrul Conferinței de Pace de la Paris (1919-1920). Contribuții istorice*, în *Analele Bucovinei*, X, 2/2003, pp. 439-449; *Continuitate și schimbare: Integrarea minorităților naționale din Bucovina istorică în Regatul României Mari (1918-1940). Perspectiva Național-Liberală (1918-1928)*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2005.

bucoveneni, unirea și integrarea provinciei la structurile statului românesc unificat⁴³ etc.

Considerăm că, organizarea politică a românilor din Bucovina are, începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, două etape evolutive: una, pe care o numim **prepartinică (1872-1892)**, reprezentată de Societatea Autonomiștilor Naționali și de Societatea politică „Concordia”, cealaltă, denumind-o **etapa partinică (1892-1914)**, deoarece românii bucovineni își creează primul partid politic în sens modern Partidul Național Român-„Concordia”.

În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea românii bucovineni și-au creat primul partid politic în sens modern (Partidul Național Român). Acesta trebuia să le apere interesele naționale, sociale și economice în fața autorităților provinciale și imperiale austriece, dar și în raporturile cu celelalte naționalități din Bucovina.

Unii cercetători afirmă că ar fi existat mai multe partide românești în Bucovina, în fapt fiind unul singur cu mai multe variante, diferențiate între ele prin gradul de moderație sau radicalism al luptei naționale, dar și prin baza socială. Diferențele de program nu au fost însă semnificative.

Lipsa de unitate politică a românilor bucovineni a fost un dezavantaj important în fața autorităților și a celorlalte naționalități. Deseori unii lideri ai mișcării naționale românești din Bucovina au făcut compromisuri și au încheiat înțelegeri cu dușmanii politici, știrbind interesele celor pe care îi reprezentau. După 1890, politica guvernului din Bucovina s-a caracterizat prin reprimarea continuă și sistematică a românilor, în favoarea celorlalte naționalități, în special a rutenilor. În aceste condiții românii își vedeau amenințate drepturile naționale, creându-și propriul partid politic, în 1892.

Organizația ce a premers P.N.R. din Bucovina a fost Societatea Politică „Concordia”, înființată în anul 1885. Președinții societății mai sus amintite au fost: Ion Bumbac, Ioan Volcinschi, Iancu Zotta. Deși n-a avut de la început un organ de presă, Societatea Politică „Concordia” a fost susținută de „Revista politică” din Suceava (apare între 1886-1891). Primul ziar propriu al societății a fost „Gazeta Bucovinei”, tipărită la Cernăuți, începând cu data de 2/14 mai 1891. La 7 martie 1892 Concordia se transformă în Partidul Național Român. Acesta avea ca bază socială intelectualitatea, burghezia și o parte a marilor proprietari. Își propunea: menținerea autonomiei Ducatului Bucovinei, păstrarea nealterată a individualității sale istorice și naționale, revigorarea și dezvoltarea învățământului în limba română, utilizarea acesteia în administrație, îmbunătățirea situației economice în Bucovina.

⁴³ Vezi și Rodica Iașencu, *Unirea Bucovinei cu Regatul Român. Integrarea politico-administrativă (II)*, în „Analele Bucovinei”, X, 1/2003, pp. 155-193; *Unirea Bucovinei cu Regatul Român. Integrarea politico-administrativă (III)*, în *Analele Bucovinei*, X, 2/2003; Radu Economu, *Relațiile politico-diplomatice între România și Ucraina în perioada 1918-1940*, în *Glasul Bucovinei*, III, nr. 4/1996, pp. 8-12; Pavel Țugui, *Unele precizări cu privire la revenirea Bucovinei la România*, în *Analele Bucovinei*, III, 2/1996, pp. 467-476; Ion Zadik, *Generalul Iacob Zadik și revenirea Bucovinei la România*, în *Analele Bucovinei*, V, 1/1998, pp. 21-29.

P.N.R. din Bucovina și-a constituit în vederea alegerilor pentru Dietă din 1892, un comitet electoral, ce avea în componență: deputații români din Reichsrath și din Dieta Bucovinei, tineri intelectuali, ce trebuiau să organizeze campania electorală și să desemneze candidații români. Comitetul și-a dovedit din plin eficiența, românii obținând în alegerile dietale din 4/11 aprilie 1892, 13 din cele 31 de locuri (6 în curia marii proprietăți și 7 în comunele rurale). Succesul electoral al românilor a impus demisia guvernatorului Anton Pace.

Tinerii politicieni din cadrul Partidului Național au lucrat în sensul unei antrenări mai intense a maselor populare în viața politică a provinciei. Astfel apărea la 1/13 ianuarie 1893 ziarul „Deștepterea”, al cărui susținător era Constantin Morariu.

Noua generație de tineri politicieni (Jung Rumänen) avea ca reprezentanți pe: George Popovici, Constantin Isopescu, Grigore Filimon, Nicu Blându, Constantin Morariu, Vasile Găină, Constantin Berariu, Casian Breabăn, Zaharia Voronca etc.

Colaborarea politicienilor bătrâni de orientare conservatoare (Alt Rumänen) cu guvernul Bucovinei, și politica de compromis a acestora în problemele naționale, l-a nemulțumit pe tinerii din partid, a căror separare devenea doar o chestiune de timp. Aceștia își vor întări pozițiile, liderul lor George Popovici devenind după alegerile din 1897 deputat în Dieta Bucovinei. El a putut accede la această funcție, în condițiile în care, în 1896 în Austria guvernul Badeni înființase o curie a votului universal. Succesul electoral al tinerilor a impus o preocupare mai accentuată față de problemele păturii țărănești. Se preconiza emanciparea acestora prin: dezvoltarea școlilor satești, cabinetelor de lectură, băncilor populare.

Alături de George Popovici se remarcă în viața politică tânărul boier Iancu Cavaler de Flondor, legat de partenerul său prin aceleași vederi democratice.

Colaborarea dintre cei doi politicieni s-a dovedit a fi una „providențială” pentru Bucovina. În această privință Constantin Loghin arăta: „Iancu Flondor și Gh. Popovici au meritul de a fi mobilizat cei dintâi, țărănimea bucovineană sub faldurile tricolore, desfășurate ca steag de luptă împotriva stăpânirii străine.” Același istoric arăta că: „...Iancu Flondor a știut să cheme în primele rânduri și *inteligenta bucovineană*, iar împreună să sprijine politica românească pe masa largă țărănească”.

Deși făcea parte din clasa socială boierimii, Flondor a avut meritul de a fi dat luptei politice a românilor din Bucovina un sens larg național, înglobând toate păturile sociale, inclusiv țărănimea.

Separarea decisivă a tinerilor de marii boieri se producea în aprilie 1897, când George Popovici și Iancu Flondor puneau bazele unui nou „comitet de conducere a partidului”, în fapt o organizație separată. Dizidența tinerilor se numea Partidul Național Radical Român (P.N.R.R.) și avea ca membri marcantți la conducerea sa, începând din 24 mai/15 iunie 1898, pe: Iancu Lupul – președinte,

Modest Grigorcea – vicepreședinte, Nicu Blându – secretar. Partidul tinerilor accentua lupta națională a românilor bucovineni.

În anul 1897 era sistată apariția “Gazetei Bucovinei”, înlocuită cu ziarul “Patria”. Această publicație devenea organul de presă al P.N.R.R din Bucovina. La conducerea ziarului a fost chemat brașoveanul Valeriu Braniște. Inițial el trebuia să conducă “Gazeta Bucovinei”, însă încetarea apariției acesteia l-a adus la conducerea “Patriei”.

Românii bucovineni îi propuseseră să preia și conducerea Catedrei de Limba și Literatura Română de la Universitatea din Cernăuți, însă nedeținând cetățenia austriacă și pentru a nu atrage atenția autorităților, s-a înscris ca “student extraordinar” al instituției de învățământ superior din Bucovina. El sosea la Cernăuți la sfârșitul lunii iunie 1897, semnând cu Modest Grigorcea contractul de editare al “Patriei”. Înțelegerea între Braniște și dirigența P.N.R din Bucovina – alcătuită din deputații români din Dieta Bucovinei și Reichsrath- consta în a se îngriji de publicație timp de un an, cu apariții de trei ori pe săptămână, în schimbul sumei de 4000 de florini. Președintele comitetului de redacție era Iancu Flondor, delegat din partea partidului-Modest Grigorcea- iar membri erau deputații români în camerele provincială și imperială. Primul număr al “Patriei” la data de 2/14 iulie 1897.

Chestiunile financiare între Valeriu Braniște și conducerea P.N.R au fost soluționate treptat în perioada iulie-decembrie 1897. Într-o scrisoare din 24 decembrie 1897 către Modest Cavalier de Grigorcea, Valeriu Braniște cerea 1500 de florini plătibili în 4 rate.

Deși a fost un finanțator de bază al gazetei, Iancu Flondor îl asigura pe publicistul brașovean că dirigența partidului îi oferă “deplină independență morală în conducerea foii.” Bineînțeles că Valeriu Braniște trebuia să țină seama de programul partidului și de interesele românilor bucovineni. Iancu Flondor îi cerea maximă discreție asupra afacerii cu conducerea Partidului Național. “Boierul din Storojineț” nu dorea să lase adversarilor politici posibilitatea de a face speculații răuvoitoare, în legătură cu apariția și conducerea ziarului “Patria”.

Organizarea efectivă a partidului se definitiva în primăvara anului 1898, având ca principii de bază: independența totală a activității politice și naționale a românilor, față de guvern și autoritățile imperiale, angrenare în viața politică a tuturor categoriilor de cetățeni, teritorialitatea organizațiilor de partid la nivel rural și urban, susținerea mai fermă a românilor în plan economic și social, crearea de noi societăți politice și culturale românești.

După retragerea lui Victor Stârcea de la conducerea partidului, la 24 mai /5 iunie 1898, președinte devenea Iancu Lupul, iar vicepreședinți Iancu Cavalier de Flondor și Modest Cavalier de Grigorcea. Secretar era ales Nicu Blându, iar ca membri în Comitetul Executiv: Eugen Stârcea, Nicu Mustața și Iancu Cavalier de Volcinski.

Iancu Flondor deține astfel pentru prima oară o funcție importantă în conducerea P.N.R. “Boierul din Storojineț”, alături de tineri politicieni ca: Mo-

dest Cavaler de Grigorcea, Dinu Socolean, Iancu Cavaler de Volcinschi, Iancu Cavaler de Tabora, George Popovici, Varteres Cavaler de Pruncul, Zaharia Voronca, Emilian Criclevici, Ion Țurcan, Nicu Mustața, au imprimat luptei naționale a românilor bucovineni un radicalism benefic pentru interesele acestora; o asemenea atitudine a atras însă dezaprobarea guvernatorului țării, Bourguignon(1897-1903).

Comitetul de conducere al P.N.R.R din Bucovina dezavua pasivismul conservatorilor, condamnând colaborarea acestora cu guvernul Bourguignon. În ședința din 4 iulie 1898, condusă de Modest Cavaler de Grigorcea, se remarcă Iancu Cavaler de Flondor și George Popovici. Ei luau poziții ferme față de abuzurile guvernatorului, ce decidea în chestiuni publice, de cele mai multe ori după bunul său plac.

Cei doi politicieni considerau inacceptabilă numirea medicilor primar și secundar la spitalul țării, din rândul altor naționalități decât cea română. Bourguignon îi respinsese pe candidații români la aceste funcții cu caracter public.

Iancu Flondor propunea comitetului național să ceară membrilor români ai consiliului școlar al țării, să susțină fără șovăire principiul național în toate problemele, ce țin de învățământul în limba română. El face demersul creării de clase paralele cu predare în limba română, la gimnaziul de stat superior din Cernăuți.

În vara anului 1898 românii bucovineni se pregăteau pentru alegerile dietale. În ședințele comitetului național din 3/15 august și 18/30 august 1898 se hotărau modul de participare în alegeri și candidații pentru Dieta Bucovinei. Politicienii români din Bucovina cereau eliminarea influenței căpitanilor districtuali, ce puteau impune candidați potrivnici intereselor românești. Acești funcționari erau oamenii guvernatorului pe plan local.

Ziarul "Patria" face public cazul căpitanului districtual de la Suceava, Duzinkiewicz, care cerea deputatului dietal Varteres Pruncul, să-și supună discursurile din cameră unei cenzuri prealabile. Pentru a împiedica candidatura acestuia, căpitanul districtual al Sucevei l-a impus drept candidat al cercului electoral al comunelor rurale pe arhimandritul Ciuntuleac. Gazeta P.N.R.R critica în termeni duri amestecul acestei fețe bisericești în lupta electorală și servilismul său față de autoritățile provinciale.

Revendicările de bază ale românilor din Bucovina în campania electorală din vara anului 1898 erau: desființarea boierescului, libertatea proprietății, învățământ obligatoriu, autonomia și independența țării. Sunt afirmate cu tărie: "caracterul istoric românesc al țării", preponderența culturală și numerică a românilor, învățământ românesc de toate gradele, autonomia bisericii, respect reciproc între toate confesiunile, dezvoltarea agriculturii și crearea unei industrii moderne, care să evidențieze drepturile economice ale românilor. Se mai puneau în discuție chestiuni ca: protejarea integrității micii proprietăți, acordarea de credite agricole în mod echitabil, crearea de asociații agricole, concurență corectă în comerț, crearea unor instituții de asigurări în domeniul agricol.

În ciuda piedicilor și abuzurilor autorităților guvernamentale, candidații naționali ai românilor au obținut în alegerile pentru Dietă din luna septembrie 1898 un succes substanțial.

După alegerile din comunele rurale, din șapte candidați ai P.N.R. patru au reușit să intre în Dietă (Iancu Lupul la Gura Humorului, Dr. George Popovici la Câmpulung Moldovenesc, Modest Grigorcea la Storojineț, Tudor Flondor la Siret).

Alegerile în curiile marilor proprietari, încheiate la 19 septembrie / 1 octombrie 1898, au impus următoarele rezultate: în Colegiul I al marilor proprietari (Fondul Bisericesc), au fost aleși din rândul candidaților români: Ioan Țurcanu și Miron Călinescu; în Colegiul II al marilor proprietari- Dr. Iancu Flondor, Nicu Mustatza, George Wassilco, Dr. Iancu Volcinski.

După alegerile din 1898 noua Dietă, compusă din 31 de deputați, avea după naționalitate următoarea componență: 13 români, 8 germani, 4 armeno-poloni, 4 ruși, 2 independenți (un român și un polonez).

Intrat pentru prima oară în Dieta Bucovinei, Iancu cavalier de Flondor a avut o atitudine curajoasă, ținându-și discursul din 28 decembrie 1898 în românește. Fără nici un fel de menajamente el cerea ca limba română să devină oficială, atât în administrație cât și în cameră. Adresându-se autorităților provinciale și deputaților celorlalte naționalități, Iancu Flondor afirma: “Dacă ne violentați pe noi, violentați totodată dreptul și legea.”

Conflictul dintre români și guvernatorul Friedrich Bourguignon von Baumberg devenea deschis, determinând înăsprirea măsurilor antiromânești orchestrate de acesta. Critica dură a publicației “Patria” față de politica guvernatorului Bucovinei și a autorităților imperiale a deschis seria represiei față de gazeta P.N.R.R. Cenzurarea și confiscarea multor numere ale publicației se petrecea simultan cu ordinele de expulzare din Bucovina a lui Victor Braniște și a fratelui său Valeriu Braniște (în iunie și respectiv iulie 1899). Valeriu Braniște a condus “Patria” din clandestinitate până în mai 1900. Victor Braniște îi cerea în decembrie 1899 sprijinul lui Iancu Flondor pentru a i se mai permite o vreme șederea în Bucovina. Acest demers s-a dovedit însă nerealizabil.

Conflictul dintre P.N.R.R. și Friedrich Bourguignon von Baumberg a reprezentat o trăsătură definitorie a vieții politice din Bucovina în anul 1899. Acest moment a însemnat în fapt începutul fenomenului național-politic românesc, reflectat prin afirmarea activismului românilor bucovineni.

Iancu Flondor s-a implicat în mișcarea națională a românilor bucovineni pe toate planurile, sperând într-o solidarizare reală și de durată a acestora în dificilul drum al luptei politice și naționale. Curentul național generat de ziarul “Patria” a beneficiat de sprijinul moral și material al “boierului din Storojineț”. Contribuția sa financiară a fost de departe cea mai importantă pentru apariția regulată a “Patriei” între 1897-1900. La 3 ianuarie 1899, Societatea Tipografică Bucovineană îi cerea lui Iancu Cavalier de Flondor plata datoriei publicației P.N.R.R. din Bucovina pe anul 1898, adică suma de 1060 de florini și 50 de craițari.

În primăvara anului 1900, la 21 aprilie, publicația "Patria" își înceta apariția, Iancu Flondor demisionând de la conducerea ziarului și retrăgându-și totodată finanțarea acestuia. Gestul său nu era unul meschin, el datorându-se în principal dezagregării partidului, prin retragerea marilor boieri conservatori, ce doreau îmbunătățirea relațiilor cu guvernul și atragerea sprijinului electoral al acestora. În ciuda numeroaselor cereri de a reveni asupra deciziei de demisie, Flondor a rămas ferm pe poziție, considerând necesară o restructurare din temelii a partidului. Bourguignon, aplicând principiul "divide et impera", reușea să spargă unitatea Partidului Național Român.

În iulie 1900 se forma Partidul Conservator Român sau Partidul "Pactist" - numit astfel datorită colaborării cu guvernul. Președinte al acestei ramuri a P.N.R. era Ioan Cavaler de Volcinski, membrii comitetului de conducere fiind: Leon Vasilco, George Vasilco, Florea Lupu, Tudor Flondor, Tigran Pruncul, Nicolae Mustatza, Dimitrie Isopescul. La 1 iulie apărea organul de presă al partidului, ziarul "Timpul". Partidul Conservator Român din Bucovina cuprindea în rândurile sale: proprietarii mari și mijlocii și clerul bogat. Programul său era redat în primul număr al publicației "Timpul" și avea ca deziderat îmbunătățirea "stării bisericii, stării economice, stării cultural-naționale, situației politice a românilor".

Partidul "Pactist" își propunea în sprijinul bisericii măsuri ca: reorganizarea clerului, susținerea congresului bisericesc, toleranța față de celelalte confesiuni. În plan economic considera necesară colaborarea românilor cu celelalte naționalități. Conservatorii români din Bucovina subordonau activitatea politică și națională guvernului. În fapt aproape renunțaseră la apărarea intereselor conaționalilor lor. În numărul inaugural al "Timpului" din 1 iulie 1900 afirmau că: orice politică națională revendicativă sau expansivă este departe de noi." Pe tărâm cultural cereau reformarea sistemului școlar, prin înmulțirea instituțiilor de învățământ și retribuții mai bune pentru învățători. Reforma școlară dorită de Partidul Conservator Român din Bucovina atingea doar îmbunătățirea situației economice a școlilor, latura națională fiind omisă în mod intenționat, pentru a nu deranja guvernul Bourguignon.

Gruparea națională a "românilor tineri", ce dezaproba pactul cu guvernul, se reorganiza în august 1900 în cadrul unei noi formațiuni politice, Partidul Poporal Național Român. Organul său de presă era ziarul "Deșteptarea", ce apărea la Cernăuți.

Președintele partidului a fost inițial Dr. George Popovici, iar după plecarea sa în România, în 1901, funcția a fost preluată de Dr. Iancu cavaler de Flondor. Ca membri marcanți ai comitetului de conducere îi amintim pe: Nicu Filievici, Nicu Blându, Eusebie Popovici, Constantin Morariu, Dimitrie Gallin, Iorgu S. Toma, Toader Leuștean, Valerian Halip, George Doroftei, Zaharia Percec.

Baza socială a partidului reflecta caracterul său de masă, în rândurile sale fiind încadrați: țărani, preoți, profesori, meseriași, funcționari. Pe plan local interesele acestuia erau reprezentate de comitetele districtuale de la: Storojineț, Rădăuți, Suceava, Siret, Gura Humorului, Câmpulung. Programul acestei

facțiuni a P.N.R. avea un puternic caracter democratic, propunându-și apărarea reală a intereselor românilor bucovineni. Principalele prevederi programatice ale Partidului Poporal erau: “deplina autonomie a bisericii noastre; convocarea și instituirea definitivă a congresului bisericesc; cerem conservarea neștirbită a caracterului istoric român al bisericii noastre; vom susține pacea confesională dacă biserica și drepturile sale vor fi respectate și de celelalte confesiuni; cerem creșterea și instruirea poporului nostru pe baza învățământului național; absolut nu vom suferi ca școlile să se abată de la menirea lor și să se prefacă în institute de deznaționalizare și propagandă politică; cerem dregătorii imparțiale și obiective cu cunoștința țării, neamului și limbii noastre; ne vom opune cu toată puterea contra ocupării posturilor la dregătorii cu bărbați străini de țară; cerem separarea completă a Bucovinei în toate afacerile sale de influența galițiană, prin urmare înființarea neîntârziată a unei curți de apel și a unei direcțiuni a căilor ferate bucovinene în țară; vom lucra din răspuțeri ca țăranul român să rămână stăpân al pământului și al averii sale, conștienți fiind că dânsul este temelia neamului nostru; vom cere instituțiuni pentru reglementarea creditului agricol; instituțiuni de asigurări asupra averii mobile și imobile a țăranului; tarife vamale excepționale în comerțul cu țările învecinate; reglementarea chestiunii muncitorilor agricoli; vom lucra la dezvoltarea autonomiei țării, cu condiția însă ca existența noastră națională ne va fi garantată; pretindem ca poporul român să fie reprezentat în corpurile legiuitoare nu numai corespunzător numărului și importanței sale istorice, ci și a principiilor sale politice; ne vom interpune deci pentru dobândirea sufragiului universal și direct.”

Sprijinirea morală și materială a emancipării culturale a țăranilor români din Bucovina a fost pentru Iancu Flondor o prioritate (încă din 1896 contribuia substanțial la dezvoltarea Societății de lectură din Storojineț).

În vara anului 1901 el a ținut un discurs în Dietă, prin care îl acuza pe guvernatorul Bourguignon de corupție și abuzuri la adresa românilor. Acesta le interzisese purtarea însemnelor tricolore, pe motiv că sunt identice cu culorile Regatului României. Încercase în numeroase rânduri să desființeze Catedra de Limba Română de la Gimnaziul de Stat Superior din Cernăuți.

Politica de deznaționalizare a guvernatorului față de români îi va nemulțumi chiar pe conservatorii “pactiști”, care încercau în toamna anului 1901 o apropiere de naționaliști. Luând legătura cu I. Flondor, Aurel Onciul încerca să-l convingă de necesitatea împăcării dintre românii naționaliști și cei conservatori. El își argumenta poziția, afirmând că diferențele de program dintre cele două partide românești sunt nesemnificative, doar mijloacele de aplicare fiind diferite. Într-o scrisoare către Flondor, Aurel Onciul afirma: “...O diferență există numai relativ la mijloacele întrebuițate spre realizarea programului identic. Bătrânii așteaptă totul de la guvern, noi cei tineri de la popor. Ei vor reforma și edificarea din creștet, noi din talpă.”

În 1901 Aurel cavaler de Onciul spera să intre în comitetul de conducere al Partidului Poporal Național, însă atitudinea sa duplicitară în viața politică nu i-a permis să reușească în acest demers.

În iunie 1902, reprezentanții celor două facțiuni ale P.N.R. au convenit să coopereze păstrându-și însă individualitatea. Se forma un organ de conducere comun- o dirigență compusă din delegați ai ambelor partide. Din acest organism comun făcea parte și Dr. Iancu cavaler de Flondor.

Unitatea de vederi politice a românilor bucovineni și așa destul de fragilă va fi subminată de către Aurel Onciul, respins atât de conservatori cât și de naționaliști . La începutul anului 1902 el crea Mișcarea Țărănistă Democrată, a cărei doctrină era susținută în ziarul "Privitorul", apărut la Brno și apoi la Cernăuți. În 1903 se constituia sub conducerea aceluiași Aurel Onciul, Partidul Țărănesc Democrat, sprijinit din exterior de prim ministrul Austriei , Korber, și din interior de noul guvernator al Bucovinei, Konrad von Hohenlohe. Astfel, austriecii sperau, ca prin susținerea unei lupte sociale moderate, să abată atenția de la chestiunea națională. Între anii 1903-0904, românii naționaliști au pierdut teren electoral în fața "democraților" lui Onciul, care au reușit să-și atragă în rândul lor o însemnată parte dintre țărani, preoți și învățători.

Aurel Onciul a colaborat în cadrul Tovărășiei Țărănești rutenii, polonezii și germanii, reușind să obțină în alegerile dietale din iulie 1904 o victorie confortabilă în fața românilor naționaliști. El se considera pe sine "național prin rațiune și nu prin sentiment." Rațiunile sale erau oricum străine de orice sentiment național, dat fiind faptul că, în lupta politică, îl găsim mai degrabă în tabăra rutenilor decât alături de conaționali săi.

L-a denigrat pe Iancu Flondor, care înțelesese că reformele lui Onciul erau mai degrabă favorabile străinilor decât românilor. În iulie 1905 Aurel Onciul se alia cu conservatorii, reconstituindu-se Partidul Național Român, lipsit însă de participarea naționaliștilor.

În perioada 1905-1908 Iancu cavaler de Flondor s-a retras temporar din viața politică, dezamăgit de divizarea românilor bucovineni, a căror unitate politică părea compromisă. În 1907 se prefigura colaborarea politicianilor din P.N.R cu creștin-socialii austrieci, conduși de primarul Vienei, Dr. Luegger. Această alianță viza apărarea intereselor românești în Reichsrath.

În octombrie 1908 naționaliștii, deși nu aveau încredere în Aurel Onciul, fuzionează cu democrații și conservatorii în cadrul Partidului Creștin-Social Român din Bucovina. Prestigiul moral al lui Iancu Flondor noii formațiuni politice românești. Astfel el a fost rugat să revină în viața politică a Bucovinei, fiind trimisă la Storojineț o delegație condusă chiar de Aurel Onciul. Fostul său adversar politic îl ruga: "...Din inimă curată și sinceră întregul nostru popor te roagă să fii căpitanul nostru și ne du la izbândă."

Flondor acceptă conducerea P.C.S.R., care în ianuarie 1909 revenea la numele de Partidul Național Român. Pe lângă "boierul din Storojineț" mai de dețineau funcții în partid și Aurel Onciul, Dionisie Bejan ca vicepreședinte, Mihail Boca, Zaharia Percec și Dori Popovici ca secretari. Reapare publicația "Patria".

Unitatea P.N.R. a durat doar până în noiembrie 1910, când Iancu Flondor s-a retras de la conducerea acestuia, dezgustat de lupta meschină pentru man-

date a membrilor comitetului executiv. Partidul se unifică din nou după alegerile din anul 1911, continuându-și activitatea până în septembrie 1914.

În timpul Primului Război Mondial, autoritățile l-au învinuit pe Flondor de înaltă trădare, intentându-i proces, ce s-a desfășurat la Lemberg între anii 1916-1918. În 1917 fusese arestat, scăpând de execuție doar datorită intervențiilor parlamentarilor români la Viena.

Suferințele i-au fost răsplătite, fiind chemat să prezideze Constituantă și Congresul General al Bucovinei, ce hotărâ la 28 noiembrie 1918, unirea necondiționată a acesteia cu Regatul României.

În perioada octombrie 1918 – aprilie 1919 destinele boierului Iancu Flondor și al lui Ion Nistor converg în folosul interesului național, mai exact la Unirea Bucovinei cu Regatul României. După Unirea Bucovinei cu Țara (28 noiembrie 1918), intrau prin decret regal, la 31 decembrie 1918, în guvernul României, ca reprezentanți ai Bucovinei. S-au constituit pentru administrarea provinciei Secretariate de Serviciu. Aceste organisme tranzitorii de administrare și conducere a Bucovinei vor fi dizolvate în aprilie 1920.

Iancu Flondor și Ion Nistor și-au asumat responsabilitatea integrării Bucovinei în structurile României Mari, fiind animați de cele mai bune intenții, acționând cu o consecvență demnă de invidiat. Totuși, diferențele de mentalitate și concepție politică dintre acești doi oameni politici, au determinat disensiuni și divergențe, ce nu au fost benefice pentru conducerea și administrarea Bucovinei în perioada noiembrie 1918- aprilie 1919.

Problemele față de care cele două personalități ale Bucovinei nu s-au putut pune de acord au fost: chestiunea raporturilor dintre români și celelalte naționalități din Bucovina după Unire; “descentralizarea și crearea de autonomii locale”; protejarea sistemului economic deja existent în Bucovina și integrarea lui în structurile României întregite; atitudinea unei importante părți a oamenilor politici români bucovineni, în frunte cu Iancu Flondor față de venalitatea unor politicieni din Vechiul Regat.

Iancu Flondor a avut în privința raporturilor românilor cu celelalte naționalități din Bucovina, o atitudine responsabilă și tolerantă. Experiența politică și cunoașterea în profunzime a realităților din provincie, l-au făcut pe Flondor să nu adopte o atitudine radicală în chestiunea naționalităților. Trecutul atât de zbuciumat al relațiilor dintre românii bucovineni și celelalte naționalități a constituit pentru “boierul din Storojineț”, o lecție bine învățată pe tărâmul luptelor duse în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, pentru apărarea drepturilor firești ale românilor bucovineni. Flondor a dorit să evite eventuale reclamații și acuze din partea celorlalte naționalități, de încălcare a drepturilor lor, de către statul român unificat; aceasta ar fi pus în primejdie recunoașterea internațională a României Mari. Cu siguranță acest mod de abordare a problemei în cază nu a fost unul conjunctural, ci izvorât dintr-un profund simțământ democratic, pe care Flondor și-l manifestase în mai multe rânduri de-a lungul întregii sale cariere politice. De asemenea el a fost conștient de pericolele instaurării unei stări anarhice și pătrunderii în Bucovina a unor

idei sau elemente străine de cauza națională, la fel ca în Basarabia; ne referim la agitațiile bolșevice, ce au durat câțiva ani după Unire. Eficiența politicii lui Flondor față de naționalități reiese din același raport către rege, în care scria: "...este îmbucurător că, folosindu-mă de mijloace blânde față de celelalte neamuri mi-a succedat să un număr mare de comune cu școli de altă limbă, au cerut spontan transformarea lor în școli românești. Am satisfăcut aceste dorinți cu mare drag." Sigur că o asemenea doleanță a fost privită ca un semn de bun augur de către un om de bună credință ca Iancu Flondor. Transformarea școlilor de altă limbă în școli românești, mai ales la cererea unor comunități alcătuite din alte neamuri, poate părea paradoxală. Explicațiile pentru apariția unui fenomen atât de interesant sunt multiple. Devenind peste noapte în mod oficial școli românești, aceste instituții beneficiau de un sprijin financiar substanțial din partea autorităților române. De asemenea dorea să-și atragă bunăvoința statului român.

În privința problemei descentralizării administrației I. Flondor se manifesta fățiș împotriva ideilor lui Ion Nistor, ce considera necesară centralizarea rapidă și radicală a structurilor administrative ale Bucovinei, în conformitate cu cerințele noului stat unificat. Iancu Flondor îl acuza de pripeală și de lipsa experienței politice. Nistor îl condamna pe "boierul din Storojineț" că târăgănează și încetinește procesul de integrare al provinciei la Regatul României.

Iancu Flondor și Ion Nistor și-au susținut concepțiile politice în perioada 1918-1919 prin intermediul gazetelor "Bucovina" și respectiv "Glasul Bucovinei". În Programul românilor bucovineni, publicat în ziarul "Bucovina", Flondor pune un accent deosebit pe realizarea unei reforme temeinice "privitoare la descentralizarea administrativă". În dezacord cu Flondor, I. Nistor considera că: "...Politica provincială a încetat în ziua Unirii."

Concepția lui Iancu Flondor, ce presupunea descentralizarea și crearea de autonomii locale, nu a fost pusă în practică niciodată în România întregită. Câștig de cauză a avut tactica centralizării masive în administrație, susținută de Ion Nistor.

Vom încerca să analizăm concepția lui Flondor asupra reformei administrative în Bucovina, având ca punct de sprijin Programul românilor bucovineni, publicat în gazeta "Bucovina". "Boierul din Storojineț" preconiza și recomanda participarea largă a poporului, reprezentat prin corpuri administrative, alese pe baza acelorași principii ca și corpurile legiuitoare. O astfel de abordare, desigur democratică, înlesnea accesul la conducerea administrației în primul rând bucovinenilor. Organizarea Bucovinei în viziunea lui Flondor, ca unitate administrativă aparte, trebuia să cuprindă "părțile limitrofe ale Vechiului Regat și ale Basarabiei (părți din județele Hotin, Dorohoi, Botoșani și Suceava)". Deși era adeptul convins al descentralizării administrative, Iancu Flondor era conștient că integrarea Bucovinei la structurile noului stat român era inevitabilă. El considera însă că procesul integrării de interesele economice și politice speciale bucovinene. De aceea, afirma necesitatea refacerii rapide a căilor de comunicații dintre Bucovina și Vechiul Regat. Un prim pas în acest sens ar fi fost construirea liniilor de cale ferată: Ocna-Hotin, Noua Sulița-Dorohoi,

Sinăuți-Bucecea, Gura Humorului-Fălticeni, Podul Coșnei-Ilva Mare, Dorna-Piatra Neamț. Iancu Flondor considera necesară “punerea în valoare a valoare a Prutului ca arteră de navigație până la Cernăuți”. Pentru consolidarea regiunii administrative a Bucovinei, el propunea crearea unei direcțiuni de căi ferate cu sediul la Cernăuți. Pentru modernizarea infrastructurii comunicaționale a Bucovinei, cerea îmbunătățirea rețelelor telefonice și telegrafice în toate comunele bucovinene.

Iancu Flondor a încercat să-l convingă pe regele Ferdinand de importanța economică a orașului Cernăuți, ca centru cu un important rol de transbordare. La Iași se înființase pentru Moldova, Bucovina și Basarabia o direcțiune a căilor ferate, care extinsă pe un teritoriu atât de mare, nu putea fi eficientă. De aceea o direcțiune a căilor ferate la Cernăuți și-ar fi dovedit din plin utilitatea. Răspunsul guvernului român a fost contrar doleanțelor lui Iancu Flondor, impunându-se în Bucovina o centralizare, ce a dus la desființarea Regionalei din Cernăuți.

Descentralizarea și crearea de autonomii locale, dorite de Flondor, nu au fost acceptate de statul român, care din 1919 va instala un important aparat funcționaresc, de multe ori ineficient.

În privința vieții politice din Vechiul Regat, Iancu Flondor a avut în genere o atitudine de respingere și dezaprobare. El era obișnuit cu rigorismul german din parlamentul austriac și fosta Dietă a Bucovinei, considerând că moralitatea și cinstea pot face casă bună cu politica. O astfel de mentalitate, pusă în practică în lupta pentru drepturile românilor bucovineni și pentru Unire, s-a dovedit a fi extrem de benefică și utilă. Domnul Iancu Flondor nu a putut să accepte niciodată venalitatea, corupția și compromisul practicate frecvent de o parte a politicianilor “regățeni”. O atitudine asemănătoare cu a sa a avut-o Iuliu Maniu, liderul Partidului Național Român din Transilvania; cu mențiunea că acesta va accepta în cele din urmă fuziunea cu o formațiune politică din Regat (Partidul Țărănesc condus de Ion Mihalache). Într-o scrisoare adresată lui Iuliu Maniu, din 28 mai 1924, “boierul din Storojineț” își arată dezacordul față de tratativele de fuziune între cele două partide. El considera partidul lui Ion Mihalache “o apariție trecătoare a vieții noastre politice”, avertizându-l pe Maniu, că în cazul fuziunii, îi retrace sprijinul politic și moral. Datorită gândirii sale politice conservatoare de dreapta Iancu Flondor nu putea înțelege “țărănismul” lui I. Mihalache, văzându-l ca o doctrină cel puțin desuetă, fără șanse de reușită în arena vieții politice românești. Omul politic bucovinean s-a înșelat de această dată, evoluția acestui partid în perioada interbelică dovedind acest lucru. Flondor n-a mai apucat să vadă că sfaturile sale adresate lui Maniu n-au fost ascultate, și că fuziunea dintre P.N.R. din Transilvania și Partidul Țărănesc a fost inevitabilă.

Sigur că atitudinea intransigentă a lui Flondor față de politicianismul “regățean” nu a fost privită cu ochi buni de cei în cauză, și nici de o parte a oamenilor politici bucovineni, în frunte cu Ion Nistor. Nicolae Iorga îl aprecia pe Flondor pentru încercările sale de a feri Bucovina de “otrava vechiului și incorigibilului nostru politicianism oriental”. Deși a făcut parte din guvernul liberal al lui Ion I. C. Brătianu (12 decembrie 1918-27 septembrie 1919) ca ministru secretar

de stat fără portofoliu, însărcinat cu conducerea tranzitorie a Bucovinei alături de Ion Nistor, domnul Dr. Iancu Flondor a ajuns la o opoziție ireconciliabilă față de liberali. El nu-i considera depozitari ai naționalismului românesc, afirmând chir într-o scrisoare către I. Maniu (7 martie 1923), că parlamentul liberal “nu are căderea a legifera constituția.” În anul adoptării constituției (1923), Flondor era alături de opoziția condusă de Iuliu Maniu.

Partenerul său la conducerea Bucovinei, Ion Nistor, a fost începând cu anul 1914, președinte permanent al Comitetului refugiaților bucovineni, ce a devenit după Unire nucleul Partidului Democrat al Unirii; organul de presă al acestei formațiuni politice a fost cotidianul “Glasul Bucovinei”. În 1923 partidul său fuziona cu Partidul Național Liberal, Nistor colaborând fructuos cu liberalii în timpul mării lor guvernări (1922-1926). Atașamentul acestuia față de politicienii liberali și bineînțeles față de doctrina liberală, este unul firesc în condițiile în care, în timpul primei conflagrații mondiale, adăpostul și sprijinul său l-au constituit Regatul României.

Simpatiile și prietenii sale cu politicienii regăteni, apărute și consolidate în perioada refugului, l-au determinat pe Nistor să fie cel mai înverșunat susținător al Bucureștiului în politica de centralizare a Bucovinei integrate la statul român. Istoricul I. Nistor a crezut sincer că doctrina liberală și aplicarea ei în practică sunt cele mai viabile măsuri, ce puteau scoate România din criza de după război. Încrederea sa în liberali l-a făcut să intre în rândurile lor și să participe la opera de reformare și modernizare a țării, ca ministru și ca deputat.

Asemenea lui Iancu Flondor, el și-a pus întreaga energie în slujba Bucovinei, Unirii și României Mari. În privința politicii față de naționalitățile neromâne din Bucovina după Unire, Ion Nistor s-a pronunțat pentru respectarea drepturilor acestora. El nu a putut uita însă nedreptățile suferite de românii bucovineni din partea celorlalte naționalități în timpul stăpânirii habsburgice. A putut să ierte, dar nu să și uite trecutul românilor alături de celelalte neamuri, venite sau aduse în Bucovina, atitudine ce se reflectă pe deplin în opera sa istorică și politică. Limba română a fost introdusă în școală, în administrație în public. Din lipsă de elevi au fost desființate liceele germane și ucrainene. Sunt impuși în administrație funcționari români, renunțându-se la serviciile celor austrieci, care nu cunoșteau limba țării. Erau înființate cinci colonii românești în regiunea dintre Prut și Nistru, pentru consolidarea elementului autohton. Datorită acestor măsuri Ion Nistor a fost deseori acuzat de adversarii politici, inclusiv de către Iancu Flondor, că a dus o politică de deznaționalizare și românizare forțată, dăunătoare procesului de integrare a Bucovinei la Regatul României. Toate scăderile politice și morale ale lui Iancu Flondor și I. Nistor au fost compensate de devotamentul lor exemplar față de cauza românească în general și cea a românilor bucovineni în special.

Pornind de la premiza, că la o înțelegere mai bună a procesului de cristalizare a identității național-politice a autohtonilor din Bucovina nu se poate ajunge fără o analiză a activității liderilor mișcării lor de emancipare, tema noastră de cercetare își găsește pe deplin justificarea. De la bun început remarcăm, că

apariția, dezvoltarea și modalitățile de manifestare ale curentului și partidului național românesc din Bucovina sunt legate aproape organic de activitatea și cariera politică a lui Iancu Flondor. De aceea, abordarea unei personalități atât de complexe și reprezentative nu poate fi separată de specificul și caracterul particulare ale vieții politice și publice a ducatului bucovinean. De asemenea, constatăm că, aproape toate metamorfozele, evoluțiile sau involuțiile mișcării și formațiunii politice a românilor din Bucovina depind într-un fel sau altul, mai mult sau mai puțin de hotărârile, meritele sau ezitățile lui Flondor.

Summary

The development of the Romanian elite in the duchy of Bukovina, between the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century influenced to a great extent the evolution and the transformations of the native nationalism in the province. By the contribution of the progressive elements of the Romanians in Bukovina, as well as by the desire of most of the population to make democrat the public life, the national movement passed from a phase with cultural character to a stage mainly of political nature. Within this phenomenon, a decisive role was played by Iancu Flondor, a remarkable representative of the Romanians in Bukovina. About him and his contribution to the evolutions of the Romanians in Bukovina towards a political and party life in a modern meaning, as well as about his substantial contribution to the union of Bukovina and its integration into the structures of Great Romania, it was often written in a subjective or festive manner.

In our historiographic approach we have centered upon a large amount of novel archive information of the Romanian, German, Ukrainian historians etc. During the first decades of the 20th century, the historiographic contributions related to Iancu Flondor had a fragmentary nature, centering mainly on his activity in the support of the union of Bukovina with Romania, some references about the genealogy of Flondor family, or about the elaboration of some concise pen portraits. Beginning with the '80s of the communist period, the efforts of the Romanian historians and researchers to acknowledge the past of Bukovina had intensified, amplifying and developing more and more. Among the most significant and valuable contributions of the present Romanian historiography concerning the development of the elite, the Romanian parties and the parliamentary government in Bukovina of the Habsburg period there are the papers, studies and articles of some known historians.

SPAȚII CONEXE ȘI PARALELE

Ion Șișcanu*

LATINIZAREA ÎN URSS: CONTEXT, OBIECTIVE ȘI ACȚIUNE, 1918-1940

În studiul nostru, noțiunea „latinizare” este utilizată în sensul în care au conceput-o și implementat-o bolșevicii în perioada indicată și este percepută ca trecere a scrisului rus la alfabetul latin, unic pentru toate popoarele URSS, aceasta constituind, în viziunea animatorilor săi, prima etapă în procesul de creare a alfabetului internațional mondial, în scopul victoriei revoluției proletare mondiale.

Problema prezintă interes din mai multe perspective. În primul rând, trecerea de la literele rusești la alfabetul latin, urmată apoi de revenirea la grafia rusă, a afectat cea mai mare parte a popoarelor URSS. În perioada interbelică, populația din zonele supuse latinizării a trebuit să fie alfabetizată de trei ori. În al doilea rând, aceleași procese s-au desfășurat și la Est de Nistru, în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM), spațiu populat de câteva sute de mii de români, care, datorită faptului că au origine daco-romană, dincolo de țintele urmărite de bolșevici, au avut, totuși, de profitat de pe urma latinizării. În rândul al treilea, despre latinizare, în sensul introducerii alfabetului latin, se discută în contradictoriu și astăzi în Federația Rusă.

Interesul pentru această problemă a apărut în timpul studierii contextului constituirii, în 1924, de pe malul stâng al Nistrului, a RASS Moldovenești. Documentele atestă că tactica liniilor de start sau capetelor de pod, organizate de Rusia Sovietică la granițele cu țările limitrofe (de genul RASS Moldovenească, la granița cu România, a RASS Karelă, la granița cu Finlanda sau a Bielorusiei, la granița cu Polonia), problemă studiată de noi, constituia doar o parte din instrumentarul realizării obiectivului fundamental al bolșevicilor – revoluția proletară mondială¹. Am constatat că și grafia latină urma să servească drept unealtă în scopul extinderii revoluției socialiste mondiale. Pe de altă parte, am

* **Ion Șișcanu**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar, cercetător științific principal la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

¹ A se vedea despre aceasta în: Ion ȘIȘCANU, *RASS Moldovenească – o replică a Kareliei sovietice executată de Kremlin / The Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic – A Replica of Soviet Karelia made at Kremlin*, Analele Universității “Dunărea de Jos” din Galați, seria istorie, IX/2010, p. 145-162.

constatat, de asemenea, că trecerea scrisului moldovenilor din RASSM, de la literele rusești la grafia latină, a fost efectuată mai târziu decât în alte zone ale Imperiului sovietic.

Dezbaterile privind grafia scrisului rus au început încă în Imperiul Țarilor odată cu introducerea de către Petru cel Mare a alfabetului civil². Ulterior, intelectualii ruși prooccidentali(occidentalisti) considerau că, dacă ar fi introdus grafia latină pentru limba rusă, țarul ar fi finalizat reformarea societății ruse într-o manieră europeană. De aceea, ei considerau că reformele inițiate de primul împărat al Rusiei nu au avut finalitate. Pe de altă parte, slavianofili, din contra, considerau că rezultatul logic al reformelor lui Petru cel Mare trebuia să fie trecerea tuturor limbilor popoarelor din Imperiul Rus la grafia chirilică³. În acest scop, în secolul al XIX-lea a fost elaborat un proiect privind trecerea scrisului polonezilor, din teritoriile ocupate de Rusia după împărțirile Poloniei, la grafia rusă, țarul Nicolai I formând în acest sens un comitet special care avea drept sarcină să examineze problema. Doar faptul că polonezii, deși lipsiți de independență și de propria organizare de stat, reacționau bolnăvicios la orice încercare privind lezarea demnității lor naționale, iar rusificarea scrisului putea deveni un motiv serios pentru revoltă – reformarea limbii poloneze a fost abandonată⁴.

În zonele din interiorul Imperiului situația era alta. Acolo, motivul pentru trecerea limbilor „popoarelor aborigene” la alfabetul rus l-a constituit evenimentul din 1840, produs în gubernia Kazani⁵, unde un număr important de tătari creștinați – *kreașeni* –, influențați de compatrioții musulmani, au revenit la islam. La curtea țarului, fenomenul desprinderii de biserica ortodoxă a fost apreciat ca inadmisibil și interpretat că ar fi fost cauzat de necunoașterea limbii ruse de către *kreașeni* și de neînțelegerea de către aceștia a mesajelor slujbelor religioase⁶. În atare împrejurări, în 1847, a fost dispusă traducerea cărților pentru serviciul divin în limba tătară și tipărirea lor cu grafia arabă⁷. Însă efortul a fost zadarnic. Traducerile nu erau înțelese. Din această cauză, misionarii ruși au procedat la scrierea cu litere rusești a limbii vorbite de tătari. În felul acesta a apărut scrisul tătar pe baza alfabetului rusesc, ulterior fiind utilizat în mai multe zone ale Imperiului. În același mod a fost impus scrisul și altor popoare alogene, în special celor din Caucaz⁸.

² În anii 1708-1710, Petru cel Mare a reformat alfabetul rus și conturul literelor acestuia. Introducerea literelor noi urmărea scopul apropierii aspectului cărților rusești și al altor materiale tipărite de cele editate în Occident. Literele bisericești, utilizate până atunci, conturul cărora copia, în mare parte, literele grecești, au rămas să fie folosite doar la editarea cărților bisericești.

³ Evghenii Jirnov, *O latinizații russkogo alfavita*, - Kommersant, Vlasti, nr. 2, 18 ianuarie, 2010; <http://dlib.eastview.com/browse/doc/21190281>

⁴ *Ibidem*.

⁵ Gubernie – unitatea teritorial-administrativă a Rusiei între anii 1708-1929, introdusă de Petru cel Mare în procesul de organizare a statului absolutist.

⁶ Evghenii Jirnov, *O latinizații russkogo alfavita*, - Kommersant, Vlasti, nr. 2, 18 ianuarie, 2010; <http://dlib.eastview.com/browse/doc/21190281>.

⁷ *Ibidem*.

⁸ N. Iakovlev, *Itoghi latinizații alfavitov SSSR*, Revoluția i pismennosti, nr. 4-5, 1932, s. 25-43;

În secolul al XIX-lea majoritatea limbilor popoarelor „aborigene” au fost trecute la alfabetul rus. Dar misionarii ruși nu aveau rolul iluminiștilor. Dimpotrivă, scrisul inventat de aceștia era considerat ca unealtă de rusificare și subjugare a popoarelor neruse. Ba mai mult, impunerea alfabetului rus se făcea în condițiile în care acesta necesita modificări.

La începutul secolului al XX-lea, majoritatea intelectualilor ruși acceptau necesitatea reformării limbii ruse. Și de această dată, ca și în anii precedenți, au apărut proiecte privind trecerea scrisului rus la alfabetul latin, care însă nu s-au bucurat de sprijin important. Guvernul țarist, ca și membrii Academiei Rusiei, nu era încântat de ideea latinizării. Ba mai mult, guvernul a tergiversat chiar și introducerea noii ortografii a limbii ruse, nereușind să facă reforma respectivă până la revoluția din februarie 1917. Nici Guvernul Provizoriu, instalat în primăvara anului 1917, nu a perseverat în această privință, astfel că problema reformării scrisului rus a rămas moștenire pentru noua conducere, bolșevică, care dorea o revoluție și în domeniul limbii, esența acesteia fiind trecerea scrisului rus la grafia latină⁹.

În martie 1919, ziarul „Izvestia” a publicat articolul „Cu privire la alfabetul latin”, semnat de „Bătrânul gimnazist”. Autorul ataca o problemă serioasă pentru societatea rusă. Se afirma că alfabetul rus este foarte complicat și se deosebește de alfabetul din Europa Occidentală atât de mult, încât îi îngrozește pe străini. „Noi trebuie să trecem la alfabetul latin, care este mai simplu și mai elegant, așa cum am trecut de la calendarul rus la cel european și la sistemul metric de la „pud” și „arșin”¹⁰. Autorul explica, de asemenea, cum puteau fi exprimate sunetele specifice rusești cu litere latine¹¹. Contemporanii bănuiau că posibil autorul articolului cu pricina era A. Lunaciarski sau N. Buharin, „intelectuali roșii” care, ulterior, au devenit propagandiști activi ai „alfabetului nou”¹².

Care era, totuși, rațiunea trecerii la grafia latină?

Revoluționarii ruși erau convinși că alfabetul comun reprezenta unul din mecanismele principale, menite să creeze comunitatea internațională pentru republica sovietică mondială. Acest rol i se atribuia alfabetului latin, deoarece era alfabetul Europei Occidentale, unde, în convingerea bolșevicilor, urma să se extindă flacăra revoluției proletare, care avea să se transforme în revoluție socialistă mondială. În contextul dezbaterilor de atunci, privind apropierea „revoluției mondiale”, bolșevicii acordau latinizării o importanță internațională, considerând că alfabetul latin va facilita familiarizarea popoarelor cu ideea

<http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Jakovlev32.html>.

⁹ A. Lunaciarski, „*Latinizația russoi pismennosti*”. În „Cultura i pismennosti Vostoca”, 1930, nr. 6, c. 20-26; http://for-freedom.ucoz.com/blog/a_lunacharskij_latinizachija_russkoj_pismennosti/2010.

¹⁰ Pud - unitate rusă, învechită, de măsură a masei. 1 pud = 16,38 kg; Arșin - unitate rusă, învechită, de măsură a lungimii. 1 arșin = 72 cm.

¹¹ Miroslav Berdnic, „*Abețedalo*”. *Kak ōto po evropeiski...*, În: Ejenedelinik 2000, Svoboda Slova, 19 ianuarie 2007; www.2000.net.ua/2000/svoboda-slova/13095.

¹² *Ibidem*.

revoluției mondiale¹³. Problema este că, în viziunea bolșevicilor, alfabetul latin putea deveni alfabet mondial și, pe cale de consecință, ar fi facilitat comunicarea între proletarii din Occident și acei din Orient, iar în perspectivă – a proletarilor din toată lumea. Din această perspectivă, Larisa Masenco, lingvist ucrainean, consideră că „bolșevicii urmăreau scopul unirii lumii întregi, a proletariatului mondial, promovau ideea unirii întregului Univers pe baza grafiei latine”¹⁴.

Împotriva acestei idei s-au pronunțat membrii Societății Amatorilor Literaturii Ruse care, la 23 decembrie 1919, au emis o declarație, afirmând că grafia latină nu numai că nu va facilita, ci, mai curând, va îngreuna învățarea limbii ruse de către cetățenii străini. În consecință, trecerea scrisului rus la grafia latină nu a fost efectuată în 1920¹⁵.

Însă bolșevicii, având și susținerea unor savanți filologi, nu abandonaseră ideea latinizării. Puterea sovietică, în capitală, dar și la periferii, recruta aderenți, demonstrând că este pregătită să ofere popoarelor din fostul Imperiu Rus toată libertatea, inclusiv și aceea de alegere a alfabetului. În felul acesta conducătorii proletariatului și-au propus să latinizeze, în primul rând, alfabetele popoarelor neruse, după care trecerea alfabetului rus la grafia latină era considerată o problemă mai degrabă tehnică¹⁶.

Pentru început, bolșevicii și-au concentrat activitățile asupra popoarelor din Caucazul de Nord și Asia Mijlocie. Problema este că, după extinderea Puterii Sovietice, una din țintele urmărite de bolșevici era izolarea etnicilor musulmani, care scriau pe baza alfabetului arab, de lumea islamică și de religia islamică. Pe de altă parte, guvernarea sovietică își propusese să rupă aceste popoare de la rădăcinile sale turce. În acest sens, a fost elaborat proiectul latinizării mai multor popoare rămase în hotarele Rusiei sovietice. N. Iakovlev, unul dintre ideologii principali ai latinizării, afirma că „lupta pentru latinizare, declanșată ca luptă revoluționară a maselor muncitoare din Orientul Sovietic pentru cultura națională, împotriva obscurantismului medieval al clericilor musulmani și de altă confesiune, împotriva feudalilor și burgheziei locale, a luat caracterul pronunțat al luptei de clasă”¹⁷. În informația elaborată de Institutul de Orientalistică al Academiei de Științe a Rusiei (2004) asupra acestei chestiuni se menționează: „Această politică era legată, în principal, de așteptarea apropiatei revoluției mondiale după care în toată lumea trebuia introdus alfabetul unic, apoi și limba unică... Alegerea grafiei aproape totdeauna depinde de orientarea culturală și politică a statului și/sau de partea instruită a populației. În anii '20 alfabetul tur-

¹³ Teimur Ataev, *Politiceskii podtext latinizații pismennosti*, http://www.idmedina.ru/books/materials/faizhanov/4/world_ataev.htm.

¹⁴ Cf.: Teimur Ataev, *Politiceskii podtext latinizații pismennosti*, http://www.idmedina.ru/books/materials/faizhanov/4/world_ataev.htm.

¹⁵ Anna Petrosova, *Kak bila spasena kirillitza. Iz istorii popîtok latinizații russkogo alfavita*. <http://www.otechestvo.org.ua/main/20076/708.htm>.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Nicolai Feofanovici Iacovlev (1892-1974) – filolog rus, specialist în domeniul limbilor popoarelor din Caucaz și în domeniul lingvisticii aplicate. În anii 1926-1937 a condus Comitetul Pan-național „Alfabetul nou”, având misiunea să elaboreze alfabetul nou, latin, pentru limba rusă.

cic latinizat era numit în presă „alfabetul lui Octombrie”, „arma revoluției proletare” și a fost chiar anunțată colectarea mijloacelor financiare pentru construirea unui avion „Alfabetul lui Octombrie”¹⁸.

În baza acestei motivații, „apropierea revoluției mondiale”, a început latinizarea în regiunile populate de popoarele turcice. Încă în 1917, în Yakutia, a fost pusă problema înlocuirii alfabetului bazat pe literele rusești cu alfabetul latin (care va fi utilizat real doar după instalarea puterii sovietice în Yakutia, în 1922)¹⁹. În același an, începe elaborarea simultană a alfabetului latin pentru popoarele din Caucazul de Nord – inguși, osetini și cabardini – dar și pentru azerii din RSS Azerbaigean. În 1923, conferința dedicată învățământului popoarelor din Caucazul de Nord a aprobat proiectul alfabetelor latine pentru cele trei popoare menționate și pentru caraceai, iar în anul 1925, alfabetul în baza grafiei ruse, elaborat de misionarii colonizatori pentru abhazi, a fost înlocuit cu un alfabet latinizat, întocmit de academicianul N. Marr²⁰.

N. Iakovlev susține că, la acest prim stadiu, alfabetul latin servea drept armă de luptă cu formele misionare ale alfabetului rus sau ca instrument de creare a scrisului pentru popoarele care, de fapt, încă nu-l aveau (ingușii, cabardinii). În ceea ce-i privește pe azeri, alfabetul latin servea ca armă împotriva scrisului pe baza grafiei arabe²¹. Având în vedere că „experiența lichidării scrisului și școlii musulmane azere a fost utilizată ulterior în lupta pentru dezvoltarea culturii socialiste a popoarelor Orientului Sovietic”, N. Iakovlev afirmă că „Azerbaigeanul este considerat, pe bună dreptate, pionierul latinizării în URSS”²².

În 1924 activitățile organelor sovietice erau concentrate asupra utilizării alfabetului latin de către cazaci, tătarii din regiunea Kazani, bașkiri, uzbeki, ceceni, adîghei și alte popoare, astfel încât, spre sfârșitul anului 1925, latinizarea scrisului popoarelor din Caucazul de Nord era, în linii mari, încheiată²³.

În 1926 începe a doua perioadă a latinizării. În februarie –martie 1926, la Baku, are loc congresul I al latinizării, numit și turcologic, la care au participat reprezentanții tuturor popoarelor turco-tătare, relativ mari, din Uniunea Sovietică și ai multor popoare din Caucazul de Nord, Daghestan și curzii din Caucazul de Sud (Transcaucazia). În anul următor, „la inițiativa reprezentanților popoarelor”, a fost creat Comitetul Central Panunional al Alfabetului Turcic Nou (БІКХТА –Vsesoiuznii Tsentralnii Comité Novogo Turețkogo Alfavita), din titulatura căruia, în 1931, a dipărut cuvântul „turcic” (БІКХА)²⁴.

¹⁸ Elena Novoselova, *Grafomania. Azbuka – što prosto bukvî ili obiedenitelnâi simvol Rossiskoi Federații?* „Rossiiskaia gazeta” – Federalnâi vîpusk, nr. 3615, 28 okteabrea 2004 g. <http://www.rg.ru/2004/10/28/azbuka.html>

¹⁹ N. Iakovlev, *Itoghi latinizații alfavitov SSSR*, *Revoluția i pismennosti*, nr. 4-5, 1932, s. 25-43. <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Jakovlev32.html>

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *O latinizații russkogo iazîka*, în revista „Vlasti”, nr. 2 (856), 18 ianuarie 2010. <http://kommersant.ru/doc/1301421>

Hotărârea Comitetului Executiv Central din Rusia și al Consiliului Comisarilor Poporului din 1928 obliga structurile administrative: „să asigure învățământul în școlile și punctele de alfabetizare, cât și activitatea instituțiilor statului care deserveau popoarele turco-tătare de pe teritoriul RSFSR, pe baza alfabetului turco-tătar latinizat, în termenul stabilit de guvernul RSFSR”²⁵. A. Lunaciarski, eliberat deja din postul de comisar al învățământului, își exprima îngrijorarea: „Comisariatul pentru Învățământ, având sarcina să soluționeze problema latinizării, avansa cu deosebită precauție. El înțelegea foarte bine că aceste inovații pot fi lejer folosite împotriva Puterii Sovietice, fiind interpretate ca măsură de îndepărtare a maselor de propria cultură și de propria religie”²⁶.

Situația s-a schimbat în 1928, când Turcia a trecut la alfabetul latin. Cu acest prilej A. Lunaciarski afirma că „problema s-a simplificat odată cu aderarea guvernului turc la această reformă, începând latinizarea. Acest fapt a creat imediat posibilitatea respingerii jocului politic pe fundalul „fidelității” față de cultura veche, musulmană și turcă, și abordării latinizării din optica „persecuției” acestei culturi din partea bolșevicilor. Dar și fără susținerea, acordată în acest mod din partea guvernului turc, latinizarea se desfășura în ritm accelerat”²⁷. În felul acesta, spre sfârșitul anilor '20, politica „penetrării culturale” a revoluției în spațiul mondial, sub mantia „latinizării”, nu se referea la Europa în mod direct. Cursul latinizării era orientat, în principal, către popoarele din Asia. În 1930, adunarea activului de partid și al tineretului comunist (comsomol) coreean din orașul Vladivostok, a recunoscut „importanța colosală a latinizării scrisului coreean pentru dezvoltarea economică și culturală a coreenilor”, cerând forțarea pregătirilor în vederea introducerii alfabetului nou, latinizat, al coreenilor”²⁸. La 1 ianuarie 1931, comisia cu problemele latinizării scrisului chinez finalizase activitatea și pregătise tezele principale privind latinizarea chineză”²⁹. Urmare a acestor acțiuni, în anii 1923-1929, au fost trecute la grafia latină 50 de limbi ale popoarelor Uniunii Sovietice, în condițiile în care în URSS doar 72 de popoare aveau limbă scrisă³⁰.

Încurajați de acest succes, bolșevicii au relansat chestiunea latinizării alfabetului rus. În 1929, Comisariatul pentru problemele învățământului din RSFSR a constituit o comisie, condusă de profesorul N. Iakovlev, căreia i s-a pus în sarcină examinarea problemelor latinizării alfabetului rus. Principalul ideolog al acestei campanii era A. Lunaciarski. În 1930, în articolul „Latinizarea scrisului rus”, tipărit în revista „Cultura și scrisul Orientului”, el scria: „De acum încolo, alfabetul nostru rus ne îndepărtează nu numai de Occident, dar și de Orient, pe

²⁵ Teimur Ataev, *op. cit.*

²⁶ Evghenii Jirnov, *O latinizații russkogo iazika*, În: revista „Vlasti”, nr. 2 (856), 18 ianuarie 2010. <http://kommersant.ru/doc/1301421>

²⁷ *Ibidem.*

²⁸ Teimur Ataev, *op.cit.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ N. Iakovlev, *Itoghi latinizații alfavitov SSSR*, *Revoluția i pismennosti*, nr. 4-5, 1932, s. 25-43. <http://www2.unil.ch/slav/ling/textes/Jakovlev32.html>

care, în mare măsură, tot noi l-am deșteptat... Cu timpul, cărțile scrise cu litere rusești vor deveni obiectul istoriei. Bineînțeles că studierea grafiei ruse va fi utilă totdeauna. Aceasta va folosi celor pasionați de istoria literaturii. Pentru generația tânără însă, grafia rusă va fi puțin necesară... Beneficiul introducerii grafiei latine este colosal. Grafia latină ne asigură internaționalizarea, conexându-ne nu numai cu Occidentul ci și cu Orientul”³¹.

La începutul anului 1930 a fost finalizată activitatea privind latinizarea alfabetului rus. În ședința din 14 ianuarie 1930, comisia cu problemele latinizării alfabetului rus, din Cadrul Comisariatului Învățământului al RSFSR, examinând rezultatele propriei activități, a aprobat „Tezele cu privire la necesitatea latinizării alfabetului rus”, prezentate de profesorul N. Iakovlev. Motivând necesitatea latinizării scrisului rus, N. Iakovlev menționa că „alfabetul laic rus, de-a lungul istoriei sale, este alfabetul asupririi imperiale, al propagandei misionare, al șovinismului național velicorus, toate aceste calități manifestându-se prin rolul lor rusificator în raport cu minoritățile naționale ale fostului Imperiu rus. În același timp, acest alfabet est un mijloc de propagandă a imperialismului rus peste hotare (slaveanofilii, lupta pentru strâmtori etc.)”³².

În opinia lui N. Iakovlev, alfabetul rus rămânea, și după 1917, alfabetul ideologiei burghezo-naționaliste velicoruse. „Aceasta se resimte deosebit în eforturile națiunilor, care folosesc grafia rusă, să treacă la grafia latină, care este internațională și, din perspectivă ideologică, este mai neutrală... În felul acesta, trăgea o primă concluzie filologul rus, tiparul sovietic actual demonstrează o contradicție enormă între conținutul său internațional socialist și învelișul grafic burghezo-naționalist”³³. În același context, N. Iakovlev era convins că grafia latină devenise deja grafia internațională principală, mai ales după ce, în spațiul Orientului sovietic și, parțial, în Orientul de peste hotare, latinizarea era folosită ca una din lozincile principale ale revoluției culturale. Unificarea alfabetelor latine naționale în spațiul Orientului sovietic, dincolo de unele deficiențe, constituia, în opinia filologului sovietic, un pas real spre crearea alfabetului internațional unic. Aceasta pe de o parte.

Pe de altă parte, N. Iakovlev, considera că latinizarea alfabetului rus era parte a construcției culturale în URSS, chestiune foarte actuală din punctul de vedere al ideologiei, pedagogiei și tehnologiei poligrafice. Grafia național-burgheză, moștenită, trebuia înlocuită cu alfabetul orânduirii socialiste. N. Iakovlev menționa că nu se punea problema creării unei noi variante, național-burgheze, a alfabetului latin, de genul celor existente în Europa Occidentală. Era vorba de alfabetul latinizat al socialismului, elaborat pe baza celor mai recente realizări ale lingvisticii materialiste, ale tehnologiei poligrafice moderne și ale pedagogiei marxiste. Inițiatorul acestei treceri trebuia să devină Uniu-

³¹ A. Lunaciarski, *Latinizația ruskoj pismennosti*, http://for-freedom.ucoz.com/blog/a.lunacharskij_latinizacija_ruskoj_pismennosti/2010-...

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

nea Sovietică și, în primul rând, grafia rusă. N. Iakovlev era convins că această inițiativă va avea o influență covârșitoare atât în Orient, cât și printre masele proletare și grupările radicale din Occident. Alfabetul rus, considera el, „ca și alte grafii naționale (evreiască, gruzină, armeană etc.) complica comunicarea lingvistică și culturală a naționalităților în cadrul URSS, împiedica utilizarea terminologiei internaționale”. „Dimpotrivă, introducerea alfabetului internațional pe baza grafiei latine, unic pentru toate etniile din Uniunea RSS, și destinat să înlocuiască variantele naționale ale alfabetului latin din întreaga lume, va constitui una din premisele fundamentale care va facilita comunicarea lingvistică și culturală între etnii. În acest sens, alfabetul internațional pe baza grafiei latine va constitui un pas spre limba internațională. Alfabetul rus, ca și alte alfabetice naționale, dimpotrivă, este deja în contradicție cu ritmul de dezvoltare și de utilizare a vocabularului internațional”³⁴.

N. Iakovlev afirma că, în condițiile extinderii Puterii Sovietice, alfabetul rus reprezenta o formă grafică nu doar străină actului de edificare a socialismului, ci și un obstacol principal al latinizării, atât a alfabetelor naționale ca formă (evreesc, armean, gruzin etc.), cât și a grafiilor pe baza alfabetului chirilic (bielorus, ucrainean, etc.). Nu numai forma grafică a alfabetului rus, scria el, ci și ortografia rusă, chiar și după reformă³⁵, păstra deficiențele scrisului de clasă de până la revoluție... Înlocuirea alfabetului ar fi facilitat raționalizarea radicală a ortografiei, în conformitate cu cerințele pedagogiei marxiste și a lichidării analfabetismului... În felul acesta, alfabetul latin internațional urma să devină și alfabetul caligrafiei adaptate necesităților alfabetizării totale în societatea socialistă³⁶.

Erau aduse și argumente de ordin tehnic. Se menționa că grafia latină corespundea, într-o măsură mai mare decât grafia rusă, nivelului tehnologiei poligrafice moderne și fiziologiei scrisului și a lecturii. Se afirma că forma grafică a alfabetului rus (ca și a altor alfabetice naționale din Orient) corespundea unui nivel redus de dezvoltare a forțelor de producție și, prin urmare, al tehnicii scrisului și cititului. De aceea, „formele literelor latine sunt mai rentabile, în comparație cu cele rusești, deoarece economisesc spațiul, sunt mai clare și mai potrivite pentru scris și citit, mai frumoase și mai convenabile pentru stilizarea artistică”³⁷. Trecerea la grafia latină trebuia să asigure, în opinia comisiei, o economisire a hârtiei, metalului și forței de muncă (10-15%), ceea ce ar fi echivalat anual cu zeci de milioane de ruble și ar fi facilitat lectura și scrisul. Pe de altă parte, urmare a introducerii alfabetului internațional-standard, industria poligrafică trebuia să realizeze o economisire colosală și să raționalizeze procesul de producere³⁸.

³⁴ Presupunem că, vorbind de o limbă internațională, N. Iakovlev se referea la limba rusă.

³⁵ Este vorba de reforma din 1917-1918, când alfabetul rus a fost redus la 33 de litere și a fost introdusă o nouă ortografie a limbii ruse.

³⁶ *Tezisi profesora Iakovleva N.F. O neobhodimosti latinizații russcogo alfavita*, prineatăe v naceale raboti podcomissii po latinizații russkogo alfavita pri Glavnauke. <http://Tapemark.narod.ru/rus-latinica-1930.html>

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

Comisia a decis că ”latinizarea alfabetului rus trebuie percepută ca trecere a scrisului rus și a tiparului la alfabetul internațional latin, unic pentru toate popoarele URSS, aceasta constituind prima etapă în procesul de creare a alfabetului internațional mondial”³⁹. În convingerea comisiei trecerea rușilor, în cel mai scurt timp, la alfabetul internațional, unic, pe baza grafiei latine, era inevitabilă și era îndreptățită din mai multe considerente. „Alfabetul pe baza internațională latină urma să consolideze și să dezvolte unitatea între proletariatul URSS și proletariatul Occidentului și a Orientului... În felul acesta, grafia va exprima unitatea politică a tuturor popoarelor URSS și unitatea conținutului culturii lor, diferită prin formele naționale”⁴⁰. Se considera că trecerea alfabetului rus la grafia latină putea fi efectuată, fără cheltuieli privind retehnologizarea capitală a bazei poligrafice, în termen de patru ani⁴¹. În susținerea concluziilor și recomandărilor sale, comisia a elaborat trei variante de proiect al alfabetului latin pentru scrisul rus, însoțite de explicații privind aplicarea regulilor de folosire a literelor noi⁴².

Concluziile comisiei și variantele proiectului alfabetului latin au fost prezentate Comisariatului Învățământului, iar comisarul A. Bubnov, la rândul său, la 16 ianuarie 1930, le adresa lui I. Stalin⁴³.

Între timp, către sfârșitul anilor '20, concepția bolșevicilor privind revoluția socialistă mondială suportă unele modificări. Ideea revoluției mondiale rămâne ca linie directoare fundamentală. Dar, guvernarea sovietică elaborează și o platformă nouă care trebuia să asigure îmbinarea ideologiei revoluționare cu necesitatea normării relațiilor cu lumea capitalistă. Interesele politicii externe impuneau guvernul URSS să stabilească relații diplomatice cu țările capitaliste și să renunțe la agresiunea militară deschisă asupra acestora.

În acest context, Comitetului Central al Partidului Comunist (bolșevic) a examinat concluziile comisiei pentru problemele latinizării alfabetului rus și a reacționat neîntârziat. La 25 ianuarie 1930, Biroului Politic al CC al Partidului Comunist (bolșevic) a adoptat hotărârea „Cu privire la latinizare”, în care propunea Departamentului cercetare din cadrul Comisariatului Învățământului al RSFSR să suspende activitatea privind latinizarea alfabetului rus. Cum decizia era semnată de I. Stalin, comisia a fost desființată, fiind stopată și orice activitate privind latinizarea⁴⁴.

Cu toate acestea, la 29 iunie 1931, ziarul „Vecerneia Moskva” („Moscova de seară”) a publicat „Proiectul reformei ortografiei ruse”, ca rezultat al Consfătuirii

³⁹ *Protocol zakliucitelinogo zasedania podkomissii po latinizații russkogo alfavita pri Glavnauke NKP RSFSR ot 14 ianvarea 1930 goda*, <http://tapemark.narod.ru/rus-latinica-1930.html>

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² *Ibidem.*

⁴³ *Kak Stalin zaščitil russkii iazâc*. <http://stalinism.ru/Dokumenty/Kak-Stalin-zaschitil-russkiy-ia-zik.html>

⁴⁴ *Ibidem.*

ortografice panunionale care, la 26 iunie, își încheiase lucrările și adoptase măsuri privind reformarea ortografiei, punctuației și transcrierii cuvintelor străine în limba rusă.⁴⁵ Și de această dată Biroul Politic a reacționat imediat, adoptând, la 2 iulie 1930, următoarea decizie: „1. A interzice orice „reformă” și „dezbateri” cu privire la „reforma” alfabetului rus”⁴⁶.

Dar și ulterior s-au mai găsit militanți bolșevici care au continuat bătaia pentru „alfabetul revoluției mondiale”. În 1932, au fost trecute la grafia latină limbile udmurtă și comi. În același an, la grafia latină a fost trecută și „limba moldovenească” din RASS Moldovenească de pe malul stâng al Nistrului.

La 15 mai 1936, C. Bauman, șeful departamentului descoperiri și inovații tehnico-științifice, al CC al PC bolșevic, adresează secretarilor Comitetului Central A. Andreev și N. Ejov, un memoriu „strict secret” în care aprecia activitatea Comisariatului pentru învățământ din RSFSR și a lui A. Lunaciarski ca *deviere de stânga*, care „a folosit elementelor burghezo-naționaliste antisovietice”. C. Bauman își exprima convingerea că „dușmanii Puterii Sovietice au încercat să folosească latinizarea în scopul desprinderii oamenilor muncii din aceste republici și regiuni de familia comună a popoarelor Uniunii Sovietice. Sub acoperirea discuțiilor „cu privire la „caracterul internațional” al grafiei latine”, afirma C. Bauman, acești dușmani impuneau orientarea către cultura Europei de Vest în opoziție cu cultura națională ca formă și socialistă ca conținut”⁴⁷.

„... Dincolo de unele excepții, arăta C. Bauman, latinizarea s-a desfășurat împotriva dorinței și voinței populației... Au însușit alfabetul latin doar iacuții, bureat-mongolii și moldavii”⁴⁸... S-a ajuns până la crearea alfabetelor latine pentru popoare foarte mici, cum erau cheții – 1400 de persoane, ude – 1400 de persoane, selcupii – 1500 de persoane, itelmenii – 1700 de persoane”⁴⁹.

C. Bauman menționa că unele alfabete noi doar se numeau latinizate, ca, de exemplu, cel abhaz sau cabardin, în realitate însă, acestea erau o amestecătură de litere latine, ruse și semne grafice inventate recent, care, prin gradul de complexitate și confuzie, aminteau de scrisul arab anterior. De exemplu, dacă alfabetul latin are 24 de litere, în limba cabardină erau 65, iar în abhază – 68 de litere.

C. Bauman atrăgea atenția și asupra chestiunii lexicului popoarelor URSS. Foarte vulnerabile în acest sens erau, în opinia lui, popoarele de la periferia URSS, unde „latinizarea” era un instrument al imperialiștilor mari și mici. „De exemplu, în Moldova Sovietică (RASSM – I.Ș.), de-a lungul mai multor ani, a

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ „Cu privire la alfabetul nou și la construcția lingvistică”, *Memoriul secretarilor CC al PC (b) A. Andreev și N. Ejov, 15 mai 1936. Kak Stalin zăscitil russkii iazâc*. <http://stalinism.ru/Dokumenty/Kak-Stalin-zaschitil-russkiy-iazik.html>

⁴⁸ Așa e în textul documentului.

⁴⁹ „Cu privire la alfabetul nou și la construcția lingvistică”, *Memoriul secretarilor CC al PC(b) A. Andreev și N. Ejov, 15 mai 1936. Kak Stalin zăscitil russkii iazâc*. <http://stalinism.ru/Dokumenty/Kak-Stalin-zaschitil-russkiy-iazik.html>

fost promovată românizarea terminologiei, iar în Karelia Sovietică, în timpul conducerii precedente⁵⁰, a fost promovată cea mai activă finlandizare⁵¹.

În 1936 începe campania de întoarcere a limbilor popoarelor URSS la alfabetul rus. În 1938 CC al PC (b) și Guvernul sovietic adoptă hotărârea „Cu privire la învățarea obligatorie a limbii ruse în școlile din republicile și regiunile naționale”. Toate cele 50 de limbi, latinizate anterior, au fost întoarse la alfabetul rus. În 1940 acțiunea de „lichidare” a latinizării era considerată ca și încheiată.

Spuneam la început că și în prezent există opinii, au loc dezbateri în contradictoriu privind oportunitatea trecerii limbilor din Federația Rusă la grafia latină. La sfârșitul anului 2002, Duma de Stat a adoptat, iar președintele V. Putin a promulgat legea conform căreia limbile oficiale ale republicilor autonome din cadrul Rusiei vor folosi obligatoriu grafia rusă⁵². Cu toate acestea, Serghei Arutiunov, orientalist, membru corespondent al Academiei de Științe a Federației Ruse (AȘR), șeful departamentului Caucaz din cadrul Institutului de Etnologie și Antropologie al AȘR consideră că „globalizarea și computerizarea vor influența viața în așa fel, încât, în cele din urmă, în acest secol, limba rusă va trece la alfabetul latin... Dacă Rusia dorește să meargă în pas cu lumea civilizată, dorește să fie o parte a Europei, Rusia trebuie să treacă în întregime la alfabetul latin și, mai devreme sau mai târziu, ea va face acest pas”⁵³.

Summary

Latinization was perceived by the Russian Bolsheviks as a movement of Russian writing and printing to the International Latin alphabet, unique for all peoples of the USSR, this being, according to the animators, the first step in creating the international alphabet of the world, with the goal of victory the proletarian revolution.

Russian revolutionaries were convinced that the common alphabet presented one of the main mechanisms that create the international community for world Soviet Republic. As a result of Latinization actions, in the years 1923-1929 passed to Latin script 50 languages of the Soviet Union nations, while in the USSR only 72 nations had written language.

In 1936 begins campaign for returning of languages of USSR nations to the Russian alphabet. All 50 languages, Latinized previously, were returned to the Russian alphabet. In 1940 the act of „liquidation” of latinization was considered complete.

⁵⁰ Este vorba de comuniștii finlandezi emigranți, aflați la conducerea Kareliei sovietice și care, în perioada „latinizării”, considerau că „limba karelă” este, de fapt, limba finlandeză pe baza scrisului rusesc. Toți aceștia au fost arestați, iar în 1938 – împușcați.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² Stanislav Artemov, *Latinița vs. Kirilița. Smana alfavita cac rezultat smenî politsistemî*, http://exlibris.ng.ru/kafedra/2004-07-01/6_alphabet.html

⁵³ *Ibidem*.

Elena Negru*, Gheorghe Negru**

CULTIVAREA „PATRIOTISMULUI SOVIETIC” ȘI CONTRACARAREA „NAȚIONALISMULUI MOLDO- ROMAN” ÎN PRIMII ANI POSTBELICI DIN RSSM

Politica națională a URSS, în perioada de după cel de-al Doilea Război Mondial, a avut ca laitmotiv „strângerea rândurilor popoarelor neruse și alinarea lor în jurul marelui popor rus”¹.

La 24 mai 1945, la Kremlin a fost organizată o recepție, cu ocazia decorării cu ordenul „Pobeda” („Victoria”) a mareșalilor URSS Gh. Jukov, I. Konev, K. Rokosovski, R. Malinovski, F. Tolbuhin. În toastul său final, I. Stalin a fundamentat, de fapt, ideea dreptului poporului rus de a fi considerat „frate mai mare”. Acesta, în opinia sa, avea calități și merite deosebite în comparație cu toate celelalte popoare din cadrul URSS. „Doresc să închin acest pahar, a menționat I. Stalin, pentru sănătatea poporului nostru sovietic și, în primul rând, a poporului rus. (Aplauze furtunoase, îndelungate. Strigăte „Ura”).

Eu beau, mai întâi de toate, pentru sănătatea poporului rus, pentru că este cea mai remarcabilă națiune dintre toate națiunile care fac parte din componența Uniunii Sovietice.

Eu ridic paharul pentru sănătatea poporului rus, deoarece el a meritat să fie recunoscut drept forță conducătoare printre toate popoarele țării noastre.

Eu ridic paharul pentru sănătatea poporului rus, nu doar de aceea că este un popor conducător, ci și pentru că are minte lucidă, caracter dârz și răbdare...”². În editorialele publicate de ziarul „Pravda” în următoarele zile de la recepția amintită - „Faptă fără seamăn a poporului în apărarea Patriei”³ și, mai ales, „Marele popor rus”⁴ – aceste elogii ale lui I. Stalin - „cel mai mare conducător de oști din toate timpurile” - la adresa poporului rus au fost dezvoltate și îngroșate la maximum. Poporul rus era caracterizat nu doar ca un frate mai mare al popoarelor din cadrul URSS, ci și ca un mesia eliberator al popoarelor din Europa. „Cuvintele minunate, de aur ale tovarășului Stalin exprimă gândurile a milioane de oameni din țara noastră și departe de hotarele ei. Printre câmpiile verzi ale Ucrainei și în pădurile seculare din Belorusia, în Polonia, dincolo de Carpați,

* **Elena Negru**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

****Gheorghe Negru**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

¹ A.C. Барсенков, А.И. Вдовин, *История России 1917- 2004*, Москва, Издательство Аспект Пресс, 2005, с.404.

² *Правда*, 25 мая 1945.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, 26 мая 1946.

în Cehoslovacia eliberată și în eroica Iugoslavie – pretutindeni este glorificat poporul rus, pretutindeni numele de rus deschide ușile primitoare, provoacă aclamații, bucurii și triumf... În fața întregii lumi, a întregii omeniri luminează puternic steaua poporului rus... Zeci de popoare ale Europei sărbătoresc acum eliberarea lor, exprimând recunoștință Rusiei, măreței țări a Sovietelor, țării lui Lenin și Stalin”⁵.

Această atitudine a fost determinată de calitățile morale și fizice deosebite ale poporului rus, manifestate de acesta pe parcursul istoriei. Or, poporul rus „întotdeauna s-a deosebit prin credința față de Patrie, prin lupta dârză pentru drepturile sale, prin respectul față de drepturile altor națiuni”. El a fost purtătorul „celui mai luminos și nobil eroism militar. Niciodată nu s-a încovoiat în fața cuceritorilor străini, a îndurat toate lipsurile de dragul libertății și independenței. El este curajos și hotărât. Încă în timpurile lui Sveatoslav, care a provocat deschis dușmanii..., nu a atacat cu viclenie, pe ascuns. Și au dreptate poezii, scriitorii noștri, care au glorificat în toate timpurile calitățile înalte ale soldatului rus”.

Poporul rus a adus lumii „idealuri înalte”, cele mai „nobile, luminoase și eliberatoare” idei, a dezvoltat leninismul – „cea mai înaltă realizare a culturii ruse, care are importanță mondială”, a efectuat „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie”, „cucerind libertatea pentru sine și pentru toate celelalte popoare ale țării noastre”, ajutând „popoarele subdezvoltate din Rusia să se ridice din sărăcia seculară și să-și dezvolte cultura și statul”, a creat statul sovietic, „cel mai democratic [sfat] din lume”, determinând „progresul”, „libertatea”, „democrația”, „egalitatea în drepturi” etc. Totuși, cu toate că era un popor „conducător” în cadrul URSS, cel mai numeros, cel mai „avansat după nivelul dezvoltării culturale și economice”, patriotismul poporului rus „nu are nimic în comun cu desemnarea națiunii sale drept „aleasă”, „superioară”, cu deconsiderarea altor națiuni”.

Toate aceste calități cât și „încrederea fără margini a poporului rus față de partidul bolșevicilor, față de tovarășul Stalin, credința în el, în înțelepciunea lui, în conducerea lui, decizia poporului de a îndeplini tot ce cerea de la el scumpa putere sovietică – iată ce a salvat Patria noastră de robia germană. Și această încredere a poporului rus față de Guvernul Sovietic s-a dovedit a fi acea putere hotărâtoare care a asigurat victoria istorică asupra dușmanului omenirii – asupra fascismului”⁶.

Mesajul lui Stalin anunța, pe de o parte, redimensionarea rolului naționalismului velicorus și a politicii de centralizare a statului sovietic. Deși pentru a nu leza orgoliile popoarelor neruse, de cele mai multe ori se utiliza sintagma „patriotism sovietic”, acesta, de fapt, după conținutul lui, reprezenta un „naționalism rusesc și de mare putere”⁷. În același timp, mesajul liderului URSS

⁵ Правда, 26 мая 1945.

⁶ Правда, 26 мая 1945.

⁷ А. Фатеев, *Образ врага в советской пропаганде. 1945-1954*, Институт Истории РАН, Москва 1999, <http://psyfactor.org/lib.fateev0.htm>

sublinia și dorința de a lua măsuri față de națiunile neexemplare, „rele”⁸, care, în timpul războiului, „au avut o atitudine pasivă și nu au opus rezistență cotropitorilor germano-fasciști”. Printre „popoarele rele” se numărau ucrainenii, estonienii, letonii, lituanienii, moldovenii⁹.

Printre promotorii fervenți ai acestui tip de „patriotism sovietic” s-au numărat A. Jdanov și succesorul său A. Suslov, secretari ai CC al PC(b) din toată Uniunea, responsabili de domeniul ideologic, Gh. Alexandrov și D. Șelepin, șefi ai Direcției propagandă și agitație din cadrul CC al PC(b) din toată Uniunea. Ei, prin intermediul scriitorilor și a ziariștilor, au declanșat campania de propagare a „tematicii patriotice”: „dragoste față de URSS”, „respectului față de fratele mai mare, poporul rus”, „loialității necondiționate față de statul sovietic și conducătorii lui”, „muncii pline de abnegație pentru prosperitatea și înflorirea statului sovietic” etc.

La mijlocul anului 1947, Direcția propagandă și agitație a CC al PC(b) din toată Uniunea a elaborat „Planul de acțiuni privind propaganda în rândul populației a ideilor patriotismului sovietic”, axat pe elogiarea „a tot ce ce era sovietic” și condamnarea „a tot ce era burghez”.

La 13 august 1947, D. Șelepin, redactor responsabil pentru propagandă la ziarul „Pravda”, publică articolul „Patriotismul sovietic” („Sovetskii patriotizm”). Acesta susținea că URSS era țara „democrației în desfășurare”, că „nu poate fi vorba de niciun fel de civilizație fără limba rusă, fără știința și cultura popoarelor țării sovietice”, că „lumea capitalistă demult a trecut de punctul său culminant și se rostogolește, convulsiv, în jos, în timp ce țara socialismului, plină de putere și forțe creatoare, crește vertiginos”. Ideea acestui articol era că „orânduirea sovietică este superioară, mai bună de o sută de ori decât orice alt regim burghez”. Intelectualii care se „ploconeau” în fața culturii occidentale și nu recunoșteau superioritatea URSS față de sistemul capitalist erau antipatrioți și, în consecință, trebuiau pedepsiți¹⁰.

Atât naționalismul, care, în opinia ideologilor sovietici, însemna „contrapunerea intereselor propriei națiuni intereselor altor națiuni”, cât și cosmopolitismul, definit ca o „atitudine de indiferență și dispreț față de patrie”, erau considerate ideologii în totală opoziție cu „patriotismul sovietic” și „internaționalismul proletar” iar purtătorii lor – „naționaliștii și cosmopoliții” – „agenți ai imperialismului burghez”.

Debutul campaniei împotriva cosmopolitismului din URSS s-a produs la 14 august 1946, odată cu publicarea hotărârii CC al PC(b) din toată Uniunea „Cu privire la revistele „Zvezda” și „Leningrad”, care avea drept scop intimidarea și educarea scriitorilor nonconformiști, liber-cugetători, care promovau „pesi-

⁸ Helene Carrere d' Encausse, *Imperiul spulberat*, București, Remember, 1993, p.30.

⁹ А.С Барсенков., А.И.,Вдовин, *Op. cit.*, p. 405.

¹⁰ Д. Т. Шепилов, *Советский патриотизм*, în *Правда*, 13 август 1947, citat după Барсенков А.С., Вдовин А.И., *op.cit.*, p. 412.

mismul”, „apolitismul”, „decadentismul” și „ploconirea în fața culturii burgheze a Occidentului”.

În vara anului 1947, în contextul declanșării „războiului rece”, propaganda sovietică începe să inoculeze în conștiința colectivă din URSS chipul dușmanului extern identificat atunci cu SUA și Marea Britanie. Tot atunci, ca proiecție a dușmanului exterior, „cosmopoliții” devin ținta aparatului ideologic și al NKVD. Această campanie va continua, cu intensități diferite, și pe parcursul anului 1948 și la începutul anului 1949¹¹.

În 1948, în plină campanie de „vânare” a cosmopoliților, revista „Voprosi istorii” publică articolul „Împotriva obiectivismului în știința istorică” („Protiv obektivizma v istoriceskoi nauki”) în care se sublinia că „orice subapreciere a rolului și importanței poporului rus în istoria universală echivalează cu ploconirea în fața a tot ceea ce este străin”¹². Cu alte cuvinte, cei care nu menționau „importața poporului rus” riscuau să nimerescă în categoria „cosmopoliților”.

În 1947, ponderea evreilor lor în diverse domenii ale științei varia de la 25 până la 58 la sută. În anii 1941-1946, scriitorii evrei alcătuiau 28,4 la sută din toți membrii Uniunii Scriitorilor din URSS. Dată fiind această situație, după cum menționează unii autori ruși, atacul împotriva cosmopolitismului a fost îndreptat, în primul rând, împotriva evreilor, imprimându-i un vădit caracter antisemit¹³.

Impunerea „patriotismului sovietic” s-a produs în paralel cu lupta împotriva „cosmopolitismului” și a „naționalismului”, cultivându-se sistematic sentimentul de ostilitate și de ură față de aceste categorii.

După reocuparea Basarabiei, în primăvara anului 1944, autoritățile sovietice demarează campania ideologico-propagandistică de înfierare a „regimului de ocupație germano-român”.

La 3 mai 1944, Biroul CC al PC(b)M a dezbătut chestiunea „Cu privire la desfășurarea lucrului politic de partid și de agitație în masă”. În hotărâre se arăta: „În activitatea propagandistică și de agitație trebuie să utilizăm crimele sângeroase comise de ocupanții germano-români împotriva poporului moldovenesc, trimiterea în robie a popotului sovietic. Aceste fapte trebuie să fie cunoscute întregii populații și să provocăm în rândul maselor ura față de ocupanții germano-români”.

Comitetele orașenești și raionale de partid trebuiau să „explice oamenilor muncii că eliberarea Moldovei sovietice era rezultatul luptei comune a tuturor popoarelor sovietice și, în primul rând, al poporului rus împotriva fasciștilor germano-români”. Presa și propaganda orală erau obligate să scrie și să vorbească despre „ajutorul dat de către guvernul sovietic raioanelor eliberate”, „ororile

¹¹ А. Фатеев, *op. cit.*

¹² Против обьективизма в исторической науке, în *Вопросы истории*, № 2, 1948, стр. 11, citat după Барсенков А.С., Вдовин А.И., *op.cit.*, p.407.

¹³ А.С Барсенков, А.И., Вдовин, *op.cit.*, p. 413.

comise de către cotropitorii germano-români, distrugerile provocate, înjosirea și urgia suportată”, „lupta eroică a partizanilor sovietici” etc.¹⁴.

Conform hotărârii CC al PC (b) din toată Uniunea din 14 iunie 1944, „Cu privire la măsurile de îmbunătățire a lucrului de iluminare culturală”, în care se sublinia necesitatea propagării „crimelor sângeroase săvârșite de ocupanții germano-fasciști împotriva poporului sovietic”, conducerea de la Moscova trimite în RSSM un grup de propagandiști format din colaboratori ai Direcției propagandă și agitație ai CC al PC(b) din toată Uniunea. Într-un memoriu, anexat la procesul verbal al ședinței Biroului CC al PC(b)M din 12-13 septembrie 1944, conducătorul acestui grup de propagandiști, Ghililov, îl informa pe superiorul său de la Moscova, Gh. Alexandrov, că hotărârea CC al PC(b) din toată Uniunea din 14 iunie 1944 nu se realizează. Or, remarca acesta, materialele privind crimele sângeroase comise pe teritoriul RSSM nu sunt generalizate și, în consecință, nu sunt utilizate de către propagandiști. În plus, lipseau materiale pentru a face agitație și propagandă în „limba moldovenească”, ceea ce era „un mare neajuns pentru RSSM unde majoritatea cadrelor de propagandiști nu cunoșteau limba moldovenească”¹⁵.

Treptat s-a format o adevărată mitologie despre „soldatul sovietic eliberator”, „bun la suflet”, „omenos”, „săritor la nevoie”, contrapus „ocupantului român și naționaliștilor moldo-români”, care erau, desigur, cruzi și nemiloși, adevărați căpăuni. În aceleași culori sumbre era prezentată și administrația românească, primarii și jandarmii, care, spre deosebire de conducătorii sovietici, „delicați și atenți cu oamenii”, au „maltratrat” și au „jefuit” populația Basarabiei.

La 17 aprilie 1945, Biroul CC al PC(b)M a pus în fața redacției ziarului „Sovietskaia Moldavia” următoarele sarcini: să tipărească „materiale despre prietenia popoarelor URSS, despre republicile surori, despre forța și bogăția măreței țări a socialismului, cultivând dragostea înflăcărată față de patria sovietică”; să demaște „politica de jaf, atrocitățile monstruoase și crimele comise de către ocupanți și de către complicitii lor naționaliștii moldo-români și să educe oamenii muncii în spiritul dușmăniei față de aceștea”¹⁶.

La ședința Biroului CC al PC(b)M, din 15-16 decembrie 1944, a fost aprobat „Planul tipăririi de către Editura de Stat a Moldovei, în 1945, a literaturii didactice, metodice, social-economice, științifice și artistice în limba moldovenească” în care, printre altele, se preconiza publicarea lucrării „Atrocitățile ocupanților germano-români pe teritoriul RSSM și daunele pricinuite economiei naționale și culturii republicii”, într-un tiraj de 10.000 de exemplare¹⁷.

Congresul I al Intelectualității din RSSM, din 5-7 iunie 1945, a avut pe agenda de lucru două subiecte majore: „1. Sarcinile intelectualității sovietice

¹⁴ AOSPRM, fond 51, inv.2, dosar 8, filele 66-68.

¹⁵ *Ibidem*, Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), dosar 9, partea II, fila 309.

¹⁶ AOSPRM, fond 51, inv.3, dosar 16, fila 135.

¹⁷ *Ibidem*, inv.1, dosar 10, vol. II, fila 144.

moldovenești în chestiunea cu privire la lichidarea consecințelor dominației ocupanților germano-români în domeniile economiei naționale, culturii și ideologiei; 2. Imperialiștii români și complicii lor - naționaliștii moldo-români - dușmani înverșunați ai poporului moldovenesc”.

În „Apelul Congresului I al Intelectualității” se arată că „sarcina fiecărui intelectual - patriot înflăcărat al patriei socialiste - este de a demasca prin fapte și exemple concrete atrocitățile comise de cotropitorii germano-români și de complicii lor - naționaliștii moldo-români”. Învățătorii erau îndemnați să educe elevii, „viitorii tineri cetățeni ai URSS”, în spiritul „dragostei și respectului față de fratele mai mare, marele popor rus”, altoindu-le, în același timp, „ura năprasnică față de dușmanii de veacuri - cotropitorii germano-români și complicii lor - naționaliștii moldo-români”¹⁸.

Acțiunile de condamnare a „ocupantului român”, de identificare și izolare a „naționaliștilor moldo-români”, a condus la segregarea populației după principiul „buni - răi”, „ai noștri - ai voștri”, așa încât, după reinstalarea autorităților sovietice în Basrabia, în mentalitatea celor veniți din diferite zone ale URSS, basarabenii se identificau cu „fasciștii” și „naționaliștii”.

Secretarul CC al PC(b)M, Nichita Salogor, referindu-se la atmosfera din școli și la relațiile dintre românii din Basarabia și noii veniți din Rusia și alte zone ale URSS, a remarcat, la Plenara a IV a CC al PC(b) M din 25-27 ianuarie 1945, următoarele: „În unele școli nu este totul așa cum ar trebui să fie în privința educației copiilor. Printre copii, ca și printre maturi, există manifestări cu tentă șovinistă de tipul „Noi” „Voi”. Cuvântul „moldovean” [spus de ruși], în „moldovenește” deseori sună cu ironie. Este incomod să vorbești despre copilul tău, dar când auzi ce aduce el de la școală, ești nevoit să asculți cu durere și să te miri... Ei spun: „Tată, acest moldovean parșiv”. Care-i problema? „Ei zic că voi, rușii, ați venit de acolo [din Rusia] și începeți să impuneți regulile voastre în școală, iar noi suntem localnici”. Și cum ați procedat cu aceștia? „Noi le-am dat [o bătaie] (râsete). Eu întreb: Și ce-a zis învățătoarea? „Învățătoarea este din partea locului și se pare că și ea este fascistă” (râsete). Iată vedeți cum stau lucrurile la noi în școală?”¹⁹

Autoritățile sovietice deosebeau, printre moldovenii din RSSM, câteva grupuri care urmau să fie pedepsite. Era vorba, în primul rând, de intelectualitate sau, în general, de persoane formate în cadrul școlilor românești. Cel de-al doilea grup era compus din țărani înstăriți, numiți de autorități „culaci”, care nu doreau să accepte noile forme sovietice de proprietate. Atât cei din primul grup, care nu trecuseră prin școala „călirii ideologice sovietice”, cât și țăranii, care nu doreau să renunțe la proprietatea privată în favoarea kolhozurilor, au fost stigmatizați cu eticheta „naționaliști”, „elemente burghezo-naționaliste” și, la diferite etape, supuși represiunilor.

¹⁸ AOSPRM, fond 51, inv.3, dosar 250, fila 71.

¹⁹ AOSPRM, fond 51, inv. 3, dosar 1, fila 390.

La 28 februarie 1945, Biroul CC al PC(b) din toată Uniunea a adoptat hotărârea „Cu privire la starea și măsurile de îmbunătățire a lucrului politic în rândul populației din RSSM”, care prevedea, printre altele, și „demascarea exponenților ideologiei naționaliste moldo-române”²⁰.

Ca urmare a acestei hotărâri, plenara a V-a a CC al PC(b)M din 11- 13 noiembrie 1945 a adoptat o rezoluție privind intensificarea „luptei necruțătoare împotriva naționaliștilor moldo-români”, cerându-se „izgonirea” tuturor președinților și secretarilor sovietelor satești care intrau în această categorie²¹.

În martie 1945, este format Biroul CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSS Moldovenească, cu sediul la Chișinău. Acest Birou, responsabil de supravegherea acțiunilor conducerii de partid din RSSM, a avut un rol important în campaniile de suprimare a „naționalismului”.

Secretarul CC al PC(b) M pentru cadre, I. Zikov, sublinia, într-un raport din 20 august 1946, că organele de partid și sovietice au efectuat un lucru enorm în vederea „epurării sovietelor satești de elementele străine de clasă, ele fiind întărite cu cadrele cele mai devotate puterii sovietice din rândul țărânimii”²². Din același raport aflăm că numai pe parcursul a opt luni ale anului 1946 au fost înlăturați 64 de președinți și 44 de secretari ai sovietelor satești din RSSM²³.

În anul 1946, autoritățile sovietice demarează o amplă campanie de identificare a naționaliștilor „burghezo-români” la catedre, în școli, în uniunile de creație. La adunarea Uniunii Scriitorilor din 25 septembrie 1946, desfășurată în prezența lui F. Butov, reprezentant al CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSSM, N. Kovali, secretar al CC al PC(b)M, M. Rudi, președinte al Consiliului de Miniștri al RSSM, F. Brovko, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem din RSSM, S. Țaranov, șef al secției propagandă și agitație al CC al PC(b) M, s-a discutat starea de lucruri din cadrul acestei Uniuni în lumina hotărârilor CC al P(b) din toată Uniunea din 14 august 1946 „Cu privire la revistele „Zvezda” și „Leningrad”. I. Canna, președinte al organizației scriitorilor din RSSM, a criticat activitatea scriitorilor originari din Basarabia: D. Vetrov, Em. Bucov, G. Meniuc, L. Deleanu etc., acuzându-i că „propagă ideologia burgheză și frânează mersul înainte”²⁴. În baza acestor învinuiri, adunarea adoptă hotărârea de a-i exclude din rândurile Uniunii Scriitorilor din RSSM pe G. Meniuc și D. Vetrov²⁵.

În același an, 1946, au fost destituiți o serie de colaboratori ai Bazei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS. V. Lempert, care absolvise facultatea de economie în Belgia, a fost destituit pe motiv că nu avea „pregătire

²⁰ *Ibidem*, dosar 7, fila 1.

²¹ *Ibidem*, filele 13, 222.

²² *Ibidem*, inv.3, dosar 3, fila 176.

²³ *Ibidem*, inv.4, dosar 79, fila 12.

²⁴ Elena Negru, *Combaterea „naționalismului român-burghez” și epurarea cadrelor în RSS Moldovenească (1944-1953)* în *Destin românesc*, nr.1, 2006, p. 72.

²⁵ *Ibidem*.

marxistă și teoretică suficientă” și pentru că în broșura „Situația economică a Basarabiei” (interbelice – n.a.) „a reprodus o conversație întreținută cu P. Halippa”²⁶.

La fel, E. Naghirneac, absolvent al Facultății de Agronomie a Universității din Iași, a fost destituit pentru faptul că nu poseda metodologia marxist-leninistă²⁷.

La ședința Biroului CC al PC(b)M din 27 decembrie 1946, F. Brovko, președinte al Prezidiului Sovietului Suprem din RSSM, îl acuza pe compozitorul Ștefan Neaga că „tratează cu dispreț atât arta sovietică, cât și puterea sovietică”. „Neaga – aprecia F. Brovko – până acum continuă să promoveze școala americană și franceză în muzică...”. Același vorbitor considera Imnul RSSM, compus de Ștefan Neaga, drept cea mai reușită operă, dar critica cantatele „Poemul Nistrului” și „Ștefan cel Mare”, pe motiv că „tineretul nu le poate interpreta”²⁸.

În RSSM, spre deosebire de situația din alte zone ale URSS, atacurile împotriva „cosmopolitismului” „nu purtau un caracter antisemit, ci prin excelență antiromânesc”²⁹, vizându-i pe intelectualii, care prin educație, erau apropiați de cultura românească. După cum demonstrează documentele de arhivă, cele mai multe victime ale campaniei împotriva „cosmopolitismului” din anii 1946-1949 au fost absolvenții universităților românești.

La 27- 29 august 1947, Plenara a XIII-a a CC al PC(b)M a dezbătut chestiunea „Cu privire la starea și sarcinile muncii ideologice din RSSM”. Sarcina principală a organelor de partid, după cum a menționat în raportul său secretarul CC al PC(b)M, I. Zikov, era, bineînțeles, „educația patriotismului” printre „oamenii muncii”. Referindu-se la activitatea presei, demnitarul remarca existența „carențelor serioase” în reflectarea „esenței ideologiei burgheze”, „elogierii statului socialist și avantajelor sistemului colhoznic”. Au fost criticate catedrele de marxism-leninism din instituțiile de învățământ superior, unde științele sociale se „predau la un nivel ideologic și teoretic scăzut”, ceea ce explica „pasivitatea studenților în viața social-politică”, „cazurile de ploconire în fața culturii occidentale și de manifestare a dispozițiilor dușmănoase ale naționaliștilor burghezi”. În pofida hotărârii CC al PC (b) din toată Uniunea, „Cu privire la revistele „Zvezda” și „Leningrad”, „restructurarea activității Uniunii scriitorilor din republică se desfășoară foarte lent. Multe opere, pe teme actuale, sunt apolitice și lipsite de forța de influență asupra maselor... , iar muncitorii de la fabrici și uzine nu au devenit încă eroi centrali ai operelor scriitorilor moldoveni”. I. Zikov a cerut scriitorilor să „lupte în mod hotărât împotriva influenței străine și a ploconirii în fața culturii burgheze”³⁰.

I. Batov, redactor al ziarului „Sovetskaia Moldavia”, a remarcat că în RSSM „s-a făcut încă prea puțin pentru eradicarea moștenirii capitaliste, desfășurarea

²⁶ Elena Negru, *op.cit.*, p. 72.

²⁷ *Ibidem*, p.73.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ M. Bruhis, *Republica Moldova. De la destrămarea imperiului sovietic și restaurarea imperiului rus*, Editura Semne, București, 1997, p.149.

³⁰ AOSPRM, fond 51, inv. 5, dosar 13, fila 344.

criticii împotriva ideologiei burgheze, demascarea purtătorilor ideologii naționaliste”³¹.

N. Korneev, secretar al Comitetului județean Bălți, a arătat că în rândul profesorilor există persoane care manifestă „servilism” și „ploconire” față de „cultura burgheză”, iar unii vorbesc despre „superioritatea culturii Angliei și SUA față de cultura noastră sovietică”³².

Președintele Biroului CC al PC(b) din toată Uniunea pentru RSS Moldovenească, V. Ivanov, a criticat CC al PC(b)M și, în mod special, secția propagandă și agitație, care „a neglijat dirijarea principalelor instituții ideologice: Uniunii scriitorilor sovietici, Uniunii artiștilor, teatrelor, instituțiilor de cercetări științifice, instituțiilor de învățământ superior, catedrelor marxism-leninismului...”, nu a organizat „traducerea literaturii marxiste în limba moldovenească”³³. Remarcând că „populația Basarabiei, deocamdată, își exprimă în mod stihhiinic simpatiile față de puterea sovietică”, V. Ivanov a subliniat că „sarcina principală a organizației de partid din Moldova este de a educa poporul moldovenesc în așa mod ca el să înțeleagă, cu rațiunea și conștiința, că puterea sovietică este patria lui și că în orice încercări grele poporul Basarabiei... trebuie să apere până la capăt interesele și cinstea statului sovietic”³⁴.

Summary

The countering of the „Moldo-Romanian bourgeois nationalism” in the MSSR began immediately after the reoccupation of Bessarabia by the USSR in the Spring of 1944 and occurred in parallel with the inoculation campaign of the „Soviet patriotism” in USSR – which, in fact, as researchers mentioned, was representing a „Russian nationalism” – and, from August 14th 1946 – in parallel with the campaign against the cosmopolitans, considered „a projection of the external enemy”, „agents of imperialism”, with a clearly anti-Semitic tinge. This struggle against the „bourgeois nationalism” aimed at annihilating the legacy of the „Romanian bourgeois” of the Interwar period and the „bourgeois influences” from „capitalist countries”.

In the RSSM, unlike in the other Soviet republics, the attacks against „cosmopolitanism” had more of an anti-Romanian than an anti-Semitic character, the victims being, in most cases, graduates of Romanian Universities.

³¹ *Ibidem*, fila 378.

³² *Ibidem*, fila 360.

³³ *Ibidem*, fila 451.

³⁴ *Ibidem*, fila 461.

Alina Ilinca*, Liviu Marius Bejenaru**

MIHAIL GORBACIOV SAU CÂNTECUL DE LEBĂDĂ AL COMUNISMULUI DE TIP SOVIETIC

„Și Adam făcea legea, căci el era Împăratul. Până în ziua în care l-a părăsit voința de a mai fi Împărat. Și a pierit atunci, pradă altuia mai puternic. Iar cel mai puternic era întotdeauna Împărat – și nu numai prin forță, ci Împărat prin viclenie și noroc, și forță, toate la un loc. Printre șobolani”.

James Clavell, *King Rat*

Moartea lui Leonid Brejnev, la 10 noiembrie 1982, a marcat, fără îndoială, începutul declinului Uniunii Sovietice ca stat și a comunismului ca ideologie politică. Începând cu mijlocul anilor '70, țara a intrat într-o lungă perioadă de recesiune economică, agravată de nivelul ridicat al cheltuielilor militare, ca răspuns la inițiativa de apărare strategică lansată de administrația Reagan și a susținerii intervențiilor externe, în special în Afganistan. În condițiile adâncirii Războiului Rece, totul părea să indice că în URSS aceste eforturi financiare vor progresa mai repede decât Produsul Național Brut cu consecințe cunoscute pentru prosperitate și consum¹. În plan intern, termenul *nomenclatură*, necunoscut până atunci în afara jargonului oficial al PCUS, pune în evidență faptul că sistemul funcționa pe baza unei combinații între incompetență și corupție², iar creșterea fenomenului disidenței și renașterea spiritului național din republicile unionale, pus în surdină în perioada stalinistă, se constituiau în motive noi de îngrijorare. Totodată, în cadrul regimurilor comuniste din Europa de Est, criza izbucnită în Polonia la începutul anilor '80, a demonstrat ostilitatea din ce în ce mai crescândă a acestor popoare la ideologia comunistă.

Perestroika și glasnosti: încercări de reformare a sistemului și noua orientare din politica externă

Cel care și-a dat seama de necesitatea reformării sistemului comunist, pentru a-l face compatibil cu noile provocări de natură economică, dar care au un impact politic și influențează raporturile de putere pe plan mondial, și anume

* **Alina Ilinca**, consilier superior la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, România

** **Liviu Marius Bejenaru**, consilier superior la Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, România

¹ Paul Kennedy, *Naissance et declin des grandes puissances. Transformations économiques et conflits militaires entre 1500 et 2000*, Payot, Paris, 1991, p. 554.

² Eric Hosbawn, *Secolul extremelor*, Editura Lider, București, f. a., p. 541.

evoluția rapidă a tehnologiilor de vârf (construcția noilor generații de ordine, robotica, telecomunicațiile, optica, industria laserilor, unde economia URSS era de decenii în urma celor occidentale) a fost noul secretar general al PCUS, ales la 11 martie 1985, Mihail Gorbaciov. Născut la 2 martie 1931, în satul Privolnoie, regiunea Stavropol, absolvent al Facultății de Drept al Universității de Științe Economice de la Institutul Agronomic, Gorbaciov a urcat toate treptele carierei de aparatcik: instructor cu propaganda al Comitetului Regional al Komsomolului din regiunea Stavropol (1955-1956), prim-secretar al Comitetului de Komsomol al orașului Stavropol (1956-1960), prim-secretar al Komsomolului din regiunea Stavropol (1960-1962), organizator de partid al administrației colhoznică și sovhoznică în una din marile unități agricole din regiunea Stavropol (1962-1964), secretar de partid al orașului Stavropol (1970). În anul 1978 a fost ales în Secretariatul Comitetului Central, însărcinat cu problemele din agricultură, iar după un an devine membru supleant al Biroului Politic, iar în 1980 membru titular. Sub Andropov și Cernenko beneficiază de sprijinul ministrului de externe Andrei Gromîko, sprijin care avea să fie hotărâtor în alegerea sa ca secretar general în martie 1985³.

Gorbaciov și-a axat programul de reformă pe două elemente: *perestroika* (restructurare), pentru a câștiga sprijinul noilor tehnocrați, și *glasnosti* (transparență politică), pentru a înrola în cadrul programului, îndelung chinuita inteligență⁴. Reforma sistemului economic viza deplasarea accentului de pe factorul ideologic, „factor mobilizator, în numele căruia să se genereze entuziasmul, să se impună sacrificii, să se organizeze efortul național”⁵, pe ideea slăbirii rolului intervenționist al partidului și statului și apariția și dezvoltarea elementelor unei piețe libere. Programul economic și social a avut trei etape: 1) martie 1985-primăvara anului 1987 în care obiectivul principal a fost restabilirea creșterii economice printr-o politică voluntaristă de investiții, mutațiile de personal (apel masiv la cadrele considerate superioare ca pregătire economică și integritate din sectorul militaro-industrial); 2) iunie 1987-sfârșitul anului 1988 în care un liberalism cvasi-thatcherian, combinat cu influențe ale NEP au încercat să realizeze dezvoltarea sistemului privat în cooperativele agricole de producție, deplanificarea sectorului de stat prin eliminarea priorităților de natură ideologică și trecerea la convertibilitatea rublei prin devalorizarea acesteia; 3) ianuarie 1989-decembrie 1991 când accentul a fost pus pe austeritate și pe revenirea la metodele de planificare autoritară⁶. Sistemul economic de tip comunist era însă sortit eșecului, iar conținutul ideilor politice ale forțelor reformiste care apăruseră după lunga perioadă de gândire dogmatică, a avut darul să conștientizeze faptul că sistemul ar fi trebuit restructurat mult mai în profunzime decât își închipuise Gorbaciov.

³ Henry Bogdan, *Histoire de peuples de l'ex-URSS. Du IXe siècle à nos jours*, Perrin, Paris, 1993, p. 349.

⁴ Henry Kissinger, *Diplomația*, Editura All, București, 1998, p. 720.

⁵ Alec Nove, *The Soviet Economic Sistem*, George Allen and Unwin, 1977, p. 363.

⁶ Gérard Duchene, *L'économie de l'URSS*, Éditions La Découverte, Paris, 1989, p. 114-115.

Liberalizarea politicii interne (sau ceea ce s-a numit *glasnosti*), s-a axat pe reforma constituțională destinată să ofere o bază democratică legitimă noii echipe conducătoare. Astfel, au avut loc alegeri cu mai mulți candidați în organele locale și centrale de partid, s-a încercat îmbunătățirea relațiilor dintre puterea centrală și populația de altă etnie decât cea rusă, precum și o vie dezbatere în jurul chestiunilor delicate din istoria PCUS cum au fost cele referitoare la rolul Partidului Comunist în viitor și necesitatea democratizării acestuia, eliminarea cenzurii și a dogmelor ideologice în creația literară și artistică, întoarcerea la valorile credinței ortodoxe, problema stalinismului și asumarea trecutului comunist.

În absența unei instituții pentru canalizarea liberei expresii și care să genereze o veritabilă dezbatere politică, *glasnosti* s-a întors împotriva sa însăși, iar în condițiile în care nu erau resurse disponibile cu excepția celor rezervate complexului militar-industrial, viața cetățeanului de rând nu s-a îmbunătățit⁷. În cele din urmă *glasnosti* s-a ciocnit tot mai dur cu *perestroika*, devenind limpede că dilema fatală a sistemului comunist era aceea că succesul economic nu putea fi realizat decât cu prețul stabilității politice, în timp ce stabilitatea nu putea fi susținută decât cu prețul unui eșec economic⁸.

Reorientarea societății sovietice simbolizată de *perestroika* și *glasnosti* a avut consecințe și asupra evoluției din cadrul blocului comunist, prin politica de putere preconizată de liderul sovietic care dorea o hegemonie *soft* asupra țărilor din Europa Centrală și de Est, prin acceptarea de către acestea a modelului reformist. În privința regimurilor comuniste din Europa Centrală și de Est, liderii din RDG, Cehoslovacia, România și Bulgaria, nu reprezentau în ochii lui Gorbaciov decât banda celor patru stalinisto-brejnevști, țările pe care le conduceau având, în opinia lui Gorbaciov, mai mare nevoie de restructurare decât Uniunea Sovietică⁹.

În ceea ce privește relațiile cu liderul comunist român Nicolae Ceaușescu, edificatoare rămâne vizita pe care Gorbaciov a întreprins-o la București în perioada 25-27 mai 1987. În pofida speranțelor unor schimbări nutrite de societatea românească, mediile diplomatice occidentale erau sceptice în privința unor rezultate concrete ale vizitei. Așa cum transmitea Frank Strovass, consilier cu probleme de presă și cultură la Ambasada SUA de la București „Mihail Gorbaciov nu se va amesteca în problemele de politică externă ale altor țări, iar în România nu va interveni nici o schimbare economică în urma acestei vizite, liderul sovietic fiind preocupat de dificultățile pe care le întâmpină transpunerea în practică a reformelor inițiate de el pe plan intern”¹⁰.

⁷ Henry Kissinger, *op. cit.*

⁸ Zbigniew Brzezinski, *Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul XX*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993, p. 105.

⁹ Martin Malia, *La tragédie soviétique. Histoire du socialisme en Russie, 1917-1991*, Éditions du Seuil, Paris, 1995, p. 561.

¹⁰ Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (în continuare ACNSAS), fond Documentar, dosar nr. 10758, vol. 12, f. 33.

Securitatea a monitorizat cu atenție starea de spirit din mediile intelectuale, mai înainte ca vizita (care a primit numele de cod „Mesteacănul 1987”) să înceapă. Așa cum se specifica în Nota din 24 mai 1987, „deținem date din care rezultă că vizita lui Mihail Gorbaciov în țara noastră provoacă reacții diferite în rândul cercetătorilor din domeniul istoriei. Astfel, Mircea D. Matei de la Institutul de arheologie din București, perceput de Securitate ca având o atitudine filosovietică, a afirmat în cadrul unor discuții următoarele: «Când m-am înscris în partid, nu am bănuț nici un moment că lucrurile vor lua turnura pe care au luat-o (se subînțelege la noi); „poate că această vizită va conduce la un început de ameliorare a situației, atât în domeniul economic, cât și în cel cultural; personal nu prea sper în prea multe schimbări, dat fiind rigiditatea conducerii noastre. Să așteptăm, văzându-ne de treabă, în mod disciplinat»¹¹.

Tot despre apropiata vizită a lui Gorbaciov la București s-a pronunțat și cercetătoarea Maria Comșa-Chisovary, de la același Institut, la rândul ei bănuț de a se situa pe poziții filosovietice, care a afirmat: «S-ar părea că acest Gorbaciov are geniul întregii istorii rusești; în timp, eventual, va determina o îmbunătățire a situației de la noi; deocamdată cred că și are interese în această direcție; este de așteptat să exercite unele presiuni pentru a ameliora și situația minorității maghiare din România, desigur, în funcție de interesele pe care le are și URSS în această direcție»¹².

Alte opinii pe care Securitatea le-a consemnat au fost cele ale lui Ghiuri Kazar, de la Muzeul de artă al RS România, care a afirmat că «nu îmi pot închipui ce ar putea face Gorbaciov în ceea ce privește situația internă de la noi; sper însă că va găsi o cale pentru a ameliora situația minorității maghiare și să potolească iritarea românilor în urma publicării la Budapesta a *Istoriei Transilvaniei*; este drept, ca maghiar nu am de ce mă plâng»¹³, sau cele ale lui Nicolae Mirițoiu de la Institutul de Antropologie din București care „a precizat că în urma vizitei lui Gorbaciov speră în unele schimbări în bine. El a menționat totodată că un arheolog din SUA, aflat la studii în țara noastră, ar fi declarat că nu i-ar sfătui pe români să aibă încredere în sovietici»¹⁴. La rândul său, scriitorul Tudor Popa, originar din Cernăuți, și cunoscut cu atitudine antisovietică a afirmat că „îmi vine greu să cred că această vizită va contribui cu ceva la îmbunătățirea situației de la noi; rușii sunt diabolici; sper ca președintele țării noastre să nu cadă în vreo cursă pe care, cu siguranță, acest rafinat diplomat i-o va întinde în timpul discuțiilor»¹⁵.

În monitorizarea stării de spirit a intelectualității Securitatea avea în vedere și opinia mas-mediei occidentale care considera că „în general, intelectualitatea română rămâne în expectativă în ce privește dialogul româno-sovietic, dar speră

¹¹ *Ibidem*, f. 194.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

ca reprezentanți ai muncitorimii să-și exprime nemulțumirea față de greutățile prin care trec și să spună lucrurilor pe nume în cadrul eventualelor contacte cu partea sovietică”¹⁶.

Așa cum s-a întâmplat și cu alte prilejuri, când regimul comunist a organizat reuniuni internaționale¹⁷, Securitatea s-a ocupat și de semnalarea unor deficiențe în organizarea vizitei, care puteau pune într-o lumină nefavorabilă în ochii populației autoritățile de la București. Astfel, într-o Notă din 23 mai 1987, se consemna că „în mediul populației cartierelor Floreasca și Dorobanți se comentează tendențios aprovizionarea curentă a magazinelor cu profil alimentar, care este pusă pe seama apropiatei vizite a secretarului general al Comitetului central al PCUS, Mihail Gorbaciov. Astfel, pe timpul aprovizionării magazinului alimentar din apropierea complexului comercial Perla, Calea Dorobanți, intersecția cu șoseaua Ștefan cel Mare, a fost afișat chiar și un anunț prin care persoanele care formaseră deja rândul, erau rugate a nu insista în a rămâne în continuare, întrucât marfa descărcată (conserve de carne de vită) va fi pusă în vânzare, odată cu începerea vizitei în RS România a lui Mihail Gorbaciov”¹⁸. Securitatea menționa însă cu satisfacție că în rândul populației „s-a comentat faptul că în cadrul acțiunii «Mesteacănul» s-au luat toate măsurile ca oaspetele să nu cunoască realitatea”¹⁹.

La rândul său, Serviciul „D” (Dezinformare) din cadrul Securității²⁰ propunea „nouă versiuni pentru a fi folosite la instruirea unor surse angrenate în acțiunea «Mesteacănul 1987»”.

Aceste nouă versiuni pregătite să fie înfățișate cercurilor diplomatice și mas-mediei occidentale erau următoarele:

„1) În ciuda ultimelor evoluții ale situației politice din interiorul blocului comunist, în primul rând a noilor orientări ale liderului sovietic Mihail Gorbaciov, România nu înțelege să facă concesiilor pe care le-a promovat în

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Așa cum s-a întâmplat, de exemplu, în cazul Festivalului Mondial al Tineretului și Studenților de la București din 2-14 august 1953. (Pentru detalii, a se vedea Liviu Marius Bejenaru, *Manipulare și dirijare prin observarea stării de spirit a populației. Studiu de caz: Festivalul Mondial al Tineretului și Studenților de la București (2-14 august 1953)*, în „Studia Universitatis Babes-Bolyai – Ephemerides”, nr. 2/2008.

¹⁸ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 10758, vol. 12, f. 229.

¹⁹ *Ibidem*, f. 119.

²⁰ Serviciul „D” din cadrul Consiliului Securității Statului a fost înființat prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 715 și avea ca sarcină „dezinformarea serviciilor de spionaj străine”. În afara acestora, acțiunile de dezinformare erau organizate și împotriva „unor organisme politice, guvernamentale, militare, economice și culturale care desfășoară o activitate ostilă statului român”, în scopul „apărării și promovării intereselor Republicii Socialiste România, în legătură cu acțiunile de ordin politic, militar, economic, tehnico-științific și cultural ce urmează a fi întreprinse atât pe plan intern și extern” (Pentru detalii, a se vedea Alina Ilinca, Liviu Marius Bejenaru, *Război psihologic împotriva Occidentului. Acțiunile de dezinformare ale Securității în timpul regimului comunist*, în Ionuț Nistor, Paul Nistor (coord.), *Relații internaționale: lumea diplomației – lumea conflictului*, Editura P.I.M., Iași, 2009).

politica sa externă de 22 de ani (...). Chiar dacă în 1985 România a semnat prelungirea Tratatului de la Varșovia și a participat la reuniunile la nivel înalt ale pactului, atitudinea Bucureștiului nu s-a schimbat cu nimic în acest domeniu.

România nu admite existența unor trupe străine pe teritoriul său, nici prezența vreunui ostaș în afara granițelor sale, (decât în cazul în care ar fi atacată și ar fi obligată să-și zdrobească agresorul), participă cu un număr redus de ofițeri la unele aplicații de stat major pe hartă, iar în ceea ce privește apărarea țării și-a dezvoltat o doctrină națională proprie, având drept fundament mobilizarea întregului popor pentru apărarea țării.

În plus, la sfârșitul anului trecut (1986 n. ns.), și-a redus unilateral cu 5 la sută efectivele, armamentul și cheltuielile militare.

- 2) România este singura țară membră a Tratatului de la Varșovia care a refuzat ralierea la campaniile antiamericane, concertate și regizate de către sovietici, episodul cel mai popular al acestei atitudini fiind participarea sportivilor români la Olimpiada de la Los Angeles, care a fost boicotată de URSS și de toate celelalte state est-europene.

România s-a abținut sau a respins toate rezoluțiile cu caracter antiamerican adoptate de ONU, iar o serie de gesturi sunt semnificative: vizita făcută de nave americane în porturi românești de la Marea Neagră, vizita făcută de generalul Vessey la București, primul contact de acest fel realizat de o personalitate militară cu oficialități ale unei țări aparținând Pactului de la Varșovia.

- 3) Poziția României în ceea ce privește formele și principiile de conlucrare în cadrul CAER este aceea că acestea trebuie să fie în concordanță deplină cu principiul întăririi rolului conducător al fiecărui partid în exercitarea neabătută a răspunderilor și atributelor suverane pe care le au în conducerea economiei naționale, a vieții economice și sociale din fiecare țară, în edificarea societății socialiste și comuniste.

Sunt inacceptabile orice forme de organizare cu caracter supranațional care se substituie atribuțiilor inalienabile ale statelor membre și care vin în contradicție cu principiile de relații socialiste, de egalitate și respect reciproc al independenței și suveranității naționale, al dreptului fiecărui popor de a-și hotări singur destinele fără nici un amestec din afară.

- 4) Reflectarea României în mijloacele de informare în masă sovietice rămâne sub nivelul prezentării altor țări socialiste.

În diverse publicații, sau cu ocazia unor conferințe publice, partea sovietică prezintă în continuare colaborarea și cooperarea economică cu România ca „ajutor și asistență tehnică” acordate de URSS.

În RSS Moldovenească, continuă să se publice studii, cărți, articole, care prezintă denaturat importante momente din istoria poporului român și a relațiilor româno-ruse.

În majoritatea articolelor sovietice apărute în legătură cu aniversarea a 40 de ani de la victoria asupra fascismului, contribuția materială și umană a țării noastre a fost reflectată necorespunzător, fără a fi respectată realitatea istorică.

Ar fi oportun ca ziariștii străini obiectivi să se documenteze asupra unora dintre aceste probleme și să le prezinte real în presa din țările lor.

- 5) La recente tratative privind planul de acțiune pentru realizarea Programului de lungă durată până în anul 2000, România a făcut propuneri concrete de colaborare economică, specializare și cooperare în producție.

Cu toate acestea, România nu a făcut nici o concesie principiilor promovate în politica sa externă, deși se pare că scopul urmărit de sovietici era acesta.

- 6) România va milita ferm pentru ca, pe baza principiilor depline egalități în drepturi, a respectării dreptului fiecărui partid de a-și elabora independent linia sa politică generală, de a se exclude orice amestec în treburile interne, să întărească, totodată, solidaritatea și unitatea partidelor comuniste și muncitorești (...).

Unele stări de lucruri negative în dezvoltarea economiilor țărilor noastre se datorează și deficiențelor care au existat și mai există în procesul de colaborare și cooperare în cadrul CAER, neîndeplinirii unei serii de obiective importante pe care ni le-am propus în Programul de lungă durată.

- 7) Dacă va fi aprobat proiectul de lege privind retragerea pentru șase luni a clauzei națiunii cele mai favorizate, aceasta va fi de natură să afecteze grav relațiile româno-americane și nicidecum situația României care s-a dezvoltat într-un ritm bun și constant și până în 1975 (...).

Cum România nu înseamnă Cehoslovacia din 1968 sau Polonia din 1981, ea și-a ales o cale liberă, independentă de construcție socialistă, iar ceea ce a realizat până în 1984 (când a fost promulgată Legea comerțului din SUA), a făcut-o fără să beneficieze de condițiile cele mai avantajoase și deci, o va putea face și de acum înainte, lipsindu-ne de clauză, chiar dacă poporul român va trebui să depună eforturi mai mari, pentru a nu da satisfacție Administrației Reagan care se prevalează de așa zisa „protecție” a drepturilor omului.

- 8) SUA ar trebui să fie conștiente și să nu uite că România a fost singurul stat socialist care a acceptat, spre nemulțumirea URSS și Bulgariei, vizite ale unor nave militare americane în portul Constanța.

Dacă SUA vor continua să facă tot felul de presiuni asupra României, atunci în condițiile în care partea americană este interesată în continuare în efectuarea unor astfel de vizite și chiar în situațiile de necesitate, care ar impune acostarea în vreun port românesc, guvernul român va analiza cu circumspecție o asemenea solicitare și nu este exclusă posibilitatea ca să nu fie permisă vizita nici unei nave militare americane.

- 9) Dacă Administrația americană se află într-o «dilemă morală» în ceea ce privește revalidarea anuală a clauzei națiunii cele mai favorizate țării no-

astre, România nu va fi în nici o dilemă când își va reorienta comerțul său exterior spre Japonia, țările membre ale Pieței comune, precum și alte state industrializate, care oferă aceeași gamă de produse de care avem nevoie, la prețuri chiar mai rezonabile decât cele practicate de SUA (...).

Țara noastră consideră că punerea anuală în discuție a clauzei, dă prilej cercurilor din Congres, ostile României, de a folosi clauza ca mijloc de presiune politică și de amestec în treburile noastre interne”²¹.

Plasarea acestor versiuni semnifica faptul că regimul de la București nu era dispus să facă nici o concesie în privința adoptării reformelor inițiate de către sovietici, această atitudine ieșind cel mai bine în evidență cu prilejul discuțiilor bilaterale. Așa cum transmitea corespondentul BBC, Martin Sixsmith, „ca de obicei trebuie întotdeauna să citești printre rânduri cuvântările la nivelul țărilor din Blocul de Est, dar dacă acceptăm ideea că Gorbaciov a venit aici pentru a-și exprima nemulțumirea vis-a-vis de modul în care președintele român conduce lucrurile și să încerce să-l convingă să urmeze unele din reformele introduse de Moscova, atunci consider că au existat semne evidente de neînțelegere între retorica de înțelegere tovărășească și faptele reale. De pildă, președintele român a făcut patru referiri separate și foarte evidente cu privire la ceea ce a numit «nobilele principii ale socialismului» care asigură fiecărei națiuni socialiste dreptul de a-și alege singură calea națională. El a spus că numai prin respectarea dreptului fiecărei țări de a-și alege propriile-i căi de dezvoltare se poate construi socialismul. Lui Gorbaciov este puțin probabil să-i fi scăpat referirile repetate ale președintelui român la faptul că socialismul se bazează pe respectul suveranității naționale și al independenței cât și al neamestecului în treburile interne. Acestea sunt mesaje clare că România nu dorește sfaturile Moscovei”²². La rândul ei, corespondenta publicației „Baltimore Sun”, Kay Withers, afirma că „Gorbaciov a lăsat să se înțeleagă că șeful statului român trebuie să renunțe cât mai urgent la politica sa prezentă. De asemenea, Gorbaciov a mai făcut remarcă cu privire la înlăturarea nepotismului din viața politică, subliniind că în URSS asemenea tare ale societății au dispărut. Kay Withers a mai precizat că Mihail Gorbaciov a explicat că oamenii sunt mai importanți decât producția și că ei nu trebuie sacrificați de dragul producției, importantă fiind fericirea poporului. Ziarista americană a mai remarcat și faptul că totul aici i se pare ciudat, straniu și pasiv, în sensul că România este o țară ciudată, excentrică, unde ziariștilor nu li se permite să ia legătura cu oamenii de rând”²³.

Într-o altă corespondență ziaristul italian Geminazzi de la ziarul „Avvenire”, insista asupra faptului că „secretarul general al CC al PCUS a făcut o referire publică și directă la situația economică și socială tristă în care se află românii, arătând că oamenii sovietici cunosc preocupările lor, dar și dificultățile care

²¹ ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 10758, vol. 12, ff. 71-78.

²² *Ibidem*, f. 124.

²³ *Ibidem*, f. 126.

există în viața cotidiană a românilor. Această referire a determinat o atitudine glacială a autorităților române prezente în tribună inclusiv a președintelui care numai cu puțin timp înainte în discursul său a insistat îndelung asupra bunăstării și fericirii poporului”²⁴.

Alte opinii consemnate de corespondenții de presă acreditați la București făceau referire la „fricțiunile în raporturile româno-ungare, determinate de problema Transilvaniei, care au degenerat în ultima vreme, până la a se ajunge la un conflict diplomatic deschis cu Ungaria”, s-a apreciat că s-au datorat unei „polemici privind minoritatea maghiară din România, polemică de care Moscova nu numai că nu este străină, dar a și inspirat-o”.

Legat de acest aspect s-a mai afirmat că «România și-a accentuat naționalismul», căutând contacte cu Cehoslovacia, care, și ea mai puțin adaptabilă la noul reformism sovietic, se află într-o situație aproximativ similară, deși mai puțin explicită, în ceea ce privește problema minorității maghiare. Așa se explică «vizita blitz» a șefului statului român efectuată la Praga”²⁵.

Concluzia pe care mas-media occidentală a tras-o în cursul vizitei liderului sovietic a fost aceea că Ceaușescu și Gorbaciov „s-au displicut reciproc”. După cum remarcă la 26 mai 1987, orele 18:30, același corespondent BBC, Martin Sixsmith în comunicarea pe care a transmis-o colegului său Longman de la Londra, consemnată de către Securitate, „adunarea la care a participat i-a inspirat sentimentul că s-a vorbit dur de ambele părți și că unele probleme au început să fie publice. La toasturile rostite cu ocazia recepției oferite de șeful statului român în onoarea lui Mihail Gorbaciov s-a precizat că acestea au reflectat poziția clară a președintelui Ceaușescu de a respinge ideile de integrare ale lui Mihail Gorbaciov”. Apreciind că „Mihail Gorbaciov a încălcat toate formulele protocolare care prevăd aprecieri reciproce a ideilor exprimate de cei care toastează”, ziaristul englez trăgea concluzia că «deși se pare că între români și sovietici este un război total», șeful statului român nu pare timorat de acest lucru”²⁶.

Gesturile de frondă ale liderului român față de reformele inițiate de Moscova, precum și relansarea unor argumente care pledau în favoarea existenței unor disensiuni între regimul de la București și Uniunea Sovietică, precum și posibilele implicații pentru Occident ce ar decurge din schimbarea orientării României, nu îi mai puteau veni însă în ajutor, așa cum s-a întâmplat în august 1968, mai ales că, în septembrie 1989, când a ținut discursul răsunător asupra dezarmării multilaterale la Națiunile Unite, Gorbaciov a adăugat categoric că „noua fază cere dezideologizarea relațiilor dintre state”, ceea ce arăta că era gata să privească cu indiferență benignă dacă nu cu aprobare, faptul că fostele state comuniste au abolit sistemul comunist multipartidist”²⁷.

²⁴ *Ibidem*, f. 129.

²⁵ *Ibidem*, f. 144.

²⁶ *Ibidem*, f. 134.

²⁷ Ghiță Ionescu, *Oameni de stat într-o lume interdependentă. Adenauer, De Gaulle, Thatcher, Reagan și Gorbaciov*, Editura All, București, 1998, p. 343.

Evenimentele anului 1989 nu ar fi fost însă posibile dacă factorii de decizie din Uniunea sovietică nu ar fi ajuns la concluzia că statutul de superputere și hegemonia ideologică și politică pe care aceasta o implică, impunea costuri economice apăsătoare cu beneficii foarte scăzute, cum a fost cazul revoluțiilor socialiste din Angola, Mozambic și Etiopia precum și în creșterea agitației revoluționare din America Latină unde s-au înregistrat puține succese palpabile, iar invadarea Afganistanului a avut drept rezultat reluarea cursei înarmărilor cu Statele Unite, totul culminând cu neliniștea provocată de Inițiativa de Apărare Strategică inițiată de președintele Reagan. Deschiderea din politica externă a lui Mihail Gorbaciov a dus la semnarea în 1987 la Washington a Tratatului cu privire la Forța Nucleară cu Rază Medie de Acțiune, cea mai semnificativă măsură de control al armamentelor de la începutul Războiului Rece, la o schimbare de orientare a implicării sovietice din Afganistan, Africa de Sud, Orientul Mijlociu și Golful Persic, precum și așa cum am mai amintit la evenimentele din anul 1989 din Europa Centrală și de Est (reunificarea Germaniei, prăbușirea sistemului comunist, CAER-ul și Pactul de la Varșovia au încetat din punct de vedere instituțional să mai existe, iar din punct de vedere structural, diviziunea dictată de Războiul Rece și-a pierdut rațiunea de a fi).

Încheierea ostilităților cu Uniunea Sovietică a fost marcată de dezbateri intense, ample și confuze, despre interesele naționale americane. Anticipând acest lucru, consilierul lui Gorbaciov, Gheorghe Arbatov a declarat oficialităților americane: „Ceea ce vă facem este cu adevărat teribil: vă lipsim de un dușman”. Cuvintele sale exprima un mare adevăr, acela că pentru americanul obișnuit, un interes național vital este un interes pentru care este dispus să-și dea viața și să-și sacrifice averea. În ceea ce privește relațiile sovieto-americane în perioada când în fruntea URSS se afla Gorbaciov, iar Statele Unite îl aveau președinte pe George Bush acestea s-au sprijinit pe înțelegeri realizate la cele mai înalte nivele, adesea în secret și consultându-se numai cu consilierii lor cei mai apropiați, dezvoltând ceea ce au numit mai târziu un parteneriat între cele două superputeri. Una din aceste înțelegeri a fost cea de la Malta, în anul 1989, despre care Alexandru Bismertnîh, un înalt diplomat sovietic, avea să declare mai târziu că „dacă n-ar fi fost Malta, Uniunea Sovietică n-ar fi renunțat niciodată așa de ușor la controlul Europei Răsăritene și al Țărilor Baltice”²⁸. Acordând însă o atât de mare atenție relațiilor personale cu Gorbaciov, a fost nevoie de puciul eșuat, din august 1991, pentru ca Bush să se convingă că vremea liderului sovietic trecuse și că venise momentul reorientării politicii americane spre Elțin și spre republici.

Călcâiul lui Ahile: problema națională

De-a lungul istoriei, poporul rus s-a clădit în jurul unei entități statale și ideologii comune (Rusia monarhică și creștină sau comunismul)²⁹. Realizând

²⁸ Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *La cele mai înalte nivele*, Editura Elit, București, 1995, p. 234.

²⁹ Helene Carrere d'Encausse, *La gloire des nations ou la fin de l'Empire Soviétique*, Fayard, Paris, 1990, p. 398.

acest imperiu, URSS a constatat că prețul plătit a fost refuzul modernizării. Comunismul sovietic oferea în aceste condiții, la sfârșitul anilor '80 o imagine care nu mai trebuia imitată pe viitor, ci evitată³⁰. Ca urmare, încercarea de a transforma Uniunea într-o „alianță frățască”, așa cum se sublinia într-o lucrare propagandistică din acea perioadă³¹, era sortită eșecului, ultimii ani ai imperiului sovietic fiind o catastrofă filmată cu încetinitorul³². Răspunsurile birocratice ale puterii centrale la mișcările izbucnite în interiorul celor 15 republici (revizuirea constituțională din 1 decembrie 1988 ce viza transformarea Uniunii Sovietice într-un stat socialist de drept în care rolul partidului și statului urmau să fie separate, alegerile pentru Congresul deputaților poporului din 26 martie și 9 aprilie 1989, în care pentru prima dată după anul 1917 electoratul sovietic urma să-și exprime opțiunea pentru o pluralitate de soluții atât din rândurile Partidului Comunist, cât și din societatea civilă ce renăștea, adoptarea legii asupra procedurilor juridice și constituționale pe care trebuie să le parcurgă o republică pentru a ieși din Uniune, înființarea funcției de președinte al URSS - Gorbaciov fiind primul și singurul lider care avea să-și execute mandatul începând cu 15 martie 1990) s-au dovedit a fi inutile. Cedările din politica externă au încurajat secesionismul în care sentimentul național era puternic, însă dezintegrarea Uniunii nu s-a datorat forțelor naționaliste, ci disoluției autorității centrale după puciul din august 1991, care a silit fiecare regiune sau subunitate a țării să aibă grijă de ea însăși și, nu în ultimul rând, de ce se mai putea salva din ruinele unei economii care se prăbușea³³.

La 8 decembrie 1991, președinții Rusiei, Ucrainei și Bielorusiei puneau bazele Comunității Statelor Independente, noua formulă ce înlocuia Uniunea Sovietică, iar la 25 decembrie același an, președintele Mihail Gorbaciov își anunța demisia din toate funcțiile³⁴. URSS și comunismul de tip sovietic își încetau existența.

Gorbaciov a încercat să salveze Uniunea Sovietică prin internaționalism și a pierdut. Cedările succesive în fața Occidentului s-au făcut după cum remarcă unii analiști pentru a permite Rusiei, moștenitoarea defunctei URSS, să evite căderea în statutul de putere de rangul doi (așa cum s-a întâmplat cu Imperiul britanic) și să se mențină în prim-planul politicii mondiale, evenimentele din 11 septembrie 2001 propulsând-o în condiția de partener a SUA în lupta împotriva terorismului internațional.

Concluzii

În studiul său *Eroul în istorie*, scris în 1943, filosoful american Sidney Hook face o distincție între liderul evenimential, sub a cărui conducere au loc

³⁰ Zbigniew Brzezinski, *op. cit.*, p. 227.

³¹ Alexandr Proskurin, *Alianța frățască*, Editura Agenției de presă Novosti, Moscova, 1987.

³² Eric Hosbawn, *op. cit.*, p. 562.

³³ *Ibidem*, p. 563.

³⁴ Henry Bogdan, *op. cit.*, p. 411.

transformări importante, și liderul evenimentist care descătușează forțele istoriei și se transformă apoi în stăpânitorul și modelatorul lor. Gorbaciov a fost în primii ani ai conducerii un lider evenimentist, sfârșind apoi ca un martor perplex al consecințelor revoluției care a cuprins Europa răsăriteană și republicile unionale³⁵.

Cu toate acestea, rolul său în încheierea Războiului Rece nu poate fi neglijat. După cum aprecia politologul Ghiță Ionescu, „asemenea lui Lenin, dar împotriva lui Lenin, Gorbaciov a fost un revoluționar, deoarece revoluționarii disting ceea ce stă în calea viitorului, fără să știe sau chiar fără să le pese prea mult de ceea ce va aduce viitorul. Cartea lui Gorbaciov, *Perestroika*, este la fel de slabă și de utopică precum cartea lui Lenin, *Statul și revoluția*. Dar, așa cum Lenin a făcut imposibil ca țarismul să se întoarcă vreodată, la fel Gorbaciov a făcut suficient pentru a împiedica orice întoarcere a regimului leninist”³⁶.

Summary

«The most dangerous time for a bad regime occurs when it tries to improve itself», says Alexis de Tocqueville. Mikhail Gorbachev, the last General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union, and the first and last head of state of the USSR, initiated his new policies of perestroika and glasnost with goals was to reform the soviet economic system and opening the country to Western political and cultural influence. In foreign policy, he brought an end to the Cold War. The reactions in East-Central Europe to changes under way in the Soviet Union reflect the variety of local situations. In Romania the Party has confiscated by the Ceaușescu clan, and the Romania's leader refused soviet reforms.

³⁵ Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit.*, p. 668-669.

³⁶ Ghiță Ionescu, *op. cit.*, p. 371.

Vittorio Daniele*, Paolo Malanima**

DIVERGENȚĂ ȘI CONVERGENȚĂ ÎN SPAȚIUL MEDITERANEAN ÎN PERIOADA 1950-2010***

Divergența în nivelele relative de productivitate și în standardul de trai dintre națiuni apare ca una din trăsăturile dominante ale istoriei economice moderne (Pritchett, 1997). Între 1870 și 1990 raportul de venit pe cap de locuitor dintre țările bogate și cele mai sărace a crescut, cu un indice aproximativ egal cu cinci. Dacă în 1870 cea mai bogată națiune din lume, avea venitul pe cap de locuitor de aproximativ nouă ori mai mare decât cel al celei mai sărace națiuni, astăzi acesta este de cincizeci de ori mai mare.

Pe parcursul secolului al XIX-lea, diferențele dintre regiuni în întreaga lume au crescut continuu. Între cele două războaie mondiale creșterea diferențelor de dezvoltare a continuat, dar cu o rată redusă. După cum arată centrele de cercetări la această temă, cel mai înalt nivel de inegalitate între națiunile lumii a fost atins în jurul anului 1950¹. După al Doilea Război Mondial, pe măsură ce un număr tot mare al populației de pe glob a început să împartă beneficiile dezvoltării tehnologice, s-a înregistrat o stabilitate a decalajelor pe scală globală timp de câteva decenii, după unele relatări (Toniolo și Walker, 2000) , sau o scădere a decalajelor, după alte relatări (Milanovic, 2005, p. 141). În cele din urmă, în ultimii treizeci - patruzeci de ani, geografia economică a lumii s-a schimbat radical.

Timpul și ritmurile recente de schimbare au fost, în mare măsură, marcate de accelerarea creșterii unor economii în curs de dezvoltare, în special e vorba de China și India. În aceste două țări în prezent locuiesc mai mult de 2 miliarde și 400 de milioane de oameni: aproximativ o treime din populația lumii. Ratele de creștere ale PIB-ului pe cap de locuitor din 1980 până în 2010 au fost de 7,3 la sută anual în China și 4,3 în India. Nu s-a mai întâmplat până acum ca o populație atât de numeroasă să cunoască o dezvoltare economică atât de rapidă. Consecințele care rezultă din aceasta sunt multiple: una dintre acestea este declinul inegalității mondiale în distribuția veniturilor între țări.

* **Vittorio Daniele**, doctor în științe, cercetător în domeniul Economiei Politice, Universitatea Magna Graecia din Catanzaro – asociat la Institutul de Studii a Societăților Mediteraniene al Consiliului Național de Cercetări din Italia (ISSM al CNCI)

** **Paolo Malanima**, doctor în științe, Profesor de Istorie a Economiei la Universitatea Magna Graecia din Catanzaro – Director al Institutului de Studii a Societăților Mediteranei a Consiliului Național de Cercetări din Italia

***Articolul, tradus din limba italiană, reprezintă comunicarea profesorului Paolo MALANIMA, ținută la seminarul *Diferențe în dezvoltarea spațiului mediteranean (anii '50 ai secolului al XX-lea - începutul secolului al XXI-lea)* derulat în cadrul Proiectului *Identitatea spațiului mediteranean și Europa de Est. Schimb de oameni și culturi (Caz de studiu Italia – Republica Moldova)*, Chisinau, 6 septembrie 2011.

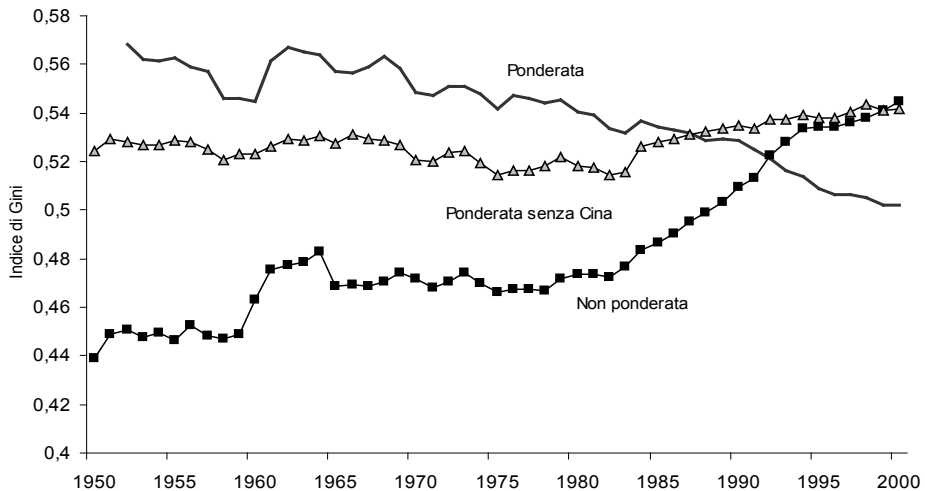
¹ Bourgnignon - Morisson (2002). Observațiile precedente se referă la inegalitățile între națiunile cu populație ponderată pentru fiecare națiune „per total”.

Scopul nostru în această lucrare este de a contura cadrul inegalităților în materie de dezvoltare, în contextul Mării Mediterane într-o perspectivă globală². După ce vor fi tratate actualele tendințe de inegalitate între țări, va fi examinată și problema decalajelor existente între economiile din spațiul mediteranean în perioada dintre 1950 și 2010, folosind diverse analize statistice. Se va încerca, în cele din urmă, de a evalua care sunt perspectivele pentru viitorul apropiat în baza tendințelor din ultimii ani.

1. Cadrul global

Figura 1 reprezintă evoluția coeficientului Gini pentru 140 de țări din 1950 până în 2000. Graficul arată cum ar fi crescut inegalitatea internațională în venitul pe cap de locuitor, dacă am atribui pentru fiecare țară aceeași pondere în indicele de concentrare: în această perioadă, de fapt, se înregistrează o creștere de 24 la suta. O tendință diferită se observă în schimb, dacă, în mod just, venitul pe cap de locuitor din fiecare țară este ponderat cu populația sa. În acest caz, inegalitatea la nivel mondial arată o reducere semnificativă începând cu anii șaptezeci: coeficientul Gini se reduce cu 12 la sută. După cum putem vedea, este important impactul creșterii populației chineze asupra tendinței inegalității mondiale. Excluzând China din calculele noastre, indicele de inegalitate internațională înregistrează o ușoară creștere (Milanovic, 2005).

Figura 1. Inegalitatea mondială, 1950-2000. Indicii Gini

Sursa: Milanovic (2005).

² Vom considera 20 de țări mediterane pentru care avem cifre compatibile PIB și asupra populației. Vom considera fosta Iugoslavie în calitate de națiune unică, știind că după 1991 a fost fragmentată în mai multe entități statale. De altfel, includem economiile spațiului mediteranean și teritoriile Palestinei, chiar și a Cisiordania și Fâșia Gaza.

Dacă acestea sunt tendințele mondiale, ce s-a întâmplat în spațiul mediteranean? Care au fost efectele creșterii economice și care a fost dinamica decalajului de dezvoltare? În această regiune, inegalitățile între națiuni, deja întâlnite și în trecut, au crescut sau au scăzut? Acestea sunt câteva din întrebările la care vom încerca să dăm răspuns în următoarele paragrafe.

2. Diferențe de dezvoltare și creștere

Și în spațiul mediteranean, la fel ca și în economia mondială, anul 1973 este un fel de cumpănă a apelor: începând cu acel an, de fapt, ritmul de creștere a încetinit, de la o rată de 4 la sută pe an pentru perioada 1950-1973 până la 1,3 în perioada 1973 - 2005 (Tabelul 1)³. Ca urmare a crizei din 2008-2009, în majoritatea economiilor din spațiul mediteranean, în special în cele mai dezvoltate, ratele de creștere ulterior au scăzut în perioada ultimilor cinci ani examinați.

Tabelul 1. Rata medie anuală de creștere în țările mediteranene între 1950 și 2010 (%)

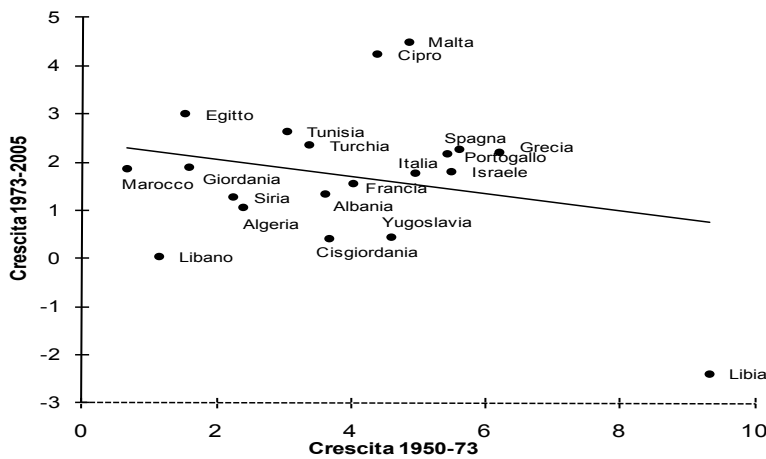
	1950-73	1973-2005	2005-2010	1950-2010
Portugalia	5,4	2,2	0,2	3,2
Spania	5,6	2,3	-0,4	3,4
Franța	4,0	1,6	0,1	2,4
Italia	4,9	1,8	-1,0	2,8
Malta	4,9	4,6	1,9	4,5
Iugoslavia	4,6	0,5	2,2	2,4
Albania	3,6	1,4	5,3	2,8
Grecia	6,2	2,3	0,6	3,4
Turcia	3,4	2,4	1,7	2,7
Cipru	4,4	4,4	0,7	2,9
Siria	2,2	1,3	1,2	2,0
Liban	1,1	0,0	1,0	4,1*
Israel	5,5	1,9	2,3	3,2
West Bank și Gaza	3,7	0,4	-3,1*	1,4*
Iordania	1,6	2,0	1,7	2,0
Egipt	1,5	3,1	3,9	2,6
Libia	9,3	-2,5	3,4*	2,2*
Tunisia	3	2,7	3,5	2,9
Algeria	2,4	1,1	1,4	1,6

³ Sursele reflecțiilor relative asupra economiilor mediteranene elaborate în următoarele pagini sunt constituite din The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, September 2011, <http://www.conference-board.org/economics>. Datele pentru Liban, Libia și Fâșia Gaza sunt din: A. Maddison, Historical Statistics of the World Economy, 1-2008 AD.

Maroc	0,7	1,9	3,6	1,7
Spațiul mediteranean	4,0	1,3	1,3*	2,4*

Sursa: Prelucrarea datelor The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, 2008 și 2011. Pentru Liban, Libia și Fâșia Gaza, datele A. Maddison, Historical Statistics of the World Economy, 1-2008. * Datele cuprin perioada 2005-2008 și 1950-2008.

Figura 2. Corelarea dintre datele de creștere 1950-1973 și 1973-2005.

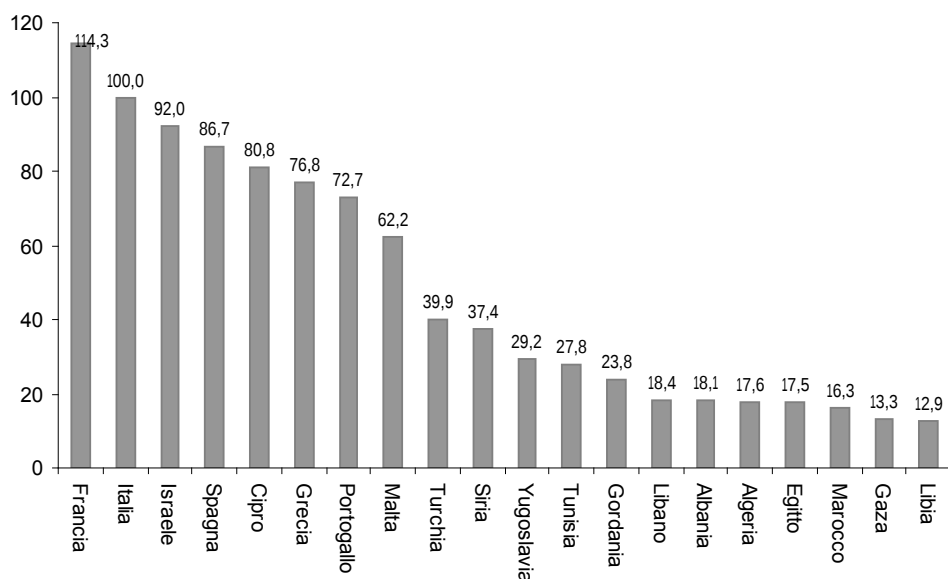
Sursa: Prelucrarea datelor The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

Variațiile de creștere în cele două perioade pot fi observate în Figura 2, în care sunt indicate în corelație ratele de creștere înregistrate înainte și după 1973. Corelația este aproape de zero, creșterea este foarte volatilă de-a lungul timpului. În unele țări, schimbarea ritmului de dezvoltare a fost dramatică. Este cazul Libiei, a cărei rată de creștere s-a schimbat de la 9,3 la sută până la 2,5 la sută pe an, este și cazul fostei Iugoslavii unde rata s-a schimbat de la 4,6 la sută la 0,5 la sută, sau cazul Palestinei unde creșterea a încetinit brusc. Încetinirea ritmului de creștere a fost, însă, sensibilă și în țările avansate: Franța, Italia, Spania și Israel care au înregistrat reduceri mai mult sau mai puțin considerabile în ratele de creștere a veniturilor pe cap de locuitor.

Într-o perioadă de timp destul de mare, chiar și mici diferențe în ratele de creștere generează diferențe mari în nivelul de dezvoltare. În cazul spațiului mediteranean, nivelele de dezvoltare relativă a țărilor ne permit delimitarea a două mari zone geo-economice. Prima include țările cu venituri ridicate, astăzi

membre ale UE: Franța, Italia, Spania, Grecia și Portugalia, împreună cu Malta și Cipru, au un nivel al venitului pe cap de locuitor peste media economiilor din spațiul mediteranean. Numai Franța, Italia, Spania, Portugalia dețineau 75 la sută din producția totală a țărilor mediteranene în 2005. A doua zonă include țări pe care Banca Mondială le clasifică drept țări cu venituri medii: e vorba de țările din Orientul Mijlociu și Africa de Nord, precum și de țările balcanice din fostul bloc sovietic. Israelul este o excepție: printre țări non-europene, este singura care se clasează printre cele cu venituri înalte⁴.

Figura 3. PIB-ul pe cap de locuitor în țările spațiului mediteranean în anul 2005

Sursa: Prelucrarea datelor: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008

Valorile PIB-ului pe cap de locuitor rezuma diferențele de dezvoltare existente acum între țările mediteranene. Așa cum arată în figura 3, aceste diferențe sunt semnificative: în Libia și Palestina PIB-ul pe cap de locuitor este mai mic cu 15 la suta comparativ cu cel al Italiei; în Liban, Albania, Algeria, Egipt și Maroc este mai mic cu 20 la sută decât cel italian.

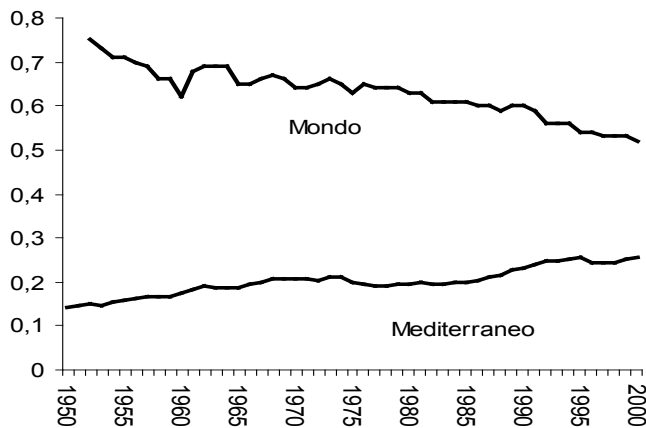
Deși decalajele de dezvoltare sunt mari în spațiul mediteranean, sunt în continuare mai mici decât cele găsite pe o scară globală. La nivel mondial includerea unor țări foarte sărace, cum ar fi cele din Africa sub-sahariană - din care

⁴ Conform clasificării Băncii Mondiale țările cu venituri ridicate au PIB-ul pe cap de locuitor superior sumei de 10.066 \$, cele cu un venit mediu intră în cifrele între 825 și 10.065\$, cele cu un venit inferior au PIB-ul pe cap de locuitor inferior cifrei de 825\$ anual.

provine o parte considerabilă a migrației ce afectează Marea Mediterană – accentuează decalajul dintre bogați și săraci.

Considerând indicii Gini drept măsură a inegalității, valorile din spațiul mediteranean în 2000, de 0,35, nu este departe de cel pe care îl găsim în țările din Europa de Vest (în distribuția veniturilor personale) în ultimele două decenii, în timp ce indicii global atinge valoarea de 0.500 (Figura 4).

Figura 4. Indicii de inegalitate Theil (ponderat) în lume și în spațiul mediteranean (1950-2005)

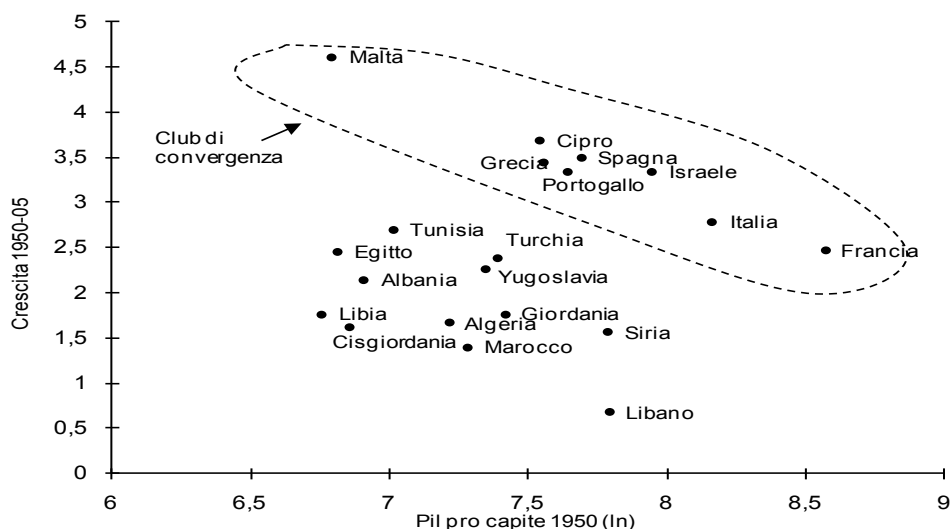
Sursa: Prelucrarea datelor: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008

Analizând economia la nivel global, diferența valorilor este mult mai mare decât în spațiul mediteranean, și distanța dintre cei care se află în vârful ierarhiei și cei care sunt la baza este, de asemenea, mult mai mare. Continuând tendința actuală, cele două curbe ale inegalității la nivel global și cea a spațiului mediteranean s-ar putea întâlni prin anul 2030 (cel puțin, utilizând indicii Theil din figura 4). La acel moment, diferența de 0,340 ar fi aceeași pe scară globală și mai mică în țările mediteranene⁵.

Din 1950 pana in prezent, poziția relativă a țărilor în clasamentul bunăstării economice s-a schimbat. Unele economii, relativ sărace în trecut, au cunoscut un proces de creștere considerabilă: de-a lungul timpului, decalajul față de țările mai bogate din partea de sus a clasamentului, s-a redus. Țări cum ar fi Malta, Cipru, Spania, Grecia, Portugalia s-au apropiat la nivelul producției pe cap de locuitor de Italia și Franța. În alte economii, în schimb, ratele reduse de creștere au dus la o înrăutățire a condițiilor.

⁵ Diminuarea inegalităților între țările spațiului mediteranean, care a avut loc în ultimii ani, ar putea regla posibila convergență a deosebirilor la scara mondială și la scara mediteraneană, într-o perioadă mai îndelungată

Figura 5. Corelația între nivelul inițial al PIB-ului pe cap de locuitor și rata medie anuală de creștere 1950-2005

Sursa: Prelucrarea datelor: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

Ca decalajele de dezvoltare să se reducă, e necesar ca țările sărace inițial să ajungă la rate mai mari decât a celor inițial bogate. Trebuie, deci să existe o relație inversă între anumite condiții economice de plecare și ratele de creștere ulterioară. Ipoteza neoclasică de convergență absolută poate fi ușor verificată prin corelația dintre PIB-ul pe cap de locuitor (în logaritmi) în perioada inițială și rata medie de creștere anuală în perioada următoare. După cum se poate vedea în Figura 5, care se referă la economiile mediteraniene, dispersia de puncte care reprezintă țări nu dezvăluie existența unui proces de convergență economică. Economiiile care au fost mai sărace la sfârșitul celui de-al doilea război mondial nu au realizat rate de creștere mai mari decât cele ale economiilor mai avansate, ratele lor au fost mai mici, în medie. Mai simplu zis, în contextul Mediteranean, divergența (sau, mai degrabă, lipsa de convergență) se dovedește a fi caracteristica fundamentală a dezvoltării economice din ultimii cincizeci de ani.

3. Două concepte ale inegalității

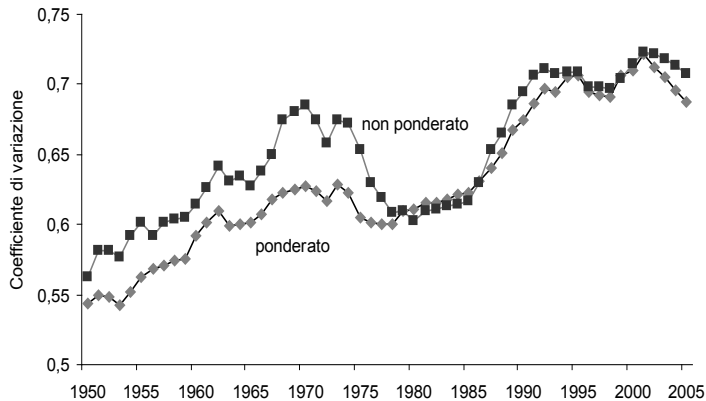
Inegalitatea internațională în venituri poate fi măsurată în mod diferit. Primul – cel mai simplu – mod de măsurare se bazează pe venitul mediu al fiecărei țări, independent de dimensiunea acesteia. E metoda pe care am urmat-o până acum, ținând cont de venitul (sau de PIB-ul) din fiecare țară și observând apoi diferențele relative între țări. Acest concept al inegalității se referă la țări fără a ține

cont de numărul populației acestora. De fapt, acest concept privește inegalitatea *între națiuni*.

Există și un al doilea concept de inegalitate între țări. Și acesta ia în considerație veniturile medii ale oricărei națiuni. Inegalitatea este însă evaluată prin populație. Ideea care stă la baza procedurii e că îmbunătățirea venitului mediu al unei țări puternic populate ar modifica bunăstarea mondială într-o măsură mai mare decât cea a unei țări cu populație mică. În acest paragraf vom examina inegalitatea în economiile Mediteranei, referindu-ne la cele două concepte pomenite mai sus.

Figura 6 arată traseul coeficientului de variație (ponderat și neponderat pentru populație) în douăzeci de țări mediteranene, examinate de noi între 1950 și 2005.

Figura 6. Coeficientul variației PIB pe cap de locuitor în țările mediteranene, 1950-2006

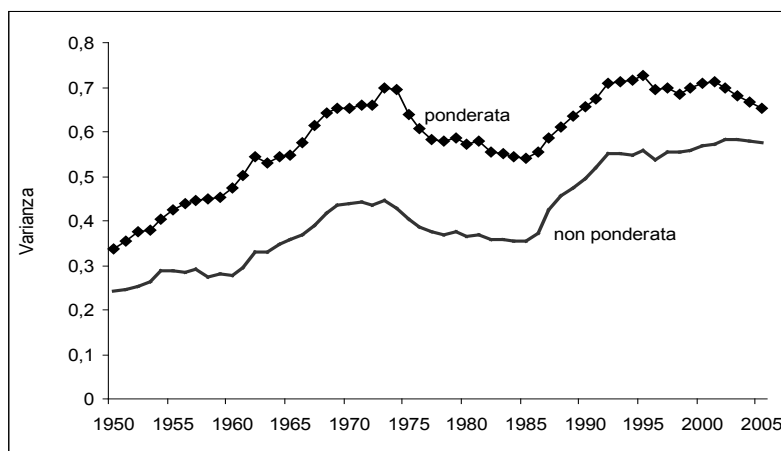

Sursa: Elaborare pe datele The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

E de observat cum coeficientul crește foarte rapid, ajungând la un nivel maxim la începutul anilor șaptezeci, ulterior coboară - semnalând o reducere a inegalităților - pentru a reveni la o creștere începând cu jumătatea anilor optzeci. Se vede, pe lângă aceasta, că diferențele în valoarea coeficienților sunt semnificative doar până la jumătatea anilor optzeci; în anii următori, calculul pentru populație nu schimbă substanțial valoarea coeficientului variației care se ridică la aproximativ 0,70. În perioada examinată, coeficientul crește cu aproximativ 26 la sută.

Și variația logaritmică a PIB pe cap de locuitor (ponderată și non ponderată) arată o linie ascendentă a inegalității între țări. O rapidă creștere a inegalității se mai observă în perioada 1950-1975 și o reducere în deceniul 1975-1985, urmată de o ulterioară creștere (Fig. 7).

Figura 7. Indicele de variație al logaritmului PIB pe cap de locuitor între țările Mediteranei 1950-2006

Sursă: Elaborare pe datele The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

În general, în cei peste cincizeci de ani examinați, indicele de variație ponderat pentru populație crește cu 94 la sută, cel neponderat cu 138, trecând de la 0,24 la 0,58. În sfârșit, evoluția inegalității între țări e reprezentată de indicii Gini și Theil. Și în acest caz, inegalitatea între națiuni urmează evoluțiile descrise anterior⁶.

Diversii indici ai inegalității prezentați confirmă aceleași tendințe, pe care le putem rezuma în următoarele două puncte:

- Trendul inegalității descrie o creștere importantă, care scade doar din anul 2000;
- Trendul crescător este întrerupt în anii 1973-85.

E util, la acest punct, pentru a lămurii trendul general și întreruperea care se manifestă între 1973 și 1985, să ne îndreptăm atenția spre dinamica creșterii și a decalajului în interiorul celor două grupuri de țări care formează Mediterana, adică la țările cele mai avansate și la cele cu o dezvoltare întârziată.

4. Două grupuri

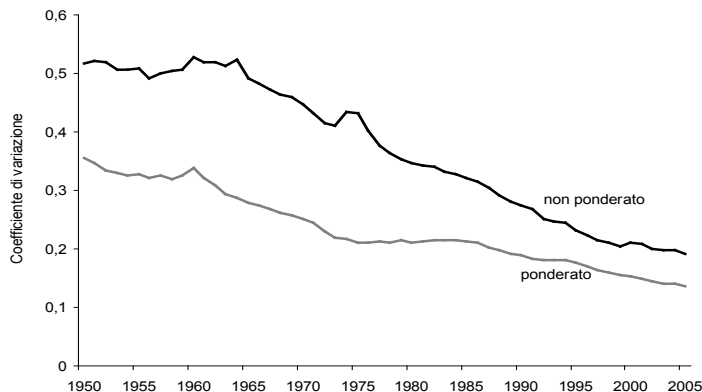
Dacă decalajele de dezvoltare între națiunile Mediteranei au crescut în ultimii cincizeci de ani, ce s-a întâmplat în acest sens între diverse grupuri de

⁶ Indicele Gini e unul al indicatorilor inegalității cel mai des folosiți. E de menționat că, atunci când se folosesc mici eșantioane de date, acest indice tinde să sufere distorsiuni spre jos. Asemenea distorsiuni se diminuează odată cu creșterea observațiilor disponibile.

țări? Desigur că răspunsul la această întrebare este strâns legat de alte modalități de clasificare (de exemplu, geografică, economică, politică), utilizate pentru a grupa țările. Urmând clasificarea Băncii Mondiale, vom lua în considerație două grupuri de țări: cele cu venit înalt și cele cu venit mediu.

În țările care azi au un venit înalt – cele care aparțin Uniunii Europene plus Israelul – se observă o puternică corelare negativă între PIB-ul pe cap de locuitor inițial și rata de creștere. Ceea ce înseamnă că acest grup de națiuni – un club de convergență – a cunoscut un proces semnificativ de scădere a decalajelor de dezvoltare; distanțele între veniturile pe cap de locuitor s-au redus; condițiile economice au devenit mai apropiate. Creșterea susținută a economiei spaniole a contribuit în mod decisiv la această reducere a diferențelor economice în economiile cele mai avansate (Figura 8).

Figura 8. Coeficientul variației în țările mediteranene cu venit înalt, 1950-2005.

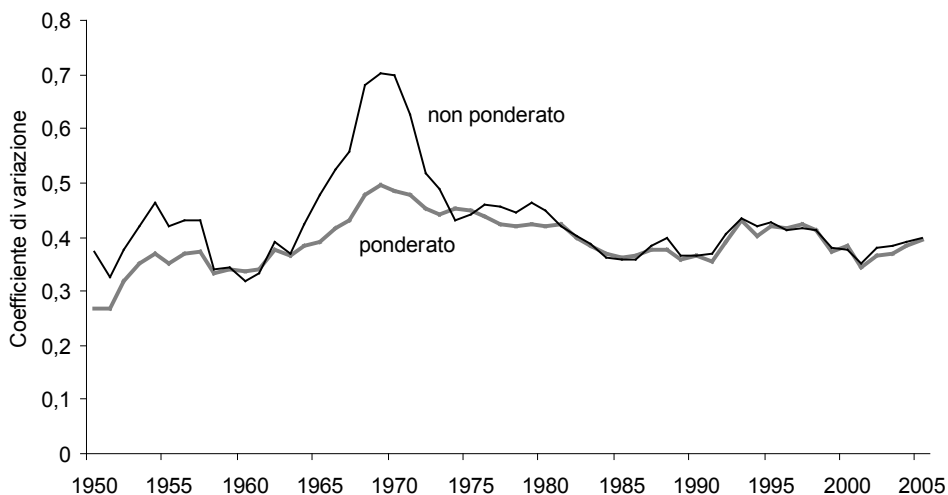
Sursă: Elaborare pe datele The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

În țările în care nivelul produsului pe cap de locuitor este mai redus lucrurile au mers altfel. Se atestă în aceste țări o divergență persistentă între nivelurile de dezvoltare (Figura 9). Analizând în special curba descrisă de indicele ponderat de concentrație, se observă că acesta se menține, din 1950 până în 2005. Din anii 80 până în 2005, acesta variază puțin în raport cu o linie dreaptă.

Dacă, în sfârșit, reunim într-un singur grafic tendințele celor două grupuri de țări, putem înțelege mai bine cum persistența unei puternice inegalități, pe de o parte, și convergența spre niveluri înalte ale produsului pe cap de locuitor, pe de alta, se rezolvă în inegalitatea crescândă pe care am descris-o anterior (Figura 10). Concluzia e că divergența, și nu convergența, caracterizează parcursurile de dezvoltare economică a națiunilor mediteraniene.

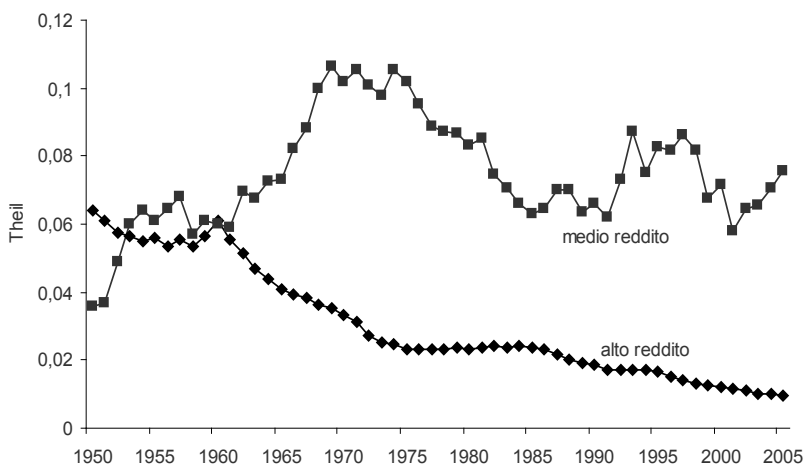
Graficul ne permite și înțelegerea rațiunilor imediate ale întreruperii sau căderii inegalității între 1973 și 1985. În această perioadă, în timp ce în economiile cu venit înalt inegalitatea e staționară, aceasta se reduce drastic în economiile cu venit mediu sau jos, înainte de a reveni în anii '90.

Figura 9. Coeficientul variației în țările mediteranene cu venit mediu-scăzut, 1950-2005

Sursă: Elaborare pe datele The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

Figura 10. Indicii Theil pentru grupurile țărilor mediteranene, 1950-2005

Sursă: Elaborare pe datele The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

5. Diferențe internaționale și diferențe globale

În acești ultimi ani, s-au făcut diverse tentative de integrare a distribuției inegalității personale în interiorul țărilor în măsurări ale inegalității internaționale⁷. Raportând la populație diverși indici economici ai concentrației care sunt de obicei utilizați, se face un pas înainte spre o mai bună cunoaștere a inegalității deoarece se atribuie greutate diferită unor țări populate diferit. Este ceea ce am făcut în paragraful precedent. Această abordare ar echivala, totuși, cu examinarea cetățenilor unor țări ca fiind egali, sub aspect economic, deoarece fiecăruia îi este atribuit venitul mediu al țării. Un pas ulterior spre o estimare mai credibilă a inegalității constă în integrarea în elaborările statistice a valorii indicelui Gini pentru inegalitatea personală a veniturilor în interiorul țărilor, conform formulei următoare:

$$G = \left(\sum_{i=1}^n G p_i \pi_i \right) + \left\{ 1 - \sum_i [(y_i^{cs} + y_{i-1}^{cs}) \cdot (Pop_i^{cs} - Pop_{i-1}^{cs})] \right\}$$

în care G_i se referă la indicele inegalității țării i reprezentată de indicele de concentrație Gini, p_i se referă la cota populației țării i din totalul țărilor Mediteranei și π_i la cota produsului țării i în raport cu produsul tuturor țărilor Mediteranei. În acest fel se consideră universul statistic examinat ca o singură țară pe care o analizăm ca inegalitate între indivizi. În loc de inegalitate internațională, se obișnuiește să se vorbească, în acest caz, de inegalitate globală.

Un obstacol pentru estimările de acest tip care ar cuprinde o perioadă de timp mai mare de câteva decenii îl constituie carența cunoștințelor credibile despre distribuirea produsului în interiorul diverselor țări sau a consumurilor, acceptate ca "proxy" ale produsului. Indicii de concentrație, de tipul indicelui Gini, sunt în realitate acceptabile pentru epoci foarte apropiate de noi și doar pentru unele țări. Fiecare rezultat asupra trecutului mai îndepărtat nu poate permite decât estimări de mare aproximație⁸.

Când examinăm un număr mai mic de țări, precum cele 24 care formează Mediterana, dat fiind caracterul limitat al universului statistic, pentru a atinge rezultate satisfăcătoare datele disponibile ar trebui să fie și mai credibile. Pentru anii din jurul lui 1995, *Penn World Tables* furnizează indicele Gini pentru țările Mediteranei. Nu pare, pentru moment, a fi posibil să acopere perioada precedentă. Integrarea inegalității distributive sporește valoarea indicelui Gini calculat anterior cu 10 la sută. Datele referitoare la deceniile precedente, disponibile doar pentru anumite economii mai avansate, nu modifică substanța

⁷ A se vedea, în acest sens, în special Milanovic (2005).

⁸ Ca în cazul lui Bourguignon-Morrisson (2002).

considerațiunilor noastre⁹. Pentru moment putem doar emite ipoteza că decalajul revelat de studiile noastre ar spori, dar nu ar modifica tendința generală.

6. Diferențele între regiuni și perspectivele de creștere

În baza datelor examinate acum și a tendințelor în curs e posibil să propunem o viziune pentru regiunile mai mult sau mai puțin omogene din punct de vedere geografic și să propunem câteva perspective pentru viitorul apropiat?¹⁰

După cum am văzut anterior, creșterea e un fenomen volatil. Rezultă din aceasta că ratele de creștere înregistrate în trecut nu ne permit să prezicem decât într-un mod grosolan ceea ce se va întâmpla în viitor. Din această cauză ceea ce putem face e doar să proiectăm ratele de creștere ale ultimilor ani astfel încât să estimăm dacă traseul trendului care, începînd cu 2000-2001, a redus divergențele, poate duce spre atenuări importante ale decalajelor și în cât timp. Desigur că marjele incertitudinii în acest caz nu pot fi decât foarte ample. Au fost excluși pentru moment anii de criză 2008-2009, considerați a fi fenomene temporare.

Să evaluăm mai întâi diferențele între patru grupuri de țări care manifestă caractere omogene. Se va vedea ulterior traseul în totalitatea sa.

Cele patru grupuri de țări sunt¹¹:

- Opt țări membre ale Uniunii Europene: e vorba de Portugalia, Spania, Franța, Italia, Slovenia, Grecia, Cipru și Malta;
- Cele șase țări care în mod declarativ și-au înaintat candidatura pentru a face parte din Uniunea Europeană: statele balcanice (Croația, Bosnia-Herțegovina, Serbia-Munte negru, Macedonia și Albania) și Turcia;
- Cele patru țări ale Orientului Mijlociu mediteranean (cu excepția Turciei): Israelul, Libanul și Siria;
- Cele cinci țări ale Nordului Africii: Marocul, Algeria, Tunisia, Libia și Egiptul.

În grupul celor opt țări care fac parte din Uniunea Europeană divergența va rămâne stabilă, în pofida ratelor de creștere ridicate ale Greciei și Sloveniei și a ratelor de creștere negativă ale Portugaliei și Maltei în anii 2000-2004 (Tabelul 2). Țările care prezintă abateri semnificative de la media de creștere a produsului pe cap de locuitor sunt, în realitate, țări destul de mici sub aspect demografic. Deo-

⁹ A se vedea sinteza asupra distribuirii personale a venitului în țările Mediteranei în Capasso, Astarita (2011).

¹⁰ Reluăm aici împărțirea pe țări de la Ancona (2008), căruia îi mulțumim pentru că ne-a pus la dispoziție lucrarea sa înainte de a fi tipărită. În tabelele următoare, produsul pe cap de locuitor și coeficientul de variație sunt raportate la populația diverselor țări. În proiectările pentru 2010 și 2015 se consideră că populația diverselor țări ar menține aceleași proporții ca în 2004.

¹¹ Pentru două din aceste țări (Serbia-Munte negru și Libia) nu sunt disponibile date referitoare la PIB la PPC (paritatea puterii de cumpărare) elaborate de Banca Mondială. Vom folosi datele conform ONU, chiar dacă nu sunt perfect comparabile cu primele.

arece atât PIB-ul pe cap de locuitor, cât și coeficientul de variație sunt raportate la populație, abaterile de la medie, care privesc națiunile mai puțin numeroase, nu modifică condițiile actuale.

Tabelul 2. Țările Mediteranei membre ale Uniunii Europene: PIB-ul pe cap de locuitor raportat la PPC în 2004 și previziunile pentru 2015 conform ipotezei de menținere a ritmurilor de creștere 2000-2004 (\$ int. 2000).

		PIB c.l. 2004	Populație (000)	Creștere 2000-04 (% anual)	PIB c.l. 2015
1	Franța	26.928,8	60.991	1,18	30.626,0
2	Italia	25.899,3	58.057	0,89	28.559,3
3	Spania	23.019,5	43.102	1,41	26.855,6
4	Portugalia	18.040,1	10.524	-0,3	17.461,3
5	Grecia	20.407,4	10.648	4,08	31.678,4
6	Malta	17.351,1	397	-1,26	15.088,0
7	Slovenia	19.244,4	1.967	3,34	27.627,5
8	Cipru	20.959,4	835	0,78	22.829,6
	PIB c.l.	24.703,3			28.329,1
	CV ponderat	0,11			0,11

Sursă: Elaborare pe datele The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

Cu excepția Macedoniei, cele șase țări ale Mediteranei, care aspiră să facă parte din Uniunea Europeană, au rate de creștere superioare celei a Uniunii Europene (Tabelul 3).

Tabelul 3. Țări ale Mediteranei, care aspiră să devină membre ale Uniunii Europene: PIB pe cap de locuitor raportat la PPC în 2004, previziuni pentru 2015 conform ipotezei de menținere a ritmurilor de creștere 2000-2004 (\$ int. 2000).

	Țări	PIB c.l. 2004	Populație (000)	Creștere 2000-04 (% anual)	PIB c.l. 2015
1	Albania	4.574,9	3.54	5,43	8.182,3
2	Bosnia-Herțegovina	6.463,0	3.90	5,11	11.181,4
3	Croația	11.204,3	4.55	4,09	17.407,9
4	Macedonia	6.075,1	2.03	0,06	6.117,7
5	Turcia	7.125,1	68.89	2,28	9.131,6

6	Serbia-Munteenegro	2.121,7	10,50	4,07	3.290,5
	<i>PIB c.l.</i>	6.614,1			8.862,2
	<i>CV ponderat</i>	0,29			0,31

Sursă: Elaborat pe datele The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

După cum se vede, dispersarea valorilor produsului pe cap de locuitor ar rămâne înaltă în viitorul apropiat: mai mult decât dublă în raport cu cea a națiunilor de pe malul de Nord, cel puțin cu utilizarea coeficientului de variație ponderat.

Eterogeneitatea celor patru țări din Orientul Mijlociu mediteranean este, încă, considerabilă prin prezența Israelului, care are un produs pe cap de locuitor echivalent cu 4-7 ale celorlalte trei țări, dar o rată de creștere negativă în perioada de referință (Tabelul 4). Acesta este spațiul mediteranean cu diferențele cele mai mari. Oricât s-ar putea reduce în următorii ani diferențele, ca efect al ratei negative de creștere în Israel, o adevărată convergență nu pare posibilă pe durată medie.

Tabel 4. Țări ale Orientului Mijlociu: PIB per capita în 2004 și previziuni pentru 2015 conform ipotezei de menținere a ritmurilor de creștere 2000-2004(\$ int. 2000)

	<i>Țări</i>	<i>PIB c. l.</i> <i>2004</i>	<i>Populație</i> <i>(000)</i>	<i>Creștere</i> <i>2000-04</i> <i>(% anual)</i>	<i>PIB c.l.</i> <i>2015</i>
1	Iordania	4.308,40	5.611	2,87	5.884,30
2	Israel	22.408,10	6.199	-1,56	18.859,50
3	Liban	5.364,40	3.777	6,21	10.402,60
4	Siria	3.317,60	18.017	0,58	3.534,10
	<i>PIB c.l.</i>	7.234,70			7.525,60
	<i>CV ponderat</i>	1,00			0,77

Sursă: Elaborare pe date The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

Cele cinci țări ale Africii din bazinul Mediteranei au înregistrat rate de dezvoltare superioare atât celor din Uniunea Europeană, cât și celor ale țărilor din componența Uniunii Europene de pe malul Mediteranei și o dispersare a valorilor în jurul mediei mai puțin puternică decât în cele două spații anterior ana-

lizate (Tabelul 5). La ratele actuale de creștere inegalitățile s-ar aprofunda, ținând cont de faptul că țara cea mai populată, Egiptul, a înregistrat rate de creștere inferioare față de celelalte țări.

Tabella 5. Tarile din Africa Mediterană: Venitul pe cap de locuitor în 2004 și pronosticul pentru 2015 potrivit ipotezei menținerii ritmului de creștere 2000-04 (\$ int. 2000)

	Țări	PIB c.l. 2004	Populație (000)	Creșteri 2000-04 (% annual)	PIB c.l. 2015
1	Algeria	6068,7	32129,0	2,9	8290,4
2	Egipt	3870,0	76181,0	1,8	4727,7
3	Libia	3372,2	5632,0	2,9	4608,4
4	Maroc	3960,6	32209,0	3,0	5504,5
5	Tunis	7138,9	9975,0	3,4	10283,5
	PIB pe cap de locuitor	4532,0			5971,7
	CV ponderat	0,25			0,30

Sursa: Prelucrarea datelor The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

Proiectările regionale, bazate, pe grupuri formate din câteva țări pot sugera unele tendințe generale de creștere. Ele arată, așa cum am văzut, diverse evoluții de diferențiere (și contraste). Să ne întrebăm acum dacă tendințele actuale în toate țările mediteranene, începând cu 2000 - 2001, indică o mișcare de convergență sau divergență. Răspunsul poate veni doar dintr-o examinare a cadrului în ansamblu (tabelul 6).

Tabelul 6. Venitul pe cap de locuitor în 2004 și pronosticul pentru 2015, potrivit ipotezei menținerii ritmului de creștere 2000-04 (\$ int. 2000).

	Tări	Venitul pe c.l. 2004	Venitul pe c.l. 2015
1	Franta	26.928,8	30.626,0
2	Italia	25.899,3	28.559,3
3	Spania	23.019,5	26.855,6
4	Portugalia	18.040,1	17.461,3
5	Grecia	20.407,4	31.678,4
6	Malta	17.351,1	15.088,0

7	Slovenia	19.244,4	27.627,5
8	Cipru	20.959,4	22.829,6
9	Albania	4.574,9	8.182,3
10	Bosnia-H.	6.463,0	11.181,4
11	Croația	11.204,3	17.407,9
12	Macedonia	6.075,1	6.117,7
13	Turcia	7.125,1	9.131,6
14	Serbia-M.	2.121,7	3.290,5
15	Iordania	4.308,4	5.884,3
16	Israel	22.408,1	18.859,5
17	Liban	5.364,4	10.402,6
18	Siria	3.317,6	3.534,1
19	Algeria	6.068,7	8.290,4
20	Egipt	3.870,0	4.727,7
21	Libia	3.372,2	4.608,4
22	Maroc	3.960,6	5.504,5
23	Tunisia	7.138,9	10.283,5
	<i>Venitul pe c.l.</i>	<i>13.150,10</i>	<i>15536,7</i>
	<i>CV ponderat</i>	<i>0,75</i>	<i>0,70</i>

Sursa: Prelucrarea datelor: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2008.

După cum se vede, o apropiere de cadrul european este posibilă, dar, oricum, aceasta este foarte lentă. La ritmul actual, despre o convergență nu putem vorbi. Chiar și ipoteza optimistă a unei continuări de creștere a ratelor (2000-2005) prevede o perioadă de zeci de ani pentru o apropiere. Criza din 2008-2009 a lovit puternic în economiile avansate, în care producția a scăzut cu 3,4 la sută în economiile slab dezvoltate și în cele în curs de dezvoltare, rata de creștere s-a diminuat considerabil, de la 8 la sută în 2007 la 1,7 la sută în 2009.

Tabelul 7. Ratele de creștere anuală a venitului pe c. l. real 2005-2009

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Lume	2,8	3,6	4,9	4,5	5,1	5,2	3,0	-1,1
Economii dezvoltate	1,6	1,9	3,2	2,6	3	2,7	0,6	-3,4

Slab dezvoltate și în curs de dezvoltare	4,8	6,3	7,5	7,1	8	8,3	6,0	1,7
--	-----	-----	-----	-----	---	-----	-----	-----

Sursa: IMF, *World Economic Outlook*, October 2009.

Țările mediteranene care fac parte din Orientul Mijlociu și Africa de Nord (MENA) au fost afectate de criză într-o măsură mai mică (Daniel 2010). Sistemele lor financiare sunt, de fapt, mai slab dezvoltate și puțin integrate în instituțiile financiare globale. Cu toate acestea, în 2009, agravarea recesiunii, însoțită de reducerea comerțului internațional, a fluxului de investiții, a turismului și a remitențelor, a dus la o încetinire a ritmurilor de creștere în toate țările. După cum s-a menționat, vecinii Uniunii Europene, și anume țările din Europa de Est și țările mediteraniene au fost afectate de criză în mod diferit. În timp ce în Europa de Est, cu excepția parțială a Poloniei, ratele de creștere au fost negative (negative și, în special, în economiile baltice), în spațiul mediteranean lucrurile au mers altfel. În general, economiile mediteranene au dat dovadă de o soliditate macroeconomică și financiară semnificativă, nici o singură țară mediteraneană nu a avut nevoie de sprijin financiar de urgență. Acest lucru a redus, în mod paradoxal, decalajul de dezvoltare în Mediterană.

Criza, cu toate acestea, a avut efectele sale negative asupra nivelului de trai în țările de pe țărmurile de Est și de Sud. Motivul este faptul că în aceste țări, spre deosebire de cele avansate, există o categorie mai mult sau mai puțin numeroasă de populație care trăiește în sărăcie absolută și că mecanismele publice de protecție socială sunt, în medie, foarte sărace. Cu cât sărăcia este mai pronunțată și cu cât sunt mai mici capacitatea și resursele publice pentru a atenua efectele crizei, cu atât mai mare este riscul ca criza să producă efecte asupra celor mai sărace segmente ale populației.

7. Concluzii

Pe fundalul reducerii diferențelor la scară globală, am încercat să examinăm, în paginile care au precedat, tendințele în actul economiilor spațiului mediteranean în complexitatea lor.

Am reușit să verificăm următoarele: diferențele s-au redus la scară mondială în anii '50 ai secolului trecut, dar, mai presus în anii '70 în complexul Mediteranei, cu toate acestea lucrurile au evoluat divers. Inegalitățile măsurate s-au dovedit, totuși, a fi în creștere.

O dezagregare a indicilor concentrației între țările bogate din Nord, pe de o parte, și țările din Sud și din Est, pe de altă parte, a relevat o tendință sensibilă de convergență în țările care aparțin Uniunii Europene și Israel, cu toate acestea, inegalitățile dintre aceste țări au fost menținute.

Din momentul în care în ultimii ani începând cu 2000-2001, o reducere a diferențelor apare în elaborarea noastră este tentant de a proiecta în ulteriorul viitor tendințele actului în sine. Acest exercițiu este un subiect evident ca și toate previziunile la schimbările în conjunctura economică dar și în alte numeroase variabile care influențează asupra economiei, rezultatul și câteva îmbunătățiri par a fi posibile, doar că acest fapt practic nu se va realiza, cel puțin, într-un ritm rapid. Printre cele mai pertinente ipoteze se remarcă următoarea: divergențele economice vor caracteriza economiile Mediteranei încă mult timp.

Summary

On the World scale, inequality among countries, after a remarkable increase until the the early 1950s, began to diminish from then on. This downward trend accelerated in the last decades as a consequence of the high rate of growth of developing countries such as China and India and the low growth rate of the advanced countries. Among the Mediterranean economies, in contrast, inequality increased continuously because of the expansion of big European economies in the North (Italy, France, Spain, Portugal). Only during the last decade, the economies of the South and East Mediterranean began to rise and the distance from the North in terms of per capita GDP to narrow. The convergence, although slow, intensified with the recent international crisis, which struck more the advanced economies in the North than those of the rest of the Mediterranean.

The article analyses the trend of the inequality in the 25 economies of the Mediterranean and the prospects of a future convergence.

DECLARAȚIA DE INDEPENDENȚĂ A REPUBLICII MOLDOVA – 20 DE ANI

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ: 20 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA

*Cuvânt introductiv al academicianului Gheorghe Duca,
Președinte al Academiei de Științe a Moldovei*

Stimați participanți la Conferință,
Dragi colegi,

Acum două decenii, la 27 august 1991, după ce Marea Adunare Națională de la Chișinău – cu votul a circa 800 de mii de reprezentanți ai tuturor raioanelor și orașelor Republicii Moldova – a cerut deputaților poporului adoptarea Declarației de Independență, Parlamentul Republicii Moldova, întrunit în ședință extraordinară și „apreciind că a sosit ceasul cel mare al săvârșirii unui act de justiție”, a proclamat „în virtutea dreptului popoarelor la autodeterminare (...) și în fața întregii lumi” Independența statului Republica Moldova.

Declarația de Independență a fost adoptată prin votul nominal și unanim al celor 278 de deputați prezenți, la 27 august 1991, în sala de ședințe a organului legislativ suprem.

Reamintesc alineatul-cheie al Declarației de Independență: „Republica Moldova este un stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul, fără nici un amestec din afară, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale”.

Actul istoric din 27 august 1991 a pus capăt ocupației sovietice de aproape o jumătate de secol în acest teritoriu al Moldovei de Est, impulsionând decisiv constituirea Republicii Moldova în calitate de stat suveran, independent și democratic, subiect deplin al dreptului internațional. Dacă citim și recitim cu luare-aminte Declarația de Independență, apoi, constatăm că de fapt acest „certificat de naștere al Republicii Moldova” stabilește clar două mari adevăruri științifice și istorice, pe care unii se prefac a nu le observa nici astăzi: identitatea românească a populației titulare a republicii și vocația eminamente europeană a acestui popor. Prin urmare, Declarația de Independență stabilea clar și hotărât traiectoria, vectorul, direcția de dezvoltare a tânărului stat apărut pe harta lumii – cea de reîntoarcere la familia popoarelor europene cu identitatea noastră adevărată, nu cea falsificată de Stalin și urmași săi. Și dacă toți politicienii noștri

ar fi respectat cu sfințenie și întocmai buchea Declarației de Independență, scrisă în baza adevărului istoric și științific, astăzi am fi fost un stat prosper în cadrul Uniunii Europene, asemenea Țărilor Baltice, cu o economie performantă, uniți în suflet și cuget și fără speculații politice de ordin identitar – la capitolul limbă și istorie – care ne fac faimă proastă și chiar rușinoasă în lume. Consider că măcar acum, după 20 de ani, clasa politică din Republica Moldova trebuie să învețe lecțiile dramatice ale trecutului, să fie unită, cu demnitate, cumpătată, înțeleaptă, clarvăzătoare și cu dragoste de acest popor, pentru a ne putea atinge idealurile de libertate, unitate națională și bunăstare râvnite sub aproape 200 de ani de ocupație străină.

În virtutea unor circumstanțe obiective, dar, în egală măsură, subiective, tranziția spre „procesele ireversibile... de democratizare, de afirmare a libertății, independenței și unității naționale, de edificare a statelor de drept și de trecere la economia de piață” s-a dovedit a fi de o durată mult mai mare și mult mai complicată, decât au sperat, la începuturi, promotorii Mișcării de Renaștere și Eliberare Națională.

Astfel, cu toate că puciul de la Moscova dintre 19-21 august 1991 a eșuat, liderii separatiști de peste Nistru, protejați de forțele armate sovietice, au continuat să acționeze împotriva Independenței și integrității teritoriale a Republicii Moldova, declanșând la 2 martie 1992 – zi în care Republica Moldova era admisă cu drepturi depline în Organizația Națiunilor Unite – „un conflict sângeros și absurd, dar diabolic regizat”, precum îl aprecia primul Președinte al Republicii Moldova, dl Mircea Snegur.

Acapararea fâșiei de teritoriu din stânga Nistrului de către forțele separatiste, care constituie 12% din suprafața Republicii Moldova, a redus substanțial potențialul economic național, devenind o piedică serioasă în calea reformelor democratice inițiate la începutul anilor '90.

Pe parcursul celor aproape două decenii de la războiul de pe Nistru, au fost examinate, practic, toate variantele posibile de soluționare a acestui conflict, Republica Moldova fiind dispusă să examineze și în continuare orice propunere rezonabilă de rezolvare a dureroasei probleme, inclusiv în formatul „5+2”, cu condiția păstrării Independenței, Suveranității și Integrității sale teritoriale.

Anii ce s-au scurs de la proclamarea Independenței Republicii Moldova au fost marcați de aplicarea unor reforme politice și social-economice – adevărat că într-un ritm foarte lent – întemeiate pe valorile democrației moderne și ale pieței libere, pe principii menite să asigure libertatea, securitatea și bunăstarea cetățenilor Republicii Moldova.

Dificultatea majoră pe care a avut-o și o are de învins în continuare Republica Moldova, în calitate de societate în tranziție, derivă din faptul că trebuie să facă față concomitent unor solicitări multiple:

a) pe de o parte, să opereze o schimbare de sistem politic și social, o tranziție internă dificilă și complexă, prin care să-și consolideze noile instituții

democratice, să se adapteze la rigorile economiei libere de piață și, totodată, să se modernizeze în toate dimensiunile lor structurale;

b) pe de altă parte, să recupereze, prin eforturi și costuri deosebite, întârzierile economice, tehnologice și de civilizație, acumulate în decursul unor decenii și chiar secole;

c) în fine, să-și ajusteze structurile interne, pentru a deveni compatibile cu actualele structuri europene, îndeplinind astfel criteriile și standardele cerute în vederea integrării competitive în aceste structuri.

Schimbarea și, respectiv, tranziția – cuprind, așadar, toate componentele și dimensiunile societății: sistemul politic și cel economic, instituțiile, relațiile sociale, organismele societății civile, formele de organizare, modul de viață și mentalitățile.

Indiscutabil, cel mai complex proces al tranziției – reforma economică – rămâne a fi placa turnantă a schimbării de sistem. Anii de tranziție de la economia bazată pe proprietatea socialistă de stat, centralizarea excesivă, planificarea rigidă și eficiența economică scăzută la economia de piață în Republica Moldova confirmă adevărul, subliniat de mai mulți experți în materie, că rolul condițiilor inițiale în explicarea performanțelor economico-sociale diferite este minor, acestea din urmă fiind rezultatul calității diferite a politicilor generale și a celor sectoriale. Altfel spus, cu cât reformele sunt mai cuprinzătoare și mai rapid implementate, cu atât performanțele creșterii economice sunt mai ridicate.

Totodată, experiența perioadei de tranziție arată că transformarea economiei centralizate, de comandă, în economie de piață modernă reprezintă un proces de durată, mai complex decât cel privind schimbarea sistemului politic și instituțional. Or, anume în acest domeniu au fost orientate acțiunile întreprinse pe parcursul întregii perioade de după 1991, acțiuni care urmăreau mai degrabă să favorizeze o anumită opțiune ideologică, decât să ofere anumite soluții. În consecința subordonării politicii sociale unor opțiuni ideologice stricte sau unor exigențe economice inventate, costurile sociale ale tranziției ambigue spre democrație și economia de piață s-au dovedit a fi extrem de mari, incluzând reducerea resurselor rezervate pentru educație, cercetare și sănătate publică, creșterea bruscă a discordanței între venituri, amplificarea sărăciei, creșterea corupției și crimei organizate.

Degradarea progresivă a calității vieții și a nivelului de trai s-a repercutat direct asupra demografiei populației, modificându-i considerabil starea de până la 1991. Astfel, începând cu 1991, s-a înregistrat o reducere continuă a populației (de la 4.366.300 locuitori în ianuarie 1991 la circa 4 milioane în prezent), depopularea fiind cauzată de rata nașterilor în continuă descreștere și amploarea emigrației sau exodului, cifra ajungând până la 600.000 de persoane în statistici oficiale și până la circa un milion de moldoveni – în statistici neoficiale.

Desincronizarea dintre schimbările politice și cele social-economice a constituit și continuă să rămână sursa celor mai semnificative și grave tensiuni

în societate. Cetățenii au constatat că extinderea libertăților politice, garantate de noile instituții ale democrației, au o semnificație redusă în condițiile noilor constrângeri economice, iar așteptările sociale, mult amplificate în primele faze ale tranziției, au fost contrazise, în numeroase cazuri, de rezultatele practice ale pseudoreformelor economice.

Onorată asistență,

În condițiile unei fluctuații constante a vieții politice interne, un rol important în clarificarea unor aspecte esențiale ale dosarului identitar din Republica Moldova – pe tot parcursul acestor ani de Independență – a revenit Academiei de Științe a Moldovei, în calitatea acesteia de cel mai înalt for științific al țării, cu statut autonom și funcționând în baza principiilor autoadministrării.

Astfel, în conformitate cu prevederile Declarației de Independență și răspunzând solicitării Parlamentului Republicii Moldova privind istoria și folosirea limbii vorbite de societatea noastră, Prezidiul Academiei de Științe a Moldovei a concluzionat în unanimitate, că „limba literară (înainte de toate cea scrisă), utilizată în Republica Moldova, ca și cea în care au scris toți înaintașii noștri, este limba română”, propunând Parlamentului ca articolul 13 din Constituție să fie revăzut în conformitate cu adevărul științific și anume: „Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba română” (1994).

În contextul contribuției la soluționarea aceluiași dosar identitar, se înscrie și Hotărârea Adunării Generale a Academiei de Științe a Moldovei cu privire la studierea, predarea și însușirea istoriei noastre naționale ca parte a istoriei generale a românilor (2003) sau, mai recent, Hotărârea cu privire la semnificația zilei de 28 iunie 1940 (6 iulie 2010).

Având în vedere complexitatea problemelor cu care se confruntă societatea noastră, comunitatea academică din Republica Moldova a fost și rămâne a fi de părerea că fără asumarea plenară a adevărului istoric, este imposibilă edificarea unei societăți europene moderne.

O contribuție esențială a Academiei de Științe a Moldovei la soluționarea aceluiași dosar identitar, aflat încă pe rol, va fi elaborarea de către un colectiv de cercetători din cadrul Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM, a sintezei „Republica Moldova: istorie și contemporaneitate”, prin care vor fi aduse la cunoștința opiniei publice naționale și celei europene și internaționale modificările semnificative produse în istoriografia națională de la proclamarea Independenței Republicii Moldova, precum și noile modalități de abordare a celor mai actuale și stringente probleme de istorie contemporană.

Stimați participanți la Conferință,

La o privire retrospectivă, experiența celor două decenii de tranziție de la dictatură la regimul democrației moderne confirmă integral adevărul că „nici un model și nici o rețetă nu pot fi aplicate tuturor țărilor în mod automat, dimpotrivă,

se pune problema favorizării unei democratizări care să țină cont de caracterul unic al fiecărei societăți”. Un alt adevăr învederat de experiența aceleiași perioade constă în faptul că simultan cu necesitatea obiectivă a consolidării și afirmării plene a societății civile, se cere limitarea monopolului de putere al păturii de manageri și politicieni, prin delegarea unei considerabile responsabilități nivelurilor locale (colectivităților de muncă și teritoriale), extinderea pluralismului în viața publică și democratizarea instituțiilor.

În fine, nu și în ultimul rând, în baza experienței acumulate în Republica Moldova, trebuie să admitem că democrația nu este altceva decât o lungă bătaie, iar existența ei rămâne fragilă, reversibilă, coruptibilă, mai ales în societățile în care libertățile publice și cele private sunt de dată recentă.

Vă felicit cu ocazia celei de-a 20-a aniversări a Zilei Independenței Republicii Moldova – de fiecare dintre noi depinde cât de puternică va fi aceasta! – și doresc succes lucrărilor Conferinței de astăzi dedicate reușitelor și problemelor cu care se confruntă statul Republica Moldova.

Summary

In his foreword to the Conference “20 years since the Declaration of Independence of the Republic of Moldova”, Academician Gheorghe Duca, President of the Academy of Sciences of Moldova, gave a brief overview of evolution of the Republic of Moldova during the 20 years of independence. He evoked the changes that occurred in society, noting that despite of a background of undeniable achievements, there are still left a few outstanding goals formulated in the Declaration of Independence. Also, Academician Gheorghe Duca emphasized the indisputable contribution of the Academy of Sciences to clarify some essential aspects of the “identity file” such as correct name of the Romanian language (1994), studying, teaching and learning of our national history as a part of Romanian history (2003).

Gheorghe Cojocaru*

MIȘCAREA DEMOCRATICĂ NAȚIONALĂ ȘI DECLARAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA

Ales între 25 februarie – 10 martie 1990, cel din urmă Soviet Suprem al RSS Moldovenești¹ de legislatura a XII-a a intrat în istorie ca Parlamentul Independenței Republicii Moldova. La 27 august 1991, pe fondul dezintegrării abrupte a Uniunii Sovietice, după ce Marea Adunare Națională a cerut Parlamentului să voteze independența, deputații întruniți într-o sesiune extraordinară au adoptat Declarația de Independență a Republicii Moldova. Prin acest Act, noul stat independent de la Est de Prut dobânda fundamentele legitime ale consacrării sale depline pe plan și național și, înainte de toate, pe cel internațional. Ce a consacrat acest eveniment de mare anvergură socială și istorică: un punct culminant al mișcării de emancipare democratică și națională, un accident al istoriei, o decizie impusă de circumstanțele de epocă sau expresia voinței populare?...

În momentul în care, autoritățile pan-unionale au acceptat, cu întârziere și sub presiunea republicilor naționale, ideea semnării unui nou Tratat de Uniune Sovietică și au început și să o promoveze sub o formă care urma să-i asigure supremația intereselor, acestea au realizat că aveau șansa de a revendica realmente drepturile lor suverane declarate, nu și garantate, prin Constituția URSS și constituțiile proprii, și chiar de a-și extinde sfera de competențe în urma dobândirii acestor drepturi. Conform politicii de perestroika, instituțiile legislative naționale – Sovietele Supreme ale republicilor – alese pe bază de alternativă și desemnate să concentreze puterea, preluând-o de la PCUS, urmau să joace un rol magistral în procesul de reformă a Uniunii.

În plan politic și juridic, indubitabil, Declarația Suveranității RSS Moldova, din 23 iunie 1990, avea la bază setea de libertate a militanților cunoscuți și anonimi ai rezistenței antisovietice din toată perioada de existență a RSS Moldovenești, fiind inspirată direct din Programul Mișcării Democratice pentru Susținerea Restructurării, din iunie 1988², din Rezoluția nr. 2 a Congresului de constituire a Frontului Popular din Moldova „Cu privire la suveranitatea RSSM”, din 20 mai 1989³, din Documentul Final al Marii Adunări Naționale, din 27 august 1989⁴ etc. Declarația a marcat primul pas spre anularea statutului de

* **Gheorghe Cojocaru**, doctor în istorie, director al Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM

¹ RSS Moldovenească a început să se numească RSS Moldova din 5 iunie 1990.

² *Partidul Popular Creștin Democrat, Documente și materiale*, vol. I, 1988-1994, Chișinău, 2008, p. 36-42.

³ -*Ibidem*, p. 73.

⁴ *Ibidem*, p.107-109.

republică sovietică, impus în urma actului de ocupație a teritoriului românesc dintre Prut și Nistru de către Armata Roșie la 28 iunie 1940, și afirmarea drepturilor unei entități de stat suverane. În același timp, ea a reliefat și toată gama de opinii în legătură cu acest nou și fundamental deziderat național, pentru care s-au pronunțat 257 deputați, 10 au votat împotriva și 30 s-au abținut. În cadrul Sovietului Suprem, cu 380 de locuri, în acea fază, activa fracțiunea FPM, cea a șefilor gospodăriilor colective agricole „Viața Satului”, fracțiunea „Sovetskaia Moldavia” a deputaților vorbitori de limbă rusă, „Realitatea” a deputaților membri ai PCUS, iar o parte a deputaților aleși în stânga Nistrului și în localitățile cu populație compactă găgăuză, în care lua amploare fenomenul separatismului teritorial și politic, începeau să boicoteze deschis ședințele legislativului. De la bun început, fracțiunea parlamentară a Frontului Popular, prin forța, autoritatea, unitatea și prestigiul membrilor săi, și-a asumat rolul de vehicul al renașterii RSS Moldova pe baze autentice democratice și naționale.

La formularea prevederilor Declarației de Suveranitate lupta principală s-a dat între o majoritate a deputaților care pledau pentru o Moldovă suverană, reconstruită pe principii democratice naționale, ca parte egală și benevolă la o Comunitate a Statelor Suverane, în locul URSS, și o minoritate care urmărea să păstreze Uniunea, sub o formulă pe alocuri cosmetizată. Tratată prin optica dreptului internațional, suveranitatea a fost declarată „condiția firească și necesară a existenței statalității Moldovei”, iar faptul că s-a stipulat cu fermitate că, exclusiv, instituția reprezentativă / legislativă a RSS Moldova avea dreptul suprem să exercite suveranitatea în numele poporului și în nici un caz o persoană particulară sau un partid politic, era o precondiție esențială a afirmării acesteia în raport cu centrul pan-unional și, în același timp, o lovitură aplicată direct Partidului Comunist – partidul-stat, ca piesă de rezistență a regimului totalitar de tip sovietic. Declararea caracterului de stat „unitar” și „indivizibil”, precum și a supremației Constituției și a legilor naționale asupra Constituției URSS și a legilor pan-unionale se constituia într-o axă pivotantă a edificiului în construcție al Moldovei suverane și o adevărată sfidare la adresa conducerii URSS. Replica dată în Ședința legislativului de Mircea Snegur, Președintele Sovietului Suprem, deputatului Anton Grăjdieru care a propus suplimentarea sintagmei „stat suveran” cu calificativul „și independent” precum că era suficient calificativul „suveran” demonstra că, în circumstanțele de atunci, autoritățile de vârf își însușeau o tactică prudentă și graduală a „pașilor mărunți” în efortul de desprindere de sub tutela Kremlinului. Textul Declarației urma să servească drept temelie pentru elaborarea noii Constituții, perfectarea legislației naționale și ca punct de reper la „pregătirea și încheierea Tratatului unional în cadrul comunității statelor suverane”. Perspectiva aderării RSS Moldova într-o nouă formulă la un Tratat unional în curs de elaborare ce urma să cuprindă spațiul unei Uniuni reformate era, se pare, punctul care trebuia să asigure calmul și consensul în societate în privința evoluțiilor politice ulterioare. Însuși faptul că se păstra vechea denumire de „republică sovietică socialistă”, așa cum s-a procedat și în Federația Rusă la

adoptarea Declarației de Suveranitate, era un argument pentru a capta sprijinul cvasiunanim al deputaților, a nu stârni furia Kremlinului sau a unor forțe ortodoxe din interior, dar care sugera, totodată, că procesul inițiat de emancipare de sub povara moștenirii sovietice va fi unul de durată și cu multe obstacole.

Semnificația profundă și amplă a Declarației de Suveranitate a fost întregită prin adoptarea Avizului „Comisiei Sovietului Suprem al RSS Moldova pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pentru Basarabia și Bucovina de Nord”, din aceeași zi de 23 iunie 1990. Prin acest document fără precedent al instituției legislative pentru prima dată își croia cale la lumină adevărul istoric despre destinul dramatic și tragic al unor teritorii străvechi românești ca Basarabia și Bucovina, rupte cu forța de la trunchiul național de mai multe ori de-a lungul istoriei. Tuturor acestor acte de dictat și abuz imperial li se dădeau aprecieri politico-juridice irefutabile sub aspect argumentativ și interpretativ.

Suveranitatea presupunea extinderea ariei de competențe în raport cu centrul pan-unional, dar implica și o responsabilitate sporită a autorităților față de destinul societății, confruntarea pe cont propriu cu o serie de dificultăți de ordin social-economic, mai ales, în condițiile în care economia centralizată a URSS, de care depindea și economia Moldovei, era în cădere liberă. Chestiunea supraviețuirii economice, a resurselor pentru dezvoltarea economiei naționale se impunea cu acuitate pe agenda curentă a autorităților și nu întotdeauna răspunsurile date la provocările legate de noul statut al Moldovei suverane erau cele adecvate.

Începând cu vara anului 1990, agenda politică pan-unională este tot mai mult dominată de chestiunea noului Tratat de Uniune, la consultările asupra căruia au fost delegați și reprezentanții Sovietului Suprem al RSS Moldova. Prin Hotărârea Prezidiului Sovietului Suprem din 24 iulie 1990 a fost format un grup de lucru pentru elaborarea „Concepției proiectului de Tratat asupra Uniunii”, în frunte cu vicepreședintele instituției legislative, Victor Pușcaș. La consultările de la Moscova delegația Moldovei a pledat, conform cu prevederile Declarației de Suveranitate, în favoarea unei Comunități a Statelor Suverane. Acest punct de vedere contrazicea proiectul lui M. Gorbaciov care, pentru moment, urmărea să mențină, practic, intacte pozițiile predominante ale centrului în toate domeniile.

Pe de altă parte, opțiunea suveranității a servit drept pretext criticilor și adversarilor acestui curs, cu precădere, directori ai unor întreprinderi aflate în subordonare pan-unională, activiști locali de partid sau militanți printre etniile minoritare, apăruiți pe valul de contestare a mișcării de emancipare națională, pentru a persevera asupra unor planuri de scindare teritorială și politică a corpului unitar al RSS Moldova. În opoziție cu noul curs spre dobândirea reală a suveranității al autorităților Moldovei și ieșirea de sub controlul sufocant al centrului pan-unional, aceste forțe se aliniau într-un front strâns unit sub lozinca păstrării URSS, atrăgând astfel sprijinul unor mase considerabile de oameni,

tributari ai patriotismului și internaționalismului sovietic, pentru care Uniunea Sovietică, și nu RSSM, era adevărata lor patrie. Făcând o cauză supremă din slujirea cu fidelitate Uniunii, aceste mase de oameni deveneau, astfel, un mijloc sigur de presiune în mâinile autorităților pan-unionale pentru a determina liderii Moldovei suverane să manifeste un suficient grad de flexibilitate la consultările în chestiunea Uniunii „înnoite”. Escaladarea mișcărilor secesioniste din zona de Sud și din stânga Nistrului, materializată prin decuparea pe cale anticonstituțională a două preținse „republici” – „găgăuză” și „transnistreană” în teritoriul național, în special, tensionarea extremă a situației în localitățile cu populație compactă găgăuză în toamna anului 1990, în condițiile unei tăceri suspecte, dacă nu de complicitate directă, din partea centrului, a determinat Sovietul Suprem al RSS Moldova să decidă suspendarea provizorie a participării reprezentanților săi la consultările de la Moscova asupra viitorului Uniunii.

La 22 noiembrie 1990 M. Gorbaciov a prezentat Sovietului Suprem al URSS proiectul noului Tratat de Uniune⁵. Proiectul prevedea formarea Uniunii Republicilor Sovietice Suverane (URSS!), „un stat federativ”, ca urmare a „unirii benevole” a republicilor. Spre stupefacția subiecților URSS, textul Tratatului ignora, și nu întâmplător, dreptul republicilor la secesiune de Uniune, fixat în Tratatul de întemeiere a Uniunii Sovietice, din 1922. Conținutul cu caracter restrictiv al acestui document era unul din elementele probatorii ale cursului spre restrângerea libertăților câștigate odată cu adâncirea politicii de perestroika. Acest curs al autorităților pan-unionale se contura tot mai clar spre sfârșitul anului 1990 și dădea aripi și adeptilor lui de pe malurile Nistrului.

Realizând în ce direcție puteau să se îndrepte evoluțiile din URSS, conducerea Frontului Popular din Moldova a inițiat convocarea unei Mari Adunări Naționale la 16 decembrie 1990, care să se pronunțe asupra perspectivelor Moldovei suverane.

În acest context, în ajunul convocării celei de-a doua Mari Adunări Naționale, reprezentanții fracțiunii parlamentare „Viața Satului”, secondăți de mai mulți deputați din fracțiunile „Sovetskaia Moldavia” și „Realitatea”, în total 75 de deputați, au cerut într-un mod ultimativ includerea chestiunii cu privire la atitudinea față de Tratatul unional pe agenda sesiunii Sovietului Suprem.

Dezbaterile parlamentare din 12, 13, 18 și 19 decembrie 1990 s-au constituit pentru prima dată după declararea Suveranității într-o adevărată arenă de confruntare a două puncte principiale de vedere asupra căilor de realizare a suveranității de stat a RSS Moldova și asupra raporturilor sale cu URSS. Pe de o parte, o majoritate a deputaților care apărau obiectivele fixate în Declarația de Suveranitate, sesizând toate capcanele montate în proiectul noului Tratat de Uniune, pe de alta, o grupare bine organizată a deputaților, preponderent, nemoldoveni, care încercau să forțeze Sovietul Suprem să aprobe din mers proiectul autorităților pan-unionale, invocând, în special, raționamente și necesități

⁵ *Moldova Suverană*, 27 noiembrie 1990.

stringente de ordin social-economic. Față cu toate acestea, vicepreședintele Victor Pușcaș, raportor în chestiunea atitudinii față de noul Tratat unional, a subliniat că documentul elaborat exclusiv de „aparatul central al puterii de stat” ignora propunerile avansate la consultările de la Moscova și nu ținea cont de noul statut de state suverane ale republicilor naționale. Nuanțând și respingând extremele, V. Pușcaș încerca o abordare mai pragmatică, bazată și pe realitățile social-economice, și pe cele istorico-politice, articulând o preconcepție a unei Uniuni sau Comunități de State Suverane, în locul URSS. Drept urmare, experților instituției legislative în materie de drept li s-a cerut să pună la punct și să prezinte Sovietului Suprem o abordare conceptuală extinsă în chestiunea Tratatului unional.

Acest subiect a revenit cu o nouă acuitate pe agenda Legislativului după ce la 16 ianuarie 1991 Sovietul Suprem al URSS a decis desfășurarea unui referendum pan-unional în chestiunea păstrării Uniunii Sovietice. Între timp, exact cu o lună în urmă, Marea Adunare Națională de la Chișinău a avertizat (1) că „semnarea oricărui tratat de uniune imperială ar da o aparență legală actului de ocupație din 28 iunie 1940 și consecințelor lui” și (2) că participarea RSS Moldova „fie printr-un organ de stat sau persoană juridică împuternicită de organele de stat la elaborarea sau semnarea unui tratat de uniune imperială ar constitui un act de trădare a intereselor și aspirațiilor națiunii noastre la unitate și independență”. Marea Adunare Națională a proclamat „independența națională a românilor din teritoriile ocupate”, subliniind ferm că „lipsa de pregătire sau pregătirea insuficientă în domeniul politic, economic sau social, sau în cel al învățământului nu poate constitui niciodată un pretext pentru a întârzia independența”⁶. Obiectivul independenței în afara URSS, votat în văzul lumii întregi de zecile de mii de oameni întruniți la Marea Adunare din 16 decembrie, nu putea să nu-și găsească, mai devreme sau mai târziu, expresia juridică parlamentară.

La 29 decembrie Sovietul Suprem s-a pronunțat pe marginea Decretului Președintelui M. S. Gorbaciov „Cu privire la măsurile pentru normalizarea situației din RSS Moldova”, în care se condamnă formarea celor două enclave secesioniste – „găgăuză” și „transnistreană”, manifestând flexibilitate și disponibilitate pentru dialog cu autoritățile pan-unionale și realizarea concordiei civice, dar, declarând răspicat că în activitatea sa „se călăuzește și se va călăuzi” neabătut de Declarația de Suveranitate, din 23 iunie 1990.

Virajul ideologic spre „dreapta” ortodoxă și ralierea deschisă a lui M. Gorbaciov cu adepții liniei dure față de republicile naționale a transpirat la începutul lunii ianuarie 1991 prin instrumentarea unor lovituri de stat și masacre ale oamenilor pașnici la Vilnius și Riga. Condamnate categoric și de republicile suverane, și de comunitatea internațională, aceste acțiuni ale centrului în agonie au compromis și imaginea, dar și intențiile liderului sovietic de „înnoire” a Uniunii. Culmea ironiei, în atmosfera sumbră a începutului de an 1991, Sovietul Suprem al URSS a livrat republicilor buletinul pentru referendumul din 17 martie,

⁶ *Partidul Popular Creștin Democrat ...*, p. 229.

cerându-le să se pronunțe asupra următoarei întrebări: „Considerați necesară păstrarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste ca federație înnoită a republicilor suverane egale în drepturi, în care vor fi garantate în deplină măsură drepturile și libertățile omului, indiferent de naționalitate?”. Rezultatele referendumului trebuiau să fie calculate pe ansamblul Uniunii, ținându-se, aparent, cont și de votul fiecărei republici aparte. Puterea centrală urma să se prevaleze de „voința popoarelor URSS” astfel consultată, pentru a impune republicilor formula proprie a Tratatului unional.

Sovietul Suprem al RSS Moldova a luat în dezbateră chestiunea cu privire la Concepția Comunității Statelor Suverane și referendumul pan-unional în ședințele sale din 12, 13, 14 și 19 februarie 1991. Raportorul în această chestiune, V. Pușcaș, a reliefat conținutul contradictoriu al întrebării propuse pentru referendum, precum și o serie de lacune, grave și premeditate, ale legilor pan-unionale cu privire la referendum și la dreptul republicilor la secesiune, care anulau practic posibilitatea subiecților federației sovietice la libera exprimare și detașare de Uniune. În condițiile în care forțele separatiste nu s-au conformat Hotărârilor Sovietului Suprem al RSS Moldova și nici Decretului Președintelui M. S. Gorbaciov, din 22 decembrie 1990, continuând „dezmățul anticonstituțional”, în lipsa legilor cu privire la referendum și cetățenia națională, desfășurarea referendumului ordonat de centru a fost considerată inoportună. Autoritățile de vârf agreeau, în schimb, efectuarea unui sondaj sociologic al populației în chestiunea suveranității RSS Moldova. Totodată, a fost subliniată inacceptabilitatea Tratatului unional al centrului și confirmată Concepția cu privire la o viitoare Comunitate a Statelor Suverane.

Argumentele oponentilor acestei poziții s-au focalizat prioritar asupra necesității desfășurării referendumului, prezentat aproape ca un panaceu pentru detensionarea situației social-politice interne, depășirea crizei economice și relansarea relațiilor cu autoritățile pan-unionale. Adepții referendumului reproșau deputaților democrați, care au respins această inițiativă a centrului, că ar interzice astfel oamenilor să se pronunțe în mod democratic asupra destinului lor și al Uniunii, suspectându-i de intenția de a instaura „un regim burghezo-naționalist în republică”. Îndemnul supralicitat al acestora de a vota în favoarea federației sovietice înnoite și de a se pronunța astfel, chipurile, în favoarea suveranității reale a RSS Moldova nu a găsit ecou printre majoritatea deputaților. Respingerea referendumului, dispoziția de secesiune de URSS, avertizau adepții centrului, „formează toate premisele pentru funcționarea republicilor Găgăuză și Transnistreană” în continuare. Mai mult decât atât, nu puține au fost amenințările că indiferent de poziția autorităților, referendumul oricum va fi desfășurat în diverse localități, întreprinderi și instituții.

În finalul dezbaterilor în fața deputaților și-au expus poziția primul ministru Mircea Druc, Președintele Sovietului Suprem, Alexandru Moșanu, și Președintele Republicii, Mircea Snegur, toți trei respingând la unison referendumul pan-unional și solicitând deputaților să susțină suveranitatea Moldovei și

Concepția Comunității Statelor Suverane. Poziția solidară și consolidată a celor trei lideri a găsit sprijinul majorității deputaților din fracțiunile „Viața Satului”, „Realitatea”, al deputaților FPM și democrați, împotriva pronunțând-se deputații din fracțiunea „Sovetskaia Moldavia”. Concepția Comunității Statelor Suverane a fost votată cu 202 voturi pentru și 76 împotriva, în timp ce pentru Hotărârea privind respingerea referendumului pan-unional s-au pronunțat 183 deputați, votul fiind la limită, și 66 împotriva. Pentru reluarea participării reprezentanților RSS Moldova la elaborarea Tratatului cu republicile unionale, în baza Concepției adoptate, au votat 206 deputați, 30 s-au abținut și 8 au fost împotriva.

La inițiativa conducerii de vârf a Moldovei, în zilele de 9-12 martie în 1278 localități, cu o populație de 2,37 mln (54,7%), au avut loc adunări ale cetățenilor, colectivelor de muncă și ale organizațiilor civice, care au luat atitudine față de Concepția cu privire la Comunitatea Statelor Suverane și îndemnul de a respinge referendumul pan-unional. Poziția legislativului a fost susținută de adunările cetățenilor din 1076 localități cu un număr de 2,04 mln de locuitori (86,3%). Împotriva s-au pronunțat cetățenii din 202 localități cu 324 mii de locuitori (13,7%). În toate aceste localități locuiau 1,58 mln de locuitori cu drept de vot sau 54,5% din totalul de 2,9 mln de alegători trecuți pe listele electorale în 1990⁷.

În ziua de 17 martie, conform unor date furnizate de Agenția TASS, în RSS Moldova la urne s-au prezentat circa 700-780 mii din cele 2,9 mln de alegători sau aproximativ 28%. În regiunea din stânga Nistrului a participat la vot 83% din populație, dintre care 97% s-a pronunțat pentru păstrarea URSS⁸. Astfel, rezultatele referendumului, organizat în pofida respingerii lui de autoritățile RSS Moldova, nu puteau fi declarate legale nici din punctul de vedere al Legii pan-unionale care recunoștea valabil votul dacă la referendum participau 50%+1 din alegători, dintre care 25% trebuiau să se pronunțe pentru. Neacceptarea referendumului și sprijinul majoritar în favoarea consolidării suveranității a ilustrat, fără nici un dubiu, adeziunea populară la cursul spre independență.

După referendum, pe fondul adâncirii impasului social-economic, coeziunea la vârf a celor trei lideri, care a rezistat în fața numeroaselor presiuni ale autorităților pan-unionale, a început să fie clătinată abil din anumite zone conservatoare ale PCUS și KGB, care se regroupau pentru o revanșă de anvergură. La 14 mai Președintele Mircea Snegur constata de la tribuna legislativului o deteriorare drastică a nivelului de trai, agravarea contradicțiilor dintre autoritățile centrale și locale, o accentuare tot mai pronunțată a confruntării, cerând includerea pe agenda sesiunii a chestiunii cu privire la componența personală a Guvernului. Pentru a pune punct speculațiilor adversarilor suveranității pe marginea relațiilor cu România, M. Snegur a abordat direct și relațiile cu statul Român. „Ideea ființării, la etapa actuală, a două state românești-independente, idee confirmată de conducerea Moldovei și a României, trebuie să scoată de pe

⁷ *Moldova Suverană*, din 14 martie 1991.

⁸ *Ibidem*, 22 martie 1991.

ordinea de zi orice discuție, orice învinuire și astfel să purcedem la procesele de integrare, cum o face toată lumea”, a remarcat șeful statului. În ceea ce privește obținerea independenței, poziția conducerii de vârf rămânea neclintită, fiindcă aceasta era însăși „voința poporului”. Această voință urma să fie confirmată printr-un referendum național, după adoptarea cadrului legislativ respectiv.

Tot atunci, ținând cont de Declarația „9+1” asupra evoluțiilor URSS, încheiată de M. Gorbaciov și liderii ai nouă republici suverane la 23 aprilie 1991 la Novo-Ogariovo, reprezentanții fracțiunii comuniste „Realitatea” au cerut includerea pe agenda sesiunii a „Raportului Comisiei Sovietului Suprem al RSSM privind participarea la definitivarea Concepției proiectului Tratatului unional”. În replică, fracțiunea Frontului Popular, a propus luarea în dezbatere a chestiunii cu privire la „Declarația de independență a Republicii Moldova, în afara Uniunii Sovietice”. Dacă pentru prima propunere au votat 177, împotriva - 56 și 38 s-au abținut, pentru cea de-a doua s-au pronunțat 98, împotriva - 124 și 41 s-au abținut. După explicațiile oferite de Președintele A. Moșanu privind oportunitatea dobândirii independenței în urma desfășurării unui referendum național, deputatul Mihai Ghimpu a propus adoptarea odată cu Legea cu privire la referendum și a unei Hotărâri „Cu privire la organizarea referendumului în problema independenței Republicii Moldova”. Această propunere, susținută și de M. Snegur, a întrunit 231 de voturi pentru, 4 împotriva și 7 abțineri. În aceeași ședință, I. Hadârcă, prim-vicepreședinte al Sovietului Suprem, a arătat că și cel de-al doilea proiect de Tratat unional al centrului, din 6 martie, și Declarația de la Novo-Ogariovo nu răspundeau prevederilor Concepției RSS Moldova privind Comunitatea Statelor Suverane. I. Hadârcă a atenționat asupra necesității de a urma consecvent logica neabătută a cursului spre independență.

La 22 mai primul ministru Mircea Druc, promotor al desprinderii de URSS, a fost demis cu votul a 207 din 218 deputați⁹. De loc întâmplător, a doua zi, la 23 mai, deputatul Dumitru Crețu, membru al fracțiunii agrariene „Viața Satului”, a propus adoptarea unui proiect al Declarației de independență, insuficient, însă, elaborat și redactat. Prin acest gest, foștii aliați ai FPM, care votaseră demiterea lui Mircea Druc, urmăreau să înlăture suspiciunile asupra atașamentului lor față de obiectivul Independenței și, totodată, își arătau forța și decizia de a juca un rol cât mai proeminent în viața politică. Salutând, dar și temperând elanul nobil al deputaților agrarieni, Președintele Alexandru Moșanu a arătat asupra necesității includerii acestei propuneri într-un document adecvat, riguros elaborat, care să urmeze procedurile de examinare și promovare în Parlament. Drept urmare, Parlamentul a decis formarea unui grup de lucru / comisii care să reprezinte toate fracțiunile parlamentare, având misiunea să redacteze textul acestui important document politic și juridic.

Dezbaterile parlamentare încheiate au reliefat atât voința fermă a conducerii de vârf și a unei majorități a deputaților de a obține independența de stat a

⁹ *Sfatul Țării*, din 23 mai 1991.

Republicii Moldova, cât și conturarea unui plan eșalonat de realizare a acestui deziderat național. Mai întâi, prin crearea cadrului legislativ indispensabil, apoi prin consfințirea independenței în urma unui referendum național ca, ulterior, beneficiind de acest nou statut să se procedeze la negocierea unei formule de Comunitate cu republicile suverane din spațiul URSS, ținând cont, în special, de realitățile și imperativele social-economice. Evoluțiile la scara URSS vor impune, însă, reconsiderarea în ritm alert a soluțiilor preconizate pentru dobândirea independenței.

După referendumul pan-unional și semnarea Declarației „9+1” de la Novo-Ogariovo, M. Gorbaciov s-a atașat tot mai evident de liderii republicilor suverane naționale, în frunte cu B. Elțin, președintele Federației Ruse, ales în această funcție la 12 iunie 1991 prin vot direct popular. Noua poziționare politică a Președintelui Gorbaciov s-a resimțit și asupra formulei revăzute a Tratatului de Uniune, care a fost expediat spre examinare fostelor republici unionale. Prezidiul Parlamentului Republicii Moldova a luat act de conținutul acestui proiect de Tratat cu privire la Uniunea Statelor Suverane, care părea să recunoască declarațiile de suveranitate ale republicilor, și a decis să-l remită în comisiile parlamentare pentru expertiză.

La 19 august, în ajunul zile în care M. Gorbaciov urma să inițieze la Kremlin procedura de semnare a Tratatului Uniunii Statelor Suverane, o conjurație a unei aripi ortodoxe din structurile puterii pan-unionale de la Moscova, așa-numitul «ГКЧП»¹⁰, a încercat să dea o lovitură de stat, pentru a zădărnici în ultimul ceas „distrugerea măreței țări a Sovietelor”.

Eșecul puciului de la Moscova a aruncat în aer Uniunea Sovietică, dinamizând de o manieră ireversibilă procesele de detașare definitivă a republicilor naționale suverane de sub jurisdicția URSS. Pentru Republica Moldova, proclamarea independenței de stat și ieșirea din URSS, mai ales după ce la 24 august Ucraina și-a declarat independența, devenise un imperativ categoric.

La 26 august, în prezioa convocării Marii Adunări Naționale și a sesiunii extraordinare a Parlamentului, Prezidiul instituției legislative a luat în dezbatere proiectul Declarației de Independență¹¹. Proiectul propus conținea un preambul și o parte rezolutivă. Dacă în privința oportunității acestui demers, în ansamblu, a existat o unanimitate, structura și unele formulări aparte ale proiectului au generat discuții în controversă. O parte a membrilor Prezidiului au contestat utilitatea preambulului cu partea sa istorică, respingând, în special, referințele la actul de unire a Basarabiei cu România din 27 martie 1918, la tranzacția secretă sovieto-germană din 23 august 1939 sau la dezmembrarea Basarabiei odată cu formarea RSSM la 2 august 1940. A fost invocată, în acest sens, preocuparea de a nu provoca reacții ostile din partea Ucrainei, necesitatea de a urma modelul

¹⁰ Comitetul de Stat pentru Starea Excepțională, din l. rusă.

¹¹ Ședința Prezidiului a durat de la ora 18.00 până la 24.00; Printre autorii proiectului Declarației de Independență a Republicii Moldova sunt Alexandru Moșanu, Valeriu Matei, Vasile Nedelciuc etc., a se vedea „Alexandru Moșanu, primul Președinte al Parlamentului: „Europa vrea de la Moldova mai mult decât noi”, în *Adevărul de Chișinău*, din 26 iulie 2011.

concis al Declarației de Suveranitate sau declarațiile de independență ale unor foste republici unionale, ca Armenia. „Nimeni n-a avut așa o soartă și nimeni nu poate avea așa o Declarație”, a dat replica, dar și verdictul, la toate acestea deputatul și scriitorul Ion Vatamanu. Conștient de marea responsabilitate ce-i revenea în această fază a istoriei, Președintele A. Moșanu, susținut de V. Matei, V. Nedelciuc, M. Ghimpu și alți deputați, a pledat cu toată convingerea pentru ca actul de fundație a Republicii Moldova să se întemeieze pe adevărul istoric despre originile românești, identitatea, limba, cultura și spiritualitatea română a populației titulare din acest teritoriu, ca o paradigmă recuperatorie după o jumătate de veac de deznaționalizare și sovietizare, ca o premisă primordială și ca un reper fundamental în procesul de edificare, de la temelie, a noului stat independent, după ieșirea din URSS.

În chestiunea preambulului, Prezidiul Parlamentului s-a divizat: 8 din cei 14 membri ai conducerii Legislativului sprijinind formula propusă de autorii proiectului și 6 fiind împotrivă. În această situație, Președintele A. Moșanu a închis ședința, pentru ca în dimineața zilei de 27 august autorii proiectului să opereze modificările necesare, ținând cont de observațiile și sugestiile formulate pe parcursul discuțiilor, astfel încât proiectul Declarației de independență să întrunească consensul în ședința în plen a Parlamentului. Membrii Prezidiului au aprobat prin consens textul definitivat al documentului în dimineața aceleiași zile¹².

Marea Adunare Națională din 27 august, ca și cadru național de manifestare a voinței populare în momentele de răscruce ale istoriei, s-a pronunțat unanim în favoarea declarării independenței Republicii Moldova. Prin Moțiunea Marii Adunări, sutele de mii de participanți la această solemnă întrunire, amintind de jertfa populară „în strădania de a nu ne uita graiul și chipul străbunilor ce au vegheat asupra noastră întru păstrare, mereu vie, a simțirii și gândirii românești”, au cerut aleșilor lor în Parlament „să răspundă încrederii cu care i-am investit și să purceadă neîntârziat la afirmarea deplină a neatârării noastre, declarând răspicat că Republica Moldova este și rămâne un stat liber și independent”¹³. Neîndoielnic, mesajul Marii Adunări Naționale a încurajat corpul deputaților să se pronunțe fără rețineri, cu voce fermă și demnă asupra dezideratului independenței.

La ședința sesiunii extraordinare a Parlamentului din 27 august 1991 s-au prezentat 277 de deputați, ceea ce reprezenta mai mult de 2/3 din numărul total al aleșilor, forul legislativ întrunind cu prisosință calitatea deliberativă necesară¹⁴. Pe agendă a fost inclusă o singură chestiune – cu privire la proclamarea independenței Republicii Moldova, raportor fiind Președintele Republicii

¹² *Ibidem*.

¹³ *Sfatul Țării*, din 28 august 1991.

¹⁴ La ședința din 27 august au lipsit deliberat majoritatea deputaților din zona transnistreană, care sabotau de mai mult timp lucrările Parlamentului, unii dintre care au fost privați de mandatul de deputat din cauza activității lor secesioniste, și câțiva deputați din zona cu populație compactă găgăuză.

Moldova, Mircea Snegur. Mesajul șefului statului a fost prefațat de un scurt cuvânt rostit de Președintele Parlamentului, A. Moșanu.

În fața deputaților, șeful instituției legislative a argumentat necesitatea declarării neîntârziată a independenței de stat, pregătite de „transformările ce s-au produs în ultimii 4-5 ani în viața politică și în mentalitatea maselor largi ale populației”. După un an și mai bine de activitate de la adoptarea Declarației de Suveranitate, Republica Moldova avea un cadru juridic necesar pentru luarea acestei decizii istorice, putea beneficia de un context regional și internațional favorabil declarării independenței, în special, independența Ucrainei făcând „imposibilă rămânerea Republicii Moldova în componența Uniunii Sovietice”. În aceste circumstanțe, sublinia Președintele Moșanu, adoptarea Declarației de Independență urma să fie „o dovadă de netăgăduit a coeziunii politice a societății noastre, a înaltei responsabilități a deputaților de diferite origini etnice și a orientării politice față de soarta republicii și a populației ei”.

Și Președintele M. Snegur a arătat asupra responsabilității și misiunii corpului deputaților de a proclama independența, devenită „un imperativ al întregii suflări naționale”. Pentru a reliefa semnificațiile profunde ale acestui act, șeful statului a procedat la o retrospectivă istorică, invocând consecințele grele ale rapturilor și dezmembrărilor teritoriale de la 1812 și 1940 asupra evoluțiilor de ansamblu ale populației dintre Prut și Nistru, cârdășia sovieto-germană din 23 august 1939, deportările și foametea organizată din RSS Moldovenească, neocolind nici importanța unirii Basarabiei cu România la 1918, ca „unică soluție rezonabilă” în împrejurările epocii. Această poziție a șefului statului era apropiată dacă nu aceeași cu poziția majorității membrilor Prezidiului Parlamentului, fapt care nu putea decât să consolideze atitudinea încrezătoare a deputaților față de textul Declarației de independență, elaborat și discutat în ședința Prezidiului. De la tribuna Parlamentului, Mircea Snegur a respins Tratatul de Uniune, care nu ținea cont de suveranitatea națională, cerând un vot ferm în favoarea Independenței, în consens cu vrerea Marii Adunări Naționale.

Onoarea de a da citire proiectul Declarației de Independență a Republicii Moldova i-a revenit Președintelui Alexandru Moșanu. Supusă votului nominal, Declarația a fost votată unanim, fără dezbateri, de toți cei 277 de deputați prezenți la ședință, între care circa 40 de deputați (14%) reprezentanți ai etniilor minoritare.

Declarația conține preambulul cu faptele istorice și partea rezolutivă cu prioritățile strategice, acestea formând împreună un tot unitar conceptual.

În plan istorico-evolutiv, Declarația situează momentul declarării statului independent Republica Moldova „în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale”, cu Transnistria – parte componentă, fapt care subliniază unitatea și comunitatea identitară și de destin a moldovenilor din acest areal cu întreg corpul național românesc. Prin luarea în considerare a tuturor vicisitudinilor istoriei – anii 1775, 1812, 1939, 1940, când s-au comis acte de dezmembrare teritorială și de înstrăinare cu forța de la matricea națională prin sfidarea drep-

tului de neam și a temeiurilor juridice, care au marcat soarta spațiului dintre Prut și Nistru, a Bucovinei sau a regiunii din stânga Nistrului, se nuanțează și o specificitate istorică, dramatică și tragică a acestor teritorii. Un efort recuperatoriu și reparatoriu a putut fi posibil doar odată cu crearea condițiilor propice proceselor de democratizare, de afirmare a libertății, independenței și unității naționale, de edificare a statului de drept și de trecere la economia de piață în această parte a Europei. Pe drept temei, textul Declarației reliefează rolul de forță motrice al mișcării democratice de eliberare națională în acest efort de proporții, care a reafirmat „aspirațiile de libertate, independență și unitate națională” prin documentele de anvergură ale Marilor Adunări Naționale din 27 august 1989, 16 decembrie 1990 și 27 august 1991, prin legile și hotărârile privind decretarea limbii române ca limbă de stat și reintroducerea alfabetului latin, din 31 august 1989, Declarația Suveranității, din 23 iunie 1990, simbolurile de stat etc. – toate acestea fertilizând terenul pentru desprinderea ireversibilă de URSS și declararea Independenței.

Argumentele istorice, voința națională de emancipare, un puternic demers democratic, dreptul sacru la autodeterminare erau factorii care reclamau la unison proclamarea independenței ca un act suprem de justiție, în deplină concordanță cu istoria națională și cu normele de morală și de drept internațional. Imperativul momentului, perceput și ca deziderat și angajament magistral înscris în textul Declarației pentru generații înaintea, definește Republica Moldova drept „un stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul, fără nici un amestec din afară, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale”. Prin aceasta din urmă, subliniindu-se repetat legătura de nezdruccinat nu numai dintre prezent și viitor, dar și dintre acestea două și trecutul istoric, începuturile și originile identitate comune în spațiul civilizațional românesc.

În plan politico-juridic, primele puncte din partea rezolutivă a Declarației solicitau statelor lumii recunoașterea independenței, stabilirea relațiilor diplomatice, admiterea în familia ONU și la CSCE, după care, reieșind din noua sa calitate de stat independent și suveran, Guvernului URSS i s-a cerut retragerea trupelor și încetarea stării ilegale de ocupație a teritoriului național. S-a declarat categoric valabilitatea și aplicabilitatea în întreg teritoriul național exclusiv a Constituției, legilor și actelor normative ale Republicii Moldova. În final, s-au dat garanții în ceea ce privește libera exercitare a drepturilor politice, sociale, economice, culturale ale tuturor cetățenilor Republicii Moldova, indiferent de etnie, limbă și confesiune, în strictă conformitate cu normele de drept internațional.

Declarația de Independență a Republicii Moldova este rezultanta tuturor energiilor naționale și democratice, emancipatoare și creatoare descătuse în epoca în care URSS, care acaparase în mod fraudulos și prin dictat teritoriul românesc dintre Prut și Nistru, intrase într-un proces ireversibil de disoluție. Ea este, în același timp, rodul activității și voinței liber exprimate a instituției supreme reprezentative și legislative – a Parlamentului Republicii Moldova. Exprimând la

unison voința populară și voința politică, Declarația de Independență este Actul fondator – unic, fundamental, suprem și consensual – al Republicii Moldova, ca subiect deplin al dreptului internațional, este piesa de rezistență instalată la baza edificiului statului de drept, reflectând și reprezentând, în egală măsură, interesele tuturor cetățenilor săi. Declarația este actul de identitate al Republicii Moldova.

În anii 1990-1991, din momentul în care în urma unor alegeri pe bază de alternativă, fără precedent în istoria RSSM, în instituția legislativă de vârf a pătruns și a câștigat teren, influență și putere, o viguroasă aripă promotoare a valorilor democratice naționale, Sovietul Suprem al RSS Moldova a devenit forul principal în confruntarea cu autoritățile pan-unionale pentru câștigarea drepturilor suverane și afirmarea, în ciuda tuturor opreliștilor, a suveranității pas cu pas, și pe plan intern, și pe plan extern. În toată această înlănțuire de evenimente, data de 27 august 1991 a marcat punctul culminant al mișcării de emancipare națională, moment în care instituția parlamentară s-a aflat la înălțimea responsabilității sale politice și civice, în același timp, pășind în istorie ca Parlamentul Independenței Republicii Moldova.

Dar, dacă în 1940 în URSS a „intrat” o Basarabie integră – de la Marea Neagră și până în Hotin, odată cu acapararea celorlalte două teritorii românești – Nordului Bucovinei și Ținutului Herța, după aproape o jumătate de secol, în 1991, a „ieșit” din URSS o Republică Moldova, mutilată teritorial și cu partea sa din stânga Nistrului luată sub sechestru de forțe separatiste ostile, anti naționale, acesta fiind ultimul și cel mai greu tribut plătit la „ieșirea” sa din marea Uniune Sovietică.

Summary

In this study the author emphasizes the context in which the former Moldavian SSR has declared its state sovereignty and has conceived and followed a personal concept regarding building sovereignty, step by step. The diversity of points of view regarding the detachment from the USSR is analyzed with the help of the transcripts of the Parliamentary sessions from 1990-1991. The factors which favored the goal of achieving independence are investigated. Among them stands out the importance of the national liberation movement, as well as the factors that, on the contrary, opposed achieving this national goal, like political and territorial separatism. The author brings unique data about the political confrontation from the inside of the Presidium of the legislative institution on the project content of the Declaration of independence, from the eve of the declaration of state independence from August 27, 1991. The author considers that the Declaration of independence is the act of identity of the Republic of Moldova, as a subject of international law.

Anatol Țăranu*

ASPECTE ALE ISTORIEI ÎNCEPUTULUI CONFLICTULUI TRANSNISTREAN

Conflictul transnistrean a apărut pe fundalul crizei sistemului sovietic de la sfârșitul anilor 80 ai secolului trecut, soldat, în ultima instanță, cu prăbușirea dramatică a statului sovietic unional. URSS a fost ultimul imperiu ce a persistat grație experimentului socialist de proporții, prăbușirea lui provocând numeroase seisme de ordin politic, social-economic ș.a. În opinia experților, dispariția statului sovietic a generat, pe întreg teritoriul său, în jur de 170 zone de conflict, dintre care în 30 de cazuri conflictele s-au manifestat în formă activă, iar în 10 cazuri s-a ajuns la confruntări armate¹.

Diferendul din raioanele estice ale Republicii Moldova, care mai este numit și problema transnistreană, a trecut, în decursul evoluției sale, prin faza confruntărilor armate. Pentru prima dată conflictul transnistrean s-a manifestat deschis în timpul zbuciumatelor evenimente din vara anului 1989, când în Moldova, pe atunci încă republică sovietică, a izbucnit mișcarea politică având ca scop acordarea de statut oficial „limbii moldovenești” (române) și trecerea ei la grafia latină.

De fapt, era vorba de confruntarea a două tendințe de dezvoltare a politicii restructurării în republică: cea radicală și cea conservatoare. Tendința radicală era reprezentată de un puternic curent național, organizat în Frontul Popular din Moldova. Această parte a societății s-a radicalizat rapid și pleda pentru o democratizare profundă a tuturor domeniilor vieții și demontarea deplină a sistemului politic totalitar sovietic, acumulând, totodată, trăsături de mișcare de eliberare națională. În esența ei, această orientare se baza pe etnicii români care în anii regimului sovietic au fost supuși unui proces de profundă deznaționalizare prin intermediul rusificării.

Pe măsura intensificării accentelor luptei de eliberare națională, de aripa radicală, implicată în procesul politicii de restructurare în Moldova, a prins a se separa partea non-moldovenească a societății, care nu găsea în cerințele de emancipare națională a moldovenilor tangențe palpabile cu propriile lor interese. Aceasta a dus la creșterea tendințelor conservatoare în politica de restructurare, reprezentate preponderent de o parte considerabilă a minorităților naționale. Această tendință pe plan politic era exprimată de Mișcarea internaționalistă din Moldova, denumită „Interfront” (din decembrie 1991 – Mișcarea pentru egalitate în drepturi „Unitate-Edinstvo”). „Interfrontul” din Moldova, cum, de altfel,

* **Anatol Țăranu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

¹ В.Н. Лысенко, *Региональные конфликты в странах СНГ: опыт урегулирования*. Полис, 1996, № 2, с.147.

și în alte republici unionale, opta pentru păstrarea modelului sovietic de relații interetnice în parametrii lui de bază, model, în limitele căruia erau ignorate, în mare măsură, interesele etnoculturale specifice națiunii autohtone. Păstrarea unui asemenea model de relații interetnice era posibilă doar prin perpetuarea statului unional sovietic, motiv pentru care „Interfrontul” opta pentru păstrarea necondiționată a Moldovei în componența Uniunii Sovietice. Principala baza politică a „Interfrontului” se afla în Transnistria, iar printre conducătorii lui un loc important îl ocupau reprezentanții corpului directorial al întreprinderilor industriale transnistrene, subordonate direct Moscovei. Astfel, dintre cei șase co-președinți ai „Interfrontului”, trei erau directori ai uzinelor din Transnistria – A.I. Bolșakov, A.K. Belitcenko, G.F. Pologov².

Pe fundalul masivei exprimări a voinței de deșteptare națională a românilor (moldovenilor), au fost provocate grevele lingvistice din vara-toamna lui 1990. Totodată, acțiunile „Interfrontului” nu se deosebeau principial de cele din alte republici ale URSS. Ziarul german „Frankfurter Allgemeine Zeitung” scria despre evenimentele din acele zile: „În Moldova s-a creat o situație analogică celei din Estonia. La mai mult de 100 de întreprinderi au declarat grevă, în principiu, rușii, revoltându-se împotriva proiectului de lege ce presupune acordarea statutului de limbă de stat limbii moldovenești, variantă a limbii române, prezentat Consiliului Suprem al republicii. Rușii s-au unit într-o grupare numită „Intermișcarea”, identică cu „interfronturile” ce activează în Republicile Baltice și în alte republici sovietice în care locuiesc minoritățile naționale...”³.

Situația se agrava și din cauza specificului psihologiei maselor rusofone din republicile naționale, stabilite, în marea lor majoritate, de curând aici și care, datorită politicii naționale sovietice, n-au încercat niciodată nevoia de a se integra în mediile lingvistice și culturale locale. „De la lucrătorii de naționalitate rusă, plecați să activeze permanent în republicile și regiunile unionale – afirmă în memoriile sale I. I. Bodiul, fostul lider comunist al Moldovei – nu se cerea să cunoască limba, cultura, istoria națională a respectivei regiuni. Autohtonii trebuiau să se conformeze cadrelor rusești... La aceasta își aducea contribuția și politica oficială privitoare la problema națională, orientată spre formarea comunității unice a popoarelor URSS. Voit sau nevoit, se producea degradarea națiunii”⁴.

Politica națională sovietică a format un anume tip de etnici ruși, stabiliți în afara Rusiei, care aveau un comportament neglijent față de populația autohtonă din republicile naționale, tratând-o de pe poziția unei națiuni imperiale. Asupra acestei situații a etnicilor ruși din republicile naționale a atras atenția expertul imparțial de la publicația germană amintită deja de noi. „Chiar dacă ar fi existat spațiu pentru practicarea largă a altor limbi, oricum s-ar fi dat prioritate limbii

² Феномен Приднестровья. РИО ПГУ, Тирасполь, 2000, р. 192.

³ Республика Молдова в 1989-1991 годах: взгляд со стороны (Дайджест зарубежной печати). Штиинца, Кишинев, 1992, с.32-33.

⁴ Бодюл И.И., Воспоминания. Книга первая, Типар, Тирасполь, 1999, с.400.

ruse... Explicația constă nu în kitsch-ul moscovit al limbii ruse, ci în șovinismul lingvistic înnăscut al rușilor. Prioritatea limbii lor este pentru ei ceva de la sine înțeles”⁵.

Înverșunatele confruntări politice de la sfârșitul anilor 1980 în Moldova au avut doar la suprafață caracterul unui „război lingvistic”. În realitate era vorba de două căi de dezvoltare a procesului democratic în republică. Mișcării de eliberare națională, care tindea în mod tot mai conștient spre independența politică a republicii, i se împotriva, precum am amintit mai sus, în special, populația rusolingvă de orientare pro-sovietică, care opta pentru păstrarea Moldovei în componența URSS. Și această confruntare s-a manifestat de la bun început ca una incluzând o componentă inter-etnică palpabilă. Dacă pe teritoriul Rusiei, lupta esențială pentru democratizarea societății s-a dat între democrați și retrograzi, în republicile naționale, inclusiv în Moldova, acestei divizări politice a societății i s-a adăugat și segregarea conform principiului etnic. Evenimentele ulterioare au demonstrat că principala contradicție a URSS, care a dinamitat din interior imperiul, ținea de aspectul relațiilor inter-etnice. Doar un stat totalitar cu un imens aparat represiv putea fi capabil a ține într-un singur frâu în jur de 100 de popoare și naționalități, diferite prin istorie și specific etnocultural. A fost suficient ca acest aparat represiv să slăbească puțin, pentru ca Uniunea Sovietică să se desfunde asemeni unui butoi uscat în care s-a turnat pe neașteptate apă. Doar pentru că interesele majorității rusolingvilor din republicile naționale constau în a păstra statul sovietic, în limitele căruia ei se autoidentificau ca națiune de bază și, deci, cea mai privilegiată, în republicile naționale aceștia s-au pomenit în opoziție față de tendințele radicale ale procesului de democratizare.

Grevele lingvistice nu au fost în stare să oprească adoptarea Legii despre limba de stat în Moldova. În aceste condiții în stânga Nistrului s-a recurs la stoparea funcționării legilor adoptate de Sovietul Suprem al RSS Moldovenești de către Sovietele ierarhic inferioare, precum cele orașenești din Tiraspol, Bender și Râbnîța, fapt ce reprezenta un atentat deschis asupra principiilor constituționale ale sistemului sovietic. În pofida eforturilor liderilor „Interfrontului” de a se prezenta în postura de adepți consecvenți ai păstrării Uniunii Sovietice, faptele mărturisesc că anume ei, prin acțiunile lor anticonstituționale, primii au străpuns limitele spațiului juridic sovietic și, în acest mod, au contribuit la stimularea procesului de dezmembrare a Uniunii Sovietice. Cu toate acestea, acțiunile anticonstituționale ale liderilor transnistreni, orientate împotriva procesului de renaștere națională din Moldova, rămâneau, de regulă, nepedepsite de autoritățile sovietice.

Pe acest fundal, anul 1990 a devenit perioada de transformare a Transnistriei într-o Vandée contra-revoluționară a Moldovei. În lunile februarie-martie ale acestui an în Moldova au avut loc primele alegeri parlamentare democratice, care s-au soldat cu formarea viitorului Parlament al Independenței. Principali

⁵ Республика Молдова в 1989-1991 годах: взгляд со стороны., с.34.

adversari în cadrul acestui scrutin au fost reprezentanții mișcării democratice, care se constituiseră între timp în Frontul Popular și oponentul lor tradițional, reprezentanții Inter-mișcării „Unitate-Edinstvo”. Filiala autohtonă a Partidului Comunist sovietic își pierduse într-atât de mult autoritatea, încât a participat la aceste alegeri nu ca forță politică activă ci, mai curând, pentru statistică. Este suficient să spunem că dacă în 1989 PCM a fost părăsit de 2000 de oameni, în 1990 organizația republicană de partid a fost părăsită de peste 25 de mii de membri⁶. În ciuda părerilor răspândite activ de propaganda separatistă, alegerile parlamentare din 1990 nu au fost deloc câștigate de Frontul Popular. Din cele 380 de locuri ale Consiliului Suprem al RSSM, deputaților FPM le-au revenit doar 94⁷. Însă tocmai acest Consiliu Suprem, care avea să devină primul Parlament al Moldovei independente, a adoptat hotărârile revoluționare ale anului 1990, hotărâri care au pregătit terenul pentru proclamarea independenței. În favoarea lor au votat nu doar deputații Frontului Popular al Moldovei, ci și majoritatea celorlalți deputați din Parlament, cu excepția unor reprezentanți ai „Interfrontului”, nucleul cărora îl constituiau deputații aleși în circumscripțiile din Transnistria.

Prima sesiune a nou-alesului Soviet Suprem al RSSM, începută în aprilie, nu le-a lăsat partizanilor „Interfrontului” nici o speranță de stăpânire a situației prin metode parlamentare. Acest lucru îl recunoaște univoc în cartea sa liderul separatiștilor transnistreni, I. Smirnov: „În parlament, toate încercările deputaților Inter-mișcării, ce au constituit fracțiunea „Moldova Sovietică”, în care am intrat și noi, erau sortite chiar de la început eșecului”⁸. Refuzând jocul democratic parlamentar, partea separatistă a corpului de deputați, aleși în circumscripțiile din Transnistria, au părăsit ședințele Parlamentului și s-au dedat acțiunilor anticonstituționale de separare a regiunii din stânga Nistrului de restul republicii. Din acest motiv, liderii separatismului au acționat prin metodele deja aprobate în decembrie-ianuarie 1989-90, când în mai multe orașe ale Transnistriei s-au organizat referendumuri ilegale privind oferirea de autonomie teritorială acestor localități. Toate actele în cauză, precum și cele ulterioare de acest gen, au fost declarate ca fiind în afara legii prin deciziile corespunzătoare ale Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM⁹.

Însă, reacția puterii oficiale la încălcarea Constituției RSSM s-a limitat doar la acțiuni sterile. Simțindu-se în siguranță, Sovietele locale ale orașelor transnistrene au declarat în aprilie-mai 1990 ca fiind nulă pe acest teritoriu Legea RSSM privind Drapelul național al republicii¹⁰. Și pentru a conferi un aspect legal acțiunilor lor, liderii separatismului transnistrean au convocat pe 2 iunie 1990 în satul Parcani un congres anticonstituțional al deputaților de toate nivelele din

⁶ AOSPM. f.51, inv.74, d.37, p.143.

⁷ *Ibidem*, inv.74, d.92, p.68.

⁸ Смирнов И.Н., *Жить на нашей земле*. Советский писатель, Москва, 2001, с.40.

⁹ Nedelciuc V., *Republica Moldova*. Universitas, Chișinău, 1992, p.62.

¹⁰ *Ibidem*, p.63-64.

Transnistria și din Bender, la care au promovat și hotărârea privind neacceptarea pe teritoriul lor a actelor legislative ale Sovietului Suprem al RSSM¹¹. Totodată, liderii tiraspoleni și-au justificat acțiunile separatiste prin referințe demagogice la diferite legi ale URSS¹².

Acțiunile anticonstituționale ale liderilor tiraspoleni nu și-au primit riposta cuvenită din partea Chișinăului. La momentul acela și în lunile ce au urmat s-au practicat acțiuni declarative ale Sovietul Suprem al RSSM de a recunoaște nule deciziile adoptate de separatiști. Aceste hotărâri ale Parlamentului nu erau însoțite de acțiuni concrete care să reabiliteze ordinea constituțională în Transnistria. De dragul adevărului, trebuie accentuat că posibilitățile autorităților de la Chișinău erau limitate, ele fiind subordonate direct puterii centrale sovietice care încuraja separatismul ce lua amploare pe teritoriul Moldovei sau, în cel mai bun caz, rămânea un observator pasiv al celor întâmplare. Respectiva situație a jucat unul dintre cele mai importante roluri în urgentarea adoptării de către Parlamentul Moldovei, la 23 iunie 1990, a Declarației de Suveranitate, în care se enunța prioritatea Constituției și a legilor RSSM, ce funcționau pe acest teritoriu¹³. Adoptarea de către Parlamentul Moldovei a Declarației de Suveranitate a fost o reacție promptă la acțiunile separatiștilor din Transnistria, care sfidau legile RSSM. În acest context devine clar că prin acțiunile lor, separatiștii transnistreni, contrar propriilor lor afirmații, au zdruncinat unitatea internă a URSS, au contribuit substanțial la scoaterea Moldovei în afara hotarelor Uniunii Sovietice.

În aceste luni s-a conturat și conlucrarea separatiștilor transnistreni cu elementele secesioniste din Sudul republicii. Proclamarea de către găgăuzi, la 19 august 1990, a unei „republici găgăuze” independente, în componența URSS, se înscria pe deplin în logica acțiunilor Tiraspolului privind fragmentarea teritorială a Moldovei¹⁴. Aplicând mecanismul acțiunii anticonstituționale, la 2 septembrie același an separatiștii tiraspoleni au proclamat „Republica Transnistreană”¹⁵. Prin aceste două acte anticonstituționale forțele separatiste au marcat la un nou nivel în procesul dezmembrării teritoriale a republicii. Din august 1990, a început a doua etapă de escaladare a tensionării politice interioare din Moldova. Consecința a fost conflictul armat de la Nistru.

După proclamarea „republicii” separatiste, liderii tiraspoleni au început s-o consolideze și să pregătească deprinderea ei deplină de Moldova. Contracarând aceste tentative, Sovietul Suprem al RSSM declară la 3 septembrie 1990 drept un

¹¹ *Ibidem*, p.64.

¹² Cojocaru Gh., *Separatismul în slujba Imperiului*, Civitas, Chișinău, 2000, p.39.

¹³ Declarația cu privire la suveranitatea Republicii Sovietice Socialiste Moldova. În: *Republica Moldova: istoria politică (1989 – 2000). Documente și materiale*. Volumul 1, USM, Chișinău, 2000, p.18.

¹⁴ Cojocaru Gheorghe, *Op. cit.*, p.45.

¹⁵ Постановление Второго Чрезвычайного съезда народных депутатов всех уровней Приднестровского региона (2 сентября 1990 года), în: *Бессарабский вопрос и образование Приднестровской Молдавской Республики. Сборник официальных документов*. РИО ПГКУ, Тирасполь, 1993, с.82-84.

organ anticonstituțional așa-zisul „congres al II-lea” din Tiraspol și introduce instituția prezidențială ca formă de guvernământ¹⁶. Însă, aceste acțiuni ale organului suprem legislativ de la Chișinău nu au fost în stare să oprească acțiunile separatiștilor, care încă în iulie 1989, la Tiraspol, au luat decizia de a forma, în baza mijloacelor întreprinderilor industriale, directorii cărora au condus apoi rebeliunea anticonstituțională a raioanelor de pe malul stâng al Nistrului, detașamente militare de ale miliției. Acestea au devenit primele formațiuni militare în baza cărora s-au dezvoltat viitoarele forțe armate ilegale ale separatiștilor. În toamna anului 1990, separatiștii au început dotarea cu arme de foc a formațiunilor lor militare. A devenit evident faptul că la Tiraspol a fost luată decizia privind trecerea conflictului în faza de confruntare armată. Liderii separatiști aveau nevoie de vărsare de sânge pentru a consolida divizarea teritorială a republicii. Evenimentele ulterioare au confirmat pe deplin justetea acestei aprecieri.

Toamna anului 1990 a devenit o perioadă de consolidare a enclavelor separatiste din Moldova. Conducerea Moldovei nu reușea să facă față amenințării privind pierderea integrității teritoriale a republicii. Următoarea tensionare a situației s-a produs în octombrie, când în baza apelului Frontului Popular mii de voluntari s-au îndreptat în raioanele de Sud pentru a nu permite alegerile ilegale din auto-proclamata „republică găgăuză”. A fost o explozie spontană a sentimentului patriotic a mii de oameni care încercau astfel să oprească extinderea separatismului în Moldova. Însă, se cere menționat faptul că această sinceră manifestare de patriotism nu a fost susținută de acțiuni organizate și sigure din partea autorităților, ea riscând să se transforme într-un proces haotic cu posibile vărsări de sânge. În ultimă instanță, acest scenariu funebru a fost evitat cu prețul introducerii în zona găgăuză a forțelor armate ale MAI al URSS, sub acoperirea cărora separatiștii au desfășurat, totuși, alegerile nelegitime.

În timpul acestor evenimente s-a manifestat pentru prima dată, în mod deschis, coordonarea strânsă dintre liderii separatiști din zona găgăuză și din Transnistria. Un detașament numeros de așa-numiți „voluntari transnistreni” a sosit la Comrat unde, cu armele în mâini, era gata să intre în luptă cu forțele de ordine constituționale. În aceste zile fierbinți, la Cimișlia a fost reținut de poliția moldovenească Râleakov, unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui I. Smirnov, trimis cu o misiune specială la Comrat pentru a coordona acțiunile comune ale separatiștilor împotriva puterii constituționale a Moldovei¹⁷. Totodată, liderii separatismului găgăuz acționau în strânsă legătură și cu autoritățile militare sovietice de la Bolgrad. Întrunirea din 30 octombrie a consilierilor și deputaților găgăuzi de toate nivelele a adresat mulțumiri muncitorilor din stânga Nistrului, militarilor din garnizoana Bolgrad și trupelor MAI unional, pentru sprijinul pe care l-au acordat populației găgăuze împotriva detașamentelor de voluntari de la Chișinău¹⁸.

¹⁶ Nedelciuc V., *Op. cit.*, p.66.

¹⁷ Cojocar Gh., *Op. cit.*, p.70-71.

¹⁸ *Ibidem*, p.72.

În aceste condiții Parlamentul Republicii Moldova adresează la 20 noiembrie 1990 un Apel către populația din stânga Nistrului, în care reafirma opțiunea integrității teritoriale a Moldovei și chema locuitorii să nu participe la alegerile din autoproclamata „republică” secesionistă¹⁹. Însă, la sfârșitul lui decembrie 1990 liderii separatiști, aplicând forța, organizează în Transnistria așa-numitele alegeri pentru „Sovietul Suprem” al autoproclamatei „republici nistrene”. În cadrul campaniei preelectorale, propaganda separatistă s-a axat pe exacerbarrea pericolului unirii Moldovei cu România și, în consecință, pe o românofobie crasă. Parlamentul Moldovei a fost obligat astfel să adopte o declarație în care dezmințea afirmațiile provocatoare despre unirea Moldovei cu România și sublinia că asemenea zvonuri sunt „născocite și răspândite în mod intenționat de anumite forțe ostile proceselor de democratizare”²⁰.

Pe parcursul anului 1991 a continuat cu o vădită intensificare procesul de eliminare a organelor puterii constituționale din Transnistria. În ianuarie-martie ale aceluiași an, așa-numitul „soviet suprem” al autoproclamatei republici „nistrene” a adoptat o serie de hotărâri orientate spre demontarea sistemului monetar-bancar unic și al sistemului de impozite al Republicii Moldova²¹. În aceeași perioadă, la Tiraspol, Dubăsari și Râbnîța s-au format detașamente paramilitare în număr de câteva sute de oameni fiecare, cu scopul chipurile, de a apăra populația, ce se supuneau OSTK (Consiliul unit al colectivelor de muncă). Toți aceștia au fost înarmați cu arme de foc din arsenalul Armatei a 14-a, amplasată în Transnistria²².

Agravarea rapidă a conflictului transnistrean a fost provocată de puciul comunist din 19 august 1991 de la Moscova. Reacția forțelor democratice la aceste evenimente a fost una de rezistență și de dezaprobare categorică. Pe malul drept al Nistrului zeci de mii de oameni s-au ridicat în apărarea democrației. La apelul conducerii republicii, la 20 august, la Chișinău a avut loc un miting în cadrul căruia s-a protestat contra acțiunilor puciștilor și la care au participat câteva sute de mii de oameni²³. Cu totul alta a fost reacția liderilor Transnistriei. Încă din a doua jumătate a zilei de 19 august, la adunarea liderilor întreprinderilor transnistrene, a fost format, în conformitate cu indicațiile puciștilor, un comitet extraordinar din 10 persoane, în frunte cu vicepreședintele consiliului municipal, Rîleakov²⁴. Președintele OSTK, Emelianov, a expediat în adresa capilor puciului o telegramă în care exprima susținerea și adeziunea la acțiunile puciștilor²⁵. În aceeași zi, președintele așa-numitului „Soviet Suprem” de peste Nistru, Gr. Maracuța, în numele organului legislativ separatist, a semnat o declarație privind

¹⁹ Nedelciuc V., *Op. cit.*, p.68.

²⁰ *Republica Moldova: istoria politică (1989 – 2000)*, vol.2, p.361.

²¹ Nedelciuc V., *Republica Moldova*. Universitas, Chișinău, 1992, p.69.

²² *Ibidem*.

²³ Cojocaru Gh., *O cronică a evenimentelor din August 91*, în *Caiete de istorie*, Chișinău, an.1, nr.1, noiembrie 2002, p.17.

²⁴ *Sfatul Țării*, 20 august 1991.

²⁵ *Трудовой Тирасполь*, 21-28 августа 1991.

susținerea puciului²⁶. Exemplul separatiștilor transnistreni l-au urmat și liderii autoproclamatei „republici” de la Comrat²⁷.

Puciul comunist din august a suferit o înfrângere deplină, asta însemnând sfârșitul URSS. Discreditați în ochii noii conduceri a Rusiei, deoarece au acordat susținere puciului comunist, liderii separatiști ai Transnistriei au căutat aliați, în primul rând, în partea șovină a societății ruse, care trăia un sentiment de umilință profundă în legătură cu prăbușirea imperiului. În același timp, liderii tiraspoleni au încercat să-și asigure sprijinul Kievului. Separatiștii au presupus corect că-și pot atinge scopurile doar provocând tensiuni inter-etnice de proporții, în cadrul cărora contau pe naționalismul panslavist, pe care abil îl mascau cu ideologia „moldovenismului” și cu ideea falsă a așa zisului „popor transnistrean”. În acest context, a fost în mod premeditat umflat pericolul unirii Moldovei cu România pentru a justifica românofobia ca principalul instrument de mobilizare a populației transnistrene în jurul „republicii” separatiste.

Declararea, la 27 august 1991, a independenței Republicii Moldova a marcat începutul etapei de trecere definitivă a conflictului transnistrean la faza de confruntare armată. La 6 septembrie 1991, pretinsul „Soviet Suprem” al așa-numitei „RMN” a luat hotărârea privind trecerea tuturor organelor puterii constituționale din Transnistria sub jurisdicția „republicii” auto-proclamate. Totodată, s-a adoptat hotărârea privind crearea „gărzii republicane”²⁸. Prin aceste hotărâri liderii separatiști au deschis definitiv porțile confruntării armate între forțele constituționale și detașamentele paramilitare separatiste, ultimele organizate în garda republicană din Transnistria. „Gardiștii” transnistreni din acest moment atacă în forță pe tot frontul organelor de stat din zonă, rămase fidele Constituției Moldovei. Având datoria să apere instituțiile de stat din Transnistria, forțele constituționale sunt nevoite să riposteze la provocările militare ale separatiștilor, fiind antrenate împotriva voinței lor în confruntări armate.

În literatura de specialitate începutul conflictului armat de la Nistru este de obicei identificat cu evenimentele din 2 martie 1992. Din punctul nostru de vedere, această dată marchează doar începutul acțiunilor militare la scară largă în cadrul conflictului armat transnistrean. Primele ciocniri armate între părțile implicate în conflict au început încă în toamna anului 1991, în cadrul procesului acaparării prin forță de către separatiști a organelor puterii constituționale din Transnistria și, în primul rând, a organelor de drept. O mărturie în acest sens poate servi protocolul semnat la 1 octombrie 1991 de către reprezentanții conducerii Republicii Moldova, reprezentanții Sovietului Suprem al Federației Ruse și reprezentanții separatiștilor din Transnistria, în care se vorbește pentru prima dată despre necesitatea rezolvării „pe cale pașnică a conflictului”²⁹. În

²⁶ *Moldova Suverană*, 27 noiembrie 1991.

²⁷ *Sfatul Țării*, 20 august 1991.

²⁸ Nedelciuc V., *Op. cit.*, p.71.

²⁹ *Ibidem*, p.72.

documentul citat mai sus se recunoaște, deci, izbucnirea ostilităților, „calea pașnică” fiind abandonată, părțile în conflict confruntându-se deja pe cale armată.

Însă, toate chemările de a opri evoluția nefericită a evenimentelor au fost desconsiderate chiar a doua zi după semnarea protocolului, acesta fiind încălcat brutal la Tiraspol, unde separatiștii preiau controlul prin forță asupra secției municipale de poliție. Mai apoi, pe parcursul întregii perioade a sfârșitului anului 1991, urmează o serie lungă de confruntări între poliție și „garda republicană” separatistă. Lista primelor victime ale conflictului armat s-a deschis la 13 decembrie 1991, când gardiștii au început să tragă în forțele de ordine trimise în ajutorul secției raionale de poliție din Dubăsari, aflată sub asediul de mai multe zile al separatiștilor. În consecință, au fost uciși 4 polițiști și răniți 9, iar gardiștii tiraspoleni au pierdut 3 oameni – morți și 8 răniți. A mai fost rănit și un simplu cetățean³⁰. Cu aceste evenimente de la Dubăsari a început, practic, conflictul armat de la Nistru care, în câteva luni, s-a extins la nivel de operațiuni militare la scară largă, desfășurate pe 3 direcții principale – Cocieri, Coșnița și Bender.

Astfel, Republica Moldova, începând cu toamna anului 1991, a fost implicată într-un conflict armat intern care avea drept cauză principală conflictul etnopolitic dintre mișcarea de eliberare națională din Moldova, mișcare cu un caracter revoluționar, și forțele contra-revoluționare ce exprimau interesele celei mai conservatoare părți a fostei nomenclaturi sovietice, grupul de frunte al căreia s-a poziționat în Transnistria. Conflictul armat a fost declanșat de elementele separatiste, a căror acoperire ideologică a devenit „moldovenismul”. Acesta își trăgea seva din ideologia comunistă sovietică, pus în noile condiții în serviciul separatismului transnistrean. Conflictul armat din Transnistria a fost punctul culminant al revoluției de eliberare națională, încoronată cu obținerea independenței Republicii Moldova. Prin cucerirea independenței politice de stat Moldovei Mișcarea de eliberare națională și-a atins scopul principal pe malul drept al Nistrului, însă nu și-a atins finalitatea în Transnistria, parte componentă a Republicii Moldova, rămânând, în acest sens, o revoluție neterminată.

Summary

The article lightens upon the causes of the Transnistrian conflict and its evolution of the stage of military actions. A special issue from the article is devoted to the analysis of the actions undertaken by the Independence Parliament for the conflict settlement and its political solution.

³⁰ *Ibidem*, p. 73.

Andrei Smochină*

DECLARAȚIA DE INDEPENDENȚĂ DIN 27 AUGUST 1991 – ACT DE TEMELIE AL REPUBLICII MOLDOVA

Declarația de independență a Republicii Moldova¹ este unul din izvoarele statalității Republicii Moldova și constituie o piatră de temelie, de negare a sistemului totalitar la care a fost expus poporul nostru în perioada istorică cea mai recentă. Declarația de independență este expresia voinței suverane a poporului manifestată prin aspirația de a crea un stat democratic, suveran și independent - Republica Moldova, înglobând principiile politico-juridice, general umane, naționale și istorico-culturale etc.

Declarația afirmă independența Republicii Moldova și recunoaște atât principiile construcției statale istorice, cât și conexiunea cu izvoarele dreptului internațional. Astfel, începând cu 1991, statul democratic Republica Moldova, cu oameni liberi și independenți, și-a reconfigurat dreptul de a-și trasa corect și temeinic căile de edificare ale unui stat nou, modern și de a-și așeza toate atributele de rigoare, instituțiile statale și legile pe făgașe fundamentale de drept, în marea familie de drept romano-germanică.

Pentru a înțelege procesul de elaborare a Declarației de independență, pentru a descifra scopul ei și procesul prin care au trecut autorii ei, vom efectua incursiuni în trecut - și vom extrage explicații istorice cu statut de legități.

Dimensiunea istorică își trage sevele în îndepărtatul an 1918, când la 24 ianuarie 1918 tânărul stat - Republica Democratică Moldovenească - proclamat la 2 decembrie 1917 s-a desprins de Imperiul rus printr-o primă Declarație de independență². Declarația de independență are o semnificație aparte în elucidarea unei probleme delicate, anume cea a formării și evoluției statalității noastre.

Declarația oferă unele consemnări privind începuturile Republicii Democratice Moldovenești și anume „Republica Moldovenească neatârnată își pune ca scop pacea și înțelegerea prietenească în viața politică și economică cu toate țările îndepărtate și vecine...Îndeosebi Sfatul Țării și Sfatul Miniștrilor Republicii Moldovenești se va sili să cheme cât mai degrabă adunarea poporană pe temeiul glăsuirei obștești, care va hotărî desăvârșit rânduiala lăuntrică în țară și legăturile ei de unire cu alte țări, dacă aceasta o va cere binele popoarelor republicii noastre”.

* **Andrei Smochină**, doctor habilitat în drept, profesor universitar, vicedirector al Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM

¹ Legea nr. 691-XII din 27 august 1991 privind Declarația de independență a Republicii Moldova. Monitorul Parlamentului Republicii Moldova, 1991, nr.11-12, p. 60-62.

² Declarația Sfatului Țării al Republicii Democratice Moldovenești din 24 ianuarie 1918 privind declararea independenței. Ziarul *Cuvânt Moldovenesc*, nr.10, 29 ianuarie 1918.

Prima declarație de independență reflectă un principiu esențial al suveranității statului - ideea că „zidirea vieții noastre nu va fi atinsă de nimeni și că nimic nu primejduiește neatârănarea și slobozeniile, dobândite prin revoluție... deacum și pururi neatârănate” La cele menționate mai sus se poate adăuga și apelul către întreaga populație „la unire, la muncă pașnică și la calm spre binele și folosul tuturor etniilor din Republica Democratică Moldovenească”.

Să revenim pentru un moment la o întrebare simplă – ce este independența și despre ce valori amintește acest termen. Textele juridice vorbesc laic despre independență în sensul de dreptul unui stat de a-și rezolva liber toate problemele interne și externe, fără amestecul din afară. Explicația de mai sus este foarte laconică, poate chiar prea lapidară, și nu deschide culisele evenimentelor tumultuoase de la sfârșitul anilor 80 - începutul anilor 90 ai secolului XX.

Desprinderea Republicii Moldova de URSS s-a produs la 27 august 1991. Această desprindere a comportat un caracter evolutiv, pregătită de către deputații poporului aleși în mod democratic în 1990 și precedată de adoptarea mai multor legi și expunerea viziunilor de viitor.

O primă realizare memorabilă pentru apărarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului a fost adoptarea Legilor cu privire la statutul limbii de stat și cu privire la revenirea limbii la grafia latină³, și mai apoi, a Legii cu privire la schimbarea denumirii statului în Republica Moldova⁴. Trebuie menționate și alte acte ale organelor de stat: adoptarea Legii cu privire la Stema de Stat a R.S.S.M.⁵, aprobarea Decretului cu privire la puterea de stat,⁶ adoptarea Legii cu privire la proprietate⁷, adoptarea Declarației despre suveranitate din 23 iunie 1990⁸, condamnarea pactului Ribbentrop-Molotov și consecințele acestuia pentru Basarabia⁹, boicotarea referendumului unional din 17 martie 1991 privind

³ Legea 3464-XI din 31 august 1989 cu privire la statutul limbii de stat a R.S.S.Moldovenești. În: *Veștile Sovietului Suprem*, nr.5,1989, art.216; Legea 3462-XI din 31 august 1989 cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină. În: *Veștile Sovietului Suprem*, nr.5, 1989, art.214; Legea 3465-XI din 1 septembrie 1989 cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești. În: *Veștile Sovietului Suprem*, nr.5,1989, art.217

⁴ Legea cu privire la schimbarea denumirii statului RSS Moldova în Republica Moldova, în *Monitorul Parlamentului Republicii Moldova*,1991, nr.7-8-9-10, p.6-7, art.64.

⁵ Legea nr.337 din 3 noiembrie 1990 cu privire la Stema de Stat a R.S.S.M. În: *Veștile Sovietului Suprem*, 1990, nr.11, p.756-758, art.267; Hotărârea Sovietului Suprem, nr.17 din 12 mai 1990. Regulament cu privire la Drapelul de Stat al RSSM. În: *Veștile Sovietului Suprem*, 1990, nr.5, p. 273-274, art. 93.

⁶ Decretul cu privire la puterea de stat, Hotărârea Parlamentului R.S.S. Moldova nr.201-XII din 27 iunie 1990. În: *Veștile Sovietului Suprem al R.S.S. Moldova*, 1990, nr. 8, art. 208.

⁷ Legea nr.649-XII din 22 ianuarie 1991 cu privire la proprietate. În: *Veștile Sovietului Suprem al R. S. S. Moldova*, 1990, august, nr. 8., p. 514-515, art. 208.

⁸ Declarația Suveranității Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești, Hotărârea Parlamentului R.S.S.Moldova, nr.148-XII din 23 iunie 1990. În: *Veștile Sovietului Suprem al R.S.S.Moldova*, 1990, nr.8, art.191-192.

⁹ Hotărârea Sovietului Suprem al R.S.S. Moldova cu privire la avizul Comisiei Sovietului Suprem al R.S.S.Moldova pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pen-

necesitatea menținerii URSS, susținerea deschisă a poziției anti-puci a Federației Ruse din august 1991 etc.

Nu trebuie să uităm că pentru independența Republicii Moldova a fost plătit un preț inestimabil, manifestat prin vieți omenești pierdute în perioada conflictului armat din localitățile din stânga Nistrului, prin dezintegrarea teritoriului și prin dezbinarea populației.

Toate aceste pierderi reprezintă o amintire tristă și totodată un test pentru noi, contemporanii. Reintegrarea Republicii Moldova a devenit o problemă prioritară, mai ales că autoritățile statului nu pot asigura respectarea drepturilor și libertăților omului pe o parte din propriul teritoriu. În toți acești ani o rezolvare onorabilă a diferendului transnistrean nu a fost identificată. Forțele externe continuă să împiedice opera de edificare a statului și calea aderării la Uniunea Europeană a Republicii Moldova.

Declarația de independență adoptată la 27 august 1991 statornicește temelia noului edificiu social al Republicii Moldova și oferă un cadru juridic nou pentru guvernare. Cu desăvârșire, alături de Declarația de suveranitate, ea este un act de temelie a statului nostru și trebuie asimilată și aplicată cu convingere și clarviziune.

Conducerii Republicii Moldova i-au fost încredințate de către popor o serie de sarcini, de angajamente, și anume - construcția unui stat de drept în toată plenitudinea și asigurarea statalității. Reforma și modernizarea instituțiilor de stat a început, practic, prin Declarația de independență.

Importanța cunoașterii și cercetării transformărilor de conținut, care au survenit în dreptul constituțional după actul istoric de proclamare a independenței Republicii Moldova la 27 august 1991, derivă din necesitatea de a stabili cu precizie dacă procesul de orientare a sistemului politic a statului spre democrație și tendințele în construcția instituțională a autorităților publice și a mecanismelor de guvernare pot fi catalogate ca fiind pozitive, că se dezvoltă în conformitate cu sistemul conceptual al doctrinei constituționale contemporane. Perioada de afirmare a independenței Republicii Moldova a implementat și elemente noi, pozitive în viața politică transformatoare a statului, în special, sistemul multipartit bazat pe concurența politică, a celui de alegeri de alternativă, o economie de piață, un sistem juridic bine determinat, dar și negative, care au generat degradarea sistemului economiei naționale (scăderea încrederii populației față de atingerea bunăstării promise, compromiterea profundă a sistemului de justiție, reformele de lungă durată generând o polarizare a societății, lipsa capacității de a comunica eficient).

Această polarizare este astăzi reflectată în constelația de partide politice active din societate și trebuie să fie contemplată printr-o prismă pozitivă. De-

tru Basarabia și Bucovina de Nord. 23 iunie 1990, nr.149-XII; Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele acestui pact pentru Basarabia. În: Materialele conferinței științifice din 26-28 iunie 1991, Chișinău, 1991.

clarația de independență ilustrează adecvat calea spre o societate care evoluează prin intermediul procedurilor democratice de alegeri, de dezbateri parlamentare, de moțiuni de cenzură și referendum.

De aceea, orice demers de cunoaștere a tendințelor în construcția instituțională a autorităților publice și a mecanismelor de guvernare are datoria de a recunoaște elementul evolutiv și transformator al sistemului democratic, ale cărui principii constituționale și dispoziții se regăsesc, unele aproape identic formulate, în constituțiile statelor europene. Chiar și o recapitulare sumară a istoriei noastre demonstrează elocvent că proclamarea independenței Republicii Moldova este un pas istoric fără precedent în edificarea unui stat democratic și de drept¹⁰. Declarația de independență a pus fundamentul unui stat democratic, în care să se respecte drepturile omului conform rigorilor internaționale¹¹.

Republica Moldova a fost recunoscută de toate statele lumii, devenind membră cu drepturi depline în organizații și organisme internaționale¹². Recunoașterea independenței Republicii Moldova de către statele și guvernele lumii a condus la formarea în conștiința maselor a convingerii că importanța stabilirii relațiilor politice, economice, culturale cu majoritatea statelor lumii, stabilirea de relații diplomatice cu acestea, potrivit normelor de drept internațional și practicii existente în lume în această materie, va putea face veritabile minuni de transformare a regimului totalitar într-o democrație analogică celor din țările europene. Și totuși, doar recunoașterea externă, în sens formal, nu este suficientă. Este nevoie de a privi în ochi adevărul și de a recunoaște că independența este un rezultat al muncii tuturor cetățenilor și un proces intens de lungă durată.

Textul Declarației de independență este expus într-o manieră simplă, posedând o structură armonioasă. Sensul atribuit prin Declarație noțiunilor de: publică - forma de guvernământ, popor - deținătorul, titularul puterii politice, stat suveran - putere absolută a poporului - și independent este strict determinat. Textul Declarației de independență comportă trei accepțiuni: prima statuează și consideră actele de dezmembrare a teritoriului național ca fiind în contradicție

¹⁰ De menționat și faptul că Republica Moldova s-a format pe un teritoriu care inițial, în secolele XIII-XIV, făcea parte din teritoriul statului medieval Țara Moldovei. În virtutea mai multor factori externi, teritoriul Țării Moldovei, și nu numai, s-a aflat timp de mai multe secole sub diferite stăpâniri (Imperiul Otoman și Imperiul Rus) și, este știut faptul, că în perioada diverselor crize politice pe meleagurile noastre ia naștere lupta populației autohtone pentru eliberare națională. Îndelungata luptă se încununează cu succes: la 27 august 1991, când Republica Moldova se înscrie plenar în noua societate modernă ca rezultat al adoptării Declarației de independență.

¹¹ Actul final al Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa din 1 august 1975, Aderat la Actul final prin hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.707 din 10.09.91. *Tratate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998)*, Vol. 1. Chișinău, 1998. p.145; Declarația Universală a Drepturilor Omului din 10.12.1948 // Aderat la Declarație prin hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.217-XII din 28.07.1990; Carta de la Paris pentru o nouă Europă din 21.11.90 // Aderat la Cartă prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr.707-XII, 10.09.91. *Tratate internaționale la care Republica Moldova este parte (1990-1998)*, Vol. 1, Chișinău, 1998. p.304.

¹² La 2 martie 1992 Republica Moldova devine membru cu drepturi depline al ONU.

cu dreptul istoric și de neam; a doua - definește caracterul noului stat – Republica Moldova; iar în cea de a treia parte a textului și-au găsit expresie doleanțele poporului ca statul declarat independent să fie recunoscut pe arena internațională.

Este de datoria noastră să reamintim, dacă ne referim la importanța istorică a Declarației, că este una din legile fundamentale care au marcat noua epocă a Republicii Moldova, destinată să ofere o deschidere integratoare și un cadru juridic nou pentru guvernare, exprimând voința tuturor păturilor sociale.

Se impune astfel concluzia că Declarația de independență reprezintă un act de inițiere a poporului nostru pe un nou drum și este fundamentat din următoarele considerente:

- enunță că Republica Moldova este un stat suveran, independent și democratic, liber să-și decidă prezentul și viitorul, fără nici o ingerință, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale¹³;
- definește tendințele în evoluția de democratizare a Republicii Moldova, de afirmare a libertății, a independenței și a unității naționale, de edificare a statului de drept și de trecere la economia de piață cu finalități practice.

Declarația de independență își identifică temeiul în spiritul legii, în cadrul dreptului, ca răspuns normativ la provocările timpului. Opera legislativă a legiuitorului tânăr spre democrație a fost dominată de problema elaborării unei noi Constituții – la rândul ei, redactată în 1994¹⁴.

Independența nu este un fenomen abstract. Ea este o realitate, fiind realizată prin exercitarea drepturilor politice - adică dreptul de a alege și de a fi ales; în plus consolidarea culturii și conștiinței juridice naționale presupune ca regulile de comportare să fie consacrate în reglementările constituționale. În contextul menționat, regulile de comportare trebuie să fie acceptate de cei cărora le sunt destinate, iar realizarea acestui drept să devină o datorie civică inalienabilă.

Un popor liber și independent este capabil să-și aleagă liber și fără ingerințe sistemul politic preferat de guvernare. O alegere liberă nu există în eter. Ea are nevoie de participarea tuturor cetățenilor în viața politică a statului și nu numai. Cei aleși, sau numiți în posturi, trebuie să-și adjuce încrederea electoratului la momentul alegerii și în perioada exercitării funcțiilor lor.

Democrația este un sistem în care poporul investește în structuri de control, una din ele este și societatea civilă care bate alarma în situațiile în care sunt atestate abuzuri evidente de putere și autoritate. Anume renunțarea la asemenea abuzuri de putere, de repudiare, de judecare în temeiuri politice și nerespecarea voinței poporului au fost pietrele de temelie ale Declarației de independență.

Declarația de independență a marcat un prag istoric peste care am trecut, dar care ne amintește tuturor că eforturile de a menține un stat independent

¹³ Legea nr. 691-XII din 27 august 1991 privind Declarația de independență a Republicii Moldova. *Monitorul Parlamentului Republicii Moldova*, 1991, nr. 11-12, p. 60-62.

¹⁴ Constituția Republicii Moldova din 29 iulie 1994, în vigoare din 27 august 1994. *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2.08.1994, nr. 1.

trebuie să fie permanente. Consider necesar ca Declarația de independență să fie introdusă, fără anumite intervenții în Constituția Republicii Moldova. Conținutul ei nu se modifică. Supremația actului menționat implică, în mod necesar, ca toate actele, indiferent când au fost adoptate, să nu se afle în contradicție cu prevederile Declarației.

Așadar, ziua de 27 august 1991, la 20 de ani de la Declarația de independență, nu este doar o amintire, ci și un apel și un îndemn la muncă făuritoare și responsabilă a tuturor cetățenilor pentru binele de azi și de mâine al Moldovei. Sincere felicitări, urări de sănătate și succese pe măsură tuturor cu prilejul împlinirii a două decenii de la proclamarea Independenței noastre.

Rezume

Nous considérons totalement justifiée l'affirmation que la République de Moldova s'est constituée en tant qu'État indépendant à la fois avec l'adoption par le Parlement du pays de la Déclaration d'indépendance du 27 août 1991. Les 20 ans de profondes réformes économiques, sociales et politiques ayant déterminé la garantie de la mise en oeuvre des dispositions de la Déclaration d'indépendance sont significatifs pour la Moldova. Dans ce sens, on atteste la consolidation de quelques directions et principes formulés dans l'acte d'indépendance et utilisés par le législateur dans différents contextes de l'organisation du cadre politique et juridique de l'État dans les conditions de l'indépendance. La déclaration d'indépendance ne peut comprendre qu'une seule volonté. La suprématie de l'acte mentionné suppose nécessairement que tous les actes, sans différence du moment de leur adoption, ne soient pas en contradiction avec les dispositions de la Déclaration d'indépendance.

REZOLUȚIA CONFERINȚEI ȘTIINȚIFICE „20 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA”

Participanții la Conferința Științifică 20 de ani de proclamarea Independenței Republicii Moldova, organizată de Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, 24 august 2011:

Constată că într-o societate democratică cercetarea în domeniul științelor socio-umane precum învățământul istoric, juridic și lingvistic, constituie componente esențiale ale sistemului academic și al celui educațional;

Menționează contribuția esențială a cercetătorilor din mediul academic și universitar la elucidarea problemelor cu care se confruntă societatea noastră în perioada de trecere de la totalitarism la democrație;

Apreciază aportul oamenilor de știință la procesul de renaștere națională și de democratizare a societății.

Prin promovarea adevărului științific privitor la limbă, istorie și sistemul de drept, oamenii de știință și cultură au contribuit la decretarea limbii române drept limbă de stat, la reintroducerea alfabetului latin, la adoptarea Tricolorului ca drapel național și a Stemei de Stat a Republicii Moldova.

Prin reformarea sistemului educațional și promovarea valorilor culturale naționale s-a îmbunătățit esențial calitatea învățământului, generații întregi de cetățeni și-au recăpătat demnitatea națională și conștiința civică.

Este incontestabilă contribuția comunității științifice la proclamarea Suveranității și Independenței Republicii Moldova. Prin principiile și dezideratele sale, prin întregul său conținut, Declarația de Independență din 27 august 1991 constituie actul fondator fundamental și suprem al existenței Republicii Moldova ca stat democratic, independent și indivizibil. Acest document reprezintă adevărul și unicul act de identitate politică și națională al Republicii Moldova.

Participanții la Conferință reiterează punctul de vedere exprimat de Academia de Științe a Moldovei cu privire la Limba noastră română (1994) și cu privire la Istoria noastră națională românească (2002).

Comunitatea științifică a constatat și a reiterat, în repetate rânduri, că din cele mai vechi timpuri, populația dintre Prut și Nistru a cunoscut aceleași procese etnice și culturale pe care le-a parcurs întreg neamul românesc din spațiul carpato-danubiano-pontic. Poporul care s-a format și dezvoltat, timp de secole, într-o ambianță etnoculturală comună, de o parte și alta a Munților Carpați, de-a lungul Dunării, în dreapta și în stânga Prutului și pe ambele maluri ale Nistrului, are aceeași origine etnică, vorbește aceeași limbă, este de aceeași credință, are aceleași tradiții și obiceiuri și s-a condus de aceleași norme juridice, nescrise sau scrise. Aceste adevăruri servesc drept temelie pentru ca fenomenele sociale și procesele istorice respective să constituie domenii prioritare de cercetare. Comunitatea etnoculturală, de secole, justifică întru totul ca limba noastră maternă să recapete denumirea sa firească de Limbă

Română și istoria noastră națională să se numească precum e firesc - Istoria Românilor. O asemenea abordare este în deplin consens cu tradițiile vechi cărturărești și cu concepțiile fondatorilor și continuatorilor istoriografiei române: Mihail Kogălniceanu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, A. D. Xenopol, Nicolae Iorga și mulți alții.

Discuțiile purtate în ultimul timp în societate referitoare la denumirea limbii de stat, denumirea și conținuturile cursului de istorie națională predat în învățământul preuniversitar, speculațiile extraștiințifice în jurul chestiunii identitare impun comunitatea științifică să se pronunțe explicit asupra tuturor acestor chestiuni de maxim interes public.

În acest context, noi, participanții la Conferința științifică „20 de ani de la proclamarea Independenței Republicii Moldova”:

1. Ne pronunțăm pentru revenirea în învățământul preuniversitar, la treapta gimnazială, a cursurilor distincte de istorie a românilor și de istorie universală și predarea problematizată a acestor două cursuri în clasele liceale;

2. Exprimăm convingerea că educația istorică din învățământul preuniversitar și-ar putea atinge obiectivul doar în cazul în care va finaliza cu susținerea obligatorie a examenului de capacitate la istorie, la treapta gimnazială, și a examenului de bacalaureat, la treapta liceală, începând cu anul curent de învățământ, situație care, de altfel, am avut-o în sistemul educațional până în anul 2005;

3. Ne pronunțăm pentru aducerea în concordanță a normelor constituționale și a legislației în vigoare privind denumirea limbii de stat, în conformitate cu adevărul științific consacrat și cu prevederile Declarației de Independență a Republicii Moldova;

4. În scopul excluderii imixtiunii factorului politic, propunem ca problemele legate de istoria, limba, literatura și cultura noastră să fie delegate AȘM, unicul for în drept și cu competența de a se pronunța în aceste domenii;

5. În speranța depășirii impasului politic și social, ne pronunțăm pentru o amplă reforma constituțională. Propunem ca Declarația de Independență a Republicii Moldova să devină parte componentă a textului Constituției, așa precum a fost în proiectul elaborat de grupul de lucru în anii 1992-1993.

Luând în considerare problemele cu care se confruntă astăzi societatea, pe plan social, politic, economic, cultural, științific etc., și dezideratele strategice de edificare a statului de drept și integrare europeană, fiind conștienți de responsabilitatea ce revine comunității științifice la valorificarea patrimoniului istorico-cultural național, noi, participanții la Conferință, ne exprimăm deplina disponibilitate de a contribui, prin întregul nostru potențial științific, la realizarea obiectivelor formulate, fapt care reclamă univoc păstrarea și fortificarea Academiei de Științe ca for științific și cultural suprem al Republicii Moldova.

Considerăm că potențialul științific și uman din domeniul științelor socio-umane trebuie să devină forță edificatoare a unei societăți democratice și prospere, iar valorile noastre naționale să faciliteze calea Republicii Moldova spre integrarea europeană.

*Adoptată la Chișinău,
24 august 2011*

DOCUMENTAR

А. М. Пономарев*

НЕИЗВЕСТНАЯ РУКОПИСЬ П.С. ПУЩИНА О РУССКО-ТУРЕЦКОЙ ВОЙНЕ 1806-1812 ГГ. (II)

(Continuare din Nr. 1-2, 2011)

112. Происшествия в январе 1812 г.

На другой день после четырнадцатой конференции 1-го января 1812 года турецкие полномочные просили графа Кутузова приостановить на несколько дней исполнение решительных мер, им принятых., и оставить турецкую армию на прежнем положении, до возвращения курьера, отправленного ими к визирю; но граф, решительно в том отказав, изъявил однако же г[осподам] полномочным согласие свое на пребывание их в Бухаресте и, сверх того, согласно желанию их, взял на себя уведомить визиря о решении императора как о взятии в плен турецких войск, так и о прервании перемирия.

Письмо сие было тогда же написано и отправлено в Шумлу, куда к сему времени верховный визирь перенес свою главную квартиру.

Российские войска, при прекращении перемирия хоть и оставлены были на их квартирах, но приказано им было находиться во всегдашней готовности к выступлению и действию.

Между тем г[осподин] Линстон, столь долго ожидаемый в Константинополе, не выезжал еще из Лондона и объявил пребывавшему там турецкому поверенному в делах, что медлит [с] отъездом своим по случаю получения ultimatum⁶⁷ от петербургского двора на счет дружественных сношений между Россией и Англиею, в кои, без сомнения, войдут и дела Порты, но 29-го г[осподин] Линстон сообщил турецкому поверенному в делах, что назначает отъезд свой чрез несколько дней, не объясняя, однако

* А. М. Пономарев, доктор (кандидат) исторических наук, старший научный сотрудник Института Истории Национальной Академии Наук Украины

⁶⁷ ultimatum (франц.) – категорическое требование, угроза серьезных последствий в случае его невыполнения.

же, ничего более. Сие подало повод заключать, что ultimatum получен и что в оном упомянуто о Порте, но как в Константинополе определительно еще ничего известно не было, а известия о бухарестских переговорах уже достигли до сей столицы, то султан собрал Мухавей, дабы определить меры кои нужно будет предпринять в случае продолжения войны. К сему времени приверженцы визиря успели поправить дурное заключение, сделанное султаном о его военных способностях, приписывая неудачи последовавшие на Дунае, не оплошности визиря, но малым средствам, у него имевшимся, и убеждая государя сего при возобновлении военных действий увеличить по возможности способы и ожидать большого противу прежнего успеха.

Статья сия, быв одна из главных предметов рассуждений Мухавей, о мире на оном почти говорено не было, и г[осподин] Латур-Мобург не пропустил столь удобного случая для новых покушений. В свидании с Реис Эфендием, заметил он ему, что несколько уже лет Россия распространяет свои владения на счет соседних с нею держав, в числе коих находится и Порты, но что при наступающем разрыве между Россиею и Франциею войска сей последней займут некоторые из сих провинций, принадлежавших прежде другим державам, на какой случай г[осподин] Латур-Мобург объявил себя уполномоченным отобрать от Порты, не желает ли она предъявить прежние права свои на таковые провинции? Реис Эфенди не дал на сие положительного ответа под предлогом, что как война между Россиею и Франциею еще не существовала, то всякое объяснение по сему предмету будет излишним до того времени, пока действительно последует сей разрыв.

По поводу сему некоторая особа в Константинополе, имевшая сношения с надворным советником П[етром] Фонтоном,⁶⁸ писала к нему, что опасается, чтоб беспрестанные домогательства сильной партии и разные выгоды, представляемые в будущем положении дел в Европе, мало по малу внушаемые Порте, не отклонили ее от миролюбивых расположений. В числе препятствовавших всеми силами заключению мира, корреспондент г[осподина] Фонтоната означал, между прочим, датского поверенного в делах г[осподина] Гюбша, столь долго действовавшего в пользу России, но в настоящих обстоятельствах не скрывавшегося более в своих происках и явно говорившего, что хорошо знает состояние армии графа Кутузова, которая была весьма ослаблена и мало наклонна к продолжению войны с турками.

⁶⁸ Фонтон Петр Антонович (1765-1846), на русской службе с 1798 г., будучи драгоманом, а с 1805 г. секретарем посольства России в Константинополе. В 1806 г. участвовал в переговорах с Портой, в 1810 г. направлен в дипломатическую канцелярию Дунайской армии, во время мирных переговоров в 1811-1812 г. вел протоколы конференций. После Бухарестского мира 1812 г. одновременно занимал должность драгомана и секретаря посольства до 1816 г.

Действительно недоумение министерства оттоманского было велико и оно, не зная, на чем остановиться, обратилось наконец к г[осподину] Канингу,⁶⁹ английскому поверенному в делах, дабы узнать, в каком положении находятся связи его двора с российским и какое участие примет лондонский кабинет в заключении мира между сею державою и Портою? Г[осподин] Канинг отвечал, что касательно первого случая он ничего не может заключить, чтоб доказывало, что есть какая либо перемена в сношениях, в о последнем имел он сведения весьма старые и переданные ему предшественником его г[осподином] Адером.

Персидский двор к сему же времени изъявил министерству оттоманскому желание, чтоб оно не пропустило в переговорах своих с Россиею упомянуть и о делах с сею империею, обещая при том как в мире так и войне действовать согласно. Порта с своей стороны утверждала также, что будто бы Грузия была весьма недовольна правлением российским и готова была восстать.

Визирь между тем уведомил графа Кутузова из Шумлы, что он желает споспешествовать заключению мира и что отправил курьера к султану для донесения ему о последней конференции и по получении ответа не замедлит известить о содержании оного. Впрочем, визирь негодовал за нарушение конвенции на счет переправившихся на левый берег Дуная турецких войск, но негодование сие не переменяло нисколько хода дел. Турецкие полномочные остались в Бухаресте, а граф Кутузов принял намерение открыть военные действия.

[.....]

113. Ссылка Аметеси Эфенди. Сообщения графа Румянцева о прибытии курьера из Константинополя

Между тем не утверждение конвенции о переправившихся на левый берег турецких войсках и признание их военнопленными, подало повод к распре между великим визирем и Аметеси Эфендием, статс-секретарем департамента иностранных дел.

Сей чиновник был тот самый, чрез кого Галиб Эфенди, убедил визиря, приступить к сей негосиации с графом Кутузовым и который после подписания конвенции употреблен был для приведения оной в исполнение. Он находился уже в большой опасности при объявлении заключенных условий янычарам. Выполнение их притом едва не стоило жизни, но избежав грозившей ему тогда беды, он скоро встретил другую, потому что визирь, раздраженный неудачною развязкою сего дела, обратил

⁶⁹ Канинг (правильно: Каннинг Джордж; Canning George, 1770-1827), в 1827 г. премьер-министр Великобритании, в 1807-1809 и 1822-1827 гг. министр иностранных дел. В 1811-1812 гг. не получив министерского портфеля был поверенным в делах Англии в Константинополе до марта 1812 г., когда его сменил Р.Линстон.

весь свой гнев на него, как на человека, советам коего он руководствовался. Аметиси Эфенди при вспыльчивом нраве своем не мог в сем случае сохранить довольно хладнокровия и отвечал визирю с такою грубостью, что он вышел[ши] совершенно из себя, призвал уже палача, дабы отрубить ему голову. Приговор сей без сомнения тогда же бы был исполнен, если б находившиеся при том свидетели не упросили визиря смягчить гнев свой и переменить смертную казнь на ссылку. Вследствие сего Аметиси Эфенди был сослан в Ери-Паланку, что близ Нисы. Ему не дозволено было взять с собою ни прислуги, ни вещей своих и при слабом состоянии здоровья можно было ожидать, что он не переменит сего наказания.

В сие же время Янычар-Ага, сильно противившийся заключению конвенции, умер. Негиб Эфенди, весьма преданный Галиб Эфендию, назначен был послом от Порты к французскому двору.

Граф Румянцов, с своей стороны сообщил графу Кутузову волю Е[го] И[мператорского] В[еличества], дабы он посторонним образом внушил Галиб Эфендию о крайней необходимости предстоящей Порте, поспешить [с] заключением мира, ибо известно было намерение многих европейских держав, клонящееся к тому, чтоб разделить Оттоманскую империю. При сем граф Румянцов поручал заметить туркам что, во всяком случае, пожертвования с их стороны необходимы и приводил в пример, что пред самым заключением Кайнарджицкого мира (*)⁷⁰ Австрия предложила им свою помощь, но секретный договор заключенный на сей конец между обоими державами по случаю прекращения войны, со стороны Австрии остался без действия и хотя Порта никакого подобия от нея не имела, но не менее того принуждена была уступить Буковину как возмездие за обещанную помощь: «Почему, писал граф Румянцов, если Оттоманскому министерству непременно должно делать пожертвования, то лутше без сомнения делать их для России, в коей найдет оно во всех случаях верную союзницу, чем для другой какой-либо державы, ибо опасное положение Порты, чем бы ни окончились прения первейших европейских кабинетов, не может быть сокрыто от прозорливости султана, коему не безызвестно также влияние какие имеет Россия во многих подвластных ему странах...» Кроме сего государственный канцлер, описывая политику некоторых держав, изъяснялся так: «Беспрестанные и сильные опыты убеждают нас также в добрых и искренних расположениях крон-принца шведского. По настоящему смутному положению дел в Европе он изготавил до 60 т[ысяч] отборного войска, в твердом расположении охранять мужественно независимость шведской короны от всяких наглых притязаний. Между тем на сих днях мы получили сообщение, непосредственно от стокгольмского кабинета о занятии Померании французскими войсками, В[аше] С[иятельство] легко можете заключить, как то принято было крон-

⁷⁰ (*) В 1774 году.

принцем и что сим занятием Франция решительно поставила Швецию противу себя. Мы имеем однакоже достаточные причины надеяться, что новой войны не последует, ибо император Наполеон не престаёт изъявлять желание, дабы обо всем дружелюбно объясниться и предлагает нам вывести собранные им в Германии войски, которых содержание стоит ему чрезмерно дорого, если только в замену того и мы согласимся войска наши собранные на польских границах удалить оттуда обратив их или против Порты, или где иное...»

Для сообщения всего этого Галиб Эфендию главнокомандующий употребил д[ействительного] с[татского] с[оветника] Фонтон, который объяснился с Манук-Беем,⁷¹ а сей последний доверенным образом с Галиб Эфендием, отвечавшим, что прожект о разделе Турции уже давно существует и ему известен, но что всякая держава делает предложения единственно для своих выгод и потому он не может постигнуть, что хочет выиграть Россия, предупреждая сей раздел? Манук-Бей возразил на сие, что хоть Россия и получила бы при сем какой участок, но оный не может быть довольно выгоден, в сравнении того что возмут другие державы, по случаю положения дел в Европе, и что сие самое побуждает ее поспешить заключением мира, дабы соединясь с Портою действовать противу общих врагов их. Галиб Эфенди, согласился в истине сего заключения, но находил затруднение в убеждении султана, коего молодость и вспыльчивый нрав останавливали всех намеревавшихся противоречить его воли, однако же обещал довести сей разговор до сведения Его Султанского Величества. Вскоре после сего турецкие полномочные получили известие из Вены от находившегося там поверенного в делах Порты г[осподина] Маврогени, о том что война между Россиею и Франциею не только неизбежна, но даже в непродолжительном времени должна начаться, и что французские войски уже в движении и обозы их переправились через Рейн, а Австрия, в намерении действовать союзно с Франциею, отправила войски свои в Трансильванию и один из важнейших генералов послан в сию провинцию. Турецкие полномочные с радостию сообщили о сем Манук-Беею, который не пропустил сего случая, чтоб снова заметить Галиб Эфендию, что хотя бы все сие было и справедливо и что даже если бы успех и увенчал оружие французское, то и тогда туркам радоваться о том не следует, ибо очевидно, что при заключении мира потребуются от Порты пожертвования гораздо важнейшие, чем те, коих требовала от нее Россия! Заключение сие опять подействовало на Галиб Эфенди и он почувствовал истину оногo, но между тем 24-го февраля граф Кутузов, чувствуя, что турецкой курьер

⁷¹ Манук Бей (правильно: Мирзоян Манук-бей, 1769-1817), драгоман Порты, министр финансов, принимал участие в подготовке Бухарестского мирного договора, который был подписан в его доме, сохранившимся до настоящего времени. В 1812-1817 гг. жил в Бессарабии, в Хынчешть. По неподтвержденным данным был отравлен турками за содействие России в подписании Бухарестского мира.

прибыл в Журжу и находился в карантине, известил о том Кегая-Бей, с тем чтоб послал он за депешами. Чрез несколько дней потом, особа бывшая в тайном сношении с П[етром] Фонтоном, известила его о получении ответа из Константинополя и имела с ним свидание, в коем сообщила следующие известия: неутверждение российским императором конвенции и совершенное отвержение предложений султанских сделало большое впечатление на сего государя. Он видел в сем явное доказательство не только малой наклонности к миру, но даже подозревал, что императорский двор имел намерения клонящиеся к конечному разрушению Оттоманской империи. Он ставил в пример императора Наполеона, который хотя и называл гишпанцев бунтовщиками, но не оставлял признавать всех актов и капитуляций, заключенных его генералами и что тем более можно было ожидать сего между двумя законными государями. В таковых расположениях султан приказал собрать Мухавей, на коем по рассмотрении всех обстоятельств должно было изложить заключение делать ли мир, или продолжить войну? Окончательное решение состояло в том, чтоб не только отклонить требование российского двора, но даже предложить: отказ на какие либо уступки в Азии, прекращения влияния России на правление княжеств и помещение в мирном договоре статей в пользу Персии. При сем султан, возвративший в полной мере доверенность свою визирю, снабдил его полномочиями как на продолжение войны, так и на заключение мира, а визирь имел действительно большую наклонность к последнему и намеревался просить личного свидания с графом Кутузовым, надеясь при оном кончить все затруднения. Сверх того, очевидно было, что Англия, хотя весьма тайным образом, но способствовала ходу дел, ибо курьер прибывший из Константинополя привез также письмо от английского поверенного в делах г[осподина] Канинга к г[осподину] Италинскому со вложением другого на имя некоторой особы в Петербурге. К сим сообщениям приятель г[осподина] Фонтон присовокупил еще то, что в Вене беспрестанные внушения г[осподина] Меттерниха и французского посла г[осподина] Отто имели единственную целью препятствие заключению мира между Россиею и Портою.

114. Прибытие в Бухарест г[осподина] Гимеля

Посреди столь нерешительных переговоров, 27-го февраля прибыл в главную квартиру графа Кутузова г[осподин] Гимель, королевско[-]шведский секретарь, отправленной из Стокгольма в Константинополь, с поручением известить Порту о существующих дружественных сношениях между Россиею и Швециею, представить о угрожающих турецкой империи опасностях и дружескими внушениями стараться склонить к прекращению войны. При сем приказано было г[осподину] Гимелю отправиться в главную квартиру визиря в сопровождении расторопного

российского чиновника по назначению графа Кутузова, который, если то будет позволено, должен будет ехать с ним до самого Константинополя и вручить там шведскому поверенному в делах г[осподину] Палину письмо от главнокомандующего и заметить на пути своем все, что будет возможно.

На другой день после прибытия г[осподина] Гимеля, Галиб Эфенди пригласил к себе н[адворного] с[оветника] Фонтон, отдал ему письмо от визиря на имя главнокомандующего, которое заключало в себе известие о получении ответа от султана: «Пленение турецкой армии, – писал он, – весьма огорчило Е[го] В[еличество], но он подтвердил данные мне полномочия на заключение мира и единственное желание мое состоит в том чтобы, хотя б то было и сопряжено с моею погибелью, совершить сие благотельное дело. Если В[аше] С[иятельство] будете в таком же расположении, то, без сомнения, достигнем мы счастливой сей минуты. Порта не настаивает более в сохранении нераздельности своих владений, надо чтобы и Россия с своей стороны умерила свои требования...» В заключение визирь уведомил графа что он дал надлежащие инструкции своим полномочным и просил снабдить таковыми же и российских.

При вручении сего письма г[осподину] Фонтону, Галиб Эфенди поручил ему довести до сведения т[айного] с[оветника] Италинского, что согласно полученным им инструкциям он объявляет предварительно, что если Россия согласится совершенно отстранить статью об Азии и об оной не упоминать, то турецкие полномочные готовы вступить в переговоры. После сего официального разговора Галиб Эфенди оказал любопытство узнать о цели приезда г[осподина] Гимеля, объявляя при том, что завтра будет иметь с ним свидание. Фонтон, отвечая на сие, что действие само собою все объясняет, означая без всякого толкования доброе согласие, существующее между российским и шведским двором. Турецкий полномочный сделал при сем замечание, что поспешное заключение мира есть единственное средство превозмочь все затруднения и положить конец проискам, клонящимся к продолжению войны.

В сей же день г[осподин] Фонтон имел случай говорить с известною особою, которая истолковала ему последнее замечание Галиб Эфендия тем, что г[осподин] Латур-Мобург в Константинополе подал Порте ноту, в коей уведомляя о всех силах, назначаемых действовать противу России, уверял что в числе оных будут и шведские войска. К сему г[осподин] Латур-Мобург нашел не излишним упомянуть и о отличных способностях как военных, так и прочих, крон-принца шведского, который, без сомнения, употребит их в пользу Франции.

После сего объяснения известная особа оказала желание узнать содержание письма г[осподина] Канинга к г[осподину] Италинскому, на что Фонтон отвечал весьма поверхностно, но не менее того она не скрыла

от него, что в письме к Галиб Эфендию г[осподин] Канинг оказывал наклонность споспешествовать заключению мира, предоставляя Порте все опасности коим подверглась она, если в последствии политических сношений России с Франциею, сия последняя вмешается в это дело. К сему, прибавил приятель г[осподина] Фонтон, известие о том, что г[осподин] Канинг, узнав о дурном обороте переговоров России с Портою и о впечатлении там сделанном султану, подал ноту, в коей убеждал Порту умерить горячность и помешать тем французской миссии извлечь из сего обстоятельства пользу, противную видам английского кабинета.

Между тем, 29-го числа Галиб Эфенди имел свидание с г[осподином] Гимелем, при коем присутствовал один драгоман – князь Морузи. Г[осподин] Гимель сообщил сам весь разговор свой графу Кутузову и сообщение его было совершенно сходно с тем которое доставил потом П[етр] Фонтон, получивший оное от особы с которою находился в тайном сношении (*).⁷²

В начале г[осподин] Гимель объявил Кегая-Бею о посылке графа Лиовенгельма в Петербург для переговоров о отношениях Швеции к французскому двору и упомянул о том, что негосиации между Россиею и Швециею продолжатся, и, вероятно, уже приведены к окончанию. Галиб Эфенди заключил из сего, что как Швеция уже находясь почти в разрыве с Франциею, а Россия в сие самое время приступала к союзу с нею, то можно ожидать, что война между Россиею и Франциею неизбежна. Г[осподин] Гимель, согласясь с сим, изъявил желание чтобы и Порта приступила к союзу с Россиею, но Галиб Эфенди возразил на сие, что прежде надлежало заключить мир. Г[осподин] Гимель объявил после сего, что имеет от своего двора депеши к г[осподину] Палину и что оные содержали в себе предписание сему агенту шведского двора в Константинополе стараться о сближении России с Портою, на какой счет он, г[осподин] Гимель, останется в Цареграде, дабы помогать г[осподину] Палину. Галиб Эфенди отвечал на это, что до сего времени Россия всегда изъявляла желание отклонять всякое посредничество, но г[осподин] Гимель сказал, что обстоятельства переменялись и Россия согласилась принять посредницею Швецию. За сим Галиб Эфенди сделал замечание, что г[осподин] Палин находился в совершенно противных мыслях на счет связей его двора с российским. Г[осподин] Гимель согласился, что, действительно, истинные намерения

⁷² (*) Из сего обстоятельства можно заключить, что особа, бывшая в тайном сношении с надворным советником Петром Фонтон, была князь Морузи. [В Константинополе, кроме Иосифа Фонтон, бывшего первым драгоманом посольства, находились и его племянники Антон Антонович и Петр Антонович Фонтоны. Антон работал переводчиком еще при В.С.Томаре, а Петр при А.Я.Италинском. Лишь указание на титул действительного статского советника или титул надворного советника дает возможность утверждать, что речь идет о дяде или племяннике. В авторской сноске сочетание титулатуры и полного имени встретилось нам впервые, но и оно не дает полной уверенности в правильности употребления. – А.П.]

крон-принца могли быть ему еще не известны, но что сие произошло от затруднений, встретившихся в переписке и он, Гимель, объяснит ему при личном свидании настоящее положение дел.

Сверх сего г[осподин] Гимель подтвердил Галиб Эфендию известие о занятии Померании французскими войсками и сообщил, что французский поверенный в делах в Стокгольме приписывал сие насилию маршала принца Екмюльского (*),⁷³ но что 70 т[ысяч] шведского войска готово уже, чтобы выступить за сию обиду. Несмотря, говорил г[осподин] Гимель, на большие пожертвования, сделанные шведскою нациею, политика императора Наполеона оными не удовлетворилась и беспрестанно возникающие новые требования доказали невозможность далее держаться сей системы; самые братья его Люциан и Людовик почли лутше не быть более королями под его законами и жить мирно в Граце.

На вопрос Галиб Эфендия о силах Франции, назначаемых к действию противу России, г[осподин] Гимель отвечал, что силы сии такого рода, что не могут продлить своих действий, но что напротив того Россия имеет 150 т[ысяч] готового войска, обеспеченного продовольствием своим на многие лета и что граница всей империи приведена в сильное оборонительное положение. При конце разговора г[осподин] Гимель объявил, что сближение Англии с Швециею должно в скорости последовать, и что лондонский кабинет приказал уже возвратить все взятые шведские призы, и что примирение России с Англиею равномерно не может замедлиться.

Не смотря, однако же, на все эти уверения, Галиб Эфенди не давал большого вероятия искренности крон-принца шведского и вообще полагал, что посредство Швеции не предоставит больших выгод. Однако же обстоятельства сии должны были непременно сделать неприятные впечатления г[осподину] Латур-Мобургу, столь явно на счет Швеции изъяснявшемуся и столь недавно хвалявшему отличные способности и свойства крон-принца.

115. Продолжение переговоров и отправление г[осподи]на Гимеля

Между тем граф Кутузов, получив письмо визиря с донесением г[осподина] Италинского о том, что объявил ему Галиб Эфенди чрез посредство г[осподина] Фонтоня, отвечал Кегая Бею, что он не постигает цели и смысла предложения его не согласующегося с письмом визиря и желает, чтоб Галиб Эфенди или бы отозвался о сем письменно, или бы для личного объяснения прислал к нему драгомана князя Морузи.

Галиб Эфенди отозвался, что пришлет сего последнего, а главнокомандующий, найдя приличным объясниться чрез посредников, назначил таковыми тайного советника Италинского и действительного статского советника Фонтоня, которые и имели заседание 1-го марта.

⁷³ (*) Davoust, Prinse d'Ekhmul (франц.) – Даву, принц Ексмюльский.

Г[осподин] Италинский открыл оное описанием странности предложений Кегая-Бея и просил объяснить оные. Князь Морузи утверждал, что отзывы первого турецкого полномочного не были произвольны, но основанные на данных ему инструкциях. Что Порты готова для приобретения мира сделать пожертвования, но только такого рода, чтоб оные не были противны ее политике, вере и обычаям народным; но как то, что Россия требует от нее в Азии, вовсе несходно с оными и даже Порты не находит себя вправе принять подобное предложение; то предвидя, что сие не будет непрерывным препятствием к окончанию, она не находит другого средства, как совершенно отстранить трактование об Азии.

За сим последовал продолжительный спор, кончившийся тем, что князь Морузи решительно объявил, что Порты не соглашается ни на какие уступки в Азии и не прежде приступит к продолжению переговоров, как когда российский двор объявит, что статья об Азии не будет включена в договор.

Сие официальное объявление положено было довести до сведения главнокомандующего, и г[оспода] Италинский и Фонтон спрашивали потом у драгомана почему турки утверждали, что Россия переменила основание мира и в чем полагают они сию перемену? Князь Морузи отвечал, что перемена замечена в статье о сербах, где прежде говорено было только о доставлении Портою спокойствия сему народу, а в конференции 31-го декабря и в письме графа Кутузова к визирю упоминались о ручательстве «Garantie» России. Г[оспода] Италинский и Фонтон возразили, что сие предложение должно было принимать как последствие первого и сие подало повод к новому спору, в продолжение коего, впрочем, ничего решительно положено не было.

В [К] вечеру гос[подин] Фонтон имели свидание с известною особою и начал разговор свой изъявлением удивления о предположениях Порты, на что ответствовано ему было, что Россия, имея целию распространить границы свои в Азии, не должна бы была обращать внимание ни на что другое, как единственно на достижение сей цели и в таком случае могла бы найти средство привести в испытание намерения свои, соображаясь с настоящими обстоятельствами. Г[осподин] Фонтон, показав желание узнать какие бы то были средства, доверенная особа продолжала так: «Надлежит согласиться на status quo anti bellum, de l'uti possidebamus,⁷⁴ и стараться только отдалить сколько будет возможно срок вывода войск в Азии из провинций, занятых со времени начатия военных действий. Статья мирного договора, касающаяся сего предмета, должна быть написана так, чтоб дать повод России к различным предложениям отсрочивать выполнение оной, а между тем императорский двор может

⁷⁴ Status quo anti bellum de l'uti possidebamus (латин.) – статус, который мы имели перед войной.

взять все меры, дабы вместе с заключением мира немедленно начались в Цареграде негосиации, посредством коих Россия изберет удобнейшие способы к достижению намерений ее на счет азийских границ. Предлоги же медленности вывода войск многочисленны. Местные положения, дальние расстояния, время года, представят их во множестве; при том же императорском дворе, условясь о сроке вывода войск из турецко-европейских владений, может выполняя [т.е. выполнив] несколько ранее сие обязательство, опереться на сёмь [т.е. на это] в готовности его к выполнению взаимных условий и сим самым извинить медленность свою в Азии, где как будто против желания встречает он препятствия разного рода. Преданность к России существующая в тех странах, представит еще сама собою большие отговорки и вероятно и то, что Порты, быв весьма довольна прекращением столь для нее тягостной войны, будет всемерно удаляться от возобновления оной и, следственно, будет снисходительна при переговорах, приняв за лутшее иметь скрытное поведение, подобно тому, как во время присоединения Грузии к Российской империи. Счастливо окончанный переговоры о Азии после Кайнаржицкого мира, конвенция в Айналы-Каваке и приобретение Крыма без кровопролития, не суть ли доказательства, что и в теперешних обстоятельствах можно ожидать таких же последствий. Положение дел в Европе таково, что Россия должна бы не только искать миру, но и даже и союза с Портою, к тому же негосиации о Азии не возьмут дурного оборота по причине смутных в Европе обстоятельств, ибо мир, который заключит Порты, раздражит противу нее Наполеона и скрытность, с каковою мог бы он при сем действовать, не может ослепить Порту, встревоженную, равно как вся Европа, непомерным честолюбием императора французов и уверенную, что он имеет пагубные для Оттоманской империи намерения. Галиб Эфенди, сам рассуждая на счет Азии, сказал: я уверен что рано или поздно Россия не пропустит делать разные придирки со стороны Азии; но что мне до той нужды, лишь бы не сказали, что я подписал такой постыдной договор! И действительно: так думают все турецкие министры».

Не возражая ничего на сие данное объяснение, г[осподин] Фонтон оказал только желание узнать до какой степени простирались инструкции турецких полномочных, но известная особа не хотела на предмет сей ничего сообщить, отвечая только, что как они, так и визирь, находя инструкции свои весьма ограниченными, последний послал на счет сей курьера в Константинополь с тем, чтоб испросить некоторого распространения.

Раставаясь же, приятель г[осподина] Фонтон сказал, что важнейшее обстоятельство было то, чтоб не допустить Порту податься на внушения, делаемые в Цареграде и что на сей конец как он, так и брат его, находившийся в сей столице, обращают теперь все свое внимание. Что происки противу

их очень велики, потому что желающие продолжения войны имели целию начинать свои действия удалением всех тех, кои оказывали наклонность у миру.

На другой день Кутузов объявил Кегая Бею, чрез н[адворного] с[оветника] Фонтонна, что г[осподин] Италинский довел до сведения его разговор свой с князем Моружи о предложении, чтоб статья об Азии вовсе была отстранена, но что повеление императора на счет сей были столь положительны, что никакой отмены сделать было не можно! Галиб Эфенди, с своей стороны просил, чтоб главнокомандующий представил сие на рассмотрение Е[го] В[еличества] и объявил при том, что визирь желает иметь личное свидание с его сиятельством.

В тот же день, 2-го марта, главнокомандующий отправил из Бухареста г[осподина] Гимеля, послав вместе с ним свиты Е[го] И[мператорского] В[еличества] по квартирмейстерской части полковника графа Рошешуара,⁷⁵ с письмами к шведскому поверенному в делах и к верховному визирю, с испрашиванием позволения о проезде сего офицера в Константинополь. 3-го [марта] граф Кутузов, через переводчика Фонтонна отвечал Галиб Эфендию, что на счет границ в Азии он ничего другого сказать не может, как то, что уж было объяснено в конференции 31-го декабря, касательно же свиданья с визирем, главнокомандующий отказался от одного, под предлогом что при настоящем положении дел, находит то несовместным и ненужным.

Настоящая причина, почему граф [Кутузов] избегал свидания с визирем была та, что он полагал, что визирь уступкою границ по Серет навлек на себя гнев султана, и избавясь от последствий одного старанием каймакана, обещал тогда же уговорить российского главнокомандующего согласиться на отмену сей границы и на принятие за таковую Прута, с исключением Измаила.

Турецкие полномочные с своей стороны продолжали все ласкаться надеждою получить некоторые уступки в Азии. Главнокомандующий готов был при первом их требовании выдать им пашпорты, но турки далеки были от того и, напротив, опасались, чтоб таковое предложение не было им сделано. Они желали ожидать в Бухаресте ответу из С[анкт]-Петербурга и Галиб Эфенди чрез Манук-Бея просил д[ействительного] с[татского] с[оветника] Фонтонна уведомить графа Кутузова, что Порта, делая России настоящие предложения, не имеет никаких сокровенных видов и не ищет выиграть время в намерении воспользоваться обстоятельствами, если бы между тем последовал разрыв между Россиею и Франциею, что султан избегает союза с Франциею, ибо опыт научил уже его, как должно ценить все ее обещания. Кроме этого, Галиб Эфенди

⁷⁵ Рошешуар (правильно: Рошешюар, Людовик Виктор Леон де, Rochechouart, Ludovic Victor Léon de, 1788-1858), в 1795 г. вместе с матерью перебрался в Россию, с 1803 г. на русской службе, граф, полковник свиты императора, квартирмейстер.

соглашался, что требуемые Россией уступки в Азии совсем не важны для Порты в отношении коммерческом и политическом, но что статья сия касалась бы религии и следственно не зависела ни от министерства, ни от визиря, ни даже от самого султана: «Конечно, – продолжал Галиб Эфенди, – трудно вообразить чтобы Россия после толиких [стольких – А.П.] пожертвований для Грузии и прилежащих к ней земель, отказалась от требования какого либо приобретенного пункта, как например Потти, нужного ей для сообщения. Но это могло бы устроиться после заключения мира дружелюбным образом...»

Вообще, однако же, полагали, что как намерение Порты включить дела Персии в переговоры с Россией, так и отстранении статьи об Азии, были следствием внушений г[осподина] Канинга, основанных на торговом корыстолюбии Англии.

116. Граф Рошешуар и г[осподин] Гимель

Граф Рошешуар и г[осподин] Гимель 6-го марта прибыли в главную квартиру турецкой армии, находившуюся, как видно было выше, в Шумле. Визирь хотя и отзывался с неудовольствием на счет российского правительства, но позволил однако же графу Рошешуару ехать с г[осподином] Гимелем до самого Константинополя. Во время сего путешествия г[осподин] Рошешуар заметил в народе большую бедность и, следственно, большую наклонность к миру, от коего можно было ожидать улутшения сего состояния.

Между тем слух о прибытии в Константинополь шведского чиновника вместе с русским офицером не замедлил распространиться в сей столице и произвести большое удивление. Деятельность приверженцев французской партии еще более от того увеличилась. Г[осподин] Латур-Мобург, получив депеши из Парижа, требовал официальной конференции и объявил, что получено письмо от императора Наполеона к султану. Сближение такого рода еще никогда не существовало и не знали, каким образом вручить сие письмо. Г[осподин] Латур-Мобург предполагал то сделать лично, опираясь на некоторых примерах, происходивших во время генерала Себастиани.⁷⁶ Министерство же оттоманское затруднялось в соглашении на требуемую французским поверенным в делах торжественную конференцию, коей хотел дать он отличный блеск. Некоторые утверждали, что давая сему такую гласность, Порта теряла политическую свою свободу, оказывая податливость на предложения Франции и, следственно, готовность к союзу

⁷⁶ Себастиани (правильно: Себастьяни де Ла Порта, Орас Франсуа Бастьен; Sébastiani de la Porta, Horace François Bastien, 1755-1851), граф, маршал Франции, с 1802 г. посланник в Константинополь, декабрь 1805- апрель 1807 гг. – постоянный представитель Франции в Турции. С августа 1808 по май 1811 гг. воевал в Испании. Во время пребывания в Константинополе проводил политику по недопущению сближения Турции с Россией и Англией. Его относят к одному из зачинщиков русско-турецкой войны 1806-1812 гг.

с нею, тогда как мир с Россиею был близок к заключению. Другие, напротив, находили что гласность сей конференции ничем не обязывала Порту, которая может продолжать политическое свое поведение, основывая оное единственно на обороте, какой возьмут мирные переговоры. Г[осподин] Латур-Мобург не переставал с своей стороны утверждать, что спасение Оттоманской империи зависело от требуемой им конференции. С тем временем многие подозревали, что французский поверенный в делах, не имел объявленного им письма к султану, а распустил такой слух в намерении обратить внимание Порты. К сему же времени турецкий поверенный в делах в Париже уведомлял Порту, что разрыв между Россиею и Франциею должен был неотменно в скорости последовать, и что российский посол князь Куракин приготавлился к отъезду, равно как и император Наполеон. Маршал Ней в разговоре с турецким поверенным в делах сказал ему, что армия, назначенная действовать противу России, простиралась до 400 т[ысяч] человек и что лутшие генералы, между коими и Себастиани, помещены в оную. Французский посол в Вене г[осподин] Отто, писал к французскому министерству, что будто мир между Россиею и Портою уже подписан, но что объявление оного приостановлено в уважение некоторых обстоятельств, к коим пристрастна Англия, почему император Наполеон в полном собрании спрашивал у турецкого поверенного в делах, имеет ли он о сем сведение и на отрицательный ответ его, сказал что Порте надлежало бы иметь лутшие сведения о том, что происходит. Потом обратясь к одному русскому, тут же находившемуся, Наполеон спросил у него, думал ли он пробывать в Париже до масленицы (*)?⁷⁷ Вопрос сей, очевидно, можно было принять объявлением того, что до того времени война уже начнется!

Сверх сего дошли тогда же до Константинополя известия о заключении наступательного и оборонительного союза между Франциею и Пруссиею, и также о содействии Австрии в наступающей войне. Интернунций австрийский госпо[дин] Стюрмер⁷⁸ не оспаривал сего заключения, давая только заметить что двор его, если б мог следовать собственным внушениям своим, то конечно предпочел бы нейтралитет.

При таковом положении дел в Константинополе граф Рошешуар и товарищ его г[осподин] Гимель, продолжая путешествие свое, 15-го числа прибыли в Буюк-Чекмече (*),⁷⁹ где, узнав от своего проводника, что он везет их прямо к Челеби-Эфенди, каймакану верховного визиря, приняли намерение на первой случай избежать таковой встречи и для того г[осподин] Гимель написал к г[осподину] Палину,⁸⁰ прося его употребить содействие свое для отклонения сего распоряжения; но сей последний, не быв предупрежден

⁷⁷ (*) Jusqu'au carnaval – масленица.

⁷⁸ Стюрмер (правильно: И.Штюрмер) – австрийский посол в Константинополе.

⁷⁹ В 30-ти верстах от Константинополя.

⁸⁰ Палин (правильно: Палин Нильс Густав; Palin, Nils Gustav, 1765-1842) – дипломат, востоковед, египтолог, в 1812 г. шведский посол в Константинополе.

о новых связях своего двора и желая поступить осторожнее, представил записку г[осподина] Гимеля Порте и господа сии приведены были прямо к Челеби Эфендию, который однако же вскоре потом отправил их во дворец шведского посольства.

Проходя по улицам Константинополя, граф Рошешуар, бывший в мундире, имел случай заметить, что прибытие его делало приятное впечатление. Но г[осподин] Палин принял его холодно и во все время поддерживал сей характер. Дипломатический корпус в Пере не пропустил делать заключения на счет прибытия русского офицера и мир с Россиею казался несомненным. Английский и французский министры удвоили свою деятельность. Г[осподин] Канинг дал знать г[осподину] Рошешуару, что желает с ним видиться и свидание сие было назначено чрез три дни, в течение коих г[осподин] Рошешуар в доме г[осподина] Палина виделся с г[осподином] Вертерном, который по собственному побуждению быв благорасположен к России, сообщил ему что почти все министерство Порты, визирь и полномочные, действительно имели наклонность к миру, но что главным препятствием было упорство самого султана, почитавшего за ничто все теряемое им продолжением войны, в сравнении с выгодами, кои надеялся он приобрести при помощи смутного положения дел в Европе. Пользуясь сим приверженцы французской партии, распускали разные слухи и стращали полномочных лишением жизни, если подпишут мир.

Между тем Порта потребовала от шведского поверенного в делах категорического отзыва о цели приезда графа Рошешуара в Константинополь, на что ответствовано было, что он не имеет никакого поручения к Порте, но что если б она оказала желание сделать какие-либо предложения, то г[осподин] Рошешуар отправит нарочного к главнокомандующему и надеется в таком случае получить нужную инструкцию.

Порта отвечала сухо, что она не имеет намерения заводить шпионов в Царяграде, и г[осподин] Рошешуар в свою очередь отвечал, что 50-ть человек турецких подданных 6-ть месяцев живут в главной квартире графа Кутузова, пользуются свободою и не почитаются шпионами. Порта, не ответствуя ничего на сие, объявила г[осподину] Палину, что требуемая им конференция не прежде могла состояться, как по выезде графа Рошешуара из Оттоманской столицы.

Г[осподин] Канинг, с своей стороны, в нетерпении видеть г[осподин] Рошешуара, приказал ему сказать, что если он не будет у него и не известит о настоящей цели его прибытия, то все средства будут употреблены, дабы негосиация оказалась бесполезною, тогда как в противном случае английский поверенный в делах может быть ему полезен.

Граф Рошешуар, нашед[ши] приличным удовлетворить желанию г[осподина] Канинга, был у него и начал требовани^{ем} объяснения на счет тот, что должен ли он видеть в нем чиновника дружеской державы,

или неприятельской? Г[осподин] Канинг сознался на это, что касательно сношений между Россиею и Англиею он никак[о] официального уведомления не имел, но что ход дел сам собою ясно показывал, к чему можно было держаться : «Однако же, – продолжал он, – Императору Российскому надлежало бы во многих случаях переменить свою политику и во особенности постановленное в Эрфурте на счет Гишпани; при заключении же с Турциею мира, Россия должна умерить свои требования, тем более, что первоначальная причина войны сей была приверженность турок к Англии (*)⁸¹ и великодушная держава сия не согласится войти в договор, клонящийся ко вреду народа поднявшего оружие на справедливую сторону». Г[осподин] Рошешуар не дав на сие никакого ответа, спрашивал у г[осподина] Канинга, не известно ли ему о существовании какой-либо конвенции, между Франциею и Портою, на что получил в ответ что три дни тому назад никакой конвенции заключено не было, но что с того времени г[осподину] Канингу происшествия неизвестны и что всякую минуту можно было ожидать чего-нибудь подобного. Потом, любопытствуя узнать истинную цель приезда графа Рошешуара, английский поверенный в делах обратился к сему предмету и граф отвечал ему, что никакой особой порученности не имел, но желал бы только узнать причину препятствующую Порте заключить мир. Следствием сего отзыва был длинный разговор, в продолжении которого между прочим г[осподин] Канинг упомянул, что, конечно, Англия могла бы способствовать России, но что время, в которое двор его искал только неприятелей Франции, уже миновалось и лондонский кабинет довольствоваться будет тем, что торжественно объявил, то есть поддержанием государств, стремившихся к тому, чтоб свергнуть иго Франции, но помощь сию не хочет он основывать на том, чтобы допускать одну державу распространяться на счет другой: «России, – говорил он – очень удобно, соединясь с Франциею, делать приобретения в Швеции и Австрии, и потом, соединясь с Англиею, присоединять турецкие провинции!»

Колкость сего замечания подала повод к таковому же ответу. Разговор чрез то сделался резче, поставив при расставании неприятное впечатление с обеих сторон.

На другой день граф Рошешуар посетил австрийского интернонция, который принял его ласково и оказался совершенно доброжелательным к России. Что же касается до г[осподина] Канинга, то он после некоторого своего разговора нашел не излишним поехать немедленно к г[осподину] Палину, дабы отвести его от принятого намерения просить у Порты министерской конференции и убедить не давать никакой доверенности

⁸¹ (*) Г[осподин] Канинг без сомнения говорил здесь о разрыве перемирия в 1809-м году, ибо война начавшаяся в 1806-м имела напротив первую причину свою, приверженность турок к французской системе.

графу Рошешуару. Выражения г[осподина] Канинга были при сем до того неумеренны, что г[осподин] Палин нашелся принужденным просить его удалит[ь]ся и, напротив, еще более утвердился в своих намерениях, но, однако же, не имея никаких инструкций на счет предложений, он взял намерение говорить только о предварительных статьях и то неопределительным образом, для того, чтобы действовать потом сообразно с обстоятельствами.

Между тем грубые отзывы Порты к г[осподину] Рошешуару час от часу умножались. Но позволение, просимое им, дабы увидаться с пленными, содержащимися под караулом, ответствовано ему было, что и ему самому надлежало бы находиться между оными и что если б визирь не был обманут, то конечно не позволил бы ему ехать до Константинополя. Французский поверенный в делах, с своей стороны боясь пропустить удобное время, согласился вместо требуемой им конфедерации иметь приватное свидание с Реис Эфендием и вручил ему письмо императора Наполеона к султану. В нем изъявлялось желание продолжить связи, существующие между обоими дворами, и уверение, что на сей предмет предписано г[осподину] Латур-Мобургу, действовать сообразно сему плану.

Основываясь на сем, г[осподин] Латур-Мобург объявил, что он вместе с советником посольства г[осподином] Руфином (*),⁸² уполномочен заключить между Франциею и Портою союзной договор, по силе которого Франция обязывалась возвратить под владение султана все провинции, отнятые Россиею в течение последних 60-ти лет и ручаться (*)⁸³ за целость и нераздельность турецкой империи, с тем только, чтоб договор сей заключен был без потери времени.

Сии блистательные предложения не только не ослепили Оттоманского министерства, но, напротив, возбудили в нем сомнение и недоверчивость, которая, однако же, несколько поуменилась, когда и австрийской интернонций г[осподин] Стюрмер объявил, что в договоре между его двором и Франциею заключенном, державы сии равномерно обязались сохранить Оттоманскую империю в неприкосновенности, с условием что, если тем временем посредством посторонних внушений Порты заключит мир с Россиею с уступкой ей каких-либо провинций, то Австрия и Франция такового договора не признают. К сему г[осподин] Стюрмер прибавил, что от сего времени ни тщетные обещания, но самые действия покажут истинное участие, которое Австрия принимает в делах Порты и что сие же самое чувство пробуждало ее некогда употреблять средство свое при российском дворе, но что ослепление одного отклоняло всегда все предлагаемые способы и не допускало даже выслушивать миролюбивые внушения.

⁸² (*) Ruffin.

⁸³ (*) Garantir.

Посред сих обстоятельств, г[осподин] Канинг усугубил еще замешательство Порты, поставив министерство оттоманское в затруднительное положение личным спором своим с Латур-Мобургом о доме гишпанской миссии в Буюк-Дере находившемся, и который г[осподин] Канинг хотел признавать принадлежащим [неразб.], а г[осподин] Латур-Мобург упорствовал сохранить для посольства короля Иосифа. Дело сие заставляло Порту судить англичского поверенного в делах с французским и затрудняя ее, тем побуждало питать неудовольствие к начинщику [словообразование по аналогии: зачинать-зачинщик – А.П.] г[осподину] Канингу. Влияние сего агента уменьшалось чрез таковое поведение и прибытие г[осподина] Линстона час от часу становилось более необходимым.

Г[осподин] Палин с своей стороны с приездом г[осподина] Гимеля должен был делать внушения совсем противные прежним, и дабы придать оным более вероятности, не нашел другого средства, как представить в подлиннике депешу, полученную им из С[анкт]-Петербурга от графа Лиовенгельма, в коей изображалось поведение Франции и Дании в отношении Швеции; чрезвычайное стеснение коммерции происходящее как от требований императора Наполеона, так и от занятия шведской Померании французскими войсками; конфискование купеческих судов с их грузом и насильственное взятие матрозов для употребления их на французском флоте; положение дел между Россиею и Франциею; заключение шведского короля, что с падением России последовало бы неотменно падение всей Европы, и потому благоразумие повелевая соединиться с Россиею, шведский король отправил в С[анкт]-Петербург графа Лиовенгельма, коего император Александр принял отлично и вслед за тем последовало отправление г[осподина] Гимеля.

При сообщении всего этого Порте г[осподином] Палиным г[осподин] Гимель дал почувствовать, что как главное препятствие к заключению мира состояло в азийских границах, то казалось бы, что возможно оное превозмочь, уступив России какую-нибудь крепость в тех странах, но Порты не хотела давать никакого ответа до того времени, пока граф Рошешуар не выедет из Константинополя, а в следствие того 28-го марта офицер сей, сопровождаемый с крайнею осторожностью, отправлен был обратно.

117. Происшествия в Букаресте

Между тем вскоре после отъезда графа Рошешуара из Букареста, граф Кутузов получил извещение от государственного канцлера графа Румянцова о том, что в первых числах марта прибыл из Парижа в С[анкт]-Петербург флигель-адъютант полковник Чернышев⁸⁴ и привез письмо от

⁸⁴ Чернышев Александр Иванович (1786-1857), генерал-адъютант, генерал от кавалерии. С

императора Наполеона, в коем государь сей изъявлял готовность свою согласиться о средствах, могущих послужить к сохранению связей между Россиею и Франциею. Посол князь Куракин подтверждая то же самое, обращал внимание императорского двора на верный для сего способ, основывая суждение свое на дошедших к нему сведениях. Способ сей состоял в разделе европейской Турции. Известие из Стокгольма равномерно быв такого же рода, Император Российский нашел обстоятельство это столь важным что немедленно приказал отправить курьера в Бухарест для сообщения о оном графу Кутузову, с тем чтобы он объявил Галиб Эфендию именем Е[го] И[мператорского] В[еличества], что невзирая на существующую войну, он никогда не взирав равнодушно на положение Турецкой империи и находил ее необходимою в общем составе Европы, почему извещая султана о грозящей ему опасности, он предлагает превратить настоящую войну в теснейшую дружбу.

Кегая-Бей принял сии объявления с полною верою и даже казался тронутым великодушием императора Александра, но два предмета обратили его внимание, первый состоял в том, что Галиб Эфенди желал узнать, что под основами теснейшей дружбы можно ли разуметь заключение оборонительного союза? А последний: каким образом Император Российский будет способствовать обоюдному сближению?

На первое граф Кутузов отвечал, что, не имея, подробнейшего объявления он заключал, что теснейшая дружба значила участие, каковое император намерен принимать в положении султана и в пользе и в выгодах его государства, а на последнее, что император будет соображать свое поведение с тою податливостию, которую усмотрит в султани, и что он готов будет отстранить все излишние формы затрудняющие переговоры. Галиб Эфенди отправил немедленно донесение свое о сем сообщении и 29-го марта вручил переводчику Фонтону письмо от визиря к главнокомандующему, в коем заключалось повторение о невозможности согласиться на требование России касательно азийских границ. На другой день турецкой полномочный просил приватнаго свидания с главнокомандующим или по крайней мере с г[осподином] Италинским, дабы объясниться на счет спорных статей и чистосердечно сообщить обширность инструкций своих.

Граф Кутузов, согласился на сие предложение, г[оспода] Италинской, действительный статский советник Фонтон, переводчик Фонтон, Кегая Бей Галиб Эфенди и драгоман Порты князь Моружи, собрались 31-го числа и имели предположенное заседание, которое Галиб Эфенди открыл замечанием о необходимости оного по случаю политического положения Европы и прибавляя что ни время, ни место не дозволяли на сей раз распространяться на счет обозрения, которой из двух держав состояние

1809 г. состоял при императоре Наполеоне, выполнял секретные поручения Александра I.

сие более представляет выгод, заключил, что надлежало обратить внимание на поспешное сближение обеих империй.

Г[оспода] Италинский и Фонтон, возразили рассматриванием предшествовавших обстоятельств и продолжали разговор не клонясь ни к какой развязке, до того времени как Галиб Эфенди, уверяя, что решился преступить данные ему инструкции предложил согласиться на sub sperati⁸⁵ и представить договор на утверждение Е[го] И[мператорского] В[еличества] и султана принимая за предварительные статьи:

1-ое. Восстановление в Азии status quo anti bellum.

2-ое. Уступку России всего пространства по Прут, исключая крепости Измаила и Килии, с их округами.

3-е. Обещание сербам безопасности, предания забвению прошедшего и дарование им прощения (*),⁸⁶ и

4-ое. Включение мира с Персиею, как с державою, действовавшею совокупно с Портою.

Сии предложения быв доведены до сведения главнокомандующего, 2-го апреля через переводчика Фонтон⁸⁷ объявил он Кегая Бею, что в ответ не может он более ничего сказать, как то что уже сообщено было князю Морузи в свидании 1-го марта (*) и притом дружественно уведомляет что не может взять на себя представление императору предложений вовсе не сходных с объявленными от России и заключающих еще новую статью о Персии.

В тот же день граф получил из С[анкт]-Петербурга ultimatum в 4-х пунктах и разрешение заключить союз, или только мир, но только с условием привести сие немедленно к окончанию, а в случае упорства турецких полномочных выдать им пашпорты и начать военные действия. Статью о Персии предписывалось отклонить совершенно и сверх того граф Румянцов повторил о домогательствах Наполеона сохранить мир с Россиею и предложение его на счет выполнения 5-ой статьи Эрфуртской конвенции, касавшейся, как известно, присоединения к России княжеств. Все это приказано было сообщить туркам и для того граф Кутузов, пригласив к себе Галиб Эфендия, объявил ему приватно следующие 4-е статьи ultimatum:

1-ая. Постановление реки Серета границею в Европе.

2-ая. Обеспечивание спокойного существования сербов, обещанием Порты не вмешиваться во внутреннее управление сего народа, предоставляя то ему самому.

⁸⁵ Sub sperati (правильно: sub sperato), (латин.) – то на что можно надеяться, здесь имеется ввиду полюбовное соглашение.

⁸⁶ (*) Amnistie (франц.) – забвение, прощение.

⁸⁷ Фонтон Антон Антонович (1780-1864), на русской службе с 1799 г., в 1809 г. командирован в дипломатическую канцелярию Дунайской армии, с 1811 г. главный переводчик на мирных переговорах с Турцией, с мая 1812 г. до 1818 г. первый драгоман посольства России в Константинополе.

3-ие. Внесение в мирный договор условий в пользу Молдавии и Валахии в такой силе, как уже было о том соглашено в Журже (*).⁸⁸

4-ое. Касательно азийских границ, оставить там все в настоящем положении на пять лет, считая от дня заключения мира; по истечении же сего срока, нарочными комиссарами определится граница в Азии на основании взаимного постановления. Или, не упоминая ничего о сей границе в сем мирном договоре, подразумевать, что она останется *in statu quo*.⁸⁹

На счет 2-ой статьи граф дал заметить Галиб Эфендию, что Е[го] И[мператорское] В[еличество] не оспаривает более права султанского взимать в Сербии подати по его произволу, равномерно как и преимуществ его владычествования, пожелая, напротив, дать убедительное доказательство чистосердечия своих намерений, он предоставляет султану сделать в свое время, такое по предмету сему постановление, какое в последствии признается необходимым между двумя дворами.

Галиб Эфенди, сказал на все это, что если действительно это было *ultimatum*, то он теряет всю надежду и прибавил к сему, что относительно европейской границы, может быть, что визирь решается еще что нибудь отменить, но что на счет азийских, то невозможно, и что Порты, желая в том краю восстановить прежние границы, не намерена входить в объяснение относительно определения сношений российского двора с областями, вступившими в его подданство с объявлением войны.

4-го числа, Галиб Эфенди объявил о желании иметь свидание с д[ействительным] с[татским] с[оветником] Фонтоном и 6-го оное последовало. На оном известил он, что вследствие полученных депешей от визиря он предлагает границую Днестр и денежное возмездие, но однако же не настаивает на том, Галиб Эфенди заметил что обстоятельства таковы, что медленности не терпеть, но можно ли Порте приобрести союз с Россиею столь большими пожертвованиями, тогда как Франция за таковой не только ничего не требует, но даже предлагает большие выгоды. Г[осподин] Фонтон, не отвечая положительно, сказал на сие, что при возвращении графа Рошешуара из Константинополя, получив сведения о всем там происходившем, будет дан надлежащий отзыв и тем на сей раз прекратились переговоры.

118. Совершенные происшествия в Сербии

[.....]

⁸⁸ (*) Сие не было действительный *ultimatum*, ибо в оном дозволялись некоторые отмены, но граф не ожидая встретить большого упорства решил сначала предложить статью сию в сем виде.

⁸⁹ *in statu quo* (лат.) – в нынешнем состоянии.

119. Приключения графа Рошешуара и возвращение его

Между тем 1-го апреля граф Рошешуар прибыл в главную квартиру визиря в Шумлу; визирь откровенно говорил ему о желании его заключить мир и просил продлить свое пребывание в Шумле на три дня, надеясь, что в течении сего времени известия из Константинополя о конференции г[осподина] Палина достигнут до Шумлы. Г[осподин] Рошешуар, нашед[ши] приличным исполнить желание визиря, согласился охотно остаться в его главной квартире. По прошествии трех дней, видя, что депешей из Константинополя еще нету, он вознамерился отправиться в Бухарест и обратился для сего с требованием о лошадях к Мустафе Эфендию и получив отказ, хотел идти сам к визирю, но караул приставленный у его квартиры, не допустил его выйти из оной, объявляя при том, что буде [если будет -А.П.] он, или его переводчик будут покушаться к таковому действию, то для воспрепятствования употребится сила. Мустафа Эфенди сказал при том, что визирь положил непременно удержать в Шумле графа Рошешуара до получения известий о конференции г[осподина] Палина и что дальнейшее настояние в сем случае будет тщетно. Граф Рошешуар просил, чтоб, по крайней мере, позволено ему было послать курьера к главнокомандующему, но и то ему было отказано.

Граф Кутузов, с своей стороны начинавший уже беспокоиться о долгом неприбытии г[осподина] Рошешуара и не получая от него известия, послал нарочного с письмом к визирю, но откуда он туда приехал, г[осподин] Рошешуар, огорченный насилием ему причиняемым, 10-го апреля написал к верховному визирю весьма колкое письмо, в коем описывал, сколь противно правам народным повеление визиря в отношении его: «Мне известно, – говорил он, между прочим, – дурное положение, в каковом я нахожусь, и особенно то, сколь опасно быть правым пред особою облеченною верховной властью, но какая бы судьба меня не ожидала, я полагаю надежду мою на Бога войск наших, на Государя, коего честь в сию минуту сопряжена с моею и на твердость, уж испытанную несчастьями... (*)»⁹⁰ Визирь, раздраженный сим письмом, обратился с упреками к г[осподину] Рошешуару и неизвестно что б могло произойти из этой ссоры, когда бы не последовало прибытие курьера графа Кутузова. Визирь не осмеливаясь задерживать долее г[осподина] Рошешуара, 12-го числа отправил его из Шумлы, дав письмо к главнокомандующему, в котором умалчивая о всем происходившем, [из]брал предлогом удержания в Шумле г[осподина] Рошешуара ожидание депешей из Константинополя, которые хотя еще и не были получены, но г[осподин] Рошешуар отправлялся во исполнение желания главнокомандующего и что, даже и пред сим, дозволение ему

⁹⁰ В сноске приводится текст на французском языке являющийся точным переводом приведенной цитаты.

сопровождать г[осподина] Гимеля до Царяграда было равномерно дано единственно во уважение графа Кутузова, но с условием сохранить тайну, чего, как изъяснялся визирь г[осподин] Рошешуар не соблюл, но, напротив, по приезде в Константинополь выдавал себя за русского Ельчи (*)⁹¹ и слух сей, распространяясь по столице, побудил Порту отослать его в Шумлу.

14-го г[осподин] Рошешуар, прибыв в Бухарест, донес о всем с ним происходившем главнокомандующему, который хотя и имел повод быть недовольным поведением в сем случае визиря, но опасался навлечь новые затруднения переговорам, решился предать сие дело совершенному забвению.

Вскоре потом особа, имевшая тайные сношения с н[адворным] с[оветником] Фонтоном, известила, что брат ее советует не медлить [с] заключением мира и пользоваться обстоятельствами: доколе французская чума не распространилась в Османской столице, и уведомить что шведский поверенный в делах в Константинополе г[осподин] Палин имел конференцию с Реис Эфендием, при коей находился г[осподин] Гимель. Г[осподин] Палин говорил много, но весьма слабо, до того, что хотя известен был и прежде как хороший антикварий и мало способный к делам, но на сей раз, превзойдя всякое ожидание, оставил всех убежденными в краткости своих политических талантов, и с сей минуты Порты начала взирать на сей переворот шведской политики, как на обстоятельство самое маловажное, а с тем вместе и дала повод французскому поверенному в делах усугубить свои происки.

120. Возобновление конференции

Посреди столь нерешительного положения, Галиб Эфенди изъявил желание иметь конференцию дабы, возобновить и привести к окончанию мирные переговоры, на что граф Кутузов, дав свое согласие, снабдил российских полномочных наставлением и 19-го апреля состоялась в Бухаресте пятнадцатая конференция.

Г[осподин] Италинский открыл заседание, предложив ultimatum (*)⁹² в 4-х известных уже пунктах. На счет границ в Азии прения к

⁹¹ Ельчи (турец.) – посланник.

⁹² 1°. L'existence sûre et tranquille des Serbiens et la facilité d'établir et diriger eux-mêmes l'administration civile et intérieure de leur pays, sans aucune lésion ni préjudice des droits de Souveraineté du Sultan.

2°. La confirmation des privilèges de la Valachie et de la partie restante de la Moldavie avec les additions convenues dans les conférences de Giurgiu.

3°. La cession des conquêtes faites en Asie depuis le commencement de la guerre, ou à défaut, le maintien des status quo pendant l'espace de cinq ans, après lequel terme, ou même son expiration, des commissaires nommés de part et de l'autre procéderont à la fixation de la frontière par

решительному концу доведены быть не могли и положено представить о том главнокомандующему. На счет сербов определено было сочинить издание статьи.

20-го [апреля] происходила 16-ая конференция. Турецкие полномочные опять повторили, что на счет границ в Азии ни один из предложенных Россией способов принят не быть не может, но что если для сообщений в тех краях нужно будет России какое-нибудь условие, то они готовы приступить к начертанию оного. На счет границ в Европе предложения турок все были те же самые, как и прежде, но однако же Галиб Эфенди оставил, что для распространения своих полномочий пошлет курьера к визирю, до возвращения которого заседания прекратятся.

Тем временем генерал-лейтенант Сабанеев назначен был начальником главного штаба Дунайской армии, а генерал-майор Турченинов дежурным генералом оной. Назначение сие не помешало однако же г[осподину] Сабанееву, оставаться по прежнему в числе полномочных (*).⁹³

29-го числа курьер Галиб Эфендия возвратился из Шумлы и привез к главнокомандующему уведомление от визиря о том, что он, получив ultimatum объявленной в конференциях 19-го и 20-го чисел, снабдил полномочных своих новою инструкцией, которыи объявил Кегая Бей. Инструкция сия хотя и не имела большой разницы с прежнею, но уже тайные приказания с обеих сторон приуготовили к истинному сближению и, наконец, граф Кутузов 3-го мая дал российским полномочным следующее предписание:

«Прилагаемые статьи быв взаимно приняты мною и первым оттоманским полномочным Галибом Эфендием как предварительные для заключения мира между Императорским двором и Блистательною Портою, г[оспода] полномочные по взаимному согласию с таковыми же от стороны Порты условятся о[б] издании оных, подпишут их и разменяют,

un accord amical; ou enfin, le silence absolu dans le traité sur cette frontière.

4°. L'établissement de la frontière du côté, ainsi qu'il avait été convenu à Giurgiu. [перевод :

1°. Безопасное и спокойное существование сербов и благоприятные условия создавать самостоятельно и руководить гражданской администрацией и местными органами своей страны, без какого-либо нанесения ущерба или ущемления в правах суверенитета султана.

2°. Подтверждение привелегий Валахи и остающейся части Молдавии с добавлениями, оговоренными на совещаниях в Журже.

3°. Уступка завоеванного с начала войны в Азии, или, за неимением такового, поддержание status quo на протяжении пяти лет, после указанного срока или даже его истечения назначенные с одной и с другой стороны комиссары приступают к фиксированию границы путем дружественного соглашения; ил, наконец, неупоминание в договоре об этой границе.

4°. Установление границы со стороны Европы, на Серете, как это было договорено в Журжу.]

⁹³ В марте еще г[енерал]-м[айор] Репнинский назначен был вице-президентом Валахского Дивана, а в апреле г[енерал]-м[айору] Энгельгарду поручен был отряд в Журже, вместо г[енерал]-м[айора] Турченинова.

но не прежде как донеся о том мне. Но как [и] Е[го] П[ревосходительству] Галиб Эфенди сообщил мне желание свое дабы негосиация сия произведена была без всякой наружной пышности, потому что он полагает необходимым, чтобы она до некоторого времени осталась тайною, то г[оспода] полномочные Императорского двора согласятся с таковыми же от Блистательной Порты о мерах, какие признают они необходимыми, дабы истинный предмет конференции сей не сделался гласным. Г[оспода] полномочные прежде подписания каждой статьи порознь, будут обязаны делать мне свои донесения о[б] оной».

Вследствие сего предварительные статьи были подписаны 5-го мая взаимными полномочными. 1-ая статья определяла границую Прут до впадения его в Дунай. 2-ая. Тайная, обязывала Россию уничтожить крепости Килию и Измаил. 3-ия. О границах в Азии in status quo anti bellum, 4-ая. О сербах. 5-ая. Подтверждала преимущества Молдавии и Валахии, и, наконец, 6-ая. О немедленном заключении договора (12).⁹⁴

8-го числа полномочные имели 17-ю конференцию и согласились на оной о первых 10-ти статьях мирного договора (*)⁹⁵ без дальних споров. Но как собрание сие началось в 4 часа по полудни, то турецкие полномочные просили прекратить заседание, потому что час молитвы их пришел и в след за сим сняв верхние свои платья разослали они их на полу и начали молиться. По окончании же сей набожной церемонии полномочные не могли уже приступить к дальнейшему чтению, потому что время ужина турецких [полномочных] уже пришло и что они не охотно изменяли обыкновенный порядок своих обычаев. Пред расставанием турки сказали, что имеют намерение предложить принятие посредства Порты для заключения мира с Персией, на что российские полномочные ответствовали, что это будет верно приятно их двору, но что помещение сего в мирный договор они не находят нужным. Потом Галиб Эфенди изъявил желание включить в договор позволение татарской Орды Еди-Сав [Едисанская орда – А.П.], жившей на Буджаке, во время занятия оного российскими войсками, по заключению мира перейти в пределы оттоманские. Орда сия была уже переселена за Днестр, но, как утверждал Кегая Бей, на переселение сие согласна была только малая часть, а большая принуждена была повиноваться силе. Желание оной быть под владением турецким было доведено до сведения Порты чрез Селим Гирей Хана, к которому татары сии нашли способ отнестись письменно.

9-го [мая] происходила 18-ая конференция. Князь Моружи открыл оную чтением на турецком языке двух отдельных и секретных статей, касавшихся до границ в Азии и уничтожения Килии и Измаила.

⁹⁴ Стр. 303-ия. Предварительные статьи на французском языке, подписанные 5-го мая 1812-го года, заключались в следующих выражениях: [текст из-за большого объема нами не приводится. См. : Полное собрание законов Российской империи. – Серия I. – Т. XXXII, – СПб., 1830. – С.316-322. – А.П.].

⁹⁵ [Отсылка к тексту договора].

Г[осподин] Фонтон, в то же время поверяя французское издание и нашед[ши] все сходным, статьи сии не подали поводу к спорам и полномочные обратились к трактованию о 11-ой статьи договора, касательно выхода российских войск из возвращенных Порте провинций. Тогда последовал весьма горячий спор. Турки хотели назначить для сего срока 3-х месячный в Азии и один месяц в Европе. Тщетно г[енерал]-л[ейтенант] Сабанеев изчислял невозможности сделать движение прежде 3 ½ месяцев, турки продолжали упорствовать и дошли наконец до того что российские полномочные вынуждены были сказать, что готовы прекратить переговоры! Угроза сия подействовала и турки уступили.

Потом последовало предложение о татарской орде Еди-Сав, на что российские полномочные возразили, что татары сии были или пленные, или добровольно пожелавшие остаться в России, и, следственно, в первом случае, статья о пленных вообще была для них достаточною, а в последнем императорский двор принял за правило никого не удерживать силою и равно не изгонять тех, кои пожелают быть под его правлением. Помещение в договоре статьи о посредничестве Порты между Россиею и Портою [сверху дописано карандашом – Персиею – А.П.] также было отклонено российскими полномочными, и потом говорили о истолковании некоторых пунктов торгового договора, причем турки настаивали, чтоб не делать из сего особой статьи и включить оную в ту, которая подтверждала все прежде существующие акты. Российские полномочные заметили тогда, сколько раз торговый договор был Портою нарушен, приводя в пример, что вывоз масла, дозволенной российским подданным из Царяграда, в течении 24-х лет встречал под разными предлогами всегдашнее препятствие, Галиб Эфенди отвечал что он не уполномочен для заключения торгового договора и также уверял, что будто бы знает о позволении, данном французскому правительству иметь консула в Трабизонде и австрийскому в Видине, тогда как на требование России о таковом же праве в последнем Порте согласия не изъявила. Спор продолжался до того, что Галиб Эфенди решился написать прибавление к общей статье, подтверждающей все договоры и оное было принято.

При конце заседания г[оспода] полномочные положили, что для решительного постановления о некоторых спорных пунктах они будут сноситься чрез посредственников, не собираясь официально, и что последнее их собрание будет только для подписания мирного договора.

121. Прибытие адмирала Чичагова

После решительных конференций, прибыл в Бухарест адмирал Чичагов,⁹⁶ вновь [в значении – в первый раз – А.П.] назначенный главно-

⁹⁶ Чичагов Павел Васильевич (1765-1849), адмирал, с 1811 г. командующий Черноморским флотом. После войны 1812-1814 гг. с Наполеоном попал в опалу и жил за границей.

командующим вместо графа Кутузова и принял команду над Дунайскою армиею, состоявшую к сему времени из: 8-ой, 10-ой, 16-ой и 22-й пехотных дивизий, 6-ой и 7-ой кавалерийских, 10-ти Донских, 2-х Оренбургских и 2-х Уральских казачьих полков.

Все статьи были уже тогда приведены к окончанию, кроме 7-ой, 11-ой и 13-ой, о коих рассуждаемо было уже по прибытии адмирала и сего согласием. Граф Кутузов сообщал ему немедленно тайное приказание императора на счет заключения мира, о коем даже и государственный канцлер не был еще известен, и сдав потом команду, отдал следующий приказ: «Отбывая по Высочайшему Е[го] И[мператорского] В[еличества] повелению в С[анкт]-Петербург, возведенному на степень главнокомандующего Дунайскою армиею г[осподину] адмиралу Павлу Васильевичу Чичагову сдал я главное над оною начальство. Оставляя здешнюю армию в собственное мое, всех и каждого из воинов ее [в] услаждение, обратим внимание на подвиги, столь славно сопровождавшие все дни кампании 1811-го года. Чего не превозмогли вы, Дунайские воины, одушевленные послушанием и всегдашней любовью ко Всемилодивейшему Монарху! 60 т[ысяч] надменных турецких войск под предводительством верховного визиря мечтали перенести владычество свое в места, вашим мужеством и кровию приобретенные; но 12 т[ысяч] из среды вашей смиряют их кичливость и обращают в бег. Сей удар блистательного оружия поразили силы многочисленных толп турецких собранных из всех концов Оттоманской Империи до такой степени, что 22-го августа в войне наступательной с силами превосходными не имел неприятель довольной твердости сделать каковое либо покушение на нас, спокойно расположенных по Дунаю; но и тут готовили вы ему новый удар. Кто не участвовал, тот с восторгом видел блистательный переход на правый берег Дуная, взятие и истребление визирьского лагеря, трофеи, пленных и необыкновенную добычу, храбрыми приобретенную. Наконец, взятие Туртукая, падение Силистрии со всею артиллериею поразили дух неприятельской до того, что оную, составленную некогда из отличнейших азиатских арнаутских войск и цареградских янычар на сей стороне находившуюся стесненную армию, с предводителем ее трехбунчужным пашею визирем Чебан-Оглу, многими другими, с татарскими султанами, 56-ю пушками, храбростию и бедствиями утомленную, повергли вы к высочайшим стопам Е[го] И[мператорского] В[еличества]. Под щитом всемогущего Бога, руководствуясь мудрыми предначертаниями Государя Императора Дунайская армия, увенчанная щедротами от Всемилодивейшей десницы и славу к славе приложившая останется навсегда незабвенною в сердцах патриотов сограждан в любезном нашем отечестве и уверенность в исполнении его влений вселюбивейшего Монарха прибудет толико же тверда, как тверды желания его. «___» [так в тексте-А.П.]. Расставаясь с здешнею армиею, справедливым долгом считаю главнейшую мою при-

знательность засвидетельствовать г[осподам] корпусным, отрядным, полковым, и прочим начальникам: их усердием, искусством и храбростию достигает воинство главной цели. Дружба их ко мне, иногда услаждая горькие минуты нераздельные с трудами и беспокойством военной осторожности, в продолжении 90-та дней на бивуаках, способствовала к тем событиям, которые время оправдало. «___» [так в тексте-А.П.]. Расставаясь с здешнею армиею, приношу чувствительную благодарность всему вообще войску и за ту любовь, которая оградила меня употребить власть высочайше мне предоставленную к обращению кого-либо сильно [т.е. насильно] к своим обязанностям, но единственно на изходатайствование щедрот всемилостивейшее излианных от высочайшей руки. Воспоминание сего останется навсегда неизгладимым в сердце моем и сопровождать будет лучшие часы жизни моей, как я желаниями и мольбами моими ко всевышнему сопровождаю все действия Дунайской армии к достижению цели, мудро предначертанной вселюбезнейшим нашим государем императором и к умножению славы ее. Бухарест, 12-го мая 1812-го года».

122. Последняя конференция

Между тем переговоры, продолжаясь приватно, приведены были к окончанию и 16-го мая г[оспода] полномочные для последней и 19-ой конференции собрались в квартире Кегая Бея Галиб Эфендия. Драгоман Порты князь Морузи⁹⁷ начал чтением вслух всего мирного договора на турецком языке и в тоже время переводчик Фонтон просматривал оной на французском (13).⁹⁸ Потом секретарь конференций коллежский советник Булгаков,⁹⁹ читал французское издание к[нязя] Морузи и сличал оное с турецким.

⁹⁷ Д. Морузи после заключения мирного договора по дороге из Бухареста в столицу Порты был казнен за сотрудничество с Россией. Российский посланник в Константинополе, сравнивая события 1821 и 1812 гг., писал: «Никогда Драгоман Порты не пользовался такою доверенностью Дивана, даже такою личною благосклонностью Султана, как Константин Мурузи. А должно знать, что родной его дядя Димитрий за девять лет до того был также Драгоманом Порты, при заключении достопамятного Бухарестского мира, и по проискам бывшего тогда в Константинополе посланника от Наполеонова двора Себастиани, еще до возвращения своего в столицу, был изрублен в куски по повелению Дивана, в Шумле, в самом доме Верховного Визиря, который был убежден в его невинности». // Базили К. Очерки Константинополя. – Ч.2. – СПб., 1835. – С.120.

⁹⁸ Стр. 306-ая. Мирный договор 1812-го года, со вступлением и утверждением Императора, писанный в подлиннике на французском языке содержался в следующих словах: [текст из-за обильности его публикаций нами не приводится – А.П.].

⁹⁹ Булгаков Константин Яковлевич (1782-1835), дипломатический чиновник в Дунайской армии в 1806-1812 гг., с 1810 г. заведующий этой канцелярией, в будущем петербургский почт-директор. Наряду с П.А.Фонтоном вел протоколы конференций. Сын известного дипломата екатерининских времен Булгакова Якова Ивановича (1743-1809), бывшего в 1781-1789 гг. послом России в Константинополе, в 1789-1793 гг. в Варшаве.

Тем же порядком читан был акт, содержащий две отдельные секретные статьи.

Потом российские полномочные подписали и скрепили печатями своими французское издание, а турецкие утвердили подобным образом турецкое. Первое вручено было турецким, а последнее российским полномочным; равномерно впредь до присылки ратификации, разменяны были взаимные полномочия и за сим начались поздравления с заключением мира.

Конференция кончилась угощением и, следуя восточному обычаю, полномочные опрыскиваемы были розовою водою.

На другой день 17-го [мая] граф Кутузов отправил к Императору следующее донесение:

«Всемиловитейший Государь!

Вчерашнего числа с помощью Всевышнего приведена к концу настоящая мирная наша с Портою негосиация, заключением и подписанием обосторонними полномочными мирного между обоими державами договора. С договора сего постановленного на тех правилах, о коих имел я счастье предварительно доводить до сведения В[ашего] И[мператорского] В[еличества] во всеподданейших донесениях моих и положительнее еще в последнем от 7-го мая препровождается от меня с сим же курьером к государственному канцлеру копия для представления оной на Высочайшее В[ашего] И[мператорского] В[еличества] усмотрение, и проч[ее]:...»

POLEMICI ISTORIOGRAFICE

Nicolae Enciu

ȘTIINȚA ISTORICĂ ACADEMICĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA: STAREA ACTUALĂ ȘI PERSPECTIVELE STUDIILOR DE ISTORIE CONTEMPORANĂ

Motto:

„Omul ales, când e vorba de lucruri pe care nu le înțelege, mai bine tace din gură. Dacă numele nu sunt corecte, vorbele nu pot fi cu tâlcul lor potrivite. Dacă faptele nu sunt împlinite, Riturile și Muzica nu pot fi desăvârșite. Dacă Riturile și Muzica nu sunt desăvârșite, pedepsele și osândeale nu pot fi cu măsură împărțite. Iar dacă pedepsele și osândeale nu sunt date după cum fiecare le-a meritat, poporul este derutat și neajutorat. De aceea, Omul ales când folosește numele, potrivește exact vorbele cu ceea ce numește și astfel ceea ce spune se va transforma în mod sigur în fapte. Omul ales nu lasă deloc la voia întâmplării felul cum vorbește”.

Confucius (551-479 î.Hr.)

„Nu trebuie să se respecte omul mai mult decât adevărul”.

Platon (437-347 î.Hr.)

„Cuvintele false nu sunt doar rele, ele infectează sufletul cu răutate”.

Platon (437-347 î.Hr.)

I. Preliminarii

A doua jumătate a anilor '80 și începutul anilor '90 constituie un veritabil moment de cotitură / ruptură inclusiv în evoluția istoriografiei din Republica Moldova. A fost ceea ce istoricii au calificat drept „revolta istoriografică din Moldova Sovietică”¹, când devenise evident că „ceea ce noi numim istoriografie sovietică moldovenească, după conținutul și ideile de bază pe care ea le propagă, constituie, cu unele excepții, o totalitate de cunoștințe despre trecutul țării și poporul nostru, compartimentate și expuse după canoane străine obiectului ca

* Nicolae Enciu, doctor habilitat în istorie, Șef secție Istorie Contemporană la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

¹ Ion Țurcanu, *Revolta istoriografică din Moldova Sovietică de la sfârșitul anilor '80*, în *Revista istorică* (București), tom VI, nr. 5-6, 1995, p.467 și urm.

atare, iar uneori și ostile intereselor noastre naționale”². Respectiv, istoricii care și-au asumat misiunea de a pleda pentru o istorie netrucată, au considerat că doar prin lichidarea monopolului asupra studierii istoriei, prin introducerea pluralismului de concepții și opinii, prin renunțarea la dogmatism, știința istorică are șansa de a se elibera de sub presiunea politicului, fără a mai fi croită după preceptele și ambițiile politice de conjunctură³.

Astfel, autorii uneia din primele lucrări-manifest, în care își propuseseră „să contribuie prin forțe proprii la reînvierea trecutului nostru așa cum a fost, să pună în fața noastră o oglindă curată în care să ne vedem pe noi înșine așa cum suntem”⁴, explicau cauzele profunde ale acelei revolte istoriografice prin faptul că tot ce fusese editat în Moldova Sovietică de la 1940 și, practic, până la 1990, făcuse abstracție „tocmai de ceea ce trebuie să facă obiectul studiului istoric – omul”: „Se vorbește excesiv de mult și rațional nefondat, inadmisibil de elogios, sub raport moral, despre rolul partidului și al statului în procesul istoric, violându-se, în acest scop, realitatea la tot pasul și prezentând, în fond, un cetățean lipsit de inițiativă, interese, capacitate de orientare și totdeauna gata să execute orice ordine și dispoziții ale nomenclaturii”⁵. Aceiași autori afirmă, că o atare viziune deformantă, zămislită în raport cu realitatea socialistă, era proiectată inclusiv în trecut, astfel încât, considerată în ansamblul ei, „istoria noastră nu e o relatare vie despre aventura condiției umane, ci o înșirare, de regulă nici măcar dozată judicios, de date, cifre, denumiri, de teorii sterpe sau de tipologii născute în deșertăciune. În cel mai fericit caz, avem o istorie statistică și ne lipsește cu desăvârșire ideea conceperii unei istorii narative, singura în stare să prezinte trecutul ca manifestare a existenței umane”⁶.

Indiscutabil, cea mai gravă distorsionare la care a fost supusă știința istorică în cadrul perioadei sovietice a constat în transformarea forțată a acesteia în „armă de lichidare deplină a împărțirii în clase”, în „armă de transformare comunistă a societății”⁷, culminând cu angrenarea totală a acesteia în mașinăria propagandei ideologice a PCUS și PCM, cu acceptarea promovării dogmelor teoriei marxist-leniniste și atribuirea statutului oficial de „sector al frontului ideologic de luptă între sistemul capitalist și cel socialist”. Nu numai cercetarea istorică propriu-zisă, ci și învățământul istoric în general a purtat în perioada sovietică un pronunțat caracter de clasă, servind „cauza construcției socialismului și comunismului”: studierea în instituțiile de învățământ superior a economiei politice, a comunis-

² Anatol M. Țăranu, *Istoriografia națională – imperativ al timpului*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. III, nr. 1(9), 1992, p.7.

³ Gheorghe E. Cojocaru, *1989 la Est de Prut*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2001, p.112-113.

⁴ *История ынтре умилициэ ши ынэлцаре*, în *Ындемн ла ынэлцаре ын историе* / Алк. Л. Булат. Картя Молдовеняскэ, Кишинэу, 1990.

⁵ *Ibidem*, p.9.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*, изд. 8-е. т. II. Политиздат, Москва, 1970, с.46.

mului științific, a istoriei PCUS, a ateismului, încadrarea cadrelor didactice în sistemul învățământului de partid, în organizațiile de partid și comsomoliste din școli, - toate acestea au constituit elemente importante ale obiectivului major de educare a unor persoane docile regimului, devotate cauzei Partidului comunist și imune la „influențele dăunătoare ale ideologiei burgheze”⁸.

În altă ordine de idei, precum pe bună dreptate afirmă academicianul rus Iuri N. Afanasiev, trebuie acceptat și adevărul că știința istorică sovietică a fost nu numai obiectul, ci și subiectul politicilor de manipulare și îndoctrinare a populației, inoculând în gândirea tinerelor generații minciuni despre Stalin și despre alte aspecte ale trecutului Uniunii Sovietice: „falsificând trecutul, deformând conștiința și consolidând o serie de mituri, istoria, ca și organele de reprimare, a distrus și a constrâns; ea nu numai a avut de suferit, ci și a contribuit direct la impunerea suferinței”⁹.

Acest statut umilitor al științei istorice a fost caracteristic întregii perioade sovietice, începând cu decizia din 27-29 august 1947 a plenarei a XIII-a a CC al PC(b)M privind necesitatea elaborării unui manual marxist-bolșevic de istorie a republicii¹⁰, prin care „pentru prima dată a fost expusă concepția generală a procesului istoric din Moldova de pe poziții marxist-leniniste”, inclusiv a perioadei sovietice¹¹, perpetuându-se cu modificări neesențiale, practic, până în anii perestroikăi¹². Dovadă pregnantă a statutului servil al științelor socio-umane în anii sovietici sunt direcțiile de cercetare în care erau antrenați colaboratorii Institutului de Istorie al AȘM de până la 1991, cum ar fi:

- apărarea cuceririlor lui Octombrie în timpul războiului civil și al intervenției străine. Situația economică și mișcarea revoluționară în Moldova. 1917-1940;
- istoria construcției socialiste în URSS. Construcția și consolidarea socialismului în Moldova;

⁸ Nicolae Bragari, *Unele aspecte ale politicii educaționale școlare în RSS Moldovenească (1956-1990)*, în *Restin românesc*, Serie nouă, An. I (XII), Nr. 3-4 (47-48), 2006, p.149-151; Valeriu Cozma, Adrian Dolghi, *Aservirea învățământului istoric superior din URSS intereselor politice (1944-1964)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Nr. 2-3 (78-79), 2009, p.207; Adrian Dolghi, *Impunerea modelului sovietic al învățământului istoric superior în RASSM și RSSM (1930-1954)*, în *Destin românesc*, Serie nouă, An. IV (XV), Nr. 4 (62), 2009, p.55 și urm.

⁹ Советское общество: возникновение, развитие, исторический финал. Т. 2: Апогей и крах сталинизма. Под общей ред. акад. Ю.Н. Афанасьева, Москва, Российский государственный гуманитарный университет, 1997. с. 511.

¹⁰ Pentru detalii: Demir Dragnev, Pavel Parasca, *Cum a fost inventat «punctul de vedere al istoriografiei sovietice» asupra istoriei noastre naționale (I)*, în *Destin românesc*, Serie nouă, An. V (XVI), Nr. 2 (66), 2010, p.48-50.

¹¹ *История Молдавии. Т. I: От древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции*. Под ред. А.Д.Удальцова и Л.В.Черепнина. Кишинев, 1951; Т. II: *От Великой Октябрьской социалистической революции до наших дней*. Под ред. С.П.Трапезникова и Н.А.Мохова. Кишинев, 1955; Я.С.Гросул и Н.А.Мохов, *Историческая наука Молдавской ССР*, Москва: «Наука», 1970. С.47.

¹² *История Молдавской ССР с древнейших времен до наших дней*, Кишинев: «Штиинца», 1984.

- istoria perfecționării societății socialiste în URSS. Dezvoltarea social-economică și politică a RSSM la etapa actuală;
- lupta ideologică în lumea contemporană: legități și tendințe. Critica concepțiilor burgheze a istoriei Moldovei și a țărilor din sud-estul Europei etc.¹³.

Dincolo de nuanțele în aprecierea statutului istoriei ca știință în cadrul perioadei sovietice, cert este faptul că istoricii preocupați de timpurile mai vechi, - în special cei care au scris despre evul mediu sau epoca modernă, - au avut avantajul de a menține o anumită distanță față de propaganda oficială de partid, în timp ce istoricii care au tratat problemele „societății socialiste multilateral dezvoltate” au fost aserviți, practic, fără excepții, societății propagandistice „Știința” și, mai grav, Secției de agitație și propagandă a CC al PCM. Urmare a acestei situații, către finele anilor '80, în societate se generalizase o totală neîncredere față de toți istoricii și față de orice istorie oficială, astfel încât, pentru cetățeanul de rând, istoricul nu era altceva decât „omul care vorbea mult și era meșter la ticluit tot soiul de neadevăruri”¹⁴.

Din aceste considerente, de rând cu tranziția spre o organizare politică modernă și democratică, întemeiată pe valorile și normele democrației liberale ale țărilor din spațiul de cultură și civilizație europeană, anii care au urmat după proclamarea suveranității și independenței Republicii Moldova au fost marcați de eforturile de restabilire a funcțiilor sociale ale istoriei, ca element fundamental al memoriei colective și al culturii spirituale a societății în ansamblul ei¹⁵.

Considerând o atare întreprindere ca fiind de o reală utilitate teoretico-științifică dar și nemijlocit aplicativă și fără a pretinde o tratare exhaustivă sau unică a problemei, prezentul studiu istoriografic și-a propus, pe de o parte, să ofere o analiză de ansamblu a evoluției cercetărilor academice în domeniul istoriei contemporane, iar, pe de altă parte, o evaluare critică a stadiului actual al investigațiilor în domeniul respectiv, - toate acestea urmând să faciliteze identificarea direcțiilor de perspectivă și prioritare de evoluție a studiilor de istorie contemporană în Republica Moldova, astfel încât cercetarea istoriei contemporane să poată face față multiplelor și diverselor presiuni la care este supusă în condițiile globalizării: presiuni politico-ideologice, ale sistemului de învățământ în continuă schimbare și adaptare, ale constrângerilor economico-financiare, ale teoriilor divergente asupra secolului al XX-lea și, de asemenea, mai ales în cazul istoriei contemporane, ale presiunilor opiniei publice. În pofida dificultăților pe care le implică o atare abordare, cert este faptul că evoluțiile recente și cele care încă se derulează în Europa Centrală și de Est, precum și în țările din fosta

¹³ Gheorghe I. Nicolaev, *Institutul de Istorie la început de cale nouă*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. III, nr. 2(10), 1992, p.79.

¹⁴ Ion Țurcanu, *Istoriografia din Moldova Sovietică între știință și propagandă*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, Anul V, Nr. 3-4 (19-20), 1994, p.11.

¹⁵ Nicolae Enciu, *Sub semnul renașterii și al adevărului. Zeița Clio la zece ani de independență a Republicii Moldova*, în *Destin românesc*, An. VIII, Nr. 4 (32), 2001, p.128 și urm.

Uniune Sovietică, scot în evidență necesitatea obiectivă și inexorabilă a lărgirii și diversificării spectrului de perspective asupra problematicei istoriei contemporane, pentru a se ajunge la o cât mai deplină racordare a istoriei naționale contemporane la problematica etnică, lingvistică, religioasă, socială și culturală a Europei lărgite¹⁶.

II. Revolta istoriografică din a doua jumătate a anilor '80 și importanța ei

La 18 iunie 1989, în contextul crizei totale de încredere în care se afla istoriografia sovietică moldovenească, grație eforturilor unui grup de istorici decisi „să scoată la iveală neadevărurile legate de cercetarea tendențioasă a trecutului”¹⁷, au fost puse bazele Asociației Istoricilor din Republica Moldova, primul ei președinte fiind ales dr. hab. prof. univ. Alexandru Moșanu. Asociația și-a propus ca direcții prioritare de activitate cultivarea conștiinței naționale a populației, asigurarea tranziției de la totalitarism la democrație, de la sistemul imperial la libertatea națională, de la minciuna ridicată la rangul de dogmă la adevărul științific și istoric¹⁸. Manifestându-se drept una din cele mai active organizații în planul emancipării naționale, alături de Cenaclul „Alexei Mateevici” și de Mișcarea Democratică pentru Susținerea Restructurării¹⁹, Asociația Istoricilor a avut marele merit de a fi pronunțat public și răspicat, pentru prima dată de la 1944 încoace, că timp de zeci de ani, știința istorică din Moldova Sovietică „a fost o unealtă a puterii politice, a celor indiferenți față de imperativele actuale ale progresului social și care se fac a uita că sarcina istoriei constă în a servi numai adevărul”, că „fiind văduvită de temeinice suporturi morale și științifice, conștiința istorică a poporului a avut de suferit deformări catastrofale”²⁰.

Cu referire expresă la istoria Moldovei Sovietice, în Adresarea delegaților la congresul de constituire al Asociației Istoricilor către cetățenii republicii se menționa atât existența unor numeroase „spații albe”, cât și faptul că istoriografia oficială mai continua vehicularea unor idei antiștiințifice și antiumane ale manualului stalinist „Kratkii kurs istorii VKP(b)”, contribuind, astfel, la „menținerea apatiei sociale, a nihilismului istoric și a deficitului de încredere față de știința istorică”²¹.

¹⁶ Vezi: Ann Low-Beer, *Consiliul Europei și Istoria în Școală*, Biroul de Informare al Consiliului Europei în Moldova, Chișinău, 2001, 97 p.; Robert Stradling, *Multiperspectivitatea în predarea istoriei: un ghid pentru profesori*, Consiliul Europei, Procesul Graz lărgit, Masa de Lucru 1, Pactul de Stabilitate Pentru Europa de Sud-Est, 2003, 65 p.

¹⁷ Alexandru Moșanu, *Perspectivile istoriei naționale în învățământ*, în *Cugetul*, nr. 1, 1990, p.3.

¹⁸ *Asociația Istoricilor din Republica Moldova. Raport de activitate (1998-1999)*. Alcătuitori: A.Petrencu, dr.hab., prof.univ., Pavel Parasca, dr.hab., prof.univ., Ion Negrei, redactor șef al revistei „Cugetul”, Editura „Prut Internațional”, Chișinău, 2000, p.7-8.

¹⁹ Alexandru Moșanu, *Desprinderea de Imperiul sovietic*, în *Destin românesc*, Serie nouă, An. V (XVI), Nr. 1 (65), 2010, p.8-9.

²⁰ Cf. Gheorghe E. Cojocar, *1989 la Est de Prut*, p.112.

²¹ Cf. *Ibidem*.

Grație constituirii și activității desfășurate de Asociația Istoricilor s-a putut constata, de asemenea, că manualele de istorie reflectau întru totul starea științei academice: „Cursul de istorie a URSS nu constituie adevărata istorie a popoarelor țării, iar cel al istoriei Moldovei mizează pe relațiile moldo-ruso-ucrainene”²². În consecință, istoria URSS a încetat de a mai fi studiată ca obiect aparte, iar în școala națională au fost introduse două cursuri de bază: istoria universală și cea națională, atribuindu-li-se un rol principal printre disciplinele umanistice²³.

Următorul pas în crearea condițiilor necesare afirmării istoriografiei naționale l-a constituit formarea, din inițiativa prof. A. Moșanu, a trei laboratoare științifice pe lângă Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, urmărind obiectivul „eliberării cercetării și predării istoriei de dogme și falsuri, spre a o îndrepta spre adevărul sacru al trecutului poporului nostru”²⁴.

Un rol important în restabilirea funcțiilor sociale ale științei istorice a revenit revistei de istorie și științe sociale „Cugetul”, primul număr al căreia a apărut în anul 1990. Prefațând acel număr de debut, prof. A. Moșanu menționa că apariția revistei constituie un rezultat al puternicei mișcări populare pentru restabilirea adevărului privind trecutul nostru istoric, împotriva falsificărilor grosolane la care a fost supusă istoria moldovenilor²⁵. În accepția autorului, în centrul atenției colectivului redacțional al revistei urma să se plaseze răspunsul la întrebările: „Care ne este obârșia și vatra strămoșească, care este deosebirea dintre moldoveni, munteni și transilvăneni, cine ne-au fost vecinii și în ce relații ne-am aflat cu ei”, deoarece aceste probleme „au fost tratate de istoriografia sovietică, inclusiv de cea de la Chișinău, în mod tendențios, unilateral, în spirit antiromânesc”²⁶. Specialiștii, mai menționa prof. Moșanu, care pun mai presus de orice adevărul și vor să slujească poporul, se vor sprijini în continuare pe aprecierea evenimentelor din 1812, 1917-1918, 1918-1940 și a celor determinate de ele, de Avizul Comisiei Sovietului Suprem al RSSM pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pentru Basarabia și Bucovina de Nord²⁷.

²² *Concepția instruirii istorice în școala națională din Moldova* / A. Moșanu, V. Băcu, V. Hâncu, B. Volosatii, G. Caravai, în „Cugetul”, nr. 1, 1990, p.54-55.

²³ *Ibidem*, p.55.

²⁴ *Basarabia prin vocile ei*. Interviu realizat de dr. Elena Siupiur de la Institutul de Studii Sud-Est Europene, Editura „Anima”, București, 1992, p.21.

²⁵ Alexandru Moșanu, *Perspectivele istoriei naționale în învățământ*, în *Cugetul*, nr. 1, 1990, p.3.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 5. Criticând ostilitatea unor istorici „cu creierii învăluți în fumul otrăvitor al antiromânismului orb” și anticipând, în acest sens, răspunsul la întrebarea privind „deosebirea” dintre moldoveni, munteni și transilvăneni, autorul invocă opinia istoricului B.P. Hasdeu, care, la 1867, menționa „providențiala unitate a tuturor românilor”, faptul că „este absolutamente imposibil de a trage o linie de demarcațiune între moldoveni și munteni (...), moldovenii sunt munteni, muntenii sunt moldoveni și muntenii sunt transilvăneni, transilvănenii sunt moldoveni și munteni, iată singurul aspect adevărat și posibil al acestui maiestuos tablou, de o unitate națională fără exemplu în anele lumii”.

În același an de efervescentă științifică și culturală a fost lansată o nouă ediție a almanahului de cultură istorică „Patrimoniul”, editat de societatea „Vasile Alecsandri” a prietenilor cărții din Moldova cu concursul Asociației Istoricilor din Republica Moldova și al Agenției „Litera”. Formulând intențiile almanahului, redactorul-șef al „Patrimoniului” dr. I. Țurcanu nota, între altele, că publicația respectivă va reproduce, cu prioritate, „documente istorice care vor revărsa lumină asupra anilor de răscruce în soarta poporului nostru, precum: 1812, 1856, 1878, 1917-1918, 1918-1940, 1941-1944, 1945-1949”. Cea mai mare atenție urma a fi acordată anilor 1917-1918, mai ales Sfatului Țării, „constituirii și metamorfozelor deosebit de sugestive ale Republicii Democratice Moldovenești, precum și unuia din momentele cele mai tragice ale istoriei Basarabiei: anul 1940”²⁸.

După necesara pregătire, același almanah își propunea să publice pagini de istorie actuală, „succintă și consistentă în același timp, luând ca punct de plecare anul 1985, istorie în care să fie prezentate și analizate fenomenele mai importante ce fac față evoluției ținutului nostru la etapa inițierii și promovării restructurării, odată cu aprecierea protagoniștilor antrenați în acest proces”²⁹.

În toate problemele mai sus enunțate, erau invitați „să-și spună păsul” mai ales „istoricii ce pot da dovada, în scris și cu voroava, că sunt fiii drepti ai credincioșilor păstrători și apărători ai moștenirii Aceluia ce odihnește, după prea multă trudă și suferință întru dăinuirea seminției noastre peste veacuri, în sfântul lăcaș al Putnei”. „Căci a sosit în sfârșit ceasul pocăinței de atâta vreme așteptate, a istoricilor de bună credință din mult prea scumpa inimii noastre Basarabie”, concluziona redacția „Patrimoniului”³⁰.

Este adevărat că ampla și febrila activitate științifico-publicistică a scriitorilor și istoricilor din acea perioadă, materializată în câteva culegeri de studii și articole de largă rezonanță³¹, precum și ceea ce publicau, practic, în fiecare număr ziarele și revistele de mare tiraj în materie de istorie privind subiectele tabuizate până atunci, nu constituiau, în esență, decât manifestarea atitudinii civice a acestora, a dorinței sincere de schimbare în bine a stărilor de lucruri în știința istorică propriu-zisă, fără a fi de natură să le schimbe, totuși, în direcția scontată. La fel de adevărat, însă, este și faptul că atare luări de atitudine au avut o indiscutabilă rezonanță publică, producând inevitabile „mutații de conștiință în mediul savanților istorici” și generând un larg curent de opinie în favoarea scrierii unei noi istorii naționale.

Cât privește știința istorică academică, așa cum pe bună dreptate menționa dr. I. Țurcanu în unul din interviurile sale din acea perioadă, prea puțin puteau

²⁸ Ion Țurcanu, *Ce este și ce vrea să fie „Patrimoniul”*, în *Patrimoniul*, nr. 1, 1990, p.3.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 2.

³¹ *Ындемн ла ынэляцаре ын историе* / Алк. Л. Булат, Кишинэу; Editura Картя Молдовеняскэ, 1990. 320 п.; *Как больно...: Обращения, письма, статьи. О чем тревожится, к чему зовет, за что борется интеллигенция республики* / Сост. А. Бродский, Кишинев, Издательство „Литература артистикэ”, 1989, 632 с.

să pună la îndoială faptul că istoricii de la Academie „au scris așa cum au scris și, astfel, au ajuns de multe ori certați cu adevărul istoric”. În cazul de față, se cerea „o atitudine diferențiată și o analiză leală a muncii lor profesionale”, deoarece „nu putem uita că puținul ce-l avem în domeniul istoriei ținutului (...), când mai bun, când mai rău, a fost creat în cea mai mare parte în Institutul de Istorie al Academiei”³². Din aceste considerente, „culpa lor își are ușurare în faptul că au fost tot timpul sub ordin, din care cauză mai totdeauna concluziile, la care trebuiau să ajungă, le erau cunoscute încă înainte de a purcede la investigațiile propriu-zise”. Totodată, precum observa același autor, „istoricii cu experiență, autori ai multor studii”, se aflau explicabil „într-o mare încurcătură: pe de o parte, își dau (cu puține excepții) seama că noile condiții impun o nouă viziune asupra procesului istoric și, cel puțin unii din ei, simt chemarea de a scrie pe nou, dar, pe de altă parte, a scrie pe nou prea des înseamnă a se dezice de tot ce au plămădit ei decenii în șir în cea mai activă, mai fructuoasă parte a vieții lor. Cam câți pot avea curajul să facă acest lucru?”³³.

Așadar, impresionanta revoltă istoriografică de la finele anilor '80 a pus conducerea Institutului de Istorie al AȘM în fața necesității obiective de a-și preciza poziția în noile condiții create de afirmarea unui real pluralism științific, riscând, în caz contrar, să-și piardă orice credibilitate în fața opiniei publice, dacă ar fi divagat în continuare afirmații lipsite de orice suport științific privind „biriunța deplină și definitivă a socialismului” în Moldova Sovietică, privind „transformarea statului dictaturii proletarietului în stat al întregului popor”, afirmarea „socialismului dezvoltat multilateral” sau „matur”, „înflorirea culturii moldovenești, naționale după formă și socialiste după conținut”, „apropierea națiunilor” și simptomele tot mai pronunțate ale constituirii unei noi comunități istorice de oameni, „poporul sovietic”, privind rolul în creștere al PCUS și PCM etc.³⁴.

În primul număr al noii publicații a Institutului de Istorie al AȘM, - „Revista de Istorie a Moldovei”, - colegiul de redacție a constatat explicit „urmările nefaste ale metodelor de conducere administrative folosite în organizarea științei, inclusiv a științei istorice”³⁵, au supus unei autocritici – este adevărat, evazive, - „concluziile lucrărilor științifice ale multor istorici”, precum și au recunoscut practicarea anterioară a „metodei selective, tendențioase în adunarea faptelor, manipularea datelor statistice, determinate de conjunctura politică”³⁶. Mult

³² „Старя актуалъ а историографией ноастре ну е доар опера историчилор...”. Диалог ку Ион Цуркану, кандидат ын штиинце историче, în *Ындемн ла ынэлицаре ын историе* / Алк. Л. Булат. Кишинэу, Картя Молдовеняскэ, 1990. п.15-16.

³³ *Ibidem*, p.16.

³⁴ *Дикционар енциклопедик молдовенеск*. Кишинэу, Редакция принципалэ а ЕСМ, 1989. п.575; *Энциклопедия Советикэ Молдовеняскэ*. Вол. 8: *РСС Молдовеняскэ*. Кишинэу: Редакция принципалэ а ЕСМ, 1981. п.188.

³⁵ *Cuvânt către cititor* (Colegiul de redacție), în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. I, nr. 1(1), 1990, p.3.

³⁶ *Ibidem*.

mai tranșant, în schimb, erau criticate „încercările de a reduce restructurarea în știința istorică la împrumutul concepțiilor și tezelor altor autori”³⁷, ceea ce constituia o aluzie clară la tradiționala „istoriografie burgheză” și, în primul rând, la lucrările istoricilor din România.

Cadrul conceptual al discuțiilor din paginile noii reviste era trasat de două articole semnate de directorul Institutului de Istorie și redactorul-șef al publicației, membru-corespondent al AȘM Vladimir I. Țaranov, și academicianul Artiom M. Lazarev. Primul autor își propusese să examineze „unele modalități noi” de tratare a istoriei colectivizării în RSSM în anii imediat postbelici, constatând, în concluzie, „necesitatea restabilirii adevăratului (inexistentului.- n.n.) plan leninist de transformare a agriculturii pe baze socialiste, de cooperare a țăranimii individuale”³⁸. La rândul său, relansându-se într-o „polemică științifică cu colegii” (români, evident.- n.n.) asupra „intervenției militare internaționale împotriva Țării Sovietelor”, acad. A. M. Lazarev a constatat, în perfectă concordanță cu toate lucrările sale anterioare, că această intervenție a început odată cu „ocuparea” Basarabiei de către România regală³⁹.

Altfel spus, colegiul de redacție al „Revistei de Istorie a Moldovei” declarase necesitatea „reflectării de pe poziții științifice obiective a trecutului istoric al ținutului natal”, fără vreo intenție serioasă de renunțare la metodologia marxist-leninistă. Dovadă a acestei afirmații servește catalogarea de către colegiul de redacție al aceleiași publicații a culegerii de articole „Îndemn la înălțare în istorie” (Chișinău, 1990) drept „risipă de hârtie deficitară”, „materiale învechite”, precum și insistența cu care era promovat în continuare volumul II al „Istoriei RSS Moldova” pentru „cititorul larg (sic ! – n.n.), profesorii de istorie, studenții și elevii” care „nu dispun de cercetări, ce ar descrie procesul istoric de pe poziții științifice contemporane”⁴⁰.

În pofida rezistenței opuse de forțele atașate vechilor principii și dogme, restructurarea științei istorice academice din Moldova devenise nu numai o necesitate obiectivă, ci și una ineluctabilă. Precum pe bună dreptate afirmă cercetătorul olandez Wilhelmus Petrus van Meurs, epoca lui Gorbaciov a marcat amurgul istoriografiei moldovenești: „Glasnost’ul și interpretările moldovenești asupra istoriei s-au dovedit incompatibile”. În consecință, în doar câțiva ani, „miturile de bază au fost eliminate și întreaga sinteză de istorie a Moldovei s-a prăbușit ca un castel de cărți de joc”⁴¹.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Vladimir I. Țaranov, *Cu privire la unele modalități noi de tratare a istoriei colectivizării în RSSM în perioada postbelică*, *Ibidem*, p.10.

³⁹ Artiom M. Lazarev, *Cine și când a început intervenția militară împotriva Țării Sovietelor* (polemică științifică cu colegii), *Ibidem*, p.33.

⁴⁰ *Pluralismul științific – îndemn la înălțare în istorie*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. I, nr. 3(3), 1990, p. 73.

⁴¹ Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*. Traducător: Ion Stanciu, doctor în istorie, cercetător științific la Institutul “N. Iorga”, Editura ARC, Chișinău, 1996, p.234.

III. Revenirea la firesc: refacerea funcțiilor sociale ale științei istorice academice din Republica Moldova prin depolitizarea și deideologizarea ei (1991-2000)

Proclamarea suveranității și independenței Republicii Moldova au creat un cadru propice depolitizării și deideologizării științei istorice academice, redându-i funcțiile sociale tradiționale, ca element fundamental al memoriei colective și al culturii spirituale a societății, în ansamblu. În urma modificărilor operate în structura Institutului de Istorie al AȘM din primăvara-vara anului 1991 în vederea reintegrării cercetării istorice în contextul tradițiilor istoriografiei românești și celei europene, știința istorică din Republica Moldova a încetat, practic, să mai servească drept „unealtă” sau „armă” a vreunei clase, grup social sau partid politic, tinzând tot mai mult să devină un bun al întregii societăți⁴².

Pe parcursul primului deceniu de independență a Republicii Moldova, cercetătorii Institutului de Istorie al AȘM și-au axat activitatea pe patru direcții prioritare de investigații⁴³:

- Dezvoltarea istorică a Țării Moldovei în contextul general medieval românesc și al civilizației europene;
- Dezvoltarea istorică a Moldovei în raport cu epoca modernă europeană;
- Dezvoltarea istorică a Moldovei în epoca contemporană;
- Istoria științei și tehnicii în Moldova.

A fost reluată, de asemenea, activitatea în vederea reîncadrării în aria de cercetări a Institutului a unei probleme de mare interes pentru populația republicii – istoria satelor și orașelor. În conformitate cu noua viziune asupra istoriei Moldovei, colectivul de cercetători ai Institutului s-au angajat să lanseze în circuitul științific o serie de noi fapte și evenimente referitoare la istoria culturii, artei, bisericii și vieții religioase, precum și la istoria mișcării naționale, a vieții social-politice, a relațiilor internaționale etc.⁴⁴.

Un rol important în restabilirea adevărului despre trecutul istoric al ținutului dintre Prut și Nistru l-a jucat Conferința științifică internațională „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia”, organizată în zilele de 26-28 iunie 1991 cu concursul conducerii instituției legislative (președinte prof. A. Moșanu) al istoricilor A. Moșanu, V. Matei, V. Văratec, I. Șișcanu ș.a. În cadrul conferinței, au fost prezentate 64 de comunicări ale unor savanți de notorietate din Marea Britanie, Cehoslovacia, Israel, SUA, România, inclusiv 15 comunicări ale istoricilor din Republica Moldova⁴⁵. Deși la forul științific

⁴² *Contribuții la concepția de predare a istoriei românilor în școală*, în *Făclia*, nr. 32(2963), 9 august 1991.

⁴³ Gheorghe I. Nicolaev, *Institutul de Istorie la început de cale nouă*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. III, nr. 2(10), 1992, p.79.

⁴⁴ Anatol M. Țăranu, *Istoriografia națională – imperativ al timpului*, p.8.

⁴⁵ Conferința de presă (Cor. „LA”), în *Literatura și Arta*, nr. 27(2395), 4 iulie 1991. Raportul *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, prezentat de A. Moșanu, dr.hab., prof.univ., președintele Parlamentului Republicii Moldova (26 iunie 1991), precum și Declarația

internațional de la Chișinău au lipsit „unii invitați – din Parlamentul Rusiei, al Ucrainei, de la Academia URSS, a Ucrainei”, precum și „unii de la Academia de Științe a Moldovei”⁴⁶, conferința a fost, indiscutabil, o reușită a organizatorilor, încheindu-se cu rezultate științifice importante.

După cum menționa profesorul american Paul Michelson de la Huntington College, „e prea mult cinci decenii de tăcere. Opinia mondială trebuie să știe adevărul și să ia atitudine. Aceasta este și menirea conferinței în cauză”⁴⁷. Un alt profesor american, Stephen Bowers, de la Universitatea James Madison, afirma că această conferință internațională constituie „o întâlnire dramatică”: „Asist la drama unui popor harnic și curajos. Și aș vrea să-l ajut măcar prin susținerea cauzei dumneavoastră. Ceea ce ați întreprins este un omagiu adus martirilor acestui neam”⁴⁸.

Conferința internațională de la Chișinău a oferit conducerii republicii un important suport științific și practic, deoarece la finele lunii august 1991, după eșecul puciului comunist de la Moscova, Republica Moldova s-a proclamat „stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul”, inclusiv „luând act de faptul că Parlamentele multor state în declarațiile lor consideră înțelegerea încheiată la 23 august 1939, între Guvernul URSS și Guvernul Germaniei, ca nulă *ab initio* și cer lichidarea consecințelor politico-juridice ale acesteia, fapt relevat și de Conferința internațională „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele sale pentru Basarabia” prin Declarația de la Chișinău, adoptată la 28 iunie 1991”⁴⁹.

Proclamarea independenței Republicii Moldova a produs efecte benefice și asupra științei istorice naționale, cercetătorii obținând mult râvnita libertate a creației, de care fuseseră privați de-a lungul unei bune jumătăți de veac. Au fost „ridicate toate interdicțiile” din calea spre „adevărul deplin” (H. Moraru), - unul din obiectivele de bază ale mișcării democratice din a doua jumătate a anilor '80⁵⁰, - accesul istoricilor la patrimoniul științific și cultural național și universal devenind, practic, nelimitat.

Conferinței internaționale de la Chișinău, vezi în *Crestomație la istoria românilor (1917-1992)*. Alcătuitori: M. Cernenco, A. Petrencu, I. Șîșcanu, Editura Universitas, Chișinău, 1993, p.249-273, 273-277.

⁴⁶ *Literatura și Arta*, nr. 27(2395), 4 iulie 1991.

⁴⁷ Microinterviuri (*Ce înseamnă Pactul Molotov-Ribbentrop în viziunea Dvs. ?*), în *Glasul națiunii*, an. III, nr. 27(50), 4 iulie 1991, p.8.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Glasul națiunii*, an. III, nr. 35 (58), 29 august 1991.

⁵⁰ Unul din exponenții de marcă ai acelei mișcări, Haralambie Moraru, exprima în acea perioadă, indubitabil, o atitudine cvasiunanimă a publicului cititor față de istoricii și istoriografia oficială din Moldova Sovietică: „Eu nu cer să fie urcați pe eșafod (istoricii.- n.n.), că nu-i omenește, nici nu insist să dea seama în fața poporului. Dar vreau o elementară echitate. Să fie ridicate toate interdicțiile. Vreau să citesc o adevărată istorie a Moldovei. (...) Istoria noastră anume de întreg are nevoie. Da, este nevoie de adevărul deplin” (Haralambie Moraru, *Capul ridicat sabia nu-l taie*, în *Literatura și Arta*, nr. 46(2258), 10 noiembrie 1988; vezi și Ion Țurcanu, *Istoriografia din Moldova Sovietică între știință și propagandă*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. V, nr. 3-4(19-20), 1994, p.11).

Concomitent cu reorganizarea Institutului de Istorie, tematica investigațiilor cercetătorilor contemporaniști a fost radical modificată și diversificată, cuprinzând o gamă largă de probleme legate de dezvoltarea istorică a Moldovei din 1918 și până în prezent, între care:

- Integrarea Basarabiei în viața economică, social-politică și culturală a României (1918-1940);
- Populația rurală a Basarabiei (1918-1940);
- Formarea RASS Moldovenești;
- Viața politică în RASSM (1924-1940);
- Situația internă a Basarabiei în perioada celui de-al doilea război mondial;
- Moldova în perioada iunie 1940 – iunie 1941;
- Dezvoltarea social-economică a Moldovei în perioada postbelică;
- Republica Moldova la finele anilor '80 – începutul anilor '90: aspecte din viața social-economică și politică;
- Dezvoltarea politică a Republicii Moldova între anii 1977-1995;
- Satul moldovenesc în contextul relațiilor social-economice socialiste (1951-1990) etc.⁵¹.

Deja în 1991, cu prilejul Conferinței internaționale de la Chișinău, istoricii I. Șișcanu, V. Văratec și V. Matei au publicat culegerea de documente „Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia”⁵², conținând nu numai notele ultimative ale Guvernului URSS din 26 și 27 iunie 1940, adresate Guvernului României, Pactul de neagresiune dintre Germania și Uniunea Sovietică, Protocolul adițional secret din 23 august 1939, intrate deja în circuitul științific, ci și documente inedite, între care două rapoarte ale conducătorilor militari sovietici despre ocuparea Basarabiei, a Nordului Bucovinei și a ținutului Herța, care prezentau într-o lumină nouă pretinsa „soluționare pașnică a problemei Basarabiei” la 28 iunie 1940, precum și participarea URSS la cel de-al Doilea Război Mondial în perioada 1 septembrie 1939 – 22 iunie 1941.

Un important eveniment științific al anului 1991 l-a constituit monografia dr. I. Țurcanu „Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940”, scrisă încă la începutul anilor '80, dar rămasă în manuscris din cauza „atitudinii proromâne” a autorului și limbii „cam românești” a studiului⁵³. În baza unor materiale statistice și documente noi, autorul a supus unei analize obiective procesele social-economice din agricultura Basarabiei în perioada dintre cele două războaie mondiale, a formulat noi concluzii privind mersul și rezultatele reformei agrare din 1918-1920.

La finele anului 1991, la Institutul de Istorie al AȘM s-a desfășurat o primă sesiune științifică cu participarea unor istorici de la Iași și București (Em. Bold,

⁵¹ Demir M. Dragnev, *Institutul de Istorie – una din cele mai vechi instituții academice din Republica Moldova*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. VII, nr. 3 (27), 1996, p.15.

⁵² *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*. Culegere de documente. Selecție: I. Șișcanu, V. Văratec. Prefață: V. Matei, Editura Universitas, Chișinău, 1991.

⁵³ Ion Țurcanu, *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Editura Universitas, Chișinău, 1991, p.3.

A. Andronic, N. Zugravu, J. Rotaru, V. Durnea, M. Stănescu), consacrată prestigioasei personalități, savantului de notorietate mondială Nicolae Iorga (1871-1940)⁵⁴, punând începutul unei rodnice conlucrări între istoricii de pe ambele maluri ale Prutului. Prin semnarea acordurilor de colaborare științifică între Academia de Științe a Moldovei și Academia Română pe anii 1991-1995, au fost stabilite și consolidate legături directe între Institutul de Istorie de la Chișinău și instituțiile de cercetări științifice din București și Iași⁵⁵. Numeroși cercetători de la Chișinău au obținut, astfel, posibilitatea efectuării unor stagii de documentare la Arhivele Naționale din București, Iași și Cluj-Napoca, la Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, la Biblioteca Academiei Române și la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”.

Urmare a constituirii Asociației Istoricilor din Republica Moldova și a laboratoarelor în cadrul Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova, apar și primele rezultate ale istoricilor încadrați în respectiva activitate, reușind să aducă la cunoștința opiniei publice o serie de teme, până atunci ignorate sau interzise cercetării în cadrul istoriografiei oficiale. Astfel, istoricii Anatol Țăranu și Mihai Gribincea au publicat o serie de studii și articole privind rechizițiile staliniste, foametea din anii 1946-1947 și deportările din RSSM⁵⁶.

O pertinentă analiză a cauzelor care au condus la declanșarea tragicelor evenimente din anii 1946-1947 conține lucrarea istoricului Ion Țurcanu⁵⁷, realizată în baza datelor din presa vremii, precum și a materialelor de arhivă, din care reiese că autoritățile sovietice s-au comportat pe teritoriul dintre Prut și Nistru ca într-o țară cucerită și considerată ostilă cuceritorilor. Referindu-se la repercusiunile social-economice ale politicii sovietice față de satul moldovenesc în primii ani postbelici, autorul menționa, pe bună dreptate, că „aceste urmări le avem astăzi în înfățișarea departe de adevărata prosperitate, a satelor noastre cu drumuri proaste sau chiar fără ele, cu case pe alocuri bunișoare, dar făcute după calapod, cu sărăcia lucie a magazinelor, cu completa lipsă, în cea mai bună parte a satelor, a serviciilor sociale, cu o cultură inferioară, în raport cu imperativele timpului, cu absoluta lipsă a opiniei publice politico-sociale și, mai presus de toate, cu un trai, cu un mod de viață ce nu face față sub nici un chip demnității la care e îndreptățit să pretindă membrul unei societăți civilizate (...)”⁵⁸.

⁵⁴ Gheorghe Soltan, *Sesiunea științifică „Nicolae Iorga – 120 de ani de la naștere”*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. III, nr. 1(9), 1992, p.80.

⁵⁵ Nicolae Movileanu, *Activitatea Institutului de Istorie al AȘM în anul 1992*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. IV, nr. 1(13), 1993, p.78-79.

⁵⁶ Anatol M. Țăranu, *Anii 1946-1947: Învățămintele foametei în Moldova (material pentru lectori)*, Chișinău, 1989; Цăран А., Грибинча Михай, *Из истории послевоенного голода в Молдавии* în Кодры, 1990. № 1; M.Gribincea, *Politica fiscală stalinistă în RSS Moldova și foametea în anii 1946-1947*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3, 1990; M.Gribincea, *Deportările staliniste din Basarabia*, în *Sub povara graniței imperioale*, Editura Recif, București, 1993.

⁵⁷ Ion Țurcanu, *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947. Mecanismul organizării ei*, Editura Universitas, Chișinău, 1993.

⁵⁸ *Ibidem*, p.50-51.

Aspecte esențiale ale fenomenului foametei din RSSM în anii 1946-1947 cuprinde culegerea de documente „Foametea din Moldova (1946-1947)”, editată de istoricii A. Țăranu, Gh. Rusnac, I. Șișcanu, A. Zavtur, A. Moraru, A. Agachi, V. Isac și M. Gribincea⁵⁹. Impunătoare ca volum (767 pag.), culegerea respectivă a oferit opiniei publice, în premieră, 330 de documente selectate din fondurile Arhivei Organizațiilor Social-Politice, precum și din fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, reflectând perioada cuprinsă între două date limită – 17 aprilie 1944 și 20 februarie 1948. Potrivit autorilor, numărul victimelor foametei din 1946-1947 a fost cuprins între 150 000 și 200 000 de persoane⁶⁰.

Realizări valoroase de-a lungul anilor '90 în investigarea unor teme esențiale ale istoriei contemporane și, în special, a problematicei anexării Basarabiei de către URSS și a consecințelor ei imediate a înregistrat istoricul Ion Șișcanu⁶¹. Demersul științific al cercetătorului în problematica vizată datează cu anul 1993, prin editarea unei lucrări consacrate evenimentelor din 28 iunie – 3 iulie 1940⁶². Constituind o primă parte a unei lucrări mai vaste, ce presupunea cercetarea procesului, fenomenelor și evenimentelor perioadei imediat următoare ocupației Basarabiei, în anul următor a fost editată o nouă monografie a autorului, în care erau examinate aspectele colectivizării forțate și ale fenomenului deschiaburirii satelor din Basarabia – consecințe nefaste ale raptului acestei provincii românești⁶³. Una din precizările de principiu ale studiului era că „deschiaburirea în 1949 a fost efectuată nu în timpul și, cu atât mai mult, nu ca o consecință a colectivizării compacte, așa cum afirmau istoricii sovietici moldoveni (...). Dimpotrivă, mai întâi, la începutul lunii iulie, au fost arestate și deportate zecile de mii de familii țărănești, astfel fiind speriați restul țăranilor, și numai după aceea, în lunile iulie-august, numărul „doritorilor” de a intra în colhoz a fost de peste două ori”⁶⁴. Concluzia autorului constituia o probă elocventă a existenței unui plan sovietic de comunizare a Basarabiei postbelice. Investigațiile ulterioare ale istoricului I. Șișcanu au fost fructificate prin elaborarea și editarea unei originale monografii consacrate tratatelor româno-sovietice din cadrul Comisiei mixte sovieto-române de la Odesa și al celei de la Moscova din anul 1940⁶⁵.

Problematika sovietizării Moldovei postbelice s-a aflat, de asemenea, în atenția prodigiosului istoric Valeriu Pasat⁶⁶ care și-a axat investigațiile în direcția

⁵⁹ Голод в Молдове (1946-1947). Сборник документов, Кишинэу, Издательство «Штиинца», 1993, 767 с.

⁶⁰ *Ibidem*, p.10.

⁶¹ Pentru detalii: *In honorem Ion Șișcanu. Studii de istorie a românilor*. Coord.: conf.univ., dr.hab. Nicolae Enciu, Cahul, 2011.

⁶² Ion Șișcanu, *Raptul Basarabiei: 1940*, Editura Ago-Dacia, Chișinău, 1993.

⁶³ Idem, *Destărâinirea bolșevică în Basarabia*, Editura Adrian, Chișinău, 1994.

⁶⁴ *Ibidem*, p.101-102.

⁶⁵ Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică – România. 1940 (Tratative în cadrul comisiilor mixte)*, Editura ARC, Chișinău, 1995.

⁶⁶ *Vezi Dicționar de Istorie*. Ediția a II-a, rev. și ad. / Alexei Agachi, Igor Cașu, Demir Dragnev ș.a.,

respectivă chiar de la începuturile carierei sale științifice, editând consecutiv ample și temeinice culegeri de documente, monografii și sinteze, în care mecanismul metodelor violente și represive aplicat populației Basarabiei de către regimul totalitar comunist a fost descris și analizat în întreaga sa complexitate⁶⁷.

În paralel și concomitent cu cercetarea temelor tabu ale regimului comunist, au fost depuse importante și necesare eforturi în vederea recuperării operelor unor istorici de notorietate din perioada interbelică, între care Ion Nistor (1876-1962)⁶⁸, Pantelimon Halippa (1883-1979)⁶⁹, Petre V. Ștefănuță (1906-1942)⁷⁰, Alexandru Boldur (1886-1982)⁷¹, Ștefan Ciobanu (1883-1950)⁷², Onisifor Ghibu (1883-1972)⁷³, Ion Inuleț (1884-1940)⁷⁴, Vasile Harea (1895-1987)⁷⁵ ș.a. De rând cu continuarea activității privind reeditarea lucrărilor cercetătorilor de valoare din știința istorică națională, în anii '90 se produce reintegrarea treptată a operei științifice a autorilor menționați în studii și exegeze care i-a repus, în atare mod, în patrimoniul științei și culturii naționale românești.

Anii '90 ai secolului XX au fost marcați, de asemenea, de sporirea interesului cercetătorilor occidentali față de problemele istoriografiei sovietice (de la Moscova și de la Chișinău) și ale „subtilităților” propagandei comuniste pentru acreditarea tezei privind existența unui popor moldovenesc, deosebit de poporul român. Astfel, în 1992, la Chișinău a apărut traducerea în limba română a lucrării reputatului analist Mihail Bruchis „Rusia, România și Basarabia (1812,

Editura Civitas, Chișinău, 2007, p.296.

⁶⁷ Пасат В.И., *Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950-е гг.* / Под ред. доктора ист. наук В.Дмитренко, М.: «Терра» - «Terra», 1994; Пасат В. И., *Суровая правда истории: Депортации с территории Молдавской ССР 40-50 гг.*, Кишинэу, Моментул, 1998; Valeriu Pasat, *Asprul adevăr al istoriei: Deportări de pe teritoriul RSS Moldovenești în anii 40-50*, Chișinău, 2000.

⁶⁸ Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, Editura „Cartea Moldovenească”, Chișinău, 1991.

⁶⁹ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru, *Testament pentru urmași: mărturii și documente*, Editura Hyperion, Chișinău, 1991.

⁷⁰ Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare*. În două volume. Alcătuire, studiu introductiv, bibliografie, comentarii și note de Grigore Botezatu și Andrei Hâncu, Editura „Știința”, Chișinău, 1991.

⁷¹ Alexandru V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Editura Victor Frunză, București, 1992.

⁷² Ștefan Ciobanu, *Basarabia: populația, istoria, cultura*. Ediție îngrijită de Cornel Scafeș, Editura Clio, București, Editura „Știința”, Chișinău, 1992; Idem, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, Editura Enciclopedică „Gh. Asachi”, Chișinău, 1992; Idem, *Unirea Basarabiei. Studii și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, Editura Universitas, Chișinău, 1993; Idem, *Basarabia: Monografie*. Sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Editura Universitas, Chișinău, 1993.

⁷³ Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții: În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*, Editura Universitas, Chișinău, 1992; Idem, *Trei ani pe frontul basarabean. Bilanțul unei activități*. Ediție îngrijită, introducere și note de Marian Radu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.

⁷⁴ Ion Inuleț, *O revoluție trăită*, Editura Universitas, Chișinău, 1994.

⁷⁵ Vasile Harea, *Basarabia pe drumul Unirii. Amintiri și comentarii*. Ediție îngrijită de Vlad Bejan, Editura Eminescu, Iași, 1995.

1918, 1924, 1940)”, editată în limba rusă la Tel-Aviv în 1979⁷⁶. Autorul a pus în adevărata lor lumină – de fals istoric și de propagandă politică – un șir de teze favorite ale istoriografiei sovietice precum: „realipirea” Basarabiei la Rusia în 1812, pretinsa instaurare a puterii sovietice între Prut și Nistru la sfârșitul anului 1917 și începutul lui 1918, așa-zisa luptă pentru reunirea Basarabiei cu URSS, în perioada dintre cele două războaie mondiale etc. Același autor a publicat în 1997 o nouă lucrare originală, „Republica Moldova. De la destrămarea Imperiului Sovietic la restaurarea Imperiului Rus”⁷⁷, în care a abordat o problemă de cea mai acută actualitate: încercarea forțelor neoimperiale ruse de a reintegra Moldova în orbita Moscovei. Analizând reacțiile la politica neoimperială a Rusiei, Mihail Bruchis avertiza că: „Occidentul închide ochii, în fapt, asupra tentativelor rușilor de a-și impune dominația în fostele republici unionale neruse, privindu-le drept acțiuni întreprinse în cadrul sferei de influență a Rusiei și încurajând astfel politica lor imperialistă șovinistă”⁷⁸.

S-au remarcat, de asemenea, o seamă de istorici occidentali formați în anii ’70-’80 ai secolului XX, între care Charles E. King de la St. Antony’s College, Oxford (Marea Britanie)⁷⁹, dr. prof. Patricia Eggleston de la Arizona State University (SUA)⁸⁰, Wilhelmus Petrus van Meurs, cercetător la Institutul Est-European din cadrul Universității libere din Berlin⁸¹ ș.a. Acești cercetători au tratat preponderent astfel de probleme, precum:

- statutul postbelic al Basarabiei în viziunea istoriografiei americane;
- politica culturală sovietică în Basarabia anilor postbelici;
- identitatea moldovenească și relațiile sovieto-române în anii perestroikăi gorbacioviste;
- problema Basarabiei în istoriografia comunistă etc.

La mijlocul anilor ’90, în procesul cercetării științifice din cadrul Institutului de Istorie al AȘM s-au inclus câțiva istorici cu studii postuniversitare la diverse instituții superioare de învățământ din România. Astfel, în anul 1994, istoricul Veaceslav Stăvilă și-a susținut teza de doctor la Facultatea de Istorie a

⁷⁶ Mihail Bruchis, Rusia, România, *Basarabia (1812, 1918, 1924, 1940)*, Editura Universitas, Chișinău, 1992.

⁷⁷ Idem, *Republica Moldova. De la destrămarea Imperiului Sovietic la restaurarea Imperiului Rus*. Prefață de dr. Florin Constantiniu. Ediție îngrijită de Florin Rotaru, Editura Semne, București, 1997.

⁷⁸ *Ibidem*, p.8.

⁷⁹ Charles E. King, *Politica culturală sovietică în Basarabia de la anexare până la perestroika*, în *Sub povara graniței imperiale*, Editura Recif, București, 1993, p.89-95; Idem, *Limbaajul politicii și politica limbajului: identitatea moldovenească în relațiile sovieto-române, 1985-1991*, în *Ibidem*, p.116-136; Idem, *The Moldovans: Romania, Russia and the Politics of culture*, Stanford, Hoover Institution Press, 1999.

⁸⁰ Nicolae Dascălu, Patricia Eggleston, *Evaluări SUA din anii celui de al Doilea Război Mondial privind statutul postbelic al Basarabiei*, în *Sub povara graniței imperiale*, p.26-34.

⁸¹ Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*. Traducător: Ion Stanciu, dr. în istorie, cercetător științific la Institutul «N.Iorga», Editura ARC, Chișinău, 1996.

Universității „Al.I.Cuza” din Iași, în care a efectuat o analiză a situației interne a Basarabiei în anii celui de-al Doilea Război Mondial⁸².

La rândul său, în anul 1995, istoricul Mihai Gribincea și-a publicat teza de doctor „Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944-1950)”⁸³, susținută la Universitatea din București. Atât perioada cronologică, cât și tematica abordată de autor sunt de o extremă importanță pentru istoriografia națională, având în vedere că anume în acei ani realitățile satului moldovenesc, rezultate dintr-o evoluție de multe secole, au fost răsturnate pentru a fi înlocuite cu altele. Potrivit constatărilor autorului, colhozul sovietic a confiscat și eliminat proprietatea individuală asupra pământului, vitele și uneltele săteanului. Din proprietar, țăranul a fost transformat în proletar. Acest rezultat a fost obținut de aparatul de partid și de stat sovietic prin constrângere, silnicii, prin închisoare și deportări, printr-o fiscalitate distrugătoare, printr-un climat de teamă individuală și colectivă. La trei ani de la susținerea doctoratului, același autor a publicat o nouă lucrare în care a abordat una din cele mai complicate probleme cu care se confruntă politica externă a Republicii Moldova – lupta pentru retragerea formațiunilor militare ruse de pe teritoriul ei național⁸⁴. Analizând materialele din presa rusă și moldovenească, precum și o serie de documente inedite, autorul a constatat că trupele din Transnistria, aflate la o depărtare de circa o mie de kilometri de frontierele Rusiei, continuă să rămână unul din cele mai mari pericole pentru securitatea Republicii Moldova, pentru liniștea și pacea în această parte a continentului european.

Un alt istoric din aceeași generație, Gheorghe E. Cojocaru⁸⁵ a elucdat o perioadă puțin cunoscută din istoria Basarabiei interbelice, anume faza de tranziție de la un sistem vechi de relații, impus Basarabiei în urma războiului de la 1812, la unul nou, având drept scop modernizarea și integrarea multidimensională a ținutului în viața statului român întregit⁸⁶. Scrisă în baza unei meticuloase documentări și într-o aleasă ținută științifică, lucrarea istoricului Gheorghe E. Cojocaru s-a bucurat de o înaltă apreciere din partea istoricilor din Republica Moldova și România.

După reușitul debut din 1997, același autor a publicat în anul următor un nou studiu monografic⁸⁷, având ca suport documentar o sursă arhivistică

⁸² Veaceslav Stăvilă, *Situația internă a Basarabiei în perioada celui de-al doilea război mondial, 1939-1945*. Rezumatul tezei de doctorat. Conducător științific, prof.univ. dr. Emilian Bold, Editura Universității „Al.I.Cuza”, Iași, 1994.

⁸³ Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică (1944-1950)*. Prefață de prof.univ. Dinu C. Giurescu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995.

⁸⁴ Idem, *Trupele ruse în Republica Moldova – factor stabilizator sau sursă de pericol*, Editura Civitas, Chișinău, 1998.

⁸⁵ Gheorghe E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, Editura Semne, București, 1997.

⁸⁶ Gheorghe E. Cojocaru, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, Editura Semne, București, 1997.

⁸⁷ Idem, *Sfatul Țării. Itinerar*, Editura Civitas, Chișinău, 1998.

inestimabilă ca valoare științifică – procesele-verbale ale ședințelor în plen ale Sfatului Țării. Conform aprecierii specialiștilor în domeniu, dr. Gh.E. Cojocaru „a reușit să ofere cititorilor cea mai amplă și mai solid documentată (...) istorie a primului parlament basarabean, liber constituit, așezat pe principii democratice, care a exercitat o influență majoră asupra destinului Basarabiei”⁸⁸.

În aria preocupărilor științifice ale dr. Gheorghe E. Cojocaru s-au aflat și probleme de actualitate ale Republicii Moldova, autorul editând, pe parcursul anilor 1996-1998, împreună cu doctorul habilitat Ion Șișcanu, prestigioasa revistă de cultură și științe politice „Arena Politicii”, în care a publicat o serie de editoriale și studii de largă rezonanță publică. Rodul acelei activități a fost culegerea de studii editată în anul 1999⁸⁹, în care autorul a analizat jaloanele cursului de politică externă, urmat de Republica Moldova în primii ani ai unei involburate epoci postcomuniste. Precum constata autorul, Republica Moldova a întârziat vreme îndelungată să formuleze un mesaj coerent în sfera politicii externe, lăsându-se atrasă inevitabil în captivitatea unui conglomerat de state euro-asiatice și îndepărtându-se tot mai mult de orizonturile lumii libere.

O importantă contribuție la studiul extremismului de dreapta în Basarabia anilor interbelici este lucrarea semnată de dr. Viorica Nicolenco⁹⁰, în care autoarea a efectuat o primă analiză a activității formațiunilor politice de extremă dreaptă din Basarabia, a mediilor sociale și măsurii în care a fost receptat mesajul grupărilor respective, a dinamicii rezultatelor electorale ale acestor formațiuni politice, a raportului dintre audiența lor în Basarabia și media pe țară etc.

Un important eveniment științific și cultural al anilor '90 a reprezentat apariția primei lucrări de sinteză din epoca postcomunistă – „Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998”, scrisă de un colectiv mixt de cercetători – din România și Republica Moldova – coordonată de prof.univ. dr. Ioan Scurtu⁹¹. Valoarea tratatului constă în faptul că autorii au abordat istoria Basarabiei în strânsă conexiune cu evenimentele și procesele din spațiul românesc și cel european.

Constatăm, așadar, că pe parcursul primului deceniu de independență a Republicii Moldova, știința istorică academică a realizat succese notabile, reușind, într-un timp relativ limitat, să-și refacă funcțiile sociale, ca element fundamental al memoriei colective și al culturii spirituale a societății în ansamblu. Obiectivul urmărit în procesul restructurării activității Institutului de Istorie al AȘM – re-integrarea cercetării istorice în cadrul firesc al tradițiilor istoriografiei naționale

⁸⁸ Eugenia Danu, *Vitraliu istoriografic*, în *Destin românesc*, an. VI, nr. 4 (24), 1999, p.110.

⁸⁹ Gheorghe E. Cojocaru, *Politica externă a Republicii Moldova. Studii*, Editura Civitas, Chișinău, 1999.

⁹⁰ Viorica Nicolenco, *Extrema dreaptă în Basarabia (1923-1940)*, Editura Civitas, Chișinău, 1999.

⁹¹ *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*. Ediția a II-a, revăzută și adugită, coordonator: Ioan Scurtu, Fundația Culturală «Onisifor și Octavian Ghibu», Editura Semne, București, 1998. Prima ediție – *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994*. Coordonator: Ioan Scurtu, Editura Tempus, București, 1994. Versiunea în limba rusă – *История Бессарабии (от истоков до 1998 года)*. Изд. 2-е, перераб. и доп. Коорд.: Иоан Скурту, Типография „Reclama”, Chișinău, 2001.

și europene – a fost, în linii mari, materializat în monografii, culegeri de documente și sinteze de certă valoare teoretică și aplicativă.

IV. Știința istorică academică în anii guvernării PCRM (2001-2009)

Practic, pe tot parcursul anilor '90 ai secolului XX, știința istorică din Republica Moldova, inclusiv cea academică, s-a afirmat și s-a maturizat într-o reală competiție de idei – ajungându-se uneori la dramatice coliziuni – cu adepții istoriografiei sovietice comuniste.

Deja în primele zile de la proclamarea independenței Republicii Moldova, istoricul și deputatul din partea „Interfront”-ului Vladimir Solonari dezinforma opinia publică din Federația Rusă, cum că cel mai important act constituțional al Moldovei – Declarația de independență a Republicii Moldova din 27 august 1991 – conține „revendicări teritoriale față de Ucraina ce depășesc considerabil suprafața actuală a republicii”, că populația Republicii Moldova ar fi reacționat la știrea privind începutul (!) activității Comitetului de Stat pentru Situații Excepționale (GKCP) cu un „oftat de ușurare”⁹². Un alt istoric, cu viziuni similare, se lamenta că, la 1812, Rusia țaristă și-a putut însuși „doar” „teritoriul pustiu” dintre Prut și Nistru, oferind, cu toate acestea, „largo perspective pentru transformări progresiste în domeniul vieții social-economice și culturale a ținutului nostru”⁹³.

Speculând, pe parcurs, sprijinul interesat al fostului secretar pentru propagandă în CC al PCM Petru Lucinschi, al fostului secretar pentru agricultură în CC al PCM Mircea Snegur și al fostului membru al CC al PCM Andrei Sangheli, forțele revanșarde au recurs la un atac frontal asupra istoriei naționale, organizând cu doar câteva săptămâni înaintea alegerilor parlamentare din 27 februarie 1994, „Casa noastră – Republica Moldova”. Discursul rostit la 5 februarie 1994 de președintele Republicii Moldova, M. Snegur, asemenea rapoartelor și referatelor prezentate de activiști de partid din perioada lui I. Bodiul, era presărat cu teze și formule nu numai ambigue, dar și cu aserțiuni și afirmații în flagrantă contradicție cu adevărul istoric. M. Snegur afirma, bunăoară, fără nici un temei științific, că „dorința de a fi stăpâni în propria casă a fost prezentă în inimile moldovenilor chiar și în perioada dintre anii 1918-1940, când, s-ar părea, nu se putea visa o altă libertate decât aceea de a trăi împreună cu frații de sânge”⁹⁴.

În cadrul aceluiași Congres, a fost lansată și lucrarea lui Petre P. Moldovan „Moldovenii în istorie”⁹⁵, executată la comanda specială a Partidului Democrat

⁹² В.Солонарь, *Русофоны и румынисты* în *Новое время*, 1991. № 37 (2411), с. 8.

⁹³ Н.В.Бабилунга, *Население Молдавии в прошлом веке: Миграция ? Ассимиляция ? Русификация ?*, Кишинев, Издательство «Штиинца», 1990, С.15, 18.

⁹⁴ *Republica Moldova este țara tuturor cetățenilor săi*. Discurs rostit de dl M. Snegur, președintele RM, în cadrul congresului „Casa noastră – Republica Moldova”, în ziua de 5 februarie 1994, „Moldova Suverană”, nr. 17 (18255), 9 februarie 1994.

⁹⁵ Petre P. Moldovan, *Moldovenii în istorie*, Editura Poligraf-Service, Chișinău, 1994.

Agrar din Moldova. Opol relua teze staliniste perimate, potrivit cărora moldovenii nu ar fi români, iar românii ar fi antimoldoveni și dușmani ai acestora mult mai periculoși decât Rusia țaristă și chiar decât Rusia bolșevică. De asemenea, „limba moldovenească” nu ar fi limba română. În plus, ruperea în două a Moldovei în 1812 și amputarea României în 1940 de către URSS ar fi fost un lucru bun. Pe această bază, se sugera că este nevoie să se mențină o separare cât mai fermă a românilor moldoveni din stânga Prutului de cei din dreapta. În definitiv, moldovenii ar fi foarte legați, în special din punct de vedere economic, de popoarele Comunității Statelor Independente, din care motiv acest popor nu ar putea supraviețui fără a reintra în vechiul imperiu sovietic⁹⁶.

Revoluția de forma și, mai ales, de conținutul discursului președintelui Republicii Moldova, un mare grup de istorici, într-o scrisoare deschisă adresată lui Mircea Snegur și publicată la 24 februarie 1994, declarau între altele: „Ne cereți, fără pierdea, un singur lucru, să falsificăm cronicile, să răstălmăcim opera scrisă a marilor precursori. Ne arătați chiar cum s-o facem”. Referindu-se la lucrarea „Moldovenii în istorie”, aceiași semnatari ai Scrisorii deschise menționau că „această scârboasă scriere cu pretenții de operă istorică (...) nu este altceva decât o tendință de argumentare a „ideilor istorice” din discursul Dvs.”⁹⁷.

După eșecul tentativelor frontale din 1994 și 1995 ale majorității parlamentare PDAM - „Unitate-Edinstvo” de anulare a obiectului de studiu „Istoria românilor”, în zilele de 1-2 iulie 1996, la Chișinău, cu sprijinul Consiliului European s-a desfășurat Seminarul „Reforma învățământului istoric în Moldova”. Compartimentul trei al Raportului național asupra învățământului istoric din Moldova (III. Denumirea cursului de istorie națională) conținea concluzia lipsită de orice echivoci: „Bogata experiență istoriografică națională și universală a creat o astfel de tradiție în știință, învățământ și opinia publică, după care studierea istoriei unei părți (în cazul de față, a Moldovei – n.n.) din spațiul românesc este rezonabilă și cu adevărat eficientă numai în măsura în care se înscrie în tabloul istoric general al acestei comunități geografice și etnoculturale”⁹⁸.

Sfidând recomandările Consiliului European, ale altor organizații europene și internaționale, exponenții istoriografiei comuniste ortodoxe din Republica Moldova și-au continuat neabătut cursul spre eliminarea din știință și învățământ a istoriei românilor. Astfel, în 1998, un grup de istorici comuniști au scos de sub tipar, la comanda Ministerului Învățământului, Tineretului și Sportului, volumul în limba rusă „Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până

⁹⁶ Vezi Iftene Pop, *Basarabia din nou la răscruce. Replică la falsul grosolan Moldovenii în istorie semnat de P.P.Moldovan și altele asemănătoare*, Editura Demiurg, 1995, p.11.

⁹⁷ Cf. Mihail Bruchis, *Republica Moldova. De la destrămarea Imperiului Sovietic la restaurarea Imperiului Rus*, p.242.

⁹⁸ Materiale ale Seminarului *Reforma învățământului istoric în Moldova*, desfășurat la Chișinău cu sprijinul Consiliului European în zilele de 1-2 iulie 1996, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. VII, nr. 3 (27), 1996, p.137-138.

în zilele noastre”⁹⁹. Dincolo de prezența în colectivul de autori a unor istorici certați cu bunul simț¹⁰⁰, respectiva istorie nu era altceva decât o reluare a proiectului „Istoriei RSS Moldovenești”, respinse de opinia publică și comunitatea științifică la finele anilor '80 – începutul anilor '90. Autorii se străduiau în van să demonstreze „continuitatea” între existența statului medieval Țara Moldovei și Republica Moldova actuală, apărută pe harta politică a lumii în 1991. Cum însă din 1859, după unirea Principatelor Române și formarea statului modern, România, și până în 1991 nu a mai existat un asemenea stat, autorii respectivi au recurs la imaginarea unor „etape ale statalității moldovenești”, cum ar fi „Republica Sovietică Moldova” din 1919, „Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească” în componența RSS Ucrainene, „Republica Sovietică Socialistă Moldovenească” proclamată la Moscova în 1940¹⁰¹.

Constituind, în esență, elemente ale ideologiei PCRM repus în legalitate din 1994, nu puține din tezele cuprinse în amintita lucrare s-au regăsit în platforma electorală cu care respectiva formațiune politică s-a lansat în alegerile anticipate din 25 februarie 2001.

Intențiile PCRM de distrugere din temelii a celor câtorva realizări importante în domeniul științei, culturii și învățământului istoric din Republica Moldova în anii '90 au fost amplu expuse în raportul membrului CC al PCRM I. P. Kalin, cu ocazia aniversării a 640 de ani de la legendara întemeiere a Țării Moldovei, dar și a 75 de ani de la formarea RASS Moldovenești și a PCM. Exprimând punctul de vedere oficial al PCRM, I. P. Kalin a declarat, în spiritul perioadei Războiului Rece, că „Statul moldovenesc, națiunea moldovenească, limba moldovenească, istoria Moldovei”, – toate acestea „se află în pragul dispariției”, principalul pericol provenind din partea „românismului unionist”¹⁰².

Referințele raportorului la trecutul istoric al spațiului pruto-nistean erau preluate, practic, textual din amintita Istorie a Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre. Astfel, în calitate de „sisteme și tipuri de statalitate moldovenească” erau invocate: „Statul Moldovenesc creat la 1359 de volohi și slavii de răsărit” (sic !, n.n.); Republica Democratică Moldovenească (1917), Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (1924) și Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (1940), ultimul „tip (sau sistem ?,

⁹⁹ *История Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней* / Ассоциация ученых им. Н. Спэтарул Милеску, Кишинев, Типография Академии Наук, Кишинев, 1998.

¹⁰⁰ Petre M. Șornikov, bunăoară, se remarcase prin negarea vehementă a dreptului la existență independentă a Republicii Moldova (Vezi: Шорников П.М., *Покушение на статус. Этнополитические процессы в Молдавии в годы кризиса. 1988-1996*, Кишинев, НПО «Инесса», 1997).

¹⁰¹ Ion Șișcanu, *Istoriografia sovietică din Moldova – din nou actuală*, în *Curierul Românesc*, an. X, nr. 4-5 (135/136), aprilie-mai 1998, p.21.

¹⁰² Сберечь наш общий дом – Республику Молдова ! Доклад И.П.Калина, члена ЦК ПКРМ, депутата Парламента, бывшего Председателя Президиума Верховного Совета МССР, заместителя Председателя Верховного Совета СССР // «Коммунист». 1999, № 38 (158), 15 октября. С.6.

n.n.) de statalitate” marcând, în opinia raportorului, „încheierea procesului de autodeterminare a națiunii moldovenești”, „lucind ca o stelută în luminoasa constelație a republicilor sovietice socialiste – cu propria stemă, cu propriul imn, cu propriul drapel”¹⁰³.

Pornind de la falsa premisă a „românizării agresive” a instituțiilor de învățământ din republică, a mass-mediei, asociațiilor de creație, a întreprinderilor editorial-poligrafice etc., „mișcarea populară” constituită la 9 octombrie 1999 sub egida PCRM și a liderului acestuia și-a propus, între altele, ca obiectiv prioritar, „introducerea necondiționată a studierii istoriei Moldovei în toate instituțiile de învățământ din republică”, precum și „curmarea uneltirilor înjositoare ale românizatorilor-unioniști, ale lingviștilor-provocatori de a modifica denumirea limbii materne a moldovenilor”. Toți cei care s-ar fi putut simți încorsetați „în familia moldovenismului primitiv”, erau invitați „să-și caute o patrie mai potrivită”¹⁰⁴.

Obținând 50,07 % din totalul sufragiilor și, respectiv, 71 din totalul celor 101 mandate în Legislativul Republicii Moldova ca urmare a alegerilor parlamentare anticipate din 25 februarie 2001, PCRM s-a considerat în drept să procedeze nu numai la demolarea instituțiilor democratice ale statului, suprimarea independenței judecătorești și a autonomiei locale, instituirea cenzurii la posturile naționale de televiziune și radio, tratarea opoziției politice conform preceptelor ideologiei comuniste, ci și la un atac frontal asupra științei și învățământului, prin eliminarea cursului de „Istorie a Românilor” și amplificarea procesului de rusificare prin introducerea obligativității limbii ruse în școală¹⁰⁵.

Deja la începutul lunii iunie 2001, șeful Serviciului relații cu publicul din cadrul Președinției, a informat opinia publică despre faptul că președintele V. Voronin dispusese elaborarea unui manual școlar de istorie a Moldovei, care, conform sursei citate, urma să devină „primul manual de istorie a Moldovei, întrucât până acum s-a studiat doar Istoria românilor”¹⁰⁶. „A venit vremea să învățăm istoria statului nostru, a pământului nostru pe care trăim”, îndemneau o serie de istorici din Republica Moldova liderii PCRM, intenționând să impună societății o „istorie” cu totul specifică. Astfel, abia se constituise noua majoritate parlamentară comunistă, iar P. M. Șornikov insista deja asupra anulării Avizului Comisiei Sovietului Suprem al RSS Moldovenești pentru aprecierea politico-juridică a „Tratatului sovieto-german de neagresiune” și a „Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pentru Basarabia și Bucovina de Nord” (23 iunie 1990). În opinia acestuia, „unele afirmații” (cele privind „populararea în principal cu ucraineni a Basarabiei”, n.n.) din „Notele ultimative ale guvernului sovietic”, remise Guvernului României în zilele de 26 și 27 iunie 1940, nu constituiau poziția oficială a URSS, ci reflectau „graba

¹⁰³ *Ibidem*, p.1, 4.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p.7.

¹⁰⁵ *Comunistul*, nr. 15 (321), 13 aprilie 2001.

¹⁰⁶ Cf. *Cugetul*, nr. 2 (10), 2001, p.43-44.

și neinformarea persoanei responsabile pentru alcătuirea notelor” (sic!, n.n.)¹⁰⁷. În altă ordine de idei, I. P. Kalin promisese încă la 9 octombrie 1999 că, în cazul accederii la putere a PCRM, acesta va adopta o hotărâre specială prin care va declara nelegitimă „ocuparea de către România regală a Republicii Democratice Moldovenești din componența Rusiei”¹⁰⁸.

Este evident că I. P. Kalin, P. M. Șornikov, precum și anturajul lui V. Voronin aveau în vedere, de fapt, istoria ilegalității comuniste din Basarabia pe care, din neștiință sau din reavoință, încercau în van să o identifice cu „istoria statului nostru, a pământului pe care trăim”. La fel de evident este și faptul că, dacă o atare „istorie” era de natură să mobilizeze membrii PCRM, atunci ea era totalmente respinsă de alți cetățeni ai Republicii Moldova – simpatizanți ai altor formațiuni politice sau apolitici.

Din care motiv, în cadrul Congresului istoricilor din Republica Moldova din 1 iulie 2001, care și-a ținut lucrările la Chișinău cu participarea delegaților din toate zonele republicii, inclusiv a cadrelor didactice din învățământul preuniversitar și universitar, a cercetătorilor, oamenilor de cultură, studenților, a fost pusă în discuție problema perspectivei învățământului istoric în legătură cu intențiile guvernării comuniste de a introduce în învățământul de toate gradele, ca obiect de studiu, Istoria Moldovei în locul Istoriei Românilor. Au fost audiate concluziile a patru grupuri de specialiști în domeniu, prezentate de decanul Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova, prof. univ., dr. hab. Ion Niculiță, directorul Institutului de Istorie al AȘM prof. univ., dr. hab. Demir Dagnev, cercetătorul științific superior dr. Ion Varta și conf. univ., dr. Gheorghe Palade¹⁰⁹, care au demonstrat, în baza argumentelor științifice de rigoare, că „în spațiul carpato-danubiano-pontic, din cele mai vechi timpuri până în contemporaneitate, locuiește unul și același popor și populația majoritară băștinașă din Republica Moldova este parte componentă a acestuia”; prin urmare, „pentru noi, locuitorii spațiului pruto-nistean, istoria românilor constituie istoria noastră națională”¹¹⁰.

În Apelul Congresului istoricilor din Republica Moldova „Pentru apărarea demnității naționale, pentru stoparea campaniei de românofobie și de denigrare a Istoriei românilor”, delegații și participanții acestuia au pledat unanim în fa-

¹⁰⁷ П.Шорников, *На пороге была война. Пакт Молотова-Риббентропа и воссоединение Бессарабии* în *Коммунист*, 2001. № 26 (242), 29 июня 2001.

¹⁰⁸ *Сберечь наш общий дом – Республику Молдова ! Доклад И.П.Калина, члена ЦК ПКРМ, депутата Парламента, бывшего Председателя Президиума Верховного Совета МССР, заместителя Председателя Верховного Совета СССР. С. 3.*

¹⁰⁹ Ion Niculiță ș.a., *Unitatea etnică a spațiului carpato-danubiano-pontic în antichitate și evul mediu timpuriu*; Demir Dagnev ș.a., *Istoria națională din Republica Moldova – parte componentă a istoriei românilor (epoca medievală)*; Ion Varta ș.a., *Istoria modernă a românilor basarabeni – parte integrantă a istoriei moderne a neamului românesc*; Gheorghe Palade ș.a., *Românii în vârtoarea evenimentelor din epoca contemporană*, în *Cugetul*, nr. 2 (10), 2001, p.45-57.

¹¹⁰ Apelul Congresului istoricilor din Republica Moldova «Pentru apărarea demnității naționale, pentru stoparea campaniei de românofobie și de denigrare a Istoriei românilor», *Ibidem*, p.59.

voarea continuării reformei în învățământul istoric, pronunțându-se, totodată, „pentru menținerea în cercetare și predare a concepției instruirii istorice bazate pe predarea a două cursuri separate: Istoria românilor și Istoria universală”. Delegații au condamnat ingerința politică în știința istorică și învățământul istoric, considerând-o inadmisibilă într-o societate democratică, cerând ca istoriei să i se respecte statutul de disciplină științifică, asemenea matematicii, biologiei, chimiei, astronomiei etc., care „nu poate fi tratată după bunul plac al diferitelor partide, de orice nuanță politică ar fi ele”¹¹¹.

Ca și la finele anilor '80 ai secolului XX, lupta dintre părțile aflate în conflict a fost reluată conform aceleiași logici a contrapunctului, cu tentative furibunde ale puterii comuniste de anulare a cursului de Istorie a românilor, de o parte, și cu aceeași hotărâre nestrămutată a societății civile de a-și apăra valorile democratice și general-umane, de altă parte.

Astfel, după introducerea unei drastice cenzuri politico-ideologice la Radio-ul și Televiziunea națională, interzicându-se utilizarea sintagmei *limba română* și a cuvintelor român, *românesc*, la 7 august 2001, Ministerul Învățământului a emis Ordinul nr. 409, prin care în școlile naționale urma să fie introdusă studierea obligatorie a limbii ruse, începând cu clasa a II-a¹¹². În același context, din toamna anului 2001, regimul comunist a insistat tot mai agresiv asupra eliminării Istoriei Românilor din procesul didactic și reintroducerii Istoriei Moldovei ca disciplină de studiu în școli, gimnazii, licee, în învățământul universitar și postuniversitar, ajungându-se la hotărârea de tristă amintire a Guvernului din 15 februarie 2002 privind înlocuirea predării în toate instituțiile de învățământ din Republica Moldova a Istoriei Românilor cu așa numita Istorie a Moldovei, începând cu 1 septembrie 2002¹¹³.

Respectiva hotărâre guvernamentală preconiza, între altele, ca Ministerul Învățământului să elaboreze și să prezinte Guvernului, până la 15 martie 2002, „un program de redresare a învățământului istorico-politologic în vederea pregătirii cadrelor (...) apte să abordeze obiectiv și echidistant procesele istorice și politice în baza metodologiei științifice moderne și ținând cont de continuitatea statalității moldovenești”¹¹⁴. Dincolo de „grija” afișată pentru „valorile general-umane”, „metodologia științifică modernă” etc., hotărârea Guvernului trebuia interpretată, în primul rând, ca o „invitație” adresată „cadrelor inapte să țină cont de continuitatea statalității moldovenești” (1359; 1917; 1924; 1940) „să-și caute o patrie mai potrivită” (I. P. Kalin).

Ripostând acestei agresiuni politico-ideologice împotriva societății civile și explicând – a câta oară! – adevărul „pentru cei care încă nu-l cunosc”, un grup

¹¹¹ Ibidem, p.45, 59.

¹¹² Irina Condrea, *Denumirea limbii ca instrument în lupta politică*, în *Limba Română*, an. XII, nr. 4-6, 2002, p.8.

¹¹³ Hotărârea «Cu privire la implementarea Istoriei Moldovei ca disciplină de predare în instituțiile de învățământ, în *Clio* (Ediție specială a Asociației Istoricilor din Republica Moldova), 15 martie 2002, p.14.

¹¹⁴ Ibidem.

de istorici notorii de la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei, compus din membru corespondent al AȘM dr. hab., prof. Demir Dragnev, membru corespondent al AȘM dr. hab., prof. Andrei Eșanu și alții au afirmat tranșant că „istoria este o știință și ea nu poate fi supusă unei ideologii de partid”, că „această tendință de a schimba mereu istoria, de a reveni la o istorie mutilată, demonstrează că Partidul Comuniștilor nu se dezmente, el nu înțelege ce vrea să facă de fapt”¹¹⁵.

Evenimentele au demonstrat că hotărârea Guvernului din 15 februarie 2002 a fost total eronată, generând, în iarna-primăvara anului 2002, energice acțiuni de protest anticomuniste, cerându-se restabilirea libertăților democratice, încetarea rusificării populației și chiar demisia în bloc a comuniștilor¹¹⁶. În consecință, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a adoptat succesiv două rezoluții (din 24 aprilie și 26 septembrie 2002) în care a recomandat guvernării comuniste „prelungirea moratorului existent asupra reformelor la studierea limbii ruse și la statutul său, și modificărilor programelor de studiu la istorie”¹¹⁷.

Astfel, reintra în vigoare concluzia principală a Seminarului internațional „Reforma învățământului istoric în Moldova”, desfășurat la Chișinău din inițiativa și cu sprijinul Consiliului Europei (1-2 iulie 1996), potrivit căreia „Bogata experiență istoriografică națională și universală a creat o astfel de tradiție în știință, învățământ și opinie publică, după care studierea istoriei unei părți (în cazul de față, a Moldovei – n.n.) din spațiul românesc este rezonabilă și cu adevărat eficientă numai în măsura în care se înscrie în tabloul istoric general al acestei comunități geografice și etnoculturale”¹¹⁸.

Eșuând în atacul frontal asupra Istoriei Românilor și a limbii române, PRCM a recurs, în scurt timp de la aplicarea moratorului privind sistarea simultană a acțiunilor de protest și organizarea, cu concursul Consiliului Europei, a unei mese rotunde cu statut permanent întrunind principalele partide politice parlamentare și extraparlamentare, la modificarea tacticii de luptă împotriva oponentilor săi ideologici, fără a renunța însă la obiectivul strategic de anulare a principalelor cuceriri ale mișcării de eliberare națională¹¹⁹.

Astfel, după o îndelungată retorică antioccidentală și antieuropeană, liderii PRCM au afișat, brusc și inopinat, o nețărmită „dragoste de Europa”. Chipurile, chiar dacă „conștientizează că procedura de integrare este una extrem de complicată”, totuși, „reieșind din procesele de globalizare și așezarea geopolitică a Moldovei, Chișinăul nu mai poate renunța la ideea de integrare în Uniunea

¹¹⁵ *Refuzăm să predăm altă istorie decât Istoria Românilor* / Demir Dragnev, Andrei Eșanu, Ion Varta, Gheorghe Cojocaru, în *Flux*, an. VIII, nr. 6 (337), 15 februarie 2002.

¹¹⁶ *Flux*, an. VIII, nr. 50 (380), 20 decembrie 2002.

¹¹⁷ *Adunarea Națională a alegătorilor. Chișinău, 1 septembrie 2002, Piața Marii Adunări Naționale. Documente*, Tipografia «Prag-3» SRL, Chișinău, 2002, p.20.

¹¹⁸ Materiale ale Seminarului *Reforma învățământului istoric în Moldova*, desfășurat la Chișinău cu sprijinul Consiliului Europei în zilele de 1-2 iulie 1996, în *Revista de Istorie a Moldovei*, an. VII, nr. 3 (27), 1996, p.137-138.

¹¹⁹ *Timpul*, nr. 27 (89), 18 iulie 2003.

Europeană”¹²⁰. Mai mult chiar, însuși președintele V. Voronin a găsit de cuviință să adreseze șefilor de stat și de guvern din țările membre ale Uniunii Europene un mesaj în care să solicite „susținerea eforturilor de integrare europeană a Republicii Moldova”. Potrivit scrisorii lui V. Voronin, „aderarea la Uniunea Europeană a devenit un obiectiv prioritar nu numai pe plan extern, dar și pe plan intern”, integrarea țării în structurile europene urmând să devină „o politică de stat, ce va fi implementată în toate domeniile”. Cea mai uluitoare constatare a liderului PCRM era că Republica Moldova urma a fi tratată de către Uniunea Europeană „anume ca stat sud-est-european”, spațiu căruia îi aparținem „din punct de vedere geografic și istoric”¹²¹.

Preluând cursul de politică proeuropeană al partidelor de orientare liberal-democrată, promotorii proiectului de reideologizare și repolitizare a învățământului și cercetării istorice au inițiat o nouă campanie împotriva cursului de Istorie a Românilor, afirmând de data aceasta că respectivul curs de istorie ar fi devenit o „piedică” pentru integrarea europeană a republicii¹²². Chi-purile, în consecința „reorientării geopolitice” a Republicii Moldova și în vederea sincronizării cu cercetarea istorică europeană, istoricilor nu le rămâne o altă alternativă decât să adopte conceptul de „Istorie integrată”.

O probă pregnantă a obiectivelor urmărite de fostul partid de guvernământ – altele decât cele de „sincronizare” cu cercetarea istorică europeană – o constituie Concepția politicii naționale a Republicii Moldova, aprobată prin Legea nr. 546-XV din 19 decembrie 2003, care pornea „de la adevărul statornicit istoricește și confirmat de tezaurul literar comun” potrivit căruia „limba națională moldovenească și limba națională română își păstrează fiecare lingvonimul / glotonimul său ca însemn identificator al fiecărei națiuni: moldovenească și română”¹²³. Reproducând literalmente etapele statalității moldovenești din raportul lui I. P. Kalin la plenara CC al PCRM din octombrie 1999, Concepția pretindea a deveni „documentul de bază pentru autoritățile publice la promovarea politicilor social-economice și culturale în domeniul dezvoltării și consolidării independenței și suveranității țării, a poporului multiethnic al Republicii Moldova”. Mai mult ca atât, transpunând în formule juridice tezele propagandistice, politico-ideologice ale plenarei CC al PCRM din 1999, Legea nr. 546-XV din 19 decembrie 2003 stipula în mod expres și univoc „neutralizarea, în conformitate cu legislația privind drepturile omului și cerințele constituționale, a necontenitelor tentative de demoldovenizare, de negare a existenței națiunii moldovenești și a statalității moldovenești, de discreditare a istoriei Moldovei, de ignorare a etnonimului „moldoveni” și a glotonimului „limba moldovenească”¹²⁴.

¹²⁰ *Săptămâna*, an. XI, nr. 52 (533), 27 decembrie 2002.

¹²¹ *Săptămâna*, an. XI, nr. 51 (521), 20 decembrie 2002.

¹²² Cf. Rezoluția Congresului al II-lea al Istoricilor din Republica Moldova „Cu privire la situația din învățământul istoric în Republica Moldova la etapa actuală (Chișinău, 12 aprilie 2003), în *Caiete de Istorie*, nr. 3 (7), iunie 2003, p.35.

¹²³ <http://www.lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312846&lang=1>

¹²⁴ <http://www.lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=312846&lang=1>

Interpretată la modul practic, Legea în cauză proba intenția guvernării comuniste de epurare a cadrelor din instituțiile științifice și de învățământ pe criterii politico-ideologice, - lucru inadmisibil într-un stat cu aspirații europene.

Punerea în aplicare a Concepției politicii naționale a PCR-M a fost însoțită de adoptarea Codului cu privire la știință și inovare al Republicii Moldova nr. 259-XV din 15 iulie 2004¹²⁵, în urma căreia Institutul de Istorie al Academiei de Științe a Moldovei a devenit „Institutul de Istorie, Stat și Drept” – „organizație de drept public din sfera științei și inovării, fondat de Academia de Științe a Moldovei prin reorganizarea Institutului de Istorie al AȘM și a Secției Stat și Drept al Institutului de Filosofie, Sociologie și Drept al AȘM, cu forma organizatorico-juridică – instituție publică, finanțată integral din bugetul de stat”¹²⁶.

Dincolo de necesitățile obiective ale concentrării resurselor intelectuale, materiale și financiare ale sferei științei și inovării¹²⁷, reorganizarea Institutului de Istorie a condus la o nouă implicare a factorului politic în cercetarea istorică, încercându-se, la fel ca în anii puterii sovietice, orientarea științei istorice spre satisfacerea demersurilor politico-ideologice oficiale¹²⁸. Urmare a acelei reorganizări instituționale și înlăturării din colectivul de cercetători sau/și marginalizării unor persoane incomode, s-a încercat – în flagrantă contradicție cu statutul și misiunea Academiei de Științe într-o societate democratică – asigurarea preponderenței curentului moldovenist și obținerea posibilității ingerinței directe a PCR-M și a ideologilor acestuia în activitatea și tematica cercetărilor din cadrul Institutului de Istorie, Stat și Drept¹²⁹.

În pofda dictatului politico-ideologic exercitat de guvernarea comunistă în anii 2001-2009 asupra Academiei de Științe a Moldovei, în general, și a Institutului de Istorie, Stat și Drept în particular, colectivul Sectorului Istorie Contemporană a rezistat, totuși, multiplelor și diverselor ingerințe administrative, elaborând și editând studii, monografii și sinteze de o certă valoare științifică și aplicativ-practică. Dacă în anii '90 ai secolului al XX-lea au fost studiate preponderent și prioritar problemele privind „petele albe” ale istoriei naționale: foametea din anii 1946-1947, deportările și colectivizarea forțată a țăranimii, represunile regimului totalitar comunist, atunci primul deceniu al secolului al XXI-lea s-a carac-

¹²⁵ „Monitorul Oficial al Republicii Moldova”, nr. 125-129 / 663 din 30 iulie 2004.

¹²⁶ *Statutul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei* (în redacție nouă). Aprobat prin Hotărârea CSSDT al Academiei de Științe a Moldovei, Chișinău, 2006, p.2.

¹²⁷ *Republica Moldova. Ediție enciclopedică*, Instituția Publică «Enciclopedia Moldovei», Chișinău, 2009, p.393.

¹²⁸ Detalii la Demir Dragnev, Ion Jarcuțchi, *Știința istorică din Moldova în anii 1946-2006*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1-2 (65-66), 2006, p.3-16.

¹²⁹ Victor Stepaniuc, *Studiarea istoriei Moldovei – o necesitate social-educativă*, „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 3 (71), 2007, p.35-41; Sergiu Nazaria, Victor Stepaniuc, *Republica Democratică Moldovenească și „Unirea” Basarabiei cu România în contextul dreptului internațional*, în *Revista moldovenească de drept internațional și relații internaționale*, nr. 3, 2010, p.152-160; Sergiu Nazaria, Victor Stepaniuc, *Apariția problemei basarabene în relațiile internaționale*, în *Revista moldovenească de drept internațional și relații internaționale*, nr. 4, 2010, p.125-141 ș.a.

terizat prin lărgirea și diversificarea ariei tematice a preocupărilor cercetătorilor secției, fără să fi fost abandonate, totodată, temele tradiționale de cercetare.

Astfel, în perioada de referință, cercetătorii Sectorului Istorie Contemporană au editat monografii, culegeri de studii și documente asupra unor teme de actualitate ca: politica etnoculturală în RASS Moldovenească în anii 1924-1940¹³⁰; problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică¹³¹; politica de moldovenizare în RASS Moldovenească¹³²; aspecte ale istoriei Siguranței Generale în Basarabia¹³³; formarea, consolidarea și destrămarea Uniunii Sovietice¹³⁴; Cominternul și originile „moldovenismului”¹³⁵; problemele staționării trupelor ruse pe teritoriul Republicii Moldova¹³⁶ ș.a.

De asemenea, în cadrul proiectului „Particularitățile vieții politice, economice și culturale a Republicii Moldova în sec. XX – începutul sec. XXI”, derulat în anii 2006-2010, au fost investigate varii aspecte ale vieții economice, sociale și politice din cadrul civilizației sovietice, elaborate noi modalități de abordare a fenomenelor și proceselor din RSSM în perioada de după 1944, generalizate probleme vizând istoria instituțiilor din RSSM și Republica Moldova, istoria conflictului din Transnistria (1989-2005), probleme ale relațiilor statului, religiei și bisericii în perioada sovietică, istoria elitelor culturale în RSSM, starea presei în Republica Moldova la începutul anilor '90, evoluția artei contemporane etc., unele din respectivele compartimente finalizând cu editarea de monografii și culegeri de documente¹³⁷.

Chiar dacă, în urma reorganizării Institutului de Istorie în Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, unii foști membri ai Sectorului Istorie Contemporană și-au desfășurat activitatea în afara respectivei structuri academice, rezultatele

¹³⁰ Elena Negru, *Politica etnoculturală în RASS Moldovenească (1924-1940)*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2003, 204p.

¹³¹ Octavian Țicu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Editura Prut Internațional, Chișinău, 2004, 272p.

¹³² Argentina Gribincea, Mihai Gribincea, Ion Șișcanu, *Politica de moldovenizare în RASS Moldovenească. Culegere de documente și materiale*, Editura Civitas, Chișinău, 2004, 332p.

¹³³ Pavel Moraru, *Armata lui Stalin văzută de români*, Editura Militară, București, 2006; Idem, *Serviciile secrete și Basarabia (1918-1991). Dicționar*, Editura Militară, București, 2008; Idem, *La hotarul românesc al Europei. Din istoria Siguranței Generale în Basarabia (1918-1940). Colecția „Studii”*, INST al Academiei Române, București, 2008 ș.a.

¹³⁴ Gheorghe E. Cojocaru, *Tratatul de Uniune Sovietică*, Editura Civitas, Chișinău, 2005, 735p.

¹³⁵ Idem, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. Studiu și documente, Editura Civitas, Chișinău, 2009, 500p.

¹³⁶ Mihai Grecu, Anatol Țăranu, *Trupele ruse în Republica Moldova. Culegere de documente și materiale*, Editura Litera Internațional, Chișinău, 2004, 870p.

¹³⁷ Valeriu Cozma, *Universitatea de Stat din Moldova (1996-2006)*, 2 vol., Chișinău, 2006; Valeriu Cozma, *Rectorul Gheorghe Rusnac*, CEP USM, Chișinău, 2007, 241p.; Царанов В. И., *Проблемы истории Молдавии. Исследования по истории советского общества*, CEP USM, Кишинэу, 2007; Valeriu Cozma, *Academicianul Boris Melnic: Tainele științei despre om*, CEP USM, Chișinău, 2008, 249p.; Leonid Bulmagă, *Moldova în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Aspecte ale vieții social-economice*, Chișinău, 2008, 282p.

investigațiilor acestor istorici au fost înalt apreciate de comunitatea științifică și universitară¹³⁸.

În cadrul aceleiași perioade, membrii Sectorului Istorie Contemporană au contribuit, prin intermediul publicațiilor IISD „Revista de Istorie a Moldovei”, „Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale”, precum și prin Revista de Știință, Inovare, Cultură și Artă a AȘM „Akademos”, la difuzarea și popularizarea în mediul academic și în cel universitar a cunoștințelor istorice, remarcându-se în această privință studiile, articolele și comunicările dr. hab. membru corespondent Chiril V. Stratievski¹³⁹, dr.hab. Valeriu Cozma¹⁴⁰, dr.hab. membru corespondent Vl. Țaranov, dr. Gheorghe E. Cojocaru¹⁴¹, dr. Gheorghe Nicolaev¹⁴², dr. Ruslan Șevcenco¹⁴³, dr. Leonid Bulmaga¹⁴⁴, dr. Pavel Moraru¹⁴⁵, dr. Marius Tăriță¹⁴⁶.

¹³⁸ Ion Șișcanu, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto-române. 1940*, Editura Civitas, Chișinău, 2007, 336p.; Valeriu Pasat, *Calvarul: Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldovenești 1940-1950*, ROSSPEN, 2006, 456 p.; Idem, *Evfrosinija Kersnovskaja. Quanto vale un uomo*, post-fazione di Valeriu Pasat, BOMPIANI, Milano, 2009, 720 p.+album; *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1991: Собрание документов в 4 томах* / Отв. ред., сост. и авт. предисл. В.Пасат.- Т.1: *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1940-1953.- 2009.- 823с.*; Т.2: *Православие в Молдавии: власть, церковь, верующие. 1953-1960.- 2010.- 967с.- М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН).*

¹³⁹ Стратиевский Кирилл, Царанов Степан Васильевич. *Страницы жизни*, Кишинев: Elan Poligraf SRL, 2005, 88с.; Idem. *Годы трудные, годы голодные (1924-1926 гг. в АМССР)* în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1 (69), 2007, p.3-19.

¹⁴⁰ Valeriu Cozma, Adrian Dolghi, *Primul manual universitar – prima sinteză de istorie a Moldovei*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3 (71), 2007, p.42-52; Valeriu Cozma, Adrian Dolghi, *Aservirea învățământului istoric superior din URSS intereselor politice*, în *Ibidem*, nr. 2-3, 2009, p.207-216.

¹⁴¹ Царанов В.И., *Заметки о сборнике документов: И.П.Калин. Годы борьбы и созидания. Республика Молдова была, есть и будет !* Кишинев, 2007, 764 стр., în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2 (74), 2008, p.152-156.

¹⁴² Gheorghe Cojocaru, *S-a întâlnit oare Pan Halippa cu Lenin la Petrograd în 1917 ? (Notițe pe marginea participării unui reprezentant al Basarabiei la Congresul I General al Sovietelor din Rusia)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2 (74), 2008, p.3-21; Idem, *Rolul jucat de organizația clandestină bolșevică din Basarabia la afilierea Partidului Comunist din România la Internaționala Comunistă*, în *Ibidem*, nr. 2-3, 2009, p.152-168; Idem, *O privire retrospectivă asupra anevoioasei despărțiri de Stalin (1956-1991)*, în *Akademos*, nr. 1 (16), 2010; Idem, *Ocuparea Basarabiei și Nordului Bucovinei – o consecință directă a înțelegerilor sovieto-germane din 23 august 1939*, în *Ibidem*, nr. 3 (18), 2010.

¹⁴³ Gheorghe Nicolaev, *Antrenarea colectivelor de artiști amatori din RSSM în opera de îndoctrinare politică a populației (anii 60-70 ai sec. XX)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 2-3, 2009, p.152-168.

¹⁴⁴ Ruslan Șevcenco, *Restabilirea sistemului de învățământ superior în RSS Moldovenească (1944-1945)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3 (75), 2008, p.118-133.

¹⁴⁵ Leonid Bulmaga, *Mentalitatea maselor: constatări, sugestii*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 3-4 (67-68), 2006, p.48-53; Idem, *Deservirea socială a populației rurale (anii 60-80 ai sec. XX)*, în *Ibidem*, nr. 2 (70), 2007, p.15-24; Idem, *Experimentul moldovenesc – cooperare intergospodărească în agricultură*, în *Ibidem*, nr. 1 (73), 2008, p.3-17; Idem, *Starea social-economică a satului moldovenesc către mijlocul anilor 40 ai sec. XX*, în *Ibidem*, nr. 2 (74), 2008, p.76-96.

¹⁴⁶ Pavel Moraru, *Dumitru Bogos (1889-1946): momente inedite ale biografiei*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1 (69), 2007, p.79-94.

Apreciată la modul general, perioada guvernării comuniste a fost una de rezistență la tentativele de aservire politico-ideologică a științei istorice academice. Chiar dacă au fost din start sortite eșecului prin caracterul lor utopic și inadecvat tendințelor de evoluție a lumii contemporane, tentativele PCRm de a-și impune modelul autoritar de conducere a societății au avut drept consecință reactivarea metodelor de sorginte bolșevică de scindare a comunității istoricilor prin împărțirea voluntaristă a acestora în „stataliști” și „anti-stataliști”, descurajarea și încercarea de izolare a celor din categoria a doua prin procedee specific securiste¹⁴⁷ și, ca urmare logică a acestui fapt – întârzierea cu circa un deceniu a derulării unor importante proiecte de racordare și integrare a științei istorice din Republica Moldova la rigorile și realitățile Uniunii Europene în domeniu prin varii proiecte mixte de cercetare.

V. Starea actuală și perspectivele studiilor de istorie contemporană (2011-2014)

1. Cercetarea istorică academică între Concepția politicii naționale și Codul Educației

Situația actuală a cercetării istorice academice – inclusiv a celei din domeniul istoriei contemporane și celei recente – poate fi caracterizată, la modul general, drept una incertă și de expectativă, determinată de instabilitatea vieții politice și sociale, respectiv, de potențialul pericol al tentativelor de reaservire a științei istorice de către partidele politice care alternează la guvernare. Pe de o parte, în eventualitatea – improbabilă și indezirabilă, dar care necesită, totuși, a fi luată neapărat în considerare – revenirii PCRm la guvernare, se menține pericolul reeditării Concepției politicii naționale, respectiv, încercărilor de impunere în toate instituțiile de învățământ și de cercetare a viziunii comuniste asupra statalității moldovenești, cu efecte negative incalculabile pentru cercetarea istorică și libertatea creației, în ansamblu.

Pe de altă parte, un alt tip de pericol – mai puțin perceptibil dar antrenând efecte la fel de nefaste – îl constituie proiectul Codului Educației al Republicii Moldova care, în eventualitatea aprobării sale de către Parlamentul Republicii Moldova în varianta în care a fost propus pentru discuție publică la 21 aprilie 2010, pretinde să atribuie toate atribuțiile de cercetare Ministerului Educației, confiscându-le de la Academia de Științe a Moldovei. Mai mult decât atât, o

¹⁴⁷ Marius Tăriță, *Presa din Basarabia: analize, contexte, valori (1854-2004)*, în *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1 (69), 2007, p.106-110; Idem. *Деятельность отдела Пропаганды и Агитации ЦК КП(б) Молдавии в 1944-1946 гг. Успехи и провалы* în *Историческое пространство. Проблемы истории стран СНГ*, 2009. № 1, С.152-162; Idem, *Activitatea secției propagandă și agitație a CC al PC(b) din Moldova în anii 1944-1946 în Republica Moldova în contextul geopolitic contemporan și probleme actuale ale edificării statului de drept în Republica Moldova din perspectiva integrării europene*, Chișinău: Institutul de Istorie, Stat și Drept, 2010, p.323-332; Idem, *Securitatea energetică a Republicii Moldova după destrămarea URSS*, în *Revista Moldovenească de Drept Internațional și Relații Internaționale*, nr. 4, 2010, p.142-147.

nebulosă și extrem de suspectă „Agenție Națională de Evaluare a Calității în Învățământul Superior și Cercetare” (sau „Agenție Națională de Asigurare a Calității în Învățământul Superior și Cercetare”) ar urma, în intenția autorilor proiectului Codului Educației, să activeze „în baza unui Regulament coordonat cu Ministerul Educației și aprobat de Guvern”, în timp ce Academia de Științe a Moldovei, ca principal agent științific din Republica Moldova, nici nu e amintită în calitate de coordonator al respectivului Regulament¹⁴⁸.

În condițiile unei fluctuații constante a vieții politice interne, progresul cercetării istorice academice poate fi asigurat doar printr-un angajament al tuturor partidelor parlamentare și extra-parlamentare de respectare a calității Academiei de Științe a Moldovei de cel mai înalt for științific național, cu statut autonom și funcționând în baza principiilor autoadministrării.

2. Libertatea de creație ca precondiție a progresului cercetărilor în domeniul istoriei contemporane

Așa cum a fost elaborată și definită de clasicii istoriografiei naționale, istoria constituie „expunerea sistematică, fără scopuri străine de dânsa, a faptelor, de orice natură, dobândite metodic, prin care s-a manifestat, indiferent de loc și timp, activitatea omenirii”¹⁴⁹. În opinia lui B. P. Hasdeu (1838-1907), prima și cea mai importantă îndatorire a istoricului constă în „aflarea adevărului, indiferent dacă este plăcut sau nu”, astfel încât „nici atunci când este vorba de așa-zise interese superioare de stat, adevărul nu trebuie sacrificat”¹⁵⁰. Mai mult decât atât, ripostând unor atacuri din partea oponenților săi intelectuali, Hasdeu afirma că, „pe tărâmul științific, în viitor ca și până acum, nu ne vom sfii niciodată a spune purul adevăr”, mergând până într-acolo încât, „dacă i se va demonstra că strămoșii săi sunt țigani, iar ungurii au descoperit America, el va accepta aceste adevăruri, fie că-i plac, fie că nu-i plac”. În consecință, rezumându-și opinia asupra subiectului respectiv, același mare istoric admitea că „politica unui stat poate și chiar trebuie să se folosească de istorie la așezarea instituțiilor interne și a raporturilor externe ale națiunii, tot așa precum profită de astronomie pentru marină sau de geometrie pentru cadastru, dar o politică uneltind falsificarea verității istorice este ca și când ar cere să dispară din spațiu planeta Marte sau să se schimbe proprietățile treunghiului”¹⁵¹.

Chiar dacă principiile în cauză au fost avansate cu mai mult de un secol în urmă, ele rămân și astăzi elemente definitorii, permanente ale scrisului istoric actual. Așa cum afirmă, bunăoară, reputații istorici francezi Alain Decaux, Mark

¹⁴⁸ Detalii la Ion Varta, *Istoria integrată în versiune comunistă. Radiografia unui război identitar*, Editura Prag-3, Chișinău, 2007, p.343-379.

¹⁴⁹ Detalii privind dezbaterile proiectului Codului Educației vezi: www.asm.md/?go=opinions

¹⁵⁰ Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*. Ediția a III-a, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, București, 1944, p.10.

¹⁵¹ B.P.Hasdeu, *Istoria critică a românilor*. Ediție îngrijită de Grigore Brâncuș. Studiu introductiv și note de Manole Neagoe, Editura Minerva, București, 1984, p.XI.

Ferro, Pierre Milza, René Rémond și colegii lor (Libertate pentru istorie, decembrie 2005):

„Istoria nu-i o religie. Istoricul nu acceptă nici o dogmă, nu respectă nici un lucru interzis, nu cunoaște tabù-uri. El poate să deranjeze.

Istoria nu este tot una cu morala. Istoricul nu are rolul de-a exalta ori de-a condamna, el explică.

Istoria nu este sclava actualității. Istoricul nu aplică trecutului schemele ideologice contemporane și nu introduce în evenimentele de odinioară sensibilitatea prezentului.

Istoria nu-i tot una cu memoria. Istoricul, într-un demers științific, colecționează amintirile oamenilor, le compară între ele, le confruntă cu documentele, cu obiectele, cu urmele existente, și stabilește faptele. Istoria ține cont de memorie, dar nu se reduce la ea. Istoria nu este un domeniu juridic. Într-un stat liber, definirea adevărului istoric nu aparține nici Parlamentului, nici autorității judiciare.

Politica statului, chiar animat de cele mai bune intenții, nu este politica istoriei”¹⁵².

Este adevărat că, în calitate de concept fundamental în cultura Greciei antice, adevărul, la fel ca multe alte categorii filozofice contemporane, a avut și continuă să aibă semnificații multiple, în funcție de contexte. În Theogonia hesiodică, Muzele de pe Helikon îi zic poetului: „știm să spunem minciuni destule aidoma cu cele aieva! în schimb, când asta-i voia noastră, știm să rostim adevărul”¹⁵³. Potrivit lui Protagoras, privitor la fiecare lucru există două raționamente opuse unul altuia, devenind celebră „antinomica” sofistă sau megarică: „Și pe seama a ceea ce e adevărat și a ceea ce e fals se enunță argumente opuse, dintre care, potrivit unuia discursul fals e una și cel adevărat, alta, potrivit celuilalt în schimb se spune că ele sunt identice”¹⁵⁴.

În condițiile în care asupra aceluiași concept al adevărului se enunță argumente opuse, iar comunitatea istoricilor din Republica Moldova, inclusiv cea din cadrul Secției Istorie Contemporană a IISD, este constituită, obiectiv, din cercetători cu formație și experiență științifică diferită, ceea ce îi poate reuni și asigura succesul activității îl constituie principiul european al unității prin diversitate. Experiența culturii și civilizației europene probează cu toată claritatea, că „doar libertatea generală a tuturor drepturilor, a tuturor intereselor, a tuturor opiniilor, doar libera manifestare a tuturor acestor forțe, doar coexistența lor legală poate restrânge fiecare forță, fiecare putere în limitele sale legitime, doar așa poate ea să o împiedice pe fiecare dintre acestea să impieteze asupra celorlalte, doar așa e posibil, într-un cuvânt, ca liberul examen să subziste realmente, în profitul tuturor”¹⁵⁵.

¹⁵² *Ibidem*, p.X-XI.

¹⁵³ *L'Histoire*, Paris, no. 306, Janvier 2006.

¹⁵⁴ Gheorghe Vlăduțescu, *O enciclopedie a filosofiei grecești: filosofi, filosofii, concepte fundamentale*. Vol. I, Editura Paideia, București, 1994, p.36-37.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p.43, 44.

Așadar, luând în considerare experiența gravă a anilor de guvernare comunistă și în contrast pozitiv cu aceasta, este necesar să se asigure și încurajeze pe toate căile libertatea de expresie științifică, pluralismul de opinii, confruntarea ideilor și concepțiilor științifice într-un climat de respect reciproc, de conduită colegială și competiție profesională¹⁵⁶.

3. Potențialul uman și științific al Secției Istorie Contemporană

Drept urmare a concursului anunțat și desfășurat în a doua jumătate a anului 2010 pentru suplinirea posturilor vacante din cadrul IISD, colectivul Secției Istorie Contemporană constă, actualmente, din 17 cercetători științifici, inclusiv 11 angajați prin acorduri de muncă de bază, iar 5 activând prin cumul.

Secția Istorie Contemporană dispune de un important potențial științific, constând din 2 membri corespondenți ai Academiei de Științe a Moldovei, 3 doctori habilitați în istorie, 11 doctori în istorie și 3 doctoranzi.

a) Lista cercetătorilor științifici ai Secției Istorie Contemporană la data de 31.12.2010

Nr. d/o	Numele, prenumele (în ordine alfabetică)	Anul nașterii	Gradul și titlul științific, anul conferirii	Bază/ contract acord de muncă	Funcția deținută
1.	Bagrin Mariana	16.03.1978	Doctor în istorie, 2010 Lector universitar	bază	Cșs
2.	Bîrlădeanu Virgiliu	02.04.1968	Doctor în istorie, 2001 Conferențiar universitar, 2004	bază	Cșs
3.	Bulmaga Leonid	14.03.1942	Doctor în istorie, 1975 Conferențiar cercetător 1995	bază	Cșc
4.	Corlateanu Silvia	14.12.1970	Doctor în istorie, 2000 Lector universitar	bază	Cșc
5.	Cozma Valeriu	02.04.1938	Dr.hab. în istorie, 1999 Prof.univ., 1999	cumul	Cșp

¹⁵⁶ François Guizot, *Istoria civilizației în Europa. De la căderea Imperiului roman la Revoluția franceză*. Trad. din fr. de Cristian Preda și Miruna Tătaru-Cazaban. Introducere de Aurelian Crăițu, Editura Humanitas, București, 2000, p.22, 42, 267.

6.	Enciu Nicolae	15.03.1960	Dr.hab. în istorie, 2003, Conf.univ., 1999	bază	Cșc
7.	Fuștei Nicolae	14.09.1950	Doctor în teologie, 1993 Doctor în istorie, 2001 Conferențiar cercetător, 2007	bază	Cșc
8.	Moraru Pavel	5.11.1975	Doctor în istorie, 2001 Conferențiar universitar	cumul	Cșst.
9.	Negru Elena	18.12.1965	Doctor în istorie, 2000 Conferențiar cercetător, 2006	bază	Cșc
10.	Nicolaev Gheorghe	24.04.1954	Doctor în istorie, 1985	bază	Cșc
11.	Pasat Valeriu	13.07.1958	M.c., Dr.hab. în istorie, 2000	cumul	Cșp
12.	Șișcanu Ion	27.03.1951	Dr.hab. în istorie, 1996 Prof.univ., 1999	cumul	Cșp
13.	Tăriță Marius	26.04.1981	Doctor în istorie, 2010 Lector universitar, 2007	bază	Cș
14.	Țaranov Vladimir	31.03.1932	M.c., Dr.hab. în istorie, 1977	bază	Cons.șt.
15.	Țăranu Anatol	19.10.1951	Doctor în istorie, 1986 Conferențiar cercetător, 2007	bază	Cșc
16.	Țicu Octavian	21.08.1972	Doctor în istorie, 2000 Conferențiar universitar, 2009	cumul	Cșc

Notă: Cșc – cercetător științific coordonator, Cșp – cercetător științific principal, Cșs – cercetător științific superior, Cșst. – cercetător științific stagiar, Cș – cercetător științific, Cons.șt. – consultant științific.

Grupat pe sexe, personalul total al Secției Istorie Contemporană (20 de persoane fizice, inclusiv cumularzii și doctoranzii) constă din 5 femei (25 %) și 15 bărbați (75 %), iar din punctul de vedere al vârstei (omîtîndu-se doctoranzii), același colectiv constă din 5 cercetători cu vârste cuprinse între 30-41 de ani (25 % din total), 8 cercetători în vîrstă de 43-61 de ani (55 %) și 3 cercetători între 69-80 de ani (20 %).

**b) Potențialul științific al Secției Istorie Contemporană
(inclusiv cumularzii și doctoranzii):**

	2011
Personal total (persoane fizice)	19
Inclusiv:	
- doctori habilitați	5
- doctori în științe	11
doctoranzi	3
Consultanți științifici	1
Cercetători științifici principali	3
Cercetători științifici coordonatori	9
Cercetători științifici superiori	1
Cercetători științifici	1
Cercetători științifici stagieri	2

Datele invocate demonstrează că Secția Istorie Contemporană dispune de un considerabil potențial uman și științific, constând din cercetători cu experiență și de înaltă calificare, în măsură să asigure realizarea calitativă a proiectelor instituționale de cercetare științifică. Totodată, aceleași date probează necesitatea obiectivă a completării treptate și progresive a colectivului Secției cu tineri cercetători, astfel încât, pe termen mediu, să se ajungă la un raport optim între generații prin sporirea ponderii tinerilor cercetători în totalul angajaților Secției. Acest lucru va fi posibil prin elaborarea și aplicarea în practică a unui sistem complex de motivare a tinerilor pentru o carieră științifică de succes, inclusiv prin măsuri guvernamentale de sporire a prestigiului domeniului cercetării științifice, de acordare a unor condiții locative adecvate și de majorare a numărului și valorii bursei pentru studii la doctorat.

**4. Direcțiile prioritare de activitate a Secției Istorie Contemporană
în anii 2011-2014**

Așa cum IISD al AȘM constituie, prin statut, unica instituție academică cu acest profil de cercetare științifică din Republica Moldova, finanțată de la bugetul

de stat și având ca obiectiv desfășurarea de cercetări fundamentale în domeniul Istoriei naționale și celei universale, direcția prioritară și, totodată, principală de activitate a Secției Istorie Contemporană în anii 2011-2014 o constituie realizarea integrală și la cei mai înalți parametri calitativi a proiectului instituțional de cercetare științifică „Evoluții politice, social-economice și culturale în Basarabia, RASSM, RSSM și RM”, în strictă conformitate cu etapele de realizare a proiectului, cu planurile calendaristice pentru fiecare an de activitate și cu temele individuale de cercetare, în felul precum urmează.

**Teme de cercetare planificate în cadrul proiectului Evoluții politice,
social-economice și culturale în Basarabia, RASSM, RSSM și RM
(Perioada de realizare – 2011-2014)**

Nr. d/o	Numele, prenumele (în ordine alfabetică)	Tema proiectului de cercetare pe anii 2011-2014
1.	Bagrin Mariana	Viața internațională în presa din RSSM în perioada Războiului Rece (1945-1991)
2.	Bîrlădeanu Virgiliu	Totalitarismul sovietic în RSSM și recidivele lui în Republica Moldova; practici instituționalizate, structuri cotidiene și mentalități colective în anii 1940-1941, 1944-2009
3.	Bulmaga Leonid	Satul moldovenesc în contextul civilizației sovietice (1940-1991)
4.	Corlateanu Silvia	Învățământul istoric din RSSM (1940-1964)
5.	Cozma Valeriu	Institutul de Istorie, Stat și Drept în perioada anilor 1939-2014
6.	Enciu Nicolae	Tradiționalism și modernitate în Basarabia interbelică
7.	Fuștei Nicolae	Relațiile dintre statul totalitar și culte în Estul Europei: cazul RASSM și RSSM (1924-1991)
8.	Moraru Pavel	Administrația publică locală din Basarabia interbelică
9.	Negru Elena	Politica etnoculturală în RSSM (1940-1991)
10.	Nicolaev Gheorghe	Patrimoniul istoric și cultural din Republica Moldova în anii regimului totalitar comunist (1940-1991). Probleme de protecție și valorificare
11.	Pasat Valeriu	Evoluția vieții religioase, a proceselor sociale și culturale în Moldova în perioada regimului totalitar comunist

12.	Șișcanu Ion	Locul și rolul nomenclaturii în RSS Moldovenească
13.	Tărățu Marius	Viața culturală în RSSM (1944-1964)
14.	Țăranov Vladimir	Statalitatea moldovenească și progresul istoric al republicii (1940-1990)
15.	Țăranu Anatol	Afirmarea statului Republica Moldova și conflictul secesionist (1989-2009)
16.	Țicu Octavian	Teorii și practici ale politicilor identitare sovietice în RASSM și RSSM (1924-1989)
Doctoranzi		
1.	Cîrlan Ion	Activitatea Sovietului Suprem al RSS Moldovenești (1944-1964)
2.	Șișcanu Daniela	Instituția propagandei din RSS Moldovenească în contextul destalinizării (1953-1964)
3.	Mașteuță Natalia	Școala și corpul didactic din Basarabia în perioada interbelică

O analiză sub aspect cronologic a temelor de investigație planificate denotă, că 3 din totalul acestora vizează perioada interbelică (dr. hab. Nicolae Enciu, dr. Pavel Moraru, drd. Natalia Mașteuță), alți 3 cercetători urmează să investigheze teme privind totalitarismul în RSSM, locul și rolul nomenclaturii în cadrul aceleiași perioade, ideologia PCM și politica etnoculturală promovată de acest partid în anii 1940-1991 (dr. hab. Ion Șișcanu, dr. Elena Negru, dr. Virgiliu Bîrlădeanu). Două teme de doctorat în curs de elaborare în cadrul Secției Istorie Contemporană vin să completeze și să întregască problematica totalitarismului, prin elucidarea instituției propagandei și a activității Sovietului Suprem al RSS Moldovenești în anii 1944-1964 (drd. Daniela Șișcanu, drd. Ion Cîrlan); alte trei teme se referă la domenii precum învățământul istoric din RSSM (1940-1964), viața culturală în RSSM (1944-1964) și problemele de protecție și valorificare a patrimoniului istoric și cultural în anii 1940-1991 (dr. Silvia Corlateanu-Granciuc, dr. Marius Tărățu, dr. Gheorghe Nicolaev), iar evoluția social-economică a RSSM va fi investigată de membru corespondent al AȘM dr.hab. Vladimir Țăranov și dr. Leonid Bulmaga. Problematika vieții religioase și a relațiilor dintre statul totalitar și cultele în perioada sovietică este ilustrată de temele elaborate de membru corespondent al AȘM dr. hab. Valeriu Pasat și dr. Nicolae Fuștei. O originală istorie a Institutului de Istorie, Stat și Drept în perioada anilor 1939-2014 își propune să elaboreze dr. hab. Valeriu Cozma, iar dr. Mariana Bagrin va urmări viața internațională în perioada Războiului Rece prin intermediul presei din RSSM. În fine, nu însă și în ultimul rând, istoria recentă este ilustrată de problematica secesionismului transnistrean și a consecințelor acestuia (dr. Anatol Țăranu).

La o privire de ansamblu asupra temelor de cercetare planificate în cadrul proiectului „Evoluții politice, social-economice și culturale în Basarabia, RASSM, RSSM și RM”, se constată că, în eventualitatea în care acestea vor îmbrăca forma unor monografii, o bună parte a problemelor controversate din istoriografia națională contemporană își vor găsi o soluționare cvasi-exhaustivă, deschizându-se astfel posibilitatea utilizării rezultatelor acestor investigații în lucrări de sinteză, manuale, cursuri universitare etc. În atare mod, realizarea integrală și calitativă a proiectului instituțional „Evoluții politice, social-economice și culturale în Basarabia, RASSM, RSSM și RM” necesită a fi considerat drept o contribuție efectivă a colectivului Secției Istorie Contemporană la racordarea istoriografiei naționale la problematica științei istorice europene contemporane, prin stabilirea unui relativ consens asupra aprecierii momentelor nodale, cruciale din istoria noastră națională (1917/1918, 1924, 1940, 1944, 1989/1991).

5. Sporirea vizibilității Secției Istorie Contemporană prin participarea la elaborarea și editarea lucrărilor științifice fundamentale

Având misiunea de a dezvolta știința istorică prin cercetări fundamentale în domeniul Istoriei naționale și celei universale, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM – inclusiv Secția Istorie Contemporană ca parte integrantă a acestei instituții academice – deține statutul unui „important formator de cultură istorică, civică și de drept, de cultivare a unei conștiințe istorice bazate pe adevăr și pe libera lui interpretare științifică”¹⁵⁷.

Pornind de la acest adevăr, este de la sine înțeles că locul și rolul Secției Istorie Contemporană în cadrul științei istorice naționale nu este și nici nu poate fi pre-determinat doar de derularea de cercetări fundamentale în cadrul proiectelor instituționale, ci necesită a fi câștigat și menținut prin varii activități în diverse direcții, inclusiv prin:

- sporirea calității studiilor, articolelor și comunicărilor prezentate publicației IISD „Revista de Istorie a Moldovei”, astfel încât aceasta să devină principala arenă de dezbatere a celor mai actuale și stringente probleme de istorie, un instrument indispensabil de lucru pentru studenții și profesorii instituțiilor de învățământ din Republica Moldova, dar și, în egală măsură, pentru diversele categorii de cititori;
- participarea activă, cu rapoarte și comunicări științifice, a membrilor Secției Istorie Contemporană la lucrările forurilor științifice naționale și internaționale, în rândul cărora un loc și rol deosebit prin amploarea și rezonanța lor revine Conferinței științifice internaționale consacrate împlinirii a două decenii de la proclamarea independenței Republicii Moldova și celei consacrate împlinirii a 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Rusia țaristă;

¹⁵⁷ Programul de activitate pentru perioada 2010-2014 / Dr. Gheorghe Cojocaru, candidat la postul de director al Institutului de Istorie, Stat și Drept, p.1.

- antrenarea activă și eficientă a membrilor Secției Istorie Contemporană la elaborarea și editarea sintezei „Republica Moldova: istorie și contemporanietate”, prin care să se aducă la cunoștința opiniei publice naționale și celei europene și internaționale modificările semnificative produse în istoriografia națională de la proclamarea independenței Republicii Moldova, precum și noile modalități de abordare a celor mai actuale și stringente probleme de istorie contemporană;
- inițierea unor „mese rotunde” cu statut permanent, în cadrul cărora să fie puse în dezbatere probleme de actualitate ale istoriei contemporane și celei recente, cum ar fi: „Analizele Stratfor privind Republica Moldova”, „Scriitorii și puterea”, „De la aspirații europene la politici publice” etc. Printr-o asemenea modalitate, istoricii își pun în valoare, pe de o parte, statutul de „oameni ai cetății”, precum și, pe de altă parte, rolul istoriei de învățătoare a vieții („Historia est magistra vitae”), ceea ce înseamnă utilitatea socială a ei;
- o modalitate eficientă de afirmare a statutului Secției Istorie Contemporană în cadrul științei istorice naționale o constituie consemnarea, prin varii acțiuni și manifestări științifice, a contribuției unor personalități notorii care, prin opera lor istoriografică de excepție și activitatea metodicodidactică prodigioasă au contribuit substanțial la progresul științei istorice contemporane. Inaugurată de volumul de studii „In honorem Ion Șişcanu”¹⁵⁸, ca urmare a inițiativei recente a Consiliului Științific al IISD al AȘM, seria unor astfel de activități urmează a fi continuată, devenind o preocupare constantă a Secției Istorie Contemporană¹⁵⁹;
- crearea și întreținerea unui portal special al IISD conținând o Bibliotecă digitală istorică a institutului, care să fie în permanență completată cu cele mai valoroase și semnificative lucrări științifice ale cercetătorilor, precum și cu revistele de profil ale Institutului.

6. Necesitatea adaptării scrisului istoric la condițiile geomodernității

Sub presiunea recentelor schimbări geopolitice, a informatizării globale, Internet-ului, geomodernității, dar și grație dezvoltării istoriografiei în context inter- și multidisciplinar, totul necesită a fi regândit astăzi, inclusiv principalele probleme de istorie națională, cu atât mai mult cu cât istoria continuă să rămână, și în viitorul previzibil, știința în care „orizontul necesită a fi schimbat cel mai des”¹⁶⁰.

Spre deosebire, însă, de etapele anterioare, actuala etapă a regândirii și rescrierii istoriei se produce în contextul în care cercetarea istorică și istoricul de

¹⁵⁸ *In honorem Ion Șişcanu. Studii de istorie a românilor*, IISD al AȘM, USC, Cahul, 2011, 537p.

¹⁵⁹ *In honorem Anatol Țăranu: Studii de istorie contemporană a românilor/* Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie, Stat și Drept; coordonator: Nicolae Enciu, CEP USM, Chișinău, 2011, 304 p.

¹⁶⁰ Nicolae Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*. Ediția a III-a, Monitorul Oficial și Imprimeria Națională, București, 1944, p.101.

profesie se confruntă cu o serie de factori perturbatori, jurnalismul deținând un loc de primă mărime în șirul acestora. Precum afirmă cunoscutul disident ceh Milan Cundera, dacă odinioară jurnalismul părea a fi un fel de appendice al culturii, astăzi, din contră, cultura este cea care se află la mila și discreția jurnalismului, devenind parte a unei lumi dominate de jurnalism. În prezent, mass-media este ceea care decide cine anume să fie cunoscut opiniei publice, în ce măsură și prin prisma cărei interpretări¹⁶¹.

Chiar dacă demască păcatul și corupția, acționează ca gardian al prețioasei libertăți de exprimare, aducând cel puțin un minim grad de cultură pentru milioane de oameni și asigurând o distracție zilnică nedăunătoare pentru marele public¹⁶², este un adevăr în afara oricărui dubii că jurnalismul manifestă o tendință tot mai pronunțată de a descuraja creativitatea, dirijând masele către superficialitate nu numai în domeniul social-politic, ci și în cel al cunoștințelor istorice. Întrucât „cultura elitistă” pătrunde prea puțin și anevoie în rândul maselor largi ale populației, nefiind adaptată nevoilor lor, presa, radioul, televiziunea – toate suportând mai mult sau mai puțin influența diferitelor forțe politice și grupuri de presiune, mai ales a celor financiare, - oferă în schimb publicului o cultură-marfă, respectiv o istorie vulgarizată, simplistă și mitologizată, devenind, astfel, puternice instrumente de propagandă și de manipulare a maselor în sprijinul unei/unor ideologii.

De cealaltă parte publicul de rând, - subiect prezumtiv al istoriei și preocupat de cunoașterea trecutului, - conștientizează arareori diferența dintre istoria ca realitate și istoria ca reconstituire. Ca urmare a acestei situații publicul vrea, pe de o parte, o „istorie adevărată”, pe de altă parte, însă, receptează cu plăcere istorii poetizate sau narrative, apropiate sufletului și gustului său la un moment dat. Precum pe bună dreptate consideră istoricul Ioan-Aurel Pop, „poporul, oamenii de rând, publicul larg au avut întotdeauna reprezentări fantastice, fabuloase, legendare, alegorice, pline de ficțiune etc. despre trecut”¹⁶³.

Constituind, așadar, manifestarea obiectivă a etapei geomodernității în care lumea contemporană evoluează deja de câteva decenii¹⁶⁴ și având de înfruntat o serie de factori perturbatori legați de gustul publicului, tendința dominantă, tentația momentului etc., una din preocupările fundamentale ale istoriografiei contemporane a devenit căutarea răspunsului la întrebarea „Cum să fie scrisă istoria?”, numeroși istorici de notorietate întrebându-se dacă putem vorbi de o

¹⁶¹ Milan Kundera, *Tragedia Europei Centrale*, în *Europa Centrală. Nevroze, dileme, utopii* / Coord. Adriana Babeți, Cornel Ungureanu, Editura Polirom, Iași, 1997, p.231.

¹⁶² Constantin Marin, *Societatea civilă: între mit politic și pledoarie socială*, Editura Epigraf, Chișinău, 2002, p.125-126.

¹⁶³ *Istoricul nu are voie să mintă deliberat*. Interviu realizat de I. Maxim Danciu cu Ioan-Aurel Pop, „Tribuna”, nr. 6, 1-15 decembrie 2002.

¹⁶⁴ Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație. Spre geomodernitatea secolului XXI*. Prefață de Ricardo Diez-Hochleitner, Președintele Clubului de la Roma, Editura Nemira, București, 1998, passim.

„criză a scrisului istoric sau de o criză a conștiinței publice?”¹⁶⁵ sau, poate, de criza concomitentă a ambelor?

Cu referire particulară la știința istorică din Republica Moldova, judecând după unele materiale din presa periodică, se poate constata că problematica adaptării scrisului istoric la condițiile geomodernității este tratată, preponderent, de persoane fără vreo tangență specială cu cercetarea istorică propriu-zisă, care, pornind de la falsa premisă potrivit căreia „încurcătura cu istoria a devenit o tradiție”, că „în puține țări istoria a fost denaturată și adaptată la conjunctura politică așa cum s-a întâmplat la noi”, se consideră chemate să pună în discuție gradul de competență profesională a istoricilor, pentru a conchide magistral, că istoria „e un domeniu prea delicat și important pentru a fi lăsat pe seama istoricilor”. În consecință, o dată ce istoria, potrivit respectivilor „formatori de opinie”, nu poate fi lăsată „doar pe seama istoricilor”, ea este dată pe seama jurnaliștilor și mass-media, chiar dacă se recunoaște explicit că „astăzi, mijloacele de informare în masă sunt poluate de bani și, în consecință, este poluată și democrația”¹⁶⁶.

Într-un mod pe cât de paradoxal, pe atât însă de logic și firesc, soluția respectivei dileme se așteaptă de la istoricul – om de știință dar și de la istoricul – „om al cetății”, care trebuie neapărat să-și înscrie drept *motto* al activității sale sfaturile împăratului-filozof roman Marc Aureliu: „să nu stea departe de viață și de îndatoririle publice nici un om care se simte înțelept, căci este un sacrificiu să se sustragă de la întrajutorarea celor ce au nevoie de el”¹⁶⁷. Altfel spus, în pofida multiplelor mutații și inovații induse de geomodernitatea secolului XXI, în pofida concurenței neloiale în cadrul căreia activează, astăzi, la fel ca în secolul al XIX-lea sau cu peste două milenii în urmă, istoricul continuă să rămână specialistul, profesionistul preocupat de reconstituirea trecutului „așa cum a fost” (Leopold von Ranke), conștient în orice moment de faptul că „marile tragedii ale științei le constituie asasinarea ipotezelor frumoase de către faptele urâte” (Thomas Huxley), că „până în cele din urmă, onestitatea rentează în munca științifică”, că „savantul trebuie nu numai să nu facă afirmații false, ci și să nu treacă sub tăcere faptele care se opun ideilor lui”, că, în definitiv, „josnicia morală este întâmpinată, în știință, cu pedepse mult mai severe decât în lumea afacerilor”¹⁶⁸.

Summary

Along with the transition to a modern and democratic political organization, based on values and norms of liberal democracy of the countries from Eu-

¹⁶⁵ Le Séminaire International „Penser l'Europe”. „Comment écrit-on l'histoire ? Conscience européenne et l'histoire des identités nationales”. La IX-ème édition, Bucarest, Roumanie, 8-9 Octobre 2010.

¹⁶⁶ Eugen Sobor, Vitalie Andrievschi, *Moldova: cauzele bolii și șansa tămăduirii*, în *Săptămâna*, an. VIII, nr. 21 (336), 21 mai 1999.

¹⁶⁷ Cf. Ștefan Pascu, *Istoricul – om de știință, educator și cetățean*, în *Cugetul*, nr. 2, 1991, p.5.

¹⁶⁸ W.I.Beveridge, *Arta cercetării științifice*, Editura Științifică, București, 1968, p.89, 202.

ropean area of culture and civilization, the years that followed the proclamation of the Republic of Moldova's sovereignty and independence were marked by efforts to restore the social functions of history, as a fundamental element collective memory and spiritual culture of society as a whole.

Considering such attempt of a great theoretical and scientific benefit, and also of a real applied value, and without claiming an exhaustive or unique approach of the problem, this historiographical study is aimed to provide an overall analysis of the evolution of the academic research in contemporary historiography, in one hand, and to offer a critical assessment of the current state of research in this field, on the other hand, - all of which will help identifying perspective and priority directions of the contemporary history studies in the Republic of Moldova, so that the contemporary history research was able to resist the many and various pressures brought by globalization: political and ideological pressures, of the continuously changing and adapting educational system, of economic and financial constraints, conflicting theories on the twentieth century and also, especially in contemporary history's case, the pressure of public opinion.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

ȘCOALA DE VARĂ INTERNAȚIONALĂ A TINERILOR ISTORICI DIN ȚĂRILE CSI CU GENERICUL *20 ANI DE LA CONSTITUIREA CSI: MOȘTENIRE ISTORICĂ ȘI CULTURALĂ*

Prilejuit de împlinirea, în anul curent, a două decenii de la destrămarea Uniunii Sovietice, respectiv, de la constituirea Comunității Statelor Independente, în perioada 12-19 iunie curent, capitala Republicii Kirgîzstan, orașul Bishkek, a găzduit lucrările celei de a VI-a Școli de vară internaționale a tinerilor istorici din țările CSI.

Derulată sub egida și cu suportul financiar al Fondului Interstatal al cooperării umane a țărilor-membre ale CSI, al Asociației Internaționale a Institutelor de Istorie a țărilor CSI, al Institutului de Istorie Universală al Academiei Ruse de Științe și al Institutului de Istorie și Conservare a moștenirii culturale al Academiei Naționale de Științe a Republicii Kirgîzstan, activitatea Școlii de vară internaționale a fost pregătită de un impunător Comitet organizatoric, având în componența sa personalități de marcă ale științei istorice contemporane, inclusiv: A.O. Ciubarian (președintele Asociației Internaționale a Institutelor de Istorie a țărilor CSI, directorul Institutului de Istorie Universală al Academiei Ruse de Științe, academician), V.M. Ploskih (vice-președintele Academiei Naționale de Științe a Republicii Kirgîzstan, academician), V.V. Ișcenko (șeful Secției Cercetări comparativ-istorice a țărilor din spațiul post-sovietic a Institutului de Istorie Universală al Academiei Ruse de Științe, doctor în istorie), D.D. Djunușaliev (directorul Institutului de Istorie și Conservare a moștenirii culturale al Academiei Naționale de Științe a Republicii Kirgîzstan, membru corespondent al ANȘ a Republicii Kirgîzstan, doctor în istorie), A.D. Djumanaliev (șeful Secției de istorie a Kirgîzstanului în secolul al XX-lea a Institutului de Istorie și Conservare a moștenirii culturale al Academiei Naționale de Științe a Republicii Kirgîzstan, doctor în istorie), iar activitatea practică a Școlii de vară fiind coordonată de conferențierele Universității Slavone Kirgîzo-Ruse din or. Bishkek, dr. L.G. Stavskaja și dr. G.D. Djunușalieva.

Desfășurându-și lucrările atât în incinta Academiei Naționale de Științe a Republicii Kirgîzstan, cât și într-o pitorească localitate de pe malul faimosului lac Issîk-Kul și într-un delegații din 9 foste republici unionale, recenta Școală de vară internațională a fost una din cele mai reprezentative și temeinic organizate manifestări științifice de acest gen de la destrămarea Uniunii Sovietice, soldându-se cu rezultate de natură să contribuie la relansarea pe o bază calitativ nouă a relațiilor științifice între noile state independente.

Indiscutabil, partea cea mai importantă și activitățile cele mai consistente și productive au fost lecțiile promovate în fața unui numeros public de doctoranzi din țările CSI de către profesori consacrați. Pe parcursul a cinci zile consecutive, într-o veritabilă atmosferă

academică, doctoranzii au avut posibilitatea de a audia și de a se pronunța cu varii întrebări și aprecieri asupra unor lecții care au vizat un spectru extrem de vast și de variat al problematicii moștenirii istorico-culturale a țărilor din spațiul post-sovietic, divizat în cinci secțiuni: 1) Restructurarea și dezmembrarea URSS: particularități în contextul regional; 2) Probleme ale procesului transformării sociale în țările din spațiul post-sovietic; 3) Specificul dezvoltării naționale a istoriografiei țărilor CSI; 4) Procesele integraționiste și de cooperare internațională în statele CSI; 5) Probleme de interpretare a istoriei: "mitologizarea" și "memoria istorică".

Delegația Republicii Moldova a fost reprezentată de Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, în componența căreia au fost incluse personalități cu renume în mediul academic din țară și de peste hotare – profesorul Nicolae Enciu, dr. Octavian Țicu, dr. Pavel Moraru, dr. Sergiu Bacalov, precum și doctoranzi din cadrul IISD.

Discursul profesorului Nicolae Enciu, care s-a aflat în fruntea delegației, a fost unul persuasiv și opinent. Luând o poziție echilibrată din start, profesorul Nicolae Enciu a vorbit despre premisele istorice ale proclamării independenței Republicii Moldova (anii 50-80 ale sec. XX). De asemenea, profesorul Enciu a captivat audiența prin felul de a combate unele intenții provocatoare cu argumente temeinice și s-a pronunțat pe marginea consolidării cooperării interinstituționale.

Prezentarea domnului Octavian Țicu a fost una magistrală prin faptul că a reușit să abordeze mai multe aspecte delicate cu privire la problema identitară și conflictul transnistrean – subiecte care nasc o serie de controverse. Problemele dezbătute au trezit interesul auditoriului, acesta din urmă solicitând opiniile domnului Țicu pe tot parcursul desfășurării evenimentului.

Din experiența ultimilor ani, desfășurarea unor asemenea evenimente rămâne indispensabilă prin faptul că oferă reprezentanților mediului academic un teren propice pentru a se lansa pe arena polemicii științifice și a antrena viitorii discipoli în a însuși arta discursurilor și dezbaterilor științifice la asemenea scară. Experiența tinerilor cercetători acumulată prin schimbul cultural și profesional rămâne a fi una inestimabilă, deoarece relațiile stabilite între reprezentanții diferitor centre de cercetări și instituții academice consolidează semnificativ cooperarea între acestea, oferindu-i un statut solid și durabil.

În ciuda faptului că în cadrul lucrărilor unele dezbateri au avut un caracter mai sever, școala de vară s-a desfășurat într-o atmosferă constructivă și amiabilă.

*Ruslana Grosu**

* **Ruslana Grosu**, cercetător științific la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

CONFERINȚA ȘTIINȚIFICĂ 20 DE ANI DE LA PROCLAMAREA INDEPENDENȚEI REPUBLICII MOLDOVA

În cadrul multiplelor acțiuni consacrate celor două decenii de independență a Republicii Moldova se înscrie și conferința științifică cu genericul „20 de ani de la proclamarea independenței Republicii Moldova”. Această importantă manifestare științifică, organizată de Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM, și-a ținut lucrările la 24 august 2011 în Sala de ședințe a Consiliului Suprem pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică. La sesiune au participat cunoscuți savanți în domeniul științelor istorice, politice, filologice și a dreptului, ceea ce a permis o diversitate a abordărilor și interpretărilor asupra problemelor puse în discuție.

Dezbaterile științifice au fost precedate de un cuvânt introductiv al academicianului Gheorghe Duca, președintele Academiei de Științe a Moldovei. Domnia sa a făcut o scurtă trecere în revistă a evoluției Republicii Moldova pe parcursul celor 20 de ani de independență, a evocat schimbările ce s-au produs în societatea noastră, menționând că, pe fundalul realizărilor incontestabile, au mai rămas încă nerezolvate nu puține obiective formulate în Declarația de Independență. Cu acest prilej academicianul Gheorghe Duca încă o dată a evidențiat contribuția indiscutabilă a Academiei de Științe a Moldovei la clarificarea unor aspecte esențiale ale dosarului identitar din Republica Moldova, cum ar fi denumirea corectă a limbii noastre – limba română (1994); studierea, predarea și însușirea istoriei noastre naționale ca parte a istoriei generale a românilor (2003) și altele. În încheiere, Domnia sa a solicitat comunității științifice să se implice activ și eficient în rezolvarea problemelor cu care se confruntă în prezent societatea.

Participanții la conferință au audiat cu un viu interes rapoartele prezentate de: doctorul în istorie Gheorghe Cojocaru, director al Institutului de Istorie, Stat și Drept (IISD) – „Mișcarea democratică națională și Parlamentul Independenței”; doctorul în istorie Anatol Țăranu, cercetător științific coordonator (IISD) – „Parlamentul Independenței și conflictul transnistrean”; doctorul habilitat în istorie Nicolae Enciu, cercetător științific coordonator (IISD) – „Independența Republicii Moldova ca șansă a revenirii în marea familie a Europei Unite”; doctorul habilitat în drept Andrei Smochină, director adjunct (IISD) – „Declarația de Independență din 27 august 1991 – act de temelie al Republicii Moldova”; doctor habilitat în științe politice Victor Moraru, director al Institutului Integrare Europeană și Științe Politice „Fenomenul mediatic moldovenesc: itinerarul unei deveniri”; doctorul habilitat în filosofie Gheorghe Bobănă, cercetător științific principal (IIEȘP) – „Identitatea națională în Republica Moldova: între ideal și realitate”; doctorul în științe politice Victor Juc, șef secție (IIEȘP) – „Instituționalizarea și evoluția politicii externe a Republicii Moldova: oportunități și constrângeri”; doctor habilitat în filologie Vasile Bahnaru, director al Institutului de Filologie – „Declararea Independenței – un început de revenire la matricea spirituală românească”.

În rapoartele prezentate și în luările de cuvânt ale participanților au fost evocate principalele fenomene și evenimente ce au determinat traseul dezvoltării noastre în ajunul proclamării independenței Republicii Moldova și în deceniile care au urmat, fiind scoase în evidență reușitele, eșecurile și problemele care frământa societatea și clasa politică.

*Ion Jarcuțchi**

* **Ion Jarcuțchi**, doctor în istorie, director al Centrului Studii Istorice al Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ ASOCIAȚIONISM ȘI NAȚIONALISM CULTURAL: 150 DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA „ASTREI”

În zilele de 23 și 24 septembrie 2011, la Cluj-Napoca s-a desfășurat o conferință științifică internațională, dedicată împlinirii a 150 de ani de la înființarea Asociațiunii Transilvănene pentru Literatura Românească și Cultura Poporului Român (ASTRA). Conferința științifică, intitulată „Asociaționism și naționalism cultural: 150 de ani de la întemeierea ASTREI”, a fost organizată cu prilejul aniversării a 20 de ani de la reînființarea Centrului de Studii Transilvane, care în prezent activează ca institut de cercetare în cadrul Academiei Române.

La această manifestare științifică au participat istorici valoroși din principalele centre universitare din Vestul României, precum Cluj-Napoca, Timișoara, Oradea, Sibiu, Târgu-Mureș, Arad, dar și din alte orașe importante, în special, din București și Iași. La conferința de la Cluj-Napoca au prezentat comunicări și istorici din afara hotarelor României (din Germania, Ungaria, Serbia, Republica Moldova).

Deschiderea oficială a conferinței a avut loc în clădirea Institutului de Istorie Națională, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Discursuri și cuvinte de salut au fost prezentate din partea autorităților locale, Academiei Române, Universității din Cluj-Napoca. În fața participanților la conferință au luat cuvântul academicienii Emil Burzo și Ioan-Aurel Pop, profesorii universitari Nicolae Erdoiu, Vasile Dâncu, Liviu Maior, Mihai Răzvan Ungureanu. Ședința oficială de deschidere a conferinței a fost moderată de profesorul Ioan Bolovan, de la Centrul de Studii Transilvane.

Câteva comunicări la această conferință s-au referit la importanța asociațiilor culturale pentru mișcarea națională a românilor. Academicianul Camil Mureșan a prezentat o interesantă comunicare cu privire la asociere în instituțiile de cultură, iar fostul ministru al educației, profesorul Liviu Maior, s-a referit la asociaționism și mișcarea politică. Profesorul Nicolae Bocșan, fost rector al Universității din Cluj-Napoca, a relatat despre ASTRA și Academia Română.

Un șir de comunicări au fost dedicate activității ASTREI în Transilvania și Banat până la izbucnirea Primului Război Mondial. O serie de comunicări la această temă au prezentat istoricii: Ioan Bolovan, „Asociația Națională Arădeană pentru Cultura Poporului Român (1863-1918): între local și regional”; Ion Zainea, „Asociaționism și naționalism cultural românesc în comitatul/județul Bihor (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)”; Valeria Soroștineanu, „Naționalism cultural între necesitate națională și discurs oficial. Studiu de caz: preoții și învățătorii din mediul ortodox (1900-1918)”; Daniela Mârza, „Reuniunea învățătorilor greco-catolici din arhiepiscopia de Alba Iulia și Făgăraș și contribuția sa la dezvoltarea culturală a românilor”; Vlad Popovici, „Fondatorii ASTREI: Un model de analiză prosopografică”; Silviu Borș, „Biblioteca Centrală a Asociațiunii, 1861-1950”.

Au fost audiate și câteva referate cu privire la activitatea culturală a românilor din Transilvania în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Astfel, Stelian Mândruț s-a referit la Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, din anii 1940-1947, iar Marcela Sălăgean a relatat despre cultura ca formă de rezistență, referindu-se, în special, la inițiativele culturale românești din nordul Transilvaniei, în perioada 1940-1944.

La conferința respectivă au fost prezentate și câteva comunicări despre asociațiile culturale din afara hotarelor actuale ale României. Astfel, Maria Berenyi, din Ungaria, a relatat despre influența ASTREI asupra culturii române din Ungaria în perioada 1861-1918, iar reprezentantul românilor din Serbia, Mircea Măran, s-a referit la activitatea ASTREI în Banatul sârbesc. Profesorul german Josef Wolf, originar din Banat, a comunicat despre asociațiile germanilor din Banat și dinamica mobilizării politice după Primul Război Mondial. Profesorul Mihai Ștefan Ceașu, de la Institutul de Istorie din Iași, a prezentat comunicarea „Naționalism cultural și asociaționism în Bucovina în secolul XIX”.

La conferința științifică de la Cluj-Napoca au participat și patru istorici de la Institutul de Istorie, Stat și Drept din Chișinău. Directorul Institutului, Gheorghe Cojocaru, a prezentat comunicarea „Relansarea ziarului „Cuvânt moldovenesc” – opera culturală națională a ASTREI Basarabiei (anii’20-30 ai secolului XX)”. Nicolae Enciu s-a referit, în comunicarea sa, la personalitatea lui Onisifor Ghibu, promotor al asociaționismului și naționalismului cultural în Basarabia interbelică. Profesorul Ion Șișcanu a vorbit despre latinizarea limbilor diferitor popoare din Uniunea Sovietică, în perioada 1918-1940. Subsemnatul, Constantin Ungureanu, am prezentat comunicarea „Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, de la înființarea sa, în 1862, până la desființare, în 1944”.

Rapoartele și comunicările participanților la conferință, de o înaltă ținută și valoare științifică, au prezentat un mare interes și au provocat discuții aprinse în timpul debaterilor. Deși s-au referit cu precădere la mișcarea națională și asociațiile culturale ale românilor ardeleni și bănațeni, comunicările la această conferință prezintă un mare interes și pentru publicul din Republica Moldova, care se interesează de trecutul istoric al diferitor provincii românești, în special, a Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei în epoca modernă. Comunicările vor fi publicate într-un volum special, pentru ca publicul larg din România și din afara hotarelor să cunoască mai bine realitățile istorice, în care s-au constituit și au activat diferite asociații culturale ale românilor din afara hotarelor Regatului României.

*Constantin Ungureanu**

* **Constantin Ungureanu**, doctor în istorie, cercetător științific coordonator la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

ACTIVITĂȚI ÎN CADRUL PROIECTULUI

IDENTITATEA SPAȚIULUI MEDITERANEAN ȘI EUROPA DE EST.

SCHIMB DE OAMENI ȘI CULTURI

(STUDIU DE CAZ ITALIA – REPUBLICA MOLDOVA)

În toamna anului 2011 s-a desfășurat unul dintre primele dialoguri științifice moldo-italiene încadrate în limitele unui prim proiect susținut de către Academia de Științe a Moldovei (AȘM) și Consiliul Național de Cercetări (CNC) din Italia. De remarcat că CNC Italia are în subordine 11 Departamente de Cercetare din care fac parte circa 110 institute științifice repartizate pe întreg arealul geografic al „Țării Ciubotă”. În urma semnării Acordului de Cooperare Bilaterală Științifică între AȘM și CNC Italia (23 iunie 2010), învingătorii concursului proiectelor anunțate au fost: Institutul de Fizică, Institutul de Chimie, Institutul de Seismologie și Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM (IISD al AȘM). Proiectele au fost susținute (destul de modest, de altfel) pe un termen de 2 ani (2011-2012) și au avut ca prim obiectiv contribuția la dezvoltarea colaborării științifice dintre savanții din Republica Moldova și cei din Italia în vederea soluționării problemelor actuale ce țin de domeniul științei și inovării; consolidarea eforturilor AȘM și CNC Italia în realizarea programului de finanțare a proiectelor comune de cercetare; formarea unor echipe comune de cercetare în vederea aplicării, în viitor, a proiectelor științifice în cadrul Programelor Europene de susținere și dezvoltare a științei. Proiectele finanțate au ca obiectiv primordial organizarea atelierelor de lucru, a seminarelor științifice cu tematică specifică, care ar antrena oameni de știință din ambele țări, contribuind, inclusiv, la dezvoltarea mobilității cercetătorilor. Proiectul IISD al AȘM, înaintat în parteneriat cu Institutul de Studii a Societăților Mediteranei din orașul Napoli (ISSM Napoli CNC Italia) s-a axat pe genericul *Identitatea spațiului Mediteranean și Europa de Est. Schimb de oameni și culturi (caz de studiu Italia – Republica Moldova)*. Instituția parteneră – ISSM Napoli este una dintre instituțiile care dezvoltă o activitate de cercetare, de valorificare și transfer tehnologic referitoare la problematica identităților societăților bazinului Mediteranei în perioada medievală, modernă și contemporană. Aria de cercetare a ISSM se axează, în general, pe analize ale dinamicii dezvoltării socio-economice locale și globale în spațiul mediteranean; studii referitoare la activitatea productivă, de transfer tehnologic și culturi organizative în perspectivă istorică; cercetări referitoare la finanțe, comerț și credit în țările spațiului Mediteranei în epoca modernă și contemporană; analize a evoluției demografice și a migrației în aria bazinului Mării Mediterane; studii referitoare la utilizarea și gestionarea resurselor umane, modele, structuri și dinamici a piețelor de muncă în spațiul mediteranean; cercetări referitoare la rolul și funcționarea instituțiilor publice și private în economia mediteraneană în epoca modernă și contemporană; studii referitoare la analize și politica dezvoltării urbane și teritoriale în aria mediteraneană, etc.

Lucrările unui prim seminar, (6 septembrie 2011), desfășurat la Chișinău, sub egida institutelor partenere, l-a avut ca raportor central pe directorul ISSM Napoli, doctor Paolo Malanima, profesor universitar. Domnia sa a stăruit asupra subiectului decalajelor în dezvoltarea spațiului mediteranean pe parcursul secolului al XX-lea centrându-se, cu precădere,

pe diferențele care există în dezvoltarea factorului economic în plan comparativ dintre Nordul și Sudul Italiei pe parcursul ultimelor două secole, factor, care inevitabil acționează asupra tuturor domeniilor vieții unui stat, experiență de studiu utilă Republicii Moldova. Alți participanți la seminar au încercat să se focalizeze pe probleme de istorie, istorie economică și identități culturale în plan tematic și comparativ, căutând locul Republicii Moldova în raport cu Europa ca dimensiune a Occidentului dezvoltat. În cadrul dezbaterilor au fost subliniate avantajele unor astfel de proiecte care pun accentul pe faptul că Republica Moldova, astăzi, se apropie tot mai mult de structurile europene din punct de vedere politic, iar societatea de la noi este tot mai interesată de problematica economică. În acest context "decalajele" sunt percepute mai acut decât oricând. Experiența și cercetările partenerilor din țara care este una dintre fondatoarele Comunității Europene este nu doar de bun augur, dar și necesară.

Un al doilea seminar a avut loc în perioada 3-5 octombrie, în cadrul ISSM Napoli, centrat pe problematica *Identității Republicii Moldova în cadrul Europei de Est de la antichitate până în prezent*, la care a participat echipa de la IISD al AȘM. Tematica prezentată de colegii istorici din Republica Moldova a trezit interesul și curiozitatea savanților italieni prin felul abordării unor subiecte și centrarea preponderentă pe istoria națională. În cadrul întrunirii s-a discutat probleme despre preocupările științifice ale acestor instituții de cercetare, accentul fiind pus pe introducerea savanților italieni în spectrul preocupărilor cercetătorilor istorici de la Chișinău. Au fost tratate următoarele subiecte: *Dezvoltări politice și social-economice în spațiul dintre Carpați și Nistru din cele mai vechi timpuri până în secolul al XV – lea* (dr. S. Corlăteanu-Granciuc); *Dezvoltarea economică a Europei Orientale în secolele XV-XVII și implicațiile sale asupra Moldovei* (dr. V. Constantinov); *Problema Basarabiei în cadrul Imperiului Rus (1812-1918)* (dr. Gh. Negru); *Basarabia și România între cele două războaie: dezvoltări social-politice și demo-economice în Sud-Estul Europei* (dr. hab. N. Enciu); *Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (R.S.S.M.) în cadrul U.R.S.S.* (dr. O. Țicu); *Republica Moldova: stat și societate în context internațional* (dr. Gh. Cojocaru). A urmat o avalanșă de întrebări și discuții aprinse în jurul mai multor subiecte, în plan comparativ, Orient-Occident. S-a discutat și despre trasarea unor planuri concrete și tematici comune de cercetare a celor două echipe partener. Dintre comunicările colegilor italieni s-a remarcat intervenția Dnei doctor Immacolata Caruso care a realizat o incursiune în problematica fluxului migrațional recent, în Italia, centrându-se pe migrația din Europa de Est, cu precădere din Republica Moldova. Studiul Domniei sale, bazat pe surse documentare italiene, completează pagini mai puțin elucidate de către istoriografia noastră națională.

Un al treilea seminar, demarat din nou la Chișinău, la 4 noiembrie, în cadrul căruia colegii de la ISSM Napoli au prezentat câteva teme de studii, au familiarizat cercetătorii de la IISD cu metodologii de tratare a subiectelor de istorie economică și socială din punctul de vedere al istoriografiei italiene. Comunicările prezentate în cadrul seminarului s-au axat, cu precădere, pe tema identităților Italiei Meridionale și ale Moldovei. În prima parte a seminarului, dr. Raffaella Salvemini, după o scurtă prezentare a ISSM și a activităților de ansamblu a instituției din care face parte, s-a oprit, mai detaliat, asupra problemei istoriei instituției asistenței sociale în Italia. Cercetătorul coordonator, dr. Valentin Constantinov (IISD) a subliniat rolul Moldovei între medieval și modern ca punct de intersecție strategic a căilor comerciale euro-asiatice, indicând asupra legăturilor Moldovei cu republicile italiene în perioadele mai vechi. Dintre temele contemporane stringente, care leagă pe viu

Moldova de Italia, se remarcă tema migrației asupra căreia s-a oprit magistrul în studii regionale Aliona Juncu. În a doua parte a seminarului, cercetătoarele dr. Paola Avallone (ISSM Napoli) și dr. Idamaria Fusco (ISSM Napoli) au prezentat subiecte de istorie economică prin prisma cercetărilor academice italiene și anume *Rolul creditului în sistemul economic meridional* și cel al *Problemelor și a dificultăților de guvernare teritorială în epoca modernă în Italia meridională*. Temele prezentate au suscitat diverse întrebări și discuții. S-a făcut schimb de carte academică. Comunicările urmează a fi sistematizate și publicate în ediții bilingve.

În cadrul discuțiilor s-a mai vorbit despre rolul unor asemenea proiecte în perioada în care Republica Moldova a devenit țară asociată la programul PC 7 și faptul că Republica Moldova a obținut drepturi similare statelor membre ale UE, ceea ce permite cooperarea și concurarea în calitate de partener egal la toate proiectele anunțate de PC 7.

În concluzie, se speră că relațiile inițiate în vederea cercetărilor comune, a schimbului de experiență și managementului științific, dinamismului și a mobilității echipelor, vor contribui la dezvoltarea și prosperarea culturală a Republicii Moldova pe calea științei. Cercetătorii din Republica Moldova au nevoie de a fi parte la diverse proiecte internaționale, au nevoie de a vorbi despre sine celor din exterior, de a căpăta experiență și de a contribui la o mai ușoară integrare în spațiul european.

Silvia Corlăteanu-Granciuc*

MASA ROTUNDĂ ROMÂNII DIN URSS SUB IMPERIUL FOAMETEI ARTIFICIALE (ANII 20-30 AI SECOLULUI XX)

Acesta a fost genericul mesei rotunde, organizate la 5 decembrie 2011 de Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM. Întrunirea a avut loc în Sala Mică a AȘM și a fost moderată de către domnul dr. Gheorghe Cojocaru, directorul Institutului. În dezbateri au participat: dr. Elena Negru, cercetător științific coordonator; dr. Anatol Țăranu, cercetător științific coordonator; dr. hab. Nicolae Enciu, cercetător științific coordonator; dr. Octavian Țicu, cercetător științific coordonator.

Discuția a fost inițiată de către domnul Gheorghe Cojocaru care în deschiderea întrunirii a evocat evenimentele cheie ale perioadei anilor 20- 30, când în URSS s-a instaurat ideologia stalinismului, s-au format structurile sistemului politic represiv și a demarat „modernizarea” sovietică. Colectivizarea forțată a agriculturii s-a desfășurat pe fundalul politicii de rechiziționare a cerealelor, sau chiar a tuturor produselor alimentare, confiscarea inventarului agricol, ceea ce a condus la foametea în masă.

Participanții la masa rotundă s-au referit la foametea din anii 1921-1923, 1925-1926 și 1932-1933 în raioanele din stânga Nistrului, precum și la foametea din RSSM în anii 1946-

* **Silvia Corlăteanu-Granciuc**, doctor în istorie, secretar științific-interimar al Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM, conducător al Proiectului

1947, identificând fenomene similare ale foametei din RASSM și RSSM. Atât în primul caz cât și în cel de-al doilea, foametea a fost utilizată de autoritățile staliniste ca instrument politic pentru obținerea controlului total asupra populației. Documentele converg spre ideea că foametea a servit și ca mijloc de răzbunare pe țărani recalcitranți față de politica bolșevică de rechiziții. În intervențiile lor vorbitorii au menționat câteva hotărâri importante care confirmă că foametea a fost provocată în mod deliberat. Directiva din 22 ianuarie 1933, elaborată de Stalin și Molotov, obliga conducerea de partid din regiunea Kuban și RSS Ucraineană să interzică plecarea în masă a țăranilor din aceste regiuni. Sancționând blocarea satelor, respectiva directivă îi condamna efectiv pe țărani la moarte prin înfometare. Încercările țăranilor din RASSM de a evada din aceste „rezervații” erau calificate expres de către autoritățile comuniste drept „evadări”. Pentru asemenea „infracțiuni” erau prevăzute cele mai drastice pedepse, inclusiv, condamnarea la moarte prin împușcare. În primele luni ale anului 1933, colhozurile care nu îndeplineau planul de livrare a cerealelor erau trecute pe „tabla neagră”, măsură de represiune care prevedea ridicarea tuturor mărfurilor din magazine, interzicerea comerțului, sigilarea depozitelor de cereale etc. Dacă și după aceste măsuri colhozurile nu se achitau de obligațiunile pe care le aveau, urma desființarea lor, confiscarea inventarului și deportarea țăranilor. În pofida foametei care lua proporții catastrofale, URSS a continuat să exporte cereale până în primăvara anului 1933 când prețurile la grâne scăzuse pe piața mondială. Totodată, Stalin refuzase orice ajutor alimentar din partea comunității internaționale sub motivul că „importul de cereale ar submina autoritatea URSS”.

Un aspect interesant al dezbaterii a constituit subiectul referitor la consecințele demografice ale foametei. Cu toate că până în prezent date exacte privind pierderile umane cauzate de foamete, nu există, câteva constatări făcute în timpul discuțiilor merită să fie menționate:

1. În anii 1926-1937, populația din stânga Nistrului nu a înregistrat nicio creștere. Cât privește populația românească, aceasta s-a redus, conform recensământului sovietic al populației din 6 ianuarie 1937, cu 20 la sută față de anul 1926;

2. Dat fiind faptul că raioanele din stânga Nistrului s-au numărat printre zonele Ucrainei care au suferit cel mai mult din cauza foametei, nivelul mortalității din RASSM a depășit de câteva ori nivelul mediu al mortalității din RSS Ucraineană;

3. În anii 1929-1933, declinul demografic al RASSM s-a încadrat între 15 și 20 la sută, ceea ce a constituit peste 100.000 de persoane.

În cadrul mesei rotunde a fost lansată monografia *Marea foamete sovietică. 1926-1936* și culegerea de documente *Foametea, peatiletka și ferma colectivă: documente diplomatice românești, 1926-1936* ale doctorandului Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca al Academiei Române, Vadim Guzun.

În luarea sa de cuvânt dl. Guzun a menționat că „referirile documentare consolidează argumentarea în favoarea ideii că foametea de la sfârșitul anilor 20 – începutul anilor 30 din URSS, a avut un caracter organizat, artificial și cvasipermanent. Foametea din anii 20-30 din RASSM a fost însoțită de o serie de fenomene similare altor zone ale Uniunii Sovietice din acea perioadă: confiscarea cerealelor, exproprierea țăranilor, introducerea cartelelor pentru pâine, exodul peste hotarele URSS etc. Documentele de arhivă cu privire la colectivizarea din RSSM probează identitatea de mijloace și continuitatea diabolică a politicii staliniste din anii 20-30 din RASSM”.

Referindu-se la cele 248 de documentele diplomatice ale țărilor care aveau misiuni diplomatice în URSS, autorul a ținut să sublinieze că ele reprezintă o categorie de surse care întregesc tabloul foametei din anii 20-30. Rapoartele, telegramele misiunilor diplomatice ale României de la Atena, Varșovia, Riga, Viena, Paris, Berlin etc. conțin informații prețioase referitoare la situația politică, economică, socială din URSS din acea perioadă.

Masa rotundă a constituit încă un prilej de reevaluare a ceea ce a fost foametea provocată din anii 20-30 din stânga Nistrului, și, totodată, din dreapta Nistrului în anii 1946-1947, cât și un îndemn pentru continuarea cercetărilor acestui subiect dramatic.

Elena Negru

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

VERBRECHEN IM NAMEN DER IDEE. TERROR IM KOMMUNISMUS 1936-1938 (CRIME ÎN NUMELE IDEII. TEROARE ÎN COMUNISM 1936-1938), AUFBAU VERLAGSGRUPPE, BERLIN, 2007, 342 P.

La editura „Aufbau” din Berlin a fost publicată, în 2007, o lucrare interesantă în limba germană, în care sunt cercetate represiunile staliniste din URSS din anii '30 ai secolului al XX-lea. Volumul conține 10 studii ale diferitor autori din Occident, care cercetează consecințele „marii terori” din anii 1936-1938 pentru societatea sovietică și mișcarea comunistă internațională. Editorii acestei lucrări sunt Hermann Weber și Ulrich Mähler, ambii profesori la Universitatea din Mannheim, Germania.

În primul studiu, despre teroarea în comunism, autorul Hermann Weber prezintă cifre statistice cutremurătoare despre amploarea represiunilor staliniste. Potrivit evaluărilor sale, doar în anii 1937-1938, în URSS oficial au fost arestați 2,5 mln de oameni, iar cca. 680.000 au fost executați, pe când cercetările estimează până la 7 mln. de arestați și un milion executați. În întreaga perioadă a marilor epurări, din 1935 până în 1941, numărul celor arestați în URSS s-ar ridica la aproape 20 mln de persoane, iar al celor împușcați – la cca. 7 mln. După estimările autorului, în perioada din 1929 până în 1956, peste 11 mln de oameni din Uniunea Sovietică și-au pierdut viața din cauza represiunilor (p. 25).

Bernd Bonwetsch publică articolul „Stalinismul în URSS din anii '30. Despre deformarea unei societăți”. Autorul constată că în perioada respectivă în URSS s-a promovat la nivel de stat o politică de distrugere a țărănimii ca clasă socială. În 1926, cca. 80% din populația URSS se ocupa în principal cu agricultura, iar în 1928, cca. 75% din locuitori erau țărani și numai 18% - muncitori și angajați. Numai peste 11 ani, în 1939, deja erau peste 50% muncitori și angajați față de aproape 50% țărani, în timp ce populația urbană a crescut de la 18 la 33% din total (p. 46-47). În anii 1930-1931, cca. 800.000 de familii de chiaburi au fost expropriate, din care cca. 400.000 (aproximativ 1,8 mln de persoane) au fost deportate în Ural și Siberia. În total, de la 400.000 până la 450.000 de familii de chiaburi au fost strămutate în alte regiuni ale URSS (p. 49).

Potrivit evaluărilor experților occidentali, standartul de viață în URSS a atins nivelul minim în 1933, când constituia doar jumătate față de nivelul din 1928. Abia în 1939 a fost atins nivelul din 1928, dar deja, după 1940, s-a prăbușit din nou din cauza războiului și doar la mijlocul anilor '50 a fost atins iarăși nivelul din anul 1928. Numărul muncitorilor și angajaților a crescut de la 10,8 mln în 1928, la 22,6 mln în 1932, 26,7 mln în 1937 și 31,2 mln

în 1940. Numai în intervalul 1929-1935, cca. 18 mln de țărani s-au mutat cu traiul la orașe și locuiau în condiții mizerabile (p. 53).

Un alt studiu din această lucrare abordează tema distrugerii „elementelor străine” din URSS în timpul „marii terori” din 1937-1938. Autorul analizează mai detaliat operația împotriva chiaburilor, precum și așa-numitele operații împotriva anumitor naționalități din Uniunea Sovietică. După unele statistici, lupta împotriva chiaburilor a demarat la 5 august 1937, iar până la sfârșitul anului 1938, în cadrul acestei operații au fost arestate 767.397 persoane, din care 386.798 (50,4%) au fost executate (p. 97).

Dintre operațiile cu tentă națională, cele mai ample au fost împotriva polonezilor, germanilor și letonilor din Uniunea Sovietică. Operațiuni similare s-au mai desfășurat împotriva estonienilor, finlandezilor, grecilor, bulgarilor, românilor, iranienilor, chinezilor și macedonienilor. Au fost represați atât cetățeni ai țărilor respective sau reprezentanți ai acestor etnii, cât și persoane de alte etnii, care aveau legătură cu persoane din contingentul respectiv sau cu anumite state din exterior. Pe parcursul desfășurării „operației poloneze”, au fost arestate 139.835 de persoane, iar 111.091 (79,4% din total) au fost executate; în „operația germană” au fost arestate 55.005 persoane, din care 41.898 (76,2%) au fost împușcate; în „operația letonă” au fost arestate 22.360 de persoane, din care 16.573 (74,1%) au fost executate (p. 97). În anul 1937, în alte regiuni ale URSS au fost deportați și cca. 170.000 de coreeni din Extremul Orient al Uniunii Sovietice (p. 72).

Un articol aparte din această culegere de studii este consacrat represiunilor împotriva etnicilor germani din URSS. După informațiile oficiale, la începutul anului 1937, în Uniunea Sovietică erau înregistrați 98.840 de cetățeni străini, 80% dintre care erau iranieni, greci și chinezi. Numărul cetățenilor germani din URSS era de 4.015 persoane. Pe parcursul anilor 1937-1938, au fost arestați cca. 750-820 de cetățeni germani, o parte fiind repatriați în Germania (p. 161-162). Din cele 55.005 persoane arestate în cadrul operației germane, cca. 37.700-38.300 erau etnici germani, restul erau de alte naționalități, iar în cadrul altor operațiuni „naționale” au mai fost represați cca. 2.000-2.500 de etnici germani. În cadrul „operațiunii germane”, cele mai multe persoane au fost arestate în Ucraina (21.229) și Kazahstan (1.471); în republicile autonome Crimeea (1.625) și a germanilor de pe Volga (1.002); în ținuturile Altai (3.171) și Krasnodar (2.895); în regiunile Sverdlovsk (4.379), Leningrad (2.919), Novosibirsk (2.645), Celiabinsk (1.626), Stalingrad (1.271), Moscova (1.220) etc. (p. 186-188).

După calculele autorilor Nikita Ochotin și Arsenij Roginskij, în anii 1937-1938 au fost condamnați în total de la 69.000 până la 73.000 de etnici germani, inclusiv, cca. 40.000-41.000 în cadrul operațiunilor „naționale” și alte 20.000 - 22.000 de persoane în urma campaniei de represiune a chiaburilor (p. 182-183). În cadrul tuturor operațiunilor „naționale” au fost represate 335.513 persoane, dintre care 73,66% au fost executate prin împușcare (p. 181).

Regimul stalinist a avut o atitudine ostilă față de etnicii polonezi din URSS, dar mai cu seamă față de cetățenii polonezi. După statisticile istoricilor polonezi, în 1936 Partidul Comunist Polonez număra 17.302 membri, dintre care 3.817 erau înregistrați ca emigranți în URSS. În urma represiunilor staliniste, au supraviețuit doar cca. 100 de comuniști polonezi emigranți din Uniunea Sovietică (p. 231). În anii 1940-1941 s-au produs patru valuri de deportări a polonezilor din regiunile vestice ale Ucrainei (în februarie, aprilie și iunie/iulie 1940, precum și în mai/iunie 1941). Printre cei deportați au fost și mulți deținuți politici polonezi sau emigranți din regiunile vestice ale Poloniei, ocupate de Germania.

Ucraina a fost printre cele mai afectate teritorii sovietice în timpul represiunilor staliniste. Numai în anii 1932-1933 au decedat din cauza foametei în această republică sovietică de la 3 mln până la 3,5 mln de oameni (p. 255)¹. În urma represiunilor împotriva chiaburilor și a operațiunilor „naționale”, cele mai multe persoane au fost arestate și executate anume în Ucraina. Până în anul 1939 au fost exterminați cca. 80% din scriitorii și artiștii ucraineni (p. 260). După anul 1939 represiunile s-au extins și în regiunile vestice ale Ucrainei, iar lupta armată antisovietică a continuat în aceste regiuni încă un deceniu după terminarea războiului. Până în 1953 în Ucraina au fost arestate mai mult de 57.000 de persoane, acuzate de colaborare cu forțele antisovietice, din care 54.000 au fost condamnate (p. 263). Potrivit unor evaluări incomplete, numai în anii marii terori în Ucraina au fost afectate cca. 300.000 de persoane, din care cca. 122.000 au fost executate, iar din 1940 până în 1951 peste un milion de persoane din această republică unională au fost deportate (p. 266).

În timpul represiunilor din anii 1937-1938, un rol crucial l-a avut comisarul de interne Nikolai Ejov, care devenise o persoană foarte apropiată lui Stalin. Acesta a fost în vizită personală la Stalin în acești doi ani timp de 1.111 ore, fiind depășit doar de șeful guvernului Veaceslav Molotov, care s-a aflat în vizită la Stalin timp de 1.454 de ore. În această perioadă a decăzut și importanța Biroului Politic al Partidului Comunist (b) din toată Uniunea. În 1936 Biroul Politic s-a convocat în ședință doar de 9 ori, față de 94 de ori în anul 1931 (p. 85). Multe decizii importante, inclusiv în cazul represiunilor, erau luate personal de Stalin și anunțate în scris sau chiar prin telefon.

După calculele comisiei Pospelov, în anii 1937-1938 NKVD-ul a arestat în total 1.548.366 de persoane din URSS, din care 681.692 au fost împușcate (p. 270). Cele mai multe decizii de executare prin împușcare au fost luate de așa-numitele „trojka” sau „dvojka”. Trojka era formată dintr-un reprezentant al NKVD, un secretar de partid și un procuror. În foarte multe cazuri, însă, procurorul nici nu participa la ședințele de condamnare a deținuților, astfel că deciziile de executare erau luate doar de două persoane.

Represiunile împotriva membrilor de partid erau luate de un colegiu militar al tribunalului suprem al URSS, iar listele celor condamnați erau semnate personal de Stalin, dar și de alți conducători comuniști. Au existat în total 383 de liste cu condamnați politici, unde se regăsește semnătura lui Stalin. Molotov a pus semnătura sa pe 373 de liste, Vorosilov – pe 195, Kaganovici – pe 191, iar Mikoian – pe 62 de liste. Pe această cale, în anii 1937-1938, au fost condamnate 44.465 de persoane, dintre care 85% au fost împușcate (p. 270).

De represiunile staliniste nu au fost ocoliți nici chiar colaboratorii NKVD, care au comis atrocități și au executat mii de oameni nevinovați. După unele surse documentare, în perioada 1934-1939, din organele centrale și regionale ale NKVD au fost eliberați sau represați cca. 21.800 de colaboratori. Din octombrie 1936 până în iulie 1938, 7.298 de colaboratori NKVD au fost supuși represiunilor, iar alți 5.229 de colaboratori operativi au fost eliberați din funcții. Epurările din organele NKVD au continuat și în perioada 1938-1940, când 7.372 de cekiști operativi (23% din total) au fost eliberați din funcții sau chiar au fost arestați și executați. Astfel, în perioada 1938-1940 au fost eliberați și ulterior executați 4 conducători ai organului regional Moscova al NKVD (p. 114-115).

¹ Conform datelor statistice ale istoricilor ucraineni, în anii 1932-1933 au decedat de foamete între 4 și 8 mln de oameni.

În această perioadă au fost schimbați din funcții majoritatea șefilor din administrația centrală, dar și din cele republicane și regionale ale NKVD. Prin aceste modificări se urmărea scopul de întinerire și de plasare a unor cadre devotate regimului stalinist, dar și de rusificare a organelor de securitate ale statului. În perioada 1936-1940, din totalul de 332 de cadre de conducere din NKVD, 241 (aproape 75% din total) au fost arestate, majoritatea fiind ulterior executate. Ponderea rușilor în organele de conducere ale NKVD s-a dublat în această perioadă, ajungând la 64%. În același timp, ponderea evreilor în organele de conducere ale NKVD s-a diminuat de la 40% la doar 4%. Dacă în 1936 încă cca. 80% din cadrele de conducere din NKVD erau mai în vârstă de 40 de ani, atunci numai peste 4 ani deja cca. 80% din șefii acestui Comisariat erau mai tineri de 40 de ani (p. 125).

Epurări masive s-au efectuat și în organele centrale ale serviciului de informare militară externă a URSS. La începutul anului 1937, în aceste organe activau 403 colaboratori, dintre care 234 militari și 169 civili. O bună parte din cadrele de conducere erau de diferite naționalități, în special, evrei și letoni. În total, în perioada 1933-1941, au fost arestați și supuși represiunilor 303 colaboratori ai serviciului de informare militară externă a Uniunii Sovietice, dintre care 245 numai pe parcursul anilor 1937 și 1938. Din cele 303 persoane supuse represiunilor, 91 (30%) erau ruși, 61 (20%) - evrei, 60 (20%) - letoni, 16 erau germani, 14 - ucraineni, 12 - bieloruși, câte 10 estonieni și polonezi. În total, au fost arestați 263 de colaboratori, din care 222 au fost executați, iar alte 40 de persoane au fost eliberate. Printre cei eliberați era un moldovean și un român. Dintre cei supuși represiunilor, 169 (55% din total) erau mai în vârstă de 40 de ani (p. 131, 135-136, 140). În locul lor au fost angajați tineri, în mare majoritate de naționalitate rusă, care nu aveau experiență de activitate în acest domeniu.

În timpul războiului, au fost deportate mai multe popoare, considerate ostile regimului stalinist, precum tătarii din Crimeea sau mai multe popoare din Caucazul de Nord (cecenii, ingușii, balcarii, calmăcii, caraceaii). În perioada anilor 1939-1949, au fost deportate în total cca. 3.200.000 de persoane. La începutul anilor '50, peste 90% din deținuții din lagărele speciale erau reprezentanți ai diferitor minorități etnice din URSS (p. 277). După încheierea războiului, cele mai multe condamnări s-au efectuat în baza legii din 4 iunie 1947 cu privire la furturi. Numai în anii 1947-1953, cca. 1.300.000 de persoane au fost condamnate pentru hoție, marea majoritate pentru furturi mărunte. În anul 1953, când a murit Stalin, în lagărele sovietice (gulaguri) se aflau 2.526.000 de deținuți, din care aproape jumătate (1.242.000) fuseseră condamnați după anul 1947 pentru furturi (p. 278).

La 27 martie 1953, adică imediat după moartea lui Stalin, a fost decretată o amnistie, în baza căreia în decurs de câteva luni au fost eliberați 1.200.000 de deținuți. În următorii ani au continuat să fie eliberați în masă deținuții din lagărele sovietice, astfel că la sfârșitul anului 1955 numărul acestor deținuți, pentru prima dată în ultimii 20 de ani, s-a redus la mai puțin de un milion de persoane. În februarie 1956, în lagărele sovietice mai erau 925.000 de deținuți, din care cca. 110.000 deținuți politici. După cel de al XX-lea congres al PCUS, marea majoritate a deținuților politici au fost eliberați pe parcursul anului 1956. La începutul anului 1957, în gulagurile sovietice se mai aflau doar cca. 15.000 de deținuți politici (p. 279-280).

După cum constată și autorii acestui studiu, represiunile staliniste din Uniunea Sovietică au fost printre cele mai mari atrocități împotriva propriului popor, pe care le-a cunoscut omenirea.

Unul din editorii acestei cărți, profesorul Hermann Weber, a caracterizat comunismul astfel: „Comunismul a fost unica mișcare din istoria recentă a lumii, care el însuși a ucis mai mulți conducători, funcționari și membri de partid proprii, decât au făcut aceasta dușmanii lor” (*Der Kommunismus war die einzige Bewegung der jüngeren Geschichte, die mehr ihrer eigenen Führer, Funktionäre und Mitglieder selbst umgebracht hat, als das ihre Feinde taten*) – (p. 28).

Totuși, Veaceslav Molotov, al doilea om din conducerea statului sovietic din perioada stalinistă, într-un interviu din 18 decembrie 1970 a justificat necesitatea represiunilor staliniste. În acel interviu el a declarat următoarele: „Anul 1937 a fost necesar [...] Existau rămășițe ale dușmanilor de diferite curente, iar aceștia ar fi putut să se unească, având în vedere amenințarea, care venea din partea fascismului [...] Noi mulțumim anului 1937 că, în timpul războiului nu am avut la coloana a cincea” (*1937 war notwendig [...] Überreste der Feinde verschiedenster Richtungen existierten, und sie hätten sich angesichts der drohenden faschistischen Gefahr vereinigen können [...] Wir verdanken dem Jahr 1937, dass es bei uns während des Krieges keine fünfte Kolonne gab*) – (p. 77).

Lucrarea respectivă prezintă un mare interes pentru toți cei care doresc să cunoască adevărul despre perioada stalinistă din istoria Uniunii Sovietice. În acest volum sunt expuse un șir de date statistice și factologice cutremurătoare, care redau adevărata tragedie a poporului din URSS din acea epocă, în special, în anii marii terori din 1937-1938. Studiile respective merită să fie traduse și în limba română pentru a informa cetățenii Republicii Moldova despre tragedia umană, care s-a produs atunci în Uniunea Sovietică, când regimul stalinist a terorizat propriul popor și a eliminat fizic o parte din elita politică, culturală, științifică și militară.

Constantin Ungureanu

DINASTIA CANTEMIREȘTILOR

Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII. Coord. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Știința, 2008, 604 p + arbore genealogic.

Alături de dinastia Mușatină ori cea a Basarabilor, a Movileștilor, un loc aparte îl ocupă dinastia Cantemireștilor, dinastie ce a condus destinele românilor într-un veac de început în aventura formării conștiinței moderne, dinastie ce a condus neamul nostru la începuturile unui proces de conștientizare a unității spirituale a poporului român ca unitate raportabilă în Orient și Occident. Acestei dinastii îi este dedicat volumul de peste 600 de pagini, structurat în opt capitole, capitole scrise de reputați istorici din România și Republica Moldova, apărut sub patronajul Academiei de Științe a Moldovei, în cadrul Colecției Academica: Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII. Coord. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Știința, 2008, 604 p + arbore genealogic.

Familia Cantemir, reprezentată în mod special de Dimitrie Cantemir și de fiul său Antioh Cantemir, întrunește nu numai un pluriculturalism sincron, care depășea timpul, ci și o legătură în plan diacronic a umanismului cu elemente ale gândirii noi, moderne, ale iluminismului european (p. 5).

Dimitrie Cantemir a fost un personaj enciclopedic, care a încercat răspunsuri proprii, soluții spirituale în mai multe domenii ale cunoașterii. Aceste considerente i-au determinat pe autorii studiilor din acest volum să caute o evaluare, o descifrare a întregului magmatic al unei epoci în fațetele polizate ale unui unic demers creator, spre lumina încă posibilelor raportări ale noastre la acel moment al culturii române, moment care poate atesta capacitatea universului contemporan de a-și păstra resorturile intime ale unității sale pe această punte ce comunică în mod real cu trecutul și, nu mai puțin, poate defini capacitatea trecutului de a fi descoperit trasee ale permanenței spirituale în stare să proiecteze în ochii contemporanilor noștri întrebări și răspunsuri.

Ideea întocmirii acestui tratat de istorie, o primă experiență de acest gen în știința istorică din Republica Moldova, aparține acad. Ion Druță, iar coordonatorului, acad. Andrei Eșanu, îi aparțin concepția, principiile de structurare și elaborare.

Volumul se deschide cu un capitol despre obârșia Cantemireștilor, un eseu genealogic datorat lui Ștefan S. Gorovei, urmat de prezentarea vieții lui Constantin Cantemir, fost dregător în Țara Românească, ajuns mai apoi domnitor în scaunul Bogdăneștilor (în 1685), studiu scris de Constantin Rezachevici, explicând porecla neobișnuită Cantemir, percepută apoi de unii ca nume de familie. Dimitrie Cantemir însuși, după moartea tatălui său, a încercat să explice originea în *Chersonul Tauric*, după care, nemulțumit de așa-zisa descendență a acestuia din urmă din Arslanoglu Kantemir – Pașa, să afirme în *Istoria Imperiului Otoman* că familia Cantemir deriva de la Temurlenki, marele cuceritor al Asiei (p. 49). Desigur, Dimitrie Cantemir a fost interesat să înfățișeze pe Cantemir ca nume de familie tătarăsc ilustru, forțând cu bună-știință realitatea, fiindcă își cunoștea originea românească despre care vorbește în *Istoria ieroglică*.

Capitolul următor, scris de istoricul Demir Dragnev și Paul Păltănea, este dedicat vieții și activității lui Antioh Cantemir – domniile, familia și descendenții lui.

Următoarele trei capitole, desfășurate pe parcursul a peste 300 de pagini, sunt dedicate exclusiv lui Dimitrie Cantemir: Viața și activitatea politică, aspecte biografice, domniile lui Dimitrie Cantemir, apoi Dimitrie Cantemir – om, de știință, prezentându-se importanța momentului în care a ajuns membru al Academiei de Științe din Berlin, punându-se apoi accent pe opera istorică, geografică, cartografică, filosofică, etnologică, și Dimitrie Cantemir – om de cultură, scriitor, teoretician și compozitor muzical, studiile acestea fiind semnate de acad. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Victor Țvircun, Gheorghe Bobâna, Dumitru C. Grama, Victor Cirimpei, Haralambie Corbu, Victor Ghilaș.

Un capitol aparte, semnat de acad. Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, este dedicat familiei lui Dimitrie Cantemir, soților acestuia, Casandra Cantacuzino și Anastasia Trubețkaia, apoi descendenților: Maria, Smaragda, Matei, Constantin, Serghei-Șerban, Smaragda Ecaterina Golițana.

Viața și activitatea lui Antioh Cantemir, scriitorul, filosoful și diplomatul, au făcut obiectul multor articole și studii, unele purtând semnătura unor reputați critici și istorici literari ca N. Iorga, G. Călinescu. V. Harea, P. Cornea și alții. Însă în acest volum îi este dedicat un capitol aparte, în care găsim date despre copilăria și studiile sale, formarea intelectuală, despre diplomatul și omul politic, scriitorul, filosoful, continuatorul operei tatălui său.

Pornind de la cunoscuta afirmație că Blazonul este cheia istoriei (Gerard de Nerval), volumul se încheie cu prezentarea explicită a Stemelor Cantemireștilor, studiu datorat lui Silviu Andrieș Tabac, care analizează amănunțit stemele utilizate în calitate de domnitori ai Țării Moldovei, și apoi stemele utilizate în Rusia.

Ca anexă, lucrarea prezintă arborele genealogic al familiei Cantemir, începând cu Toader Cantemir, atestat la 1443, până în secolul XIX, arbore întocmit de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, după știința noastră primul din istoriografia românească.

Apariția acestui volum are o semnificație aparte. În primul rând, este un omagiu adus unei familii domnitoare în Moldova, în al doilea rând, o recunoaștere a faptului că această familie a adus o contribuție deosebită la punerea temeliei conștiinței de sine a culturii române în calitate de cultură europeană.

Într-o vreme când Occidentul își definea el însuși acest spirit european, Dimitrie Cantemir a traversat experiența unei sinteze personale între cele două spații culturale – oriental și occidental – și a intuit în profunzime caracteristica europeană a culturii poporului său. Dinastiei Cantemireștilor îi datorăm contribuția la conștientizarea apartenenței spațiului românesc la unitatea spirituală a Europei, acestei dinastii îi datorăm faptul de a fi deschis peste timp arcul de cerc care ne situează în plină lumină europeană și ne permite să păstrăm activ spiritul critic al culturii române, consolidată pe linia mediană dintre Orient și Occident.

Cei care-l cunoaștem și-l prețuim pe acad. Andrei Eșanu putem spune că prin coordonarea acestui volum a adus o contribuție deosebită la istoriografia românească, prezentându-ne o panoramă istorică a perindării prin timp și spațiu a vestitului neam al Cantemireștilor.

Vasile Demciuc*

* Vasile Demciuc, doctor în istorie, profesor la Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

ISTORIA ȚĂRII MOLDOVEI ÎN CONTEXTUL RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ÎN EPOCA MEDIVALĂ

Recent, de sub pana harnicului cercetător al istoriei Moldovei medievale, profesorului Ion Eremia de la Universitatea de Stat din Moldova a văzut lumina zilei un studiu valoros în care autorul analizează problema statutului juridic internațional al Țării Moldovei în Evul Mediu¹.

În cele trei capitole ale lucrării autorul cercetează trei probleme de bază: Istoria Țării Moldovei de la începuturi până la sfârșitul secolului al XIV-lea (1387); problema istoriei vasalității nominale a Țării Moldovei față de Polonia și Ungaria (1387-1456) și Statutul juridic internațional al Țării Moldovei și impactul otoman în a doua jumătate a secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea.

În partea introductivă autorul argumentează necesitatea studierii problemei, menționând că „... studiul de față are intenția de a întreprinde o analiză critică a surselor istorice și istoriografice care dau conținut problemei privind statutul juridic internațional al țării Moldovei în perioada de timp de până la începutul secolului al XVI-lea”², insistând asupra sensului sitagmei „drept internațional” pentru epoca medievală.

În același compartiment autorul trece în revistă diversitatea izvoarelor accesibile utilizate la scrierea monografiei, făcând o succintă analiză a acestora: tratate, acte ale Sfatului Domnesc, scrisori ale domilor din Țara Moldovei către suveranii vecini ai Europei, precum și un șir de cronici în care au fost reflectate într-o măsură sau alta diferite aspecte ale problemei cercetate de autor: cronica otomană a lui Yazicioglu Ali (în care pentru prima dată este menționată Țara Moldovei sub numele de „Kara Bogdan”); Cronica lui Jan Dlugosz, Cronica Moldovei de la Cracovia, cronica cărturarului polonez Wapowski etc.

La realizarea monografiei Ion Eremia a ținut cont de rezultatele obținute de cercetătorii din Republica Moldova (D. Dragnev, P. Parasca, Gh. Gonța), România (Șt. S. Gorovei, C. Rezachevici, C. Racoviță, P. Panaitescu, C. Cihodaru, Ș. Papacostea, V. Spinei, L. Șimanschi, M. Maxim, Ioan-Aurel Pop etc.), Ucraina (F.Șabulido, P. Tolociko, L. Voitovici), Lituania (U. Edvardas, (p. 69) etc., care au analizat unele aspecte ale problemei cercetate de autor.

Pentru facilitarea înțelegerii textului, pe parcursul lucrării autorul interpretează unele noțiuni specifice epocii, ca, spre exemplu: „vasalitatea nominală” (p.73), „credință”, „închinat” „scrisoarea trainică”(p.76), „jurământ”, (p. 76) „legea creștinească”, „sărutul crucii” (p. 77), „omagiul de credință”, „făgăduință” (p. 104) „jurământ”, (p.85), „protecție”, „protectorat” (172-173) și semnificația lor pentru perioada medievală.

În capitolul I – *Țara Moldovei până la sfârșitul secolului al XIV-lea (1387)* (p.14-72) autorul revine mai întâi la problema originii populației autohtone în spațiul estcarpatic de la primele atestări documentare până la sfârșitul anilor 80 ai secolului al XIV-lea, examinând, de asemenea, stăpânirea „Dragoșștilor” în Moldova”, precum și Statutul juridic al Țării Moldovei în anii 1363-1387.

Compartimentele capitolului sunt realizate în urma analizei critice a surselor istorice accesibile (inclusiv a informațiilor din cronicile arabe puțin cercetate în istoriogra-

¹ Ion Eremia, *Statutul juridic internațional al Țării Moldovei (de la origini până la începutul secolului al XVI-lea)*. – Chișinău, 2010

² *Ibidem*, p. 9.

fia românească (p. 19,20,24) precum și în baza opiniilor expuse de specialiști în problema originii poporului român (V. Spinei, Gh. Postică, Ș. Papacostea etc). Referindu-se la problema formării poporului român, Ion Eremia demonstrează originea romană a populației autohtone „numită în sursele timpului cu termenii *vlahi*, *valahi*, *valati*, *volohi*, *blachi* și alte derivate ale acestui termen”³. (p.14). Astfel, autorul respinge odată în plus concepția dominantă în istoriografia sovietică conform căreia băștinași ai teritoriilor de la Est de Carpați ar fi fost slavii, iar volohii ar fi venit pe acest teritoriu din Transilvania, mai concret din Maramureș (p. 18-19-20). Ion Eremia împărtășește, dar în același timp vine cu argumente noi, opiniile expuse anterior (Dan Gh. Teodor, V. Spinei, Șt. Olteanu, Gheorghe I. Brătianu) despre existența la valahi a cnezatelor și voievodatelor în sec. IX-X, modul de organizare a acestora și rolul lor în formarea ulterioară a statelor medievale românești. Autorul menționează că aceste formațiuni prestatale ale românilor (adică ale populației autohtone majoritare) s-au menținut chiar în pofida invaziei mongole. De altfel, fără a nega consecințele negative ale acestui fenomen asupra evoluției firești a populației autohtone de la Est de Carpați, Ion Eremia subliniază că „...mongolii, sub aspect politic, nici nu au favorizat, dar nici nu au blocat conturarea și dăinuirea unor formațiuni statale incipiente de tip cnezial sau voievodal”⁴.

Meritul profesorului Ion Eremia constă și în abordarea aspectelor discutabile ale problemei cercetate (ca, spre exemplu, a denumirii teritoriilor la Est de Carpați în sursele istorice accesibile – *Rossovlahia*, *Molșdoslavia*, *Ungrovalhia*, *Țara alanilor*, *Țara Românilor*) la începutul mileniului al II-lea (p.23-26), a descălecatului (p.34-35); a istoriei „Dragoșeștilor” și a rolului lor în istoria neamului rămânesc (p.31-41) fără a uita însă să-și expună opinia proprie.

Referindu-se la problema statutului juridic al Țării Moldovei în primele decenii de existență ale ei, autorul subliniază că fiind situată într-o regiune deosebit de importantă sub aspect geopolitic, Țara Moldovei a devenit (în mod inevitabil) obiectul expansiunii regelui ungar Ludovic I (zis Ludovic cel Mare, 1342-1382)⁵ susținut de papii de la Roma, cointeresați în lărgirea sferei de influență a Bisericii catolice în Europa de Est. Pentru a păstra independența țării (în lipsa unui potențial economic și uman redus), marii voievozi, apoi domnii Țării Moldovei s-au văzut nevoiți să promoveze o politică de balansare cu cele două regate catolice vecine (Ungaria și Polonia). Analizând această politică autorul concluzionează că deși regele Ludovic I era nemulțumit de mișcarea antimaghiară din anii 1363- 1364 (având în vedere „...trecerea lui Bogdan în Molodva și alegerea lui Vladislav I domn al Țării Românești, ambele considerate drept încălcări flagrante ale „drepturilor” regelui maghiar în regiunile extracarpătice”)⁶, curtea de la Buda nu dispunea de forțe militare suficiente pentru a întreprinde concomitent campanii la Est și Sud de Carpați (vezi p. 48).

O atenție deosebită a acordat Ion Eremia diplomei din 2 februarie 1365 (referitoare la confiscarea moșiei Cuhea care aparținuse lui Bogdan), emise de același rege, apreciată în mod diferit în istoriografie (O. Pecican, V. Ciobanu, Ștefan S. Gorovei etc). În urma analizei minuțioase a diplomei menționate, autorul a conchis că „... *de jure* independența Țării a fost recunoscută de Ungaria prin diploma din 2 februarie 1365”⁷.

³ *Ibidem*, p.14

⁴ *Ibidem*, p. 16.

⁵ Pentru detalii referitor la domnia lui Ludovic cel Mare a se vedea: Paul Lendval, *Ungurii. Timp de un mileniu învingători și înfrângeți*. Ediția a II-a. – București, 2007, p.74-78. Menționăm că pe harta de la pag.77 Țara Românească și Moldova sunt înregistrate ca țări aflate sub „influența maghiară”.

⁶ Ion Eremia, *Statutul juridic...* p.48.

⁷ *Ibidem*, p.49.

Sunt binevenite pentru publicul cititor (și în special pentru elevi, liceeni și studenți) concluziile generale făcute de autor după analiza unor aspecte controversate ale istoriei Țării Moldovei în perioada cercetată de autor (p. 66, 71-72, 79-80 etc.). Astfel, finalizând analiza problemei formării Țării Moldovei autorul conchide că „Țara Moldovei în calitate de stat nu a apărut ca o consecință a factorului maghiaro-maramureșan, dar nici în afara lui, inițial, acest factor, prin prezența lui a creat condiții optime în virtutea faptului că a înlăturat factorul mongol și a favorizat o apropiere mai mare față de cel maramureșan, prin aceasta creându-se condiția politică necesară de finalizare a procesului de evoluție spre stat”.⁸

Printre subiectele importante examinate de autor în capitolul al II-lea *Epoca vasalității nominale față de Polonia și Ungaria (1387-1456)* (p. 73-123) se înscrie și analiza ceremoniei și semnificația vasalității medievale, precum și formele de manifestare a ei, autorul comparând ceremonia vasalității în țările din Evul Mediu Occidental și a celei din țările din Estul Europei. În acest context constatăm o reușită indiscutabilă a profesorului Ion Eremia, în pofida faptului că, după cum constată Domnia sa „izvoarele istorice care menționează procedura stabilirii relațiilor de vasalitate dintre domnii Moldovei, pe de o parte, și suveranii Poloniei sau Ungariei, pe de altă parte, sunt destul de modeste”.⁹

Un alt subiect major examinat de autor în acest capitol este *Evoluția statutului politico-juridic internațional al Țării Moldovei de la 1387 până la sfârșitul domniei lui Alexandru cel Bun* (1432) (p. 88-110). În acest compartiment cititorul va găsi un material prețios despre lupta domnului Țării Moldovei pentru minimalizarea influenței monarhilor din țările vecine în treburile interne ale Țării Moldovei și că, deși Alexandru cel Bun a depus un omagiu de vasalitate regelui Poloniei Wladislaw al II-lea Jagiello (1386-1434) la Camenița (la 1 august 1404), p.104), domnul Țării Moldovei a continuat să manevreze între Polonia și Ungaria, în special, după semnarea tratatului polono-ungar de la Lublău, din 15 martie 1412. Respingând afirmația din *Cronica Moldovei* de la Cracovia (preluată de Jan Długosz) precum că Alexandru cel Bun a mai depus Poloniei „... prin jurământ omagiul său” în 1415 la Sneathyn, Ion Eremia împărtășește opinia că domnul Moldovei s-ar fi considerat independent și suveran deja la începutul anilor 20 ai sec. XV (mai precis către anul 1426).¹⁰ În același timp, el consideră că prin acest tratat „... Polonia a eliminat, cel puțin temporar, Ungaria din competiția pentru „suzeranitate” în Moldova și și-a asigurat suzeranitatea nominală exclusivă asupra Moldovei, ceea ce a asigurat țării o stabilitate internă și externă pe circa 20 de ani de zile”.¹¹

Un interes deosebit prezintă capitolul al treilea al monografiei – *Statutul juridic internațional al Țării Moldovei și impactul otoman în a doua jumătate a secolului al XV-lea – începutul secolului al XVI-lea* (p.124-176). Diversitatea izvoarelor istorice accesibile și analiza minuțioasă a acestora, precum și folosirea pe larg a realizărilor istoriografiei consacrate istoriei Țării Moldovei în această perioadă, i-au permis autorului să trateze pe larg lupta lui Ștefan cel Mare atât pentru asigurarea independenței Țării Moldovei, cât și pentru afirmarea ei pe plan internațional, pentru crearea unui front comun antiotoman (p. 169-170), să analizeze detaliat un aspect deosebit de important al temei – cel al „protectoratului” Porții asupra Țării Moldovei. (p. 172 – 174).

Monografia profesorului Ion Eremia finalizează cu o încheiere în limba română (p. 175-178), și cu un sumar detaliat în limba engleză (p.179-188) care reflectă rezultatele

⁸ *Ibidem*, p.71.

⁹ *Ibidem*, p.75.

¹⁰ Vezi detaliat: Ion Eremia, *Statutul juridic...* p. 109.

¹¹ *Ibidem*, p. 110.

principale obținute de autor în cercetarea problemei abordate. Lucrarea e înzestrată cu o bibliografie deosebit de bogată care însumează 498 titluri de cărți și un indice de nume și locuri.

Deși lucrarea corespunde tuturor rigorilor înaintate față de un studiu monografic, ținem să ne expunem și unele doleanțe, observate în timpul lecturării lucrării.

Considerm că necesitau o redactare minuțioasă unele fraze din text: la pagina 12 a lucrării autorul opinează că „... structura social-politică a românilor în perioada prestatală corespundea întru totul unor structuri de tip feudal...”, invocându-se în calitate de argument și „... existența a numeroase „țări”, „câmpuri” etc”¹². Considerăm, însă, că existența acestora nu constituie un argument suficient pentru a considera că acestea aveau o structură de tip feudal.

De asemenea, suntem de părere că necesita o argumentare în plus și opinia profesorului Ion Eremia vis-a-vis de aprecierea rolului diplomei regelui Ludovic I, din 2 februarie 1265, în istoria relațiilor româno-maghiare și a independenței Țării Moldovei, diplomă prin care, în viziunea autorului, regele maghiar recunoștea, fiind impus de situație, *de jure* Independența Țării Moldovei¹³.

În general, însă, studiul monografic al profesorului Ion Eremia constituie o realizare de o valoare incontestabilă în istoriografia românească. Este vorba de o lucrare în care problema statutului juridic internațional al Țării Moldovei până la începutul secolului al XVI-lea e abordată în întreaga ei complexitate, în contextul relațiilor geo-politice create în Estul și Sud-Estul Europei în secolele XIII-XV. Autorul a reușit să evidențieze cu lux de amănunte abilitatea manifestată de marilii voievozi și domni ai Țării Moldovei din această perioadă în tendința de afirmare a țării pe harta Europei și eforturile depuse de ei pentru ieșirea de sub influența monarhilor din statele catolice vecine (Ungaria și Polonia).

Diversitatea și analiza critică a izvoarelor istorice accesibile i-au permis autorului să ajungă la concluzii argumentate din punct de vedere științific și să demonstreze cu succes falsitatea și denaturările făcute (conștient sau incoștient) de unii „iubitori de istorie” (citește diletanți) sau pseudoistorici, care, în opinia profesorului Ion Eremia, „au pus în circuitul străzii o întreagă „literatură istorică”, care nu poate fi apreciată altfel decât de „bulevard”...”¹⁴. De o ținută științifică deosebită (care poate servi drept model pentru tinerii cercetători ai istoriei neamului românesc în epoca medievală), studiul monografic al profesorului Ion Eremia va fi de un real folos tuturor celor care se interesează de trecutul Țării Moldovei – elevi, liceeni, studenți, profesori, politologi, politicieni etc. Studiarea lucrării profesorului Ion Eremia le va permite acestora să cunoască adevărul științific despre originea românilor, formarea Țării Moldovei și a locului ei în sistemul relațiilor internaționale în perioada cercetată, vor avea posibilitatea să separe grâul de neghină, iar adevărul de fals. Tuturor cititorilor le dorim lectură plăcută.

Pavel Cocârlă*

¹² *Ibidem*, p. 12.

¹³ *Ibidem*, p. 49.

¹⁴ *Ibidem*, p.10.

* **Pavel Cocârlă**, doctor habilitat în istorie, profesor universitar la Facultatea de istorie și filozofie a Universității de Stat din Moldova

REVISTA REVISTELOR

REVISTA REVISTELOR ȘTIINȚIFICE DE ISTORIE DIN ROMÂNIA, FEDERAȚIA RUSĂ ȘI UCRAINA

La Institutul de Istorie, Stat și Drept au parvenit o serie de reviste științifice de specialitate, pe care am ales să le prezentăm mai jos în ordine alfabetică, alături de alte reviste, din Rusia, consultate la Biblioteca Academiei de Științe. Revistele din Rusia pot fi consultate la Biblioteca Academiei de Științe a Moldovei, iar *Ucrainschii Istoriciinii Jurnal* și pe Internet.

AIO. Anuarul Institutului de Istorie Orală,

Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, Argonaut, 2010, 328 p.

Editorialul volumului e semnat tradițional de Doru Radosav care de această dată a abordat – *Istoria orală și etnotextul: afinități subiective* (pp. 5-14). „Noțiunea de etnotext se definește începând cu deceniul opt al secolului trecut, în Franța, drept „un discurs pe care o comunitate anume îl ține asupra ei însăși”, livrând în consecință dinamica identitară a comunității respective. Se redescoperă în acest context „cuvântul ordinar” și se pune în evidență o oralitate regăsită cu înjunctiuni spre valorile adevărate, apărută, la început, în sialul unui militantism cultural din proximitatea concepțiilor regionaliste și neoruraliste” (p. 9). În ce privește valorizarea fotografiilor ca document, autorul consideră că „este vorba despre o istorie orală interstițiară ce activează imaginativ, sensibil și funcțional o lume trecută ce nu a trecut încă” (p. 14).

Livia Coroi, în textul *O experiență de cercetare* (pp. 30-48) s-a referit la ancheta sociologică ce a întreprins-o în anii 1996-1997, atunci când a elaborat lucrarea „Aspecte ale colectivizării agriculturii de pe valea Crișului Alb”. Sânziana Preda, în studiul *À la recherche du communisme perdu* (pp. 106-123), scris în română, s-a oprit asupra experienței a cinci sate (situate mai izolat) de țărani cehi în Clisura Dunării, în anii colectivizării. Cehii care au fost acuzați de colaborare cu Aliații au fost deportați în Bărăgan. Dar, „obișnuința dificultăților i-a ajutat să se repleze și să identifice soluții spre a înfrunta calvarul la care erau supuși” (p. 121). Un studiu interesant pentru cei preocupați de perioada comunistă îl reprezintă excursul literar al lui Dinu Gherman privitor la *mărturia și mărturisirea friicii în spațiul concentraționar românesc în discursul memorialistic (1948-1965)* (pp. 158-170). O analiză minuțioasă a dezbaterilor și reacțiilor din jurul inițiativei van der Linden-Lindblad (în cadrul APCE) o constituie articolul lui Călin Morar-Vulcu – *Dezbaterea privind condamnarea comunismului în Europa* (pp. 275-307). Un loc însemnat este acordat polemizării cu contraargumentele comuniștilor francezi și greci și ale unor politicieni ruși. Volumul se încheie cu un interesant text despre identitate, semnat de Jacques Thiers (pp. 308-322). Printre aspectele abordate sunt – identitatea și națiunea, identitatea și cultura, identitatea culturală, identitatea și sociabilitatea.

Codrul Cosminului, „Ștefan cel Mare” University of Suceava,
Scientific Annals, History Section, University of Suceava Publishing House, July 2011, 236 p.

Studiile sunt scrise în limbile franceză, rusă și engleză.

Volumul conține și două studii semnate de colaboratori ai IISD. Alina Felea s-a oprit asupra testamentului ca sursă de cercetare a relațiilor de familie în cazul lui Manuc Bei (pp. 73-86). Lilia Zabolotnaia a studiat cazul căsătoriilor dintre neortodocși în timpul țarului Nicolai I (pp. 87-96). Paul E. Michelson punctează *câteva caracteristici ale activității desfășurate de Nistor între anii 1919-1933, insistând asupra principiilor politice care l-au inspirat în carieră, dar și asupra principalelor realizări în plan cultural* (pp. 117-148). Ion Tomoiaga a reluat un subiect mereu actual – *Transilvania în strategia Ungariei la Conferința de Pace de la Paris în anul 1946* (pp. 173-187). Strategia diplomației maghiare în propuneri ca - *republică independentă, ocupație militară, supraveghere externă, respectarea drepturilor tuturor națiunilor de pe teritoriul acestei republici* (adică a Transilvaniei). Autorul s-a bazat pe documentele diplomatice franceze. Mihai Mereuță a revenit asupra unui subiect recent – delimitarea șelfului continental între România și Ucraina în Marea Neagră (pp. 211-222). Studiul este însoțit de o hartă care conține linia de demarcație dinainte de 1946, pretențiile ucrainene, propunerea română și linia finală conform deciziei CIJ de la Haga (p. 220).

Revue Roumaine d'Histoire,

Editura Academiei Române, 2008, juillet-décembre, tome XLVII,
nr. 3-4, pp. 199-236, în limba franceză

Studiul lui Alexandru Diță se referă la *cronica religioasă de la Saint-Denis și cum aceasta reflectă bătălia de la Rovine (17 mai 1395)* (pp. 201-216). Cea mai mare parte a revistei poartă supratitlul *La France et la Roumanie pendant les années 1866-1876* și conține opt studii.

Daniela Bușe și Constantin Bușe s-au oprit asupra *aspectelor relațiilor economice și comerciale româno-franceze (1866-1876)* (pp. 229-246). Situația economică a României în acei ani era una destul de complicată. De exemplu, în anul 1876 piața română era dominată de produsele austro-ungare ceea ce afecta negativ panificația, zahărul, băuturile spirtoase, materialele pentru construcție românești (p. 242). Această situație avea repercursiuni negative pentru comerțul României cu alte state, inclusiv, cu Franța. Pe de altă parte, 2/3 din mărfurile franceze, care ajungeau în portul Galați, erau transportate de nave sub pavilion britanic (p. 243).

Stéphanie Burgaud (Sorbona) a tratat căderea lui Cuza și instalarea pe tronul României a unui Hohenzollern din perspectiva relațiilor pruso-ruse (pp. 247-263). Autoarea analizează contextul mai larg al evenimentelor europene din anul 1866 și consideră că binevoitoarea neutralitate rusă e un mit și că aceasta se datora faptului că Rusia vroia să atenueze cât mai mult efectele victoriei Prusiei asupra Austriei (în perspectivă vizând organizarea unui front al neutrilor) (p. 260).

Revue Roumaine d'Histoire, Editura Academiei Române, 2009,
janvier-juin, tome XLVIII, nr. 1-2, 150 p.

Alexandru Simon se oprește asupra „costurilor și beneficiilor luptei antiotomane: cazul Moldovei (1475-1477)” (pp. 37-54, în limba engleză). Bazându-se pe surse din arhivele

genoveze și milaneze, autorul tratează istoria Moldovei ștefaniene dintr-o perspectivă externă. Astfel în timp ce Veneția presa papalitatea ca aceasta să urmeze să trimită bani lui Ștefan și Turcul își urma cucerirea Albaniei venețiene în mijlocul lui 1478, Ștefan aparent a ales să nu atace. El era prea singur și știa că Veneția e constrânsă cât de curând posibil la o pace posibilă cu Turcul. Pierderile din 1484 sunt considerate de lungă durată, iar suportul pe care Moldova îl avea de la Roma și Buda era unul fragil, Veneția renunțând să mai fie de partea sa (p. 51).

Ileana Căzan se oprește asupra multietnicității orașelor românești în epoca modernă – *Multietnische Städte in den Rumänischen Fürstentümern am Anfang der modernen Epoche. Die Bemerkungen der fremden Reisenden* (pp. 55-66). Abordarea se înscrie în tendința actuală de căutare a originilor multiculturalismului european. Autoarea citează un călător, conte, german, von Campenhausen (jurnal 1790-1791), care ar fi numărat 12.000 familii de catolici, din care 30 ar fi locuit la Iași. În ultima parte a articolului sunt citate impresiile unor călători sau funcționari străini despre urbanistica și arhitectura orașelor românești în anii 1821, 1830 și 1870.

Agnieszka Kastory (Cracovia) a studiat problema Dunării în anii 1949-1953 – *Fonctionnement de la Commission du Danube pendant la période de conflit entre la Yougoslavie et l'Union Soviétique (1949-1953)* (pp. 127-142). În concluzie, cercetătoarea poloneză apreciază că experiența primilor ani de activitate a Comisiei Dunărene a arătat incapacitatea URSS de a coopera în cadrul unei organizații internaționale în conformitate cu principiul de egalitate al tuturor partenerilor. Practicile secretariatului sovietic sunt apreciate ca un dictat. Scopul era de a umili Iugoslavia, iar consecințele – *nu doar distrugerea unității blocului sovietic, dar de asemenea și a credibilității URSS ca partener în plan internațional* (pp. 141-142).

Revue Roumaine d'Histoire, Editura Academiei Române, 2009,
juillet-décembre, tome XLVIII, nr. 3-4, pp. 151-326

Numărul este dedicat în cea mai mare parte relațiilor româno-poloneze (pp. 153-278). Printre autori se numără Veniamin Ciobanu, Dan Berindei, Iulian Oncescu, Małgorzata Willaume, Włodzimierz Mędrecki, Błażej Brzostek, Constantin Bușe, Janusz Żarnowski, Cristian Păunescu, Mihaela Tone. Subiectele abordate cuprind chestiunea orientală (sfârșitul sec. al XVII-lea-mijlocul sec. al XIX-lea), proiectele moldovene și valahe de guvernare (1802, 1822, 1838 etc.), activitatea polonezilor și românii în anii 1830-1866 pentru internaționalizarea cauzelor lor, ecoul presei galițiene despre 1848-1849 la români, modernizarea arealului rural în Polonia, aspirațiile metropolitane ale Varșoviei și Bucureștiului în secolul al XIX-lea, receptarea lui Piłsudki în România, evoluția istorică a intelighenției polone și aurul polonez la Banca Națională a României (1939-1947). Dimitris Michalopoulos s-a oprit asupra deplasării lui N. Titulescu la Atena în anul 1934 în probleme ținând de pactul balcanic (pp. 295-306).

Un studiu sugestiv e cel semnat de Sorin D. Ivănescu – *Methods used by the Securitate for the destruction of the armed opposition groups between 1948 and 1958* (pp. 307-322). Conform datelor Securității, în anul 1949 existau 200 de grupuri subversive identificate, de asemenea, și 33 de „grupuri teroriste”, între anii 1945 și 1959, numărul lor atingând cifra de 1196. Conform unei sinteze a Securității, din mai 1959, rezistența aceasta s-a terminat cu întemnițarea a 13 297 de persoane și arestul la domiciliu pentru 463 (p. 309). Grupurile de

partizani în acțiune, în general, numărau între 2 și 21 de oameni. Autorul descrie mai multe acțiuni întreprinse de echipele Securității contra partizanilor, printre care și cea din 1951 contra grupului Ion Gavrilă. În unele cazuri (mai 1957, la Poșaga), securiștii au acționat deghizați în geologi. Ultimul luptător anihilat de Securitate a fost țăranul Ion Bantea din Rusea-Banat, ucis în anul 1962. Represiunile au inclus și membrii familiilor luptătorilor.

Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica, Sibiu,
Facultatea de Istorie și Patrimoniu, 2011, VIII, 234 p.

Volumul are patru despărțăminte. Primul, de arheologie (pp. 9-42), conține trei articole – referitoare la monede preromane din Dobrogea, la un tezaur, și la un atelier de ceramică romană de la Ocna Sibiului. Din a doua secție, cu șase articole (pp. 43-140), interes prezintă studiul lui Bárdi Nándor – *Ungaria și maghiarii de dincolo de graniță (1948-1989)* (pp. 83-94). Autorul se ocupă de situația maghiarilor din Cehoslovacia, România și Subcarpatia. Consideră că cea mai conflictuală s-a dovedit a fi relația maghiaro-română, începând cu mijlocul anilor 1970 (p. 89). Cel mai pozitiv aviz este dat Iugoslaviei, unde *conducerea de partid a sprijinit constituirea unei noi elite minoritare maghiare, asigurând funcționarea unui sistem de învățământ maghiar* (p. 85). Deja în anii 1980, în Ungaria a avut loc o *schimbare majoră, majoritatea discuțiilor istorice, naționale s-au desfășurat în spațiul public*. Autorul încheie istoricul excursului său în anul 1989, însă evită să facă concluzii, lăsând tema oarecum suspendată (p. 94).

A treia secție se întitulează *Conservare și restaurare* (pp. 143-197). Volumul se încheie cu rubrica *Recenzii și note de lectură*. Mihaela Grancea, recenzând o carte a Centrului de Studii Transilvane, *Călător prin Istorie. Omagiu profesorului Liviu Maior la împlinirea vârstei de 70 de ani* (Cluj, 2010), a făcut o contrapunere nedreaptă în baza studiului lui Alin Ciupală. Dacă elita românească ardeleană era una *matură și modernă*, cea basarabeană e apreciată ca *slavizată și oportunistă, inertă, a acceptat un act politic care a fost mai mult un efect al istoriei, un rod al conjuncturii internaționale, decât urmarea unor demersuri insistente* (p. 209).

Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica,
2011, VIII, Supplementum No. 1, 192 p.

Volumul conține materialele conferinței *Militaria Mediaevalia in Central and South Eastern Europe*, desfășurată la Sibiu în 14-17 octombrie 2010. Numărul comunicărilor e de 11 și aparține cercetătorilor din România, Bulgaria, Polonia, Norvegia, Cehia și Ungaria.

Studii și Materiale de Istorie Contemporană. Serie nouă,
Academia Română, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, 248 p.

Prima parte a revistei poartă titlul *Frontierele în Europa Centrală și de Sud-Est în prima jumătate a secolului al XX-lea* (pp. 5-144). Daniel Citirigă a dezvoltat tema *federalismului central-european în perioada interbelică* (pp. 63-91). Printre aspectele ce l-au interesat s-au numărat – Polonia și granița dintre federalism și imperialism; ideea de Confederație Danubiană; problema autonomiei Transilvaniei; proiectele federaliste ca Cehoslovacia, devenită „realizare naționalistă”; prima Iugoslavie. Concluzia e că ideile federale din Europa

Centrală interbelică nu au avut succes. *Naționalismul, așa cum prezenta și Kalergi, s-a demonstrat cel mai redutabil adversar al mișcărilor federale* (p. 89).

Mioara Anton s-a oprit asupra *Planificării postbelice britanice pentru o nouă Europă Central-Răsăriteană (1940-1945)* (pp. 104-131). Concluzia la care se ajunge e că *planificatorii britanici nu aveau de unde să prevadă în primii ani ai războiului că la sfârșitul acestuia se vor confrunta cu o situație total neașteptată: cu o Mare Britanie slăbită, cu o puternică prezență sovietică în estul Europei și cu Statele Unite implicate în afacerile europene. Situația existentă la sfârșitul războiului a obligat astfel diplomația britanică să renunțe la proiectele de reorganizare politico-teritorială a Europei Central Răsăritene pe baze federative* (p. 130).

A doua parte a revistei se referă la *istoria comunismului românesc* (pp. 145-201). Cris-tian Vasile a ales un subiect legat de cultură – *Între regimulare și relaxare ideologică: artel plastice în anii 1950* (pp. 153-169). Printre aspectele cercetate se numără – cadrul legislativ, „verificarea”/epurarea membrilor UAP, interacțiunea dintre ideologi și artiștii recalcitranți, pictura cu tematică istorică, poziția oficială față de Brâncuși. *Politicile culturale comuniste au alternat dimensiunile coerciției cu tacticile de cooptare și cointerese... modificările de politică fiscală au condus la îmbogățirea unei elite artistice restrânse. Această din urmă ar fi fost mai lesne instrumentalizată ca grup de presiune contra artiștilor recalcitranți* (p. 169).

Вопросы Истории, Москва, 2011, №. 1, 176 с.

La rubrica documentar e publicată prima parte a scrisorii lui V. M. Molotov către CC al PCUS din anul 1964 (pp. 63-81). Redactorul notează că „o mare parte a manuscrisului este dedicată criticării lui N. S. Hrușciov și a guvernării sale, conținând descrierea multor evenimente și fapte, care sunt tratate de pe pozițiile unui stalinist convins” (p. 63). Continuarea scrisorii apare în *Вопросы Истории*, 2011, nr. 2 (pp. 65-89), nr. 3 (pp. 75-90), nr. 4 (pp. 33-49), nr. 5 (pp. 55-70), nr. 6 (pp. 70-86), nr. 9 (pp. 58-70).

Вопросы Истории, Москва, 2011, №. 2, 176 с.

F. L. Sinițin s-a oprit asupra *rezistenței popoarelor din URSS în fața deportărilor în anii 1941-1949* (pp. 32-51). În cea mai mare parte autorul se referă la Republica Sovietică Socialistă Autonomă Ceceno-Ingushă. Aceasta din urmă era apreciată de NKVD al URSS ca „Republica cea mai afectată de banditism” («наиболее пораженная бандитизмом республика»).

Вопросы Истории, Москва, 2011, №. 3, 176 с.

T. P. Cealaia a dedicat un studiu *voluntarilor români în Armata roșie* (pp. 139-144). S-a referit în mare la divizia de infanterie de voluntari „Tudor Vladimirescu”, formarea căreia s-a făcut în baza prizonierilor luați în anul 1942 la Serafimovici, Klețkaia și Perelarovska. La 31 martie 1944 această divizie a fost inclusă în componența Frontului II ucrainean, iar la 26 aprilie 1945 a trecut la Armata Română.

Вопросы Истории, Москва, 2011, №. 4, 176 с.

Pentru cei interesați de evoluțiile din Balcani în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un articol util e cel semnat de P. A. Iskenderov – *Liga de la Prizren. 1878-1881* (pp. 3-19). Este

consemnată apariția unui actor local nou (pe lângă cei consacrați la acel moment – muntene-grenii, sârbii și bulgarii), albanezii, fapt ale cărui consecințe sunt resimțite până în ziua de azi.

Вопросы Истории, Москва, 2011, №. 5, 176 c.

O abordare echilibrată a unei teme problematice în istoria recentă a relațiilor polono-ruse o are Inessa Iajborovskaia – *Dosarul Katyń: pe drumul adevărului* (pp. 22-35). Autoarea reia în mare parte discuțiile de după anul 1991 și prezintă pertinent tezele negaționiștilor, care afirmă că execuțiile ar fi fost efectuate de Wehrmacht și nu de NKVD. Sunt amintite și alte locuri de execuție, dar fără a se stăruia asupra acestora.

Вопросы Истории, Москва, 2011, №. 8, 176 c.

A. S. Smikalın e autorul unui excurs important despre controlul ideologic și activitatea direcției a 5-a a KGB-ului unional în anii 1967-1989 (pp. 30-40). La 25 iulie 1967 a fost fondată direcția a 5-a care avea la un moment dat 13 secții. Din acestea, de exemplu, secția nr. 1 se ocupa cu contraspionajul pe canalele schimbului cultural, supravegherii străinilor, direcțiile uniunilor de creație, a institutelor de cercetare și științifice, a instituțiilor culturale și medicinale (p. 30).

Историческое пространство. Проблемы истории,

Москва, Наука, 2010, №. 1, 184 c.

Revista are șapte despărțăminte – primul se referă la antichitate (pp. 5-14), al doilea la spațiile imperiilor (pp. 15-42), al treilea despre tragediile de după Caucaz (rolul mărturiilor martorilor genocidului asupra armenilor și despre revoltele gruzino-tatare antiruse) (pp. 43-69), națiunile în revoluție (pp. 70-105), popoarele Asiei Centrale și Marele război de apărare al Patriei (pp. 106-133), probleme controversate ale istoriei Ucrainei (pp. 134-159) și instituțiile sovietice: propaganda și realitatea (pp. 160-183).

V. Bîrlădeanu s-a oprit asupra *unelor practici de delimitare simbolică și concepere a noilor teritorii în Imperiul Rus în prima jumătate a secolului al XIX-lea* (pp. 15-20), cu referire la cazul Basarabiei. S. M. Nazaria și V. F. Stepaniuc au semnat un nou-vechi articol despre Republica Democratică Moldovenească (pp. 70-89). Deoarece de această dată e vorba de revista Asociației Internaționale a institutelor de istorie a țărilor CSI, ar fi cazul ca cineva din istoricii IISD să se expună pe această temă în revista *Историческое пространство*.

A. I. Bakanov s-a oprit asupra temei *Rezistența ucraineană și evreii, anii 1943-1944* (pp. 134-148). Autorul analizează evoluția poziției OUN-B până la al treilea congres extraordinar al acestei formațiuni (în august 1943) și după aceasta. Concluzia autorului e că în ce privește poziția față de evrei, în anii 1943-1944, deși OUN a încetat să mai facă propagandă contra acestora, garantându-le drepturi egale în viitorul stat ucrainean, în practică situația era alta (p. 146). Unul din motivele invocate la asasinatelor din iarna-primăvara anului 1944 era că evreii ar fi fost șovini polonezi (p. 148).

Un material interesant îl reprezintă stenograma ședinței comisiei comune ruso-ucrainene a istoricilor din 13 octombrie 2008 (pp. 149-159). Printre vorbitori au fost L. E.

Gorizontov, M. V. Dmitriev, A. P. Moșea, A. B. Bezborodov. Subiectul discuției erau *Istoria Rusiei* scrisă de istorici ruși, apărută în 2007 la Kiev, în limba ucraineană, și *Istoria Ucrainei*, scrisă de istorici ucraineni, apărută la Moscova în limba rusă.

Un articol curios se anunța textul lui V. I. Mironenko despre *evoluția Komsomolului în anii restructurării (anii 1985-1991)* (pp. 175-183). Autorul se oprește, însă, prea mult asupra restructurării în general, după care se referă mai mult la conflictul dintre Komsomolul lituanian și cel unional.

Новая и Новейшая История, Москва, Отделение Историко-Филологических Наук РАН, 2011, №. 1, 224 с.

M. V. Racu tratează izvoarele unei teme foarte actuale în spațiul public mondial actuale. Rădăcinile conflictului SUA-Iran sunt căutate în anii 1979-1984 (pp. 60-76). O. I. Aganson se ocupă de *chestiunea balcanică în politica externă a Marii Britanii în anii 1908-1912* (pp. 93-106). Autorul consideră că în respectivii ani era posibilă o alianță turco-română, care era în interesul Austro-Ungariei și căreia i se opunea diplomația britanică.

Новая и Новейшая История, Москва, Отделение Историко-Филологических Наук РАН, 2011, №. 2, 224 с.

V. L. Musatov prezintă două perspective asupra „primăverii de la Praga” – cea maghiară și cea română (pp. 32-42). V. I. Grosul analizează *constituționalismul rus extern și Balcanii (în secolele XVIII-XIX)* (pp. 60-70). Printre proiectele de constituții, deși foarte sumar, sunt prezentate și cele românești din secolul al XIX-lea, autorul fiind foarte atent la aprecierea Regulamentelor Organice.

Новая и Новейшая История, Москва, Отделение Историко-Филологических Наук РАН, 2011, №. 3, 224 с.

I. F. Macarova a scris despre *Tanzimatul și politica balcanică a Rusiei în anii 60-70 ai secolului al XIX-lea* (pp. 221-228). *Tanzimatul* e o perioadă de reforme în Imperiul Otoman, în cadrul căreia guvernul de la Istanbul a încercat depășirea și modernizarea vechilor structuri tradiționale.

Новая и Новейшая История, Москва, Отделение Историко-Филологических Наук РАН, 2011, №. 4, 224 с.

V. V. Mariina descrie aportul Slovaciei în războiul contra URSS în anii 1941-1945 (pp. 35-53). Aceasta a trimis pe front 42,5 mii ostași și ofițeri, 41 avioane de vânătoare și 30 de bombardiere ușoare.

Славяноведение, Москва, Отделение историко-филологических наук РАН, 2011, №. 1, 126 с.

O parte considerabilă din studiile publicate în această revistă se înscriu în istoria Balcanilor sau a statelor locuite de slavi. P. A. Iskenderov s-a oprit asupra *Istoriei Cosovo: aspectele*

interetnice (pp. 18-28). N. Iu. Zabelina a tratat *Sârbii din perspectiva britanică în anii Primului Război Mondial* (pp. 53-62). O. V. Petrovskaia s-a referit la noi izvoare și noi perspective privind Rusia revoluționară în anul 1917 și chestiunea poloneză (pp. 112-115).

Славяноведение, Москва, Отделение историко-филологических наук РАН, 2011, №. 3, 126 c.

S. A. Romanenko a analizat istoriografia croată și bosniacă în ce privește slavii de Sud din Austro-Ungaria și destinul monarhiei Habsburgice (pp. 33-45). A. Timofeev s-a referit la URSS și mișcarea de rezistență a generalului D. Mihailovici în anii celui de-al Doilea Război Mondial în Iugoslavia (pp. 46-61).

Славяноведение, Москва, Отделение историко-филологических наук РАН, 2011, №. 4, 126 c.

În acest număr de interes pentru istoricii noștri ar putea fi cărțile semnalate – B. I. Bojović, *Chilandar et les pays roumains (XVe-XVIIe siècle). Les actes des princes roumains des archives de Chilandar* (pp. 83-86) și U. Schmidt, *Bessarabien. Deutsche Kolonisten am Schwarzen Meer* (p. 102-106).

Славяноведение, Москва, Отделение историко-филологических наук РАН, 2011, №. 5, 126 c.

Revista e dedicată tematicii poloneze, două articole ținând de perioada interbelică, iar celelalte – de anii 1956-1980 și anii 1980, propriu-zis, – înțelegerile din august 1980, poziția Ungariei în acel context, rolul literaturii în lupta politică.

Український історичний журнал,
К: «Дієз-продукт», 2011, 1 (496), 240 c.

T. V. Vroniska a scris despre data de 21 februarie 1948 în istoria teroarei staliniste (pp. 107-122). Atunci Prezidiul Sovietului Suprem al URSS a adoptat decretul prin care din RSS Ucraineană erau expulzate persoanele care se fereau de muncă în gospodăriile sătești și care duceau un mod de viață antisovietic, parazit (p. 107). Autoarea subliniază în final că aceasta era o încălcare a principiilor justiției și a drepturilor constituționale ale cetățenilor și mărturisirea fărâdelegea și nihilismul juridic al puterii sovietice (p. 122).

T. G. Rendiuk s-a oprit asupra colaborării frontaliere și regionale între Ucraina și România, legate de chestiunea minorităților naționale (pp. 123-136). Se referă, în special, la trei euroregiuni: carpatică, “Prutul de Sus” și “Dunărea de Jos”.

Український історичний журнал,
К: «Дієз-продукт», 2011, 2 (497), 240 c.

M. I. Mihailuța (Odesa) a abordat subiectul *organizării vieții religioase în guvernământul Transnistriei (1941-1944)* (pp. 80-90). Concluzia autorului, care aparent e una echidistantă, ni

se pare ușor forțată, deoarece slujitorii români nu aveau cunoștințe de limbi slave. *Misionarii români, ... manifestau un antiucrainism deschis, impuneau forțat limba română în practica slujirii bisericești, combatând oricare n-ar fi fost manifestări de pluralism etnobisericesc. În același timp, creștinarea în varianta românească a fost benefică evanghelizării generale a populației, reconstrucției bisericilor ortodoxe, deschiderii seminarelor duhovnicești, editării literaturii creștine* (p. 90).

Iu. G. Pileaveți și R. I. Pileaveți s-au ocupat de lagărele din URSS (1943-1954) (pp. 91-105), menționând din start că o lectură ucraineană a GULAG-ului încă nu a avut loc. Consideră că e important de a evalua proporția ucrainenilor etnici și a celorlalți locuitori din RSS Ucraineană în rândul celor condamnați la munci silnice (p. 105).

Український історичний журнал,

К: «Дієз-продукт», 2011, 3 (498), 240 с.

S. V. Kulcițkii s-a expus asupra periodizării istoriei Patriei în lucrările Institutului de Istorie al Ucrainei, Academia de Științe a Ucrainei (pp. 161-173). Autorul pornește de la Marx și Toynbee și încheie cu proiectul Enciclopediei Istoriei Ucrainei, inițiat în anul 1997, și care va ajunge în anul 2013 la al X-lea, ultimul volum.

Український історичний журнал,

К: «Дієз-продукт», 2011, 4 (499), 240 с.

V. M. Danilenko și M. C. Smolinițka s-au oprit asupra căii spre independență: mișcările cetățenești și starea societății în RSSU în a doua jumătate a anilor 1980 (pp. 4-22). În final, autorii remarcă *incapacitatea celor veniți ca urmare a transformărilor, la putere, de a gestiona problemele economice, de a permite cetățenilor accesul la informațiile despre „paginile albe” din istoria recentă...* Ideea de bază care s-a realizat rămâne independența (p. 22).

O. E. Elisenco a reflectat pe marginea cercetărilor istoriei celui de-al Doilea Război Mondial în Ucraina contemporană, punctând principalele tendințe și perspective (pp. 165-194).

*Marius Tăriță**

* **Marius Tăriță**, doctor în istorie, cercetător științific superior la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

AVIZ
asupra condițiilor publicării materialelor
în Revista de Istorie a Moldovei

Articolele se prezintă în limba română sau în alte limbi europene (engleză, franceză, germană, spaniolă, rusă, italiană etc.), însoțite de un rezumat. Materialele prezentate (studii, articole, comunicări, recenzii, teze etc.) trebuie să corespundă standardelor edițiilor științifice.

Fiecare articol trebuie să includă:

- **Textul.** Volumul articolului să nu depășească, de regulă, 1,5 c.a. (aproximativ 28-30 pagini, cel al recenziilor 3-4 pagini. Manuscrisul se va prezenta în varianta scrisă și electronică: **Word, Times New Roman; Font size 12; Space 1,5.** Autorii sunt rugați să prezinte materialele în redacția finală.

- **Referințele bibliografice** în format electronic: **Word, Times New Roman; Font size 10; Space 1**, se plasează după text și cuprind: **numele și prenumele autorului, titlul lucrării, locul editării, denumirea editurii, anul, pagina.** Referințele se dau în Footnote.

- **Rezumatul.** Articolele trebuie să fie însoțite, în mod obligatoriu, de un rezumat tradus într-o limbă de circulație internațională (engleză, franceză, spaniolă etc.), cuprinzând 400-500 de caractere; comunicările mici și recenziile nu vor avea rezumate.

- **Date despre autor.** La finele textului se anexează următoarele informații despre autor: **numele și prenumele, gradul științific și didactic, funcția, instituția, adresa, telefon, fax, e-mail.**

- **Data prezentării articolului.**

- **Materialul ilustrativ** se prezintă în format **A4**, sub o formă grafică clară, cu numerotarea poziției fiecărui obiect, însoțit de o legendă. Imaginile și tabelele trebuie să fie numerotate și însoțite de explicații.

Articolele sunt recenzate de cel puțin 2 recenzenți, precum și de membrii Colegiului de redacție. După caz, la recenzarea materialelor sunt invitați experți din afara IISD și a Colegiului de redacție. Opinia și observațiile recenzenților sunt aduse la cunoștința autorului. Articolul se publică după convorbirea autorului cu recenzenții și acceptarea materialului prezentat. Manuscrisele și varianta electronică a textului se prezintă secretarului responsabil al Colegiului de redacție sau pe adresa: *Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău* sau trimise prin e-mail: extern.director@iisd.asm.md Telefon: 23-33-10.

Colegiul de redacție decide asupra materialelor inserate în revistă.

Cercetările, interpretările și concluziile expuse în materialele publicate aparțin autorilor și nu pot fi considerate ca reflectând politica editorială și opinia Colegiului de redacție sau ale Institutului de Istorie, Stat și Drept al AȘM.

Retipărirea materialelor din Revista de Istorie a Moldovei se face cu acordul în scris al Redacției.

Adresa:

Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei,
str. 31 august 1989, nr. 82, of. 322, Md-2012, Chișinău, Republica Moldova.

Tel./ Fax.: (373 22) 23-45-41

E-mail: extern.director@iisd.asm.md

ISSN 1857-2022